

revolucija.
 Tudi je zagaljal in na njenih ruševinah
 Tudi je deležno letošnjega febr
 u je bilo znano.
 je stalno

PARTIZANSKI DNEVNIK
 GLASILO OSVOBODILNE PRONTEZE PRIMORSKO INGO
 NEDELJA 20. OKTOBRA 1944
 ŠTEV. 278. LETO 8

BEOGRAD SVOBODNO

Moskva, 20. oktobra: Maršal Stalin je v posebni povelju objavil, da so čete generala Tolbukina bodilna vojska Jugoslavije osvobodile Beograda je bila proslavljena v Moskvi.

Bogat v

Moskva 20. okt.: V sobo 19. oktobra ma vstopila v oblačnih opravilih...
 V Celovcu...
 V...
 Z...

DREHSCHLEIBE

**41 ZBIRKA
 RAZPOZNAVANJA
 RECOGNITIONES**

Tanja Jakomin Kocjančič
**ČASOPISJE NA
 PRIMORSKEM V
 LETIH 1941–1945
 IN NJEGOVA
 PROPAGANDNA
 FUNKCIJA**

STRAŽA OB JADRANU

LIST SLOVENSKIH NARODNIH

Credere e Vincere
 QUINDICINALE DEL FASCIO DI COMBATTIMENTO "NAZARIO SAURO"

I CADUTI PER LA PATRIA SONO PRESENTI
 XXVIII OTTOBRE
 Squadristo

DUCE!

Vent'anni son passati...
 il tempo cambia gli uomini, muta
 le cose, cessa e distruggi...
 il fascismo no, esso rimane in
 tegro e saldo fedele scorta della
 Patria: forte e potente come la
 civiltà scudarese di Roma eterna,
 come il Dio dell'Italia fascista.
 Benito Mussolini alla testa del
 suo squadrismo, nel lontano otto-
 bre dell'anno primo dell'Era fa-
 scista mirava la Roma ed in
 quella marcia dalla Città eterna al
 quel giorno, dalla Città eterna al
 mondo contro il nostro rosso,
 devastatore della civiltà, rinnega-
 tore di ogni sentimento umano,
 contro i senza Dio.
 Vent'anni son passati e sta cre-
 scendo, il sangue marcia e nero
 sta spargendosi dalle orribili terze
 che il temperato accento dell'Asse
 ha aperto nel mondo, da fare,
 ancora più, ancora più, Pronti agli or-

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
Ljubljana 2021

Inštitut za novejšo zgodovino

41 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Tanja Jakomin Kocjančič

**ČASOPISJE NA
PRIMORSKEM
V LETIH 1941–1945
IN NJEGOVA
PROPAGANDNA
FUNKCIJA**

ZALOŽBA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Odgovorna urednica: dr. Mojca Šorn
Založnik: Inštitut za novejšo zgodovino
Zanj: dr. Andrej Pančur

ZBIRKA RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES 41
ISSN 2350-5664

Tanja Jakomin Kocjančič
ČASOPISJE NA PRIMORSKEM V LETIH
1941–1945 IN NJEGOVA PROPAGANDNA
FUNKCIJA

Recenzenta: dr. Renato Podbersič
dr. Nevenka Troha

Jezikovni pregled: Polonca Kekec

Prevod povzetka: Studio S.U.R.

Oblikovanje: Barbara Bogataj Kokalj

Slikovno gradivo na ovitku: Naslovnice časopisov: Partizanski dnevnik (SI AS 1887), Straža ob Jadranu (SI AS 1902), Credere e Vincere (Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper), Drehscheibe Triest (Arhiv avtorice)

Tisk: Medium d.o.o.

Naklada: 300 izvodov

Izid knjige je finančno podprla: Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.47)"1941/1945"
070(497.47)"1941/1945"
316.658.4(497.47)"1941/1945"

JAKOMIN Kocjančič, Tanja

Časopisje na Primorskem v letih 1941-1945 in njegova propagandna funkcija / Tanja Jakomin Kocjančič ; [prevod povzetka Studio S.U.R.]. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2021. - (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones, ISSN 2350-5664 ; 41)

ISBN 978-961-7104-03-5
COBISS.SI-ID 46697219

VSEBINA

- 11 UVOD**
- 19 Literatura in drugi viri o časopisni propagandi na Primorskem 1941–1945
- 27 ČASOPISI NA PRIMORSKEM**
- 29 Partizanski tisk
- 36 Partizanski dnevnik
- 45 Drugi partizanski listi
- 78 Tisk primorskega domobranstva
- 78 Slovensko domobranstvo 1943–1945
- 79 Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ)
- 98 Italijansko režimsko/kolaborantsko časopisje
- 98 Fašistično obdobje
- 101 Italijanski dnevniki in periodični tisk v Trstu med drugo svetovno vojno
- 147 Nemško okupatorsko časopisje
- 147 Nacistična propaganda na Primorskem 1943–1945
- 157 Založniška dejavnost
- 179 KOMPARATIVNA ANALIZA ČASOPISOV**
- 180 Partizansko časopisje
- 181 Propagandna gesla partizanskih listov na Primorskem
- 186 Mitingi – kulturne prireditve
- 188 Nove meje – priključitev Primorske s Trstom Jugoslaviji

192	Mobilizacija
194	Slovanstvo – bratstvo slovanskih narodov
195	Nasprotovanje »lokalpatriotizmu« v prizadevanju za demokratične vrednote
196	Reprezentacija nasprotnikov v partizanskih listih
206	Novi lik slovenske žene – junakinje
211	Partizansko pesništvo
217	Fotografije, risbe in karikature
219	Časopisje primorskega domobranstva
221	Domobranska gesla, ki kažejo na uredniško usmerjenost glasil primorskega domobranstva
224	Komunizem je brezbožen
225	Domobranski shodi – stražarski kulturni nastopi
226	Reprezentacija ideološko, nacionalno in versko drugačnih v domobranskih listih
235	Kolaboracija z nemškim okupatorjem
236	Sveto materinstvo
239	Domobransko pesništvo
246	Satirične risbe oziroma karikature
248	Italijansko režimsko/kolaborantsko časopisje
249	Fašistična gesla na Primorskem
249	Italijansko-nemško zavezništvo
251	Položaj Primorske in Trsta
256	Kritika boljševizma in komunizma
257	Reprezentacija drugih v italijanskih režimskih/kolaborantskih časopisih
261	Vloga ženske
263	Fotografije in karikature
265	Nemško okupatorsko časopisje
265	Nacistična gesla
265	Novi evropski red
266	Položaj Primorske in Trsta
269	Nemčija – rešiteljica etničnih konfliktov v Jadranskem primorju
271	Prisotnost nemške vojske v Jadranskem primorju iz obrambnih razlogov
272	Vključevanje v TODT

274	Vsakdanje življenje v Jadranskem primorju
275	Nemci – veliki ljubitelji umetnosti
276	Reprezentacija drugih v nacističnih časopisih
288	Lik matere: »skrbna in trpeča mati«
290	Fotografije, risbe in karikature

295 SKLEP

307 POVZETEK

311 SUMMARY

315 VIRI IN LITERATURA

335 IMENSKO KAZALO

343 O AVTORICI

Mami in očetu

ZAHVALA

Pričujoča knjiga je sad večletnega raziskovalnega dela. Pri njenem nastajanju mi je pomagalo veliko ustanov in posameznikov in bi se jim rada zahvalila.

Za vsebinske komentarje in dragocene usmeritve se iskreno zahvaljujem prof. dr. Egonu Pelikanu in dr. Nevenki Troha, ki je besedilo tudi temeljito pregledala. Hvala recenzentu dr. Renatu Podbersiču.

Zahvala Arhivu Republike Slovenije, Pokrajinskemu arhivu Koper, Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, Narodni in študijski knjižnici Trst, Osrednji knjižnici Srečka Vilharja Koper, Mestni knjižnici Izola, Kosovelovi knjižnici Sežana, Goriški knjižnici Franceta Bevka in tržaški knjižnici *Biblioteca dei Civici Musei di Storia ed Arte*, arhivistom in knjižničarjem za prijaznost in razpoložljivost pri pregledovanju in pridobivanju periodike in drugega gradiva.

Posebna zahvala Založbi Inštituta za novejšo zgodovino, da je knjigo izdala, in urednici dr. Mojci Šorn za vestno in skrbno opravljeno delo.

Prisrčna hvala Andreji Blažič Klemenc, Vidi Gorjup Posinkovič, Bredi Biščak, Mirjani Kontestabile Rovis, Ani Velikanje, Denisu Kavčiču, dr. Deanu Krmacu in Igorju Kocjančiču za pomoč, nasvete in spodbudne besede, možu Igorju zlasti za razumevanje in vsestransko podporo.

Koper, december 2020

Tanja Jakomin Kocjančič

UVOD

Časopisna propaganda na Slovenskem, kljub nekaterim posamičnim temeljnim delom, še vedno ni pregledno in sistematično obdelana. Doslej so bili podrobno predstavljeni nekateri posamezni časopisi, ki so v letih 1941–1945 izhajali v osrednji Sloveniji, medtem ko je časopisje Primorske¹ ostalo, z izjemo *Partizanskega dnevnika*, pravzaprav neraziskano.

Dosedanje raziskave obravnavane tematike se sicer tudi v širšem slovenskem prostoru niso usmerjale na specifično idejnih vsebin propagande, kjer bi komparativno soočali ključne propagandne ideje vseh vpletenih strani, ki so se v tem prostoru srečale idejno, ideološko, politično in vojaško: nacistične Nemčije, fašistične Italije, slovenskih domobrancev in slovenskega odporiškega gibanja. V prvih dveh primerih je šlo za spopad na globalni ideološki ravni, v primeru domobranstva in partizanstva pa za spopad za monopol znotraj nacionalne skupnosti. Oba sta znotraj propagandnega okvira potekala z različnimi strategijami privzajanja zgodovine, umetnosti, kulture itd.

Raziskave časopisov na tem geografskem območju so se doslej posvečale mnogim posameznim elementom propagande, niso pa celovito osvetlile tistih vsebinskih segmentov, ki so v tem obdobju nastopali kot ključni: vprašanja politične razmejitve po koncu vojne, ideološke vsebine propagande (fašizem, demokracija, nacionalno vprašanje, komunizem), idejnih usmeritev, kot so lokalpatriotizem, regionalne in nacionalne identitete, ali npr. vloge posameznih propagandnih postulatov, kot so npr. lik matere, patriotizem, spopad za vzpostavljanje in dominacijo nad obstoječimi kánoni, npr. literarnim in drugimi. Dejstvo ostaja, da primerjalna analiza časopisov, ki so v tem obdobju izhajali na tem območju, še ni bila narejena.

Uvodoma velja izpostaviti tudi ključni metodološki pri-
stop, ki ga definira dejstvo, da publicistični viri – časopisi, v

1 Uvodoma je potrebno pojasniti geografski pojem Primorska, ki se pojavlja v raziskavi. Termin Primorska označuje bolj ali manj širok pas na obeh straneh današnje slovensko-italijanske meje, ki obsega Tržaško s Krasom in Bregom, slovensko Istro, Goriško in vzhodni del Videmske pokrajine, to je Beneško Slovenijo, Rezijo in Kanalsko dolino (Bajc, *Operacija Julijska krajina*, str. 15).

vojnih razmerah nikakor niso faktografsko zanesljivi, saj želijo s prikrojenim poročanjem o dogodkih predvsem vplivati na javnost. V obdobju, ki sem ga raziskovala, me je zanimalo prav to, saj je bila vloga propagande na eni strani in cenzure na drugi velikega pomena. Zato sem poskušala odgovoriti na vprašanje, katere vzvode, idejne kontekste in ideološke vsebine je uporabljala propaganda posameznih političnih in vojaških taborov ter kakšne so bile oblike nagovarjanja ciljne publike.

Cilji propagande so namreč večplastni: pridobivanje privržencev, mobilizacija potencialnih sodelavcev, odvrčanje od nasprotnih idejnih taborov itd. Pri tem posamezne skupine in njihova propagandna glasila uporabljajo različne prijeme – od ustrahovanja, groženj s posledicami eventualnega pristopanja k nasprotnemu političnemu ali idejnemu taboru do vabljenja z ugodnostmi, koncesijami ali obljubami o idealni bodoči družbeni ureditvi po vojaški zmagi in novi politični razmejitvi.

V pričujoči raziskavi sem s pomočjo aktualnih teoretskih orodij in komparativnega metodološkega pristopa evidentirala poročanje časopisov, ki so v tem obdobju izhajali na Primorskem oziroma bili namenjeni neposredno propagandi v tem prostoru. Omejila sem se na tiste časopise, ki so imeli na tem območju uredništva, in jih opredelila glede na to, katere interesne skupine so nagovarjali. Analizirala sem vlogo, pomen in načrte v zvezi z geografskim prostorom Primorske, kot sem jih lahko razbrala iz tedanjega tiska različnih idejnih, političnih in vojaških skupin, ki so delovale ali imele interese v tem prostoru. Gre tako za italijanski režimski in nemški okupatorski tisk kot za koncepte, ki jih uveljavljata najpomembnejša slovenska nasprotujoča si ideološka in politična tabora – domobranski in partizanski.

Predstavila sem idejne smernice in politične intence, ki so zaznamovale usmeritve posameznih glasil. Zato sem analizirala diskurzivne prakse, idejna porekla in ideološke usmeritve posameznih časopisov ter predstavila avtorje posameznih besedil, pri čemer je bil osnovni poudarek na vprašanju, kako so ti akterji

propagande videli oziroma si predstavljali položaj in vlogo prostora Primorske v aktualnih razmerah ter v prihodnosti.

Znotraj vsebinske in diskurzivne analize sem se usmerila v predstavitev ključnih elementov propagande. Pri tem sem na eni strani analizirala legitimacijske prakse oziroma argumentacije, ki so opravičevale zahteve in ambicije posameznih političnih skupin v prostoru, na drugi strani pa načrte posameznih analiziranih idejnih in političnih skupin v zvezi z bodočnostjo obravnavanega teritorija, od vprašanja političnih razmejitev do pripadnosti državnim tvorbam v prihodnosti.

Prav tako je bila s stališča analize ključna reprezentacija aktualnih vojaških in političnih dogodkov v prostoru (vprašanje vojaških spopadov, različnih oblik kolaboracije, obračunavanja med političnimi skupinami ali nasilja nad civilnim prebivalstvom vse do ekscesov, kot so bili atentati na politične osebnosti).

Predstavitev propagandne funkcije časopisov temelji na pregledu temeljne literature ter arhivskih in publicističnih virov. Podkrepljena je z analizo primarnega arhivskega gradiva, ki se hrani v Ljubljani (Arhiv Republike Slovenije). V raziskavi sem pri obravnavi časopisne propagande uporabila komparativno oziroma primerjalno metodo, ki predstavlja paradigmatsko obeležje sodobne znanosti. Osnovni cilj primerjalne študije je »razkritje različnih vzorčnih pogojev, ki so povezani z različnimi izidi – razkritje vzročnih vzorcev, na podlagi katerih preučevane primere razvrstimo v različne podskupine«. ² S primerjalno analizo pregledanih časopisov, ki so v letih 1941–1945 izhajali na Primorskem, sem analizirala najpogostejše vsebine in teme v časopisnih besedilih. Poleg tega sta me zanimali reprezentacija nasprotnika v ideološkem in političnem kontekstu ter reprezentacija aktualnih vojaških in političnih dogodkov v prostoru.

Peter Burke navaja, da z uporabo ene same metode (pri predmetu analize) osiromašimo kulturno zgodovino, ter dodaja,

2 Ragin, *Družboslovno raziskovanje*, str. 121.

da različni problemi zahtevajo različne metode odgovorov.³ Med metodami proučevanja medijev omenja analizo vsebine, ki so jo uporabljali pri študiju novinarstva v Združenih državah Amerike v zgodnjem dvajsetem stoletju, s pomočjo katere lahko analiziramo najpogostejše teme v časopisnih besedilih. Obenem opozarja tudi na pomanjkljivosti te metode in predlaga uporabo diskurzivne analize (analizo diskurza), ki je nadomestila analizo vsebine.⁴

Uporabila sem slednjo, saj je učinkovita metoda za analizo časopisnih prispevkov, ki povezuje jezikovno analizo z družbeno. Jezik analizira v odnosu do družbenega konteksta, v katerem je uporabljen, in analizira družbene posledice njegove uporabe.⁵

Norman Fairclough, eden od utemeljiteljev kritične diskurzivne analize, piše, da se je ta razvila kot odgovor na tradicionalno ločitev disciplin med jezikoslovjem, ki se osredotoča na mikroanalizo besedila in interakcije, ter drugimi družboslovnimi vedami, ki analizirajo družbene probleme na makroravni.⁶ Kritična diskurzivna analiza skuša z empirično jezikovno analizo prispevati k raziskovanju družboslovnih vprašanj.⁷

Teoretska osnova te analize je, poleg tega, da sloni na idejah Michela Foucaulta, v marsičem pravzaprav neomarksiistična, saj temelji na prepričanju, da je kulturna dimenzija pri oblikovanju in vzdrževanju odnosov moči pomembnejša kakor ekonomska. Prav tako temelji na idejah italijanskega marksista Antonia Gramscija, ki je trdil, da je politična struktura v družbi odvisna od kombinacije političnih institucij in civilne družbe. Gramsci je zagovarjal idejo »kulturne hegemonije«, zamisel, da vladajoči razred ne vlada le neposredno, s silo in grožnjo sile, temveč zato, ker so njegove ideje »podrejeni razredi« sprejeli.⁸ V tem kontekstu velja omeniti tudi Louisa Althusserja,

3 Burke, *Kaj je kulturna zgodovina*, str. 133.

4 Prav tam, str. 25–26.

5 Erjavec in Poler Kovačič, *Kritična diskurzivna analiza*, str. 9.

6 Fairclough, *Critical discourse analysis*, str. 7.

7 Prav tam.

8 Burke, *Kaj je kulturna zgodovina*, str. 28.

francoskega marksističnega filozofa, ki navaja, da ideologija zastavi okvir, v katerem ljudje živimo svoje odnose do družbene realnosti, v kateri smo, oziroma »interpelira« posameznike kot subjekte ideologije: poda jim identiteto, ki je potrebna za ohranjanje delujočega sistema. Kot posamezniki smo interpelirani s pomočjo diskurzivnega, jezikovnega in simboličnega reda, v katerem živimo.⁹

Kritična diskurzivna analiza je »kritična« v dveh pogledih: v prvem sloni na idejah frankfurtske šole, posebno na konceptu Jürgena Habermasa, v drugem pa na tradiciji tako imenovanih kritičnih jezikoslovcev. Po Habermasovem mnenju mora biti vsaka kritična znanost samorefleksivna: reflektirati mora interese, na katerih temelji, obenem pa mora upoštevati zgodovinske kontekste interakcij. Pogled kritičnih jezikoslovcev temelji na trditvah, da diskurz ne more obstajati brez družbenih pomenov in da obstaja močna povezava med jezikovno in družbeno strukturo. Diskurzivna analiza pa pomeni analizo odnosov med konkretno uporabo jezika in širšimi družbenimi in kulturnimi strukturami. Po Faircloughovi terminologiji gre za odnos med določenim komunikacijskim dogodkom, kot je na primer časopisni prispevek, in celotno strukturo reda diskurza.¹⁰ Znotraj vsebinske in diskurzivne analize sem se omejila na predstavitev tistih elementov propagande, ki so v vsakokratnem gibanju in posledično v tisku nastopali kot ključni oziroma najpogostejši.

Pričujoče delo sestavljajo uvod, dve osrednji poglavji in sklep. V uvodnem poglavju sem najprej predstavila literaturo in druge vire o časopisni propagandi na obravnavanem območju.

Poglavje z naslovom Časopisi na Primorskem sem razdelila na več podpoglavij. V prvem, Partizanski tisk, sem izpostavila pomen tiska za narodnoosvobodilno gibanje (NOG) in predstavila časopise, ki so izhajali na Primorskem, tudi tiste v italijanskem jeziku. Navedla sem številna glasila raznih političnih in vojaških organov ter podrobneje predstavila *Partizanski*

9 Gl. Althusser, Ideologija in ideološki aparati, str. 35–142. Althusser, *Izbrani spisi*.

10 Erjavec in Poler Kovačič, *Kritična diskurzivna analiza*, str. 41–43.

dnevnik, najpomembnejši časopis, ki je izhajal na Primorskem. Mnogotere vojaške liste, ki so v obravnavanem obdobju nastali skoraj v vsaki partizanski enoti, sem le evidentirala.

V podpoglavju o tisku primorskega domobranstva sem na kratko predstavila delovanje primorskega domobranstva, Slovenskega narodnega varnostnega zbora (SNVZ) in njegova osrednja glasila.

V tretjem podpoglavju sem obravnavala italijansko režimsko/kolaborantsko časopisje. Podrobneje sem prikazala osrednji tržaški dnevnik *Il Piccolo*, njegove urednike in uredniško politiko ter glavne vsebinske poudarke, tudi v obdobju nemške okupacije tega območja. Predstavila sem fašistični list *Credere e Vincere*, ki je izhajal v Kopru, in glasilo tržaške fašistične zveze *Italia Repubblicana*. Pozornost sem namenila tudi tedniku *Vita Nuova*, ki ni spadal med režimske časopise, saj ga je izdajala Katoliška akcija.

V podpoglavju o nemškem okupatorskem časopisju sem obravnavala propagando, ki je bila za nacistični režim izjemnega pomena in ji je zato posvečal veliko pozornost. Prikazala sem tudi založniško dejavnost ter izpostavila težnje nemške okupacijske oblasti, da bi v coni čim bolj omejila vpliv Italijanske socialne republike in pripravila teren za priključitev Trsta nemškemu rajhu. Predstavila sem *Deutsche Adria Zeitung*, osrednji okupatorski dnevnik na tem območju, revijo *Adria Illustrierte*, ki je objavljala zlasti fotoreportaže, in revijo *Voce di Furlania*, ki je s ciljem oslabitve italijanskega vpliva na tem geografskem prostoru propagirala avtonomijo Furlanije in Furlanov.

Slovenski tisk, tako partizanski kot tisk primorskega domobranstva, sem predvsem navedla oziroma na kratko opisala, in sicer zaradi velikega števila raznih glasil, med katerimi so mnoga izhajala kratek čas in z omejeno vsebino. Zanja ni bilo mogoče narediti podrobnih analiz kot npr. za *Partizanski dnevnik* ali tržaški dnevnik *Il Piccolo*.

V poglavju z naslovom Komparativna analiza časopisov sem sledila navedeni razdelitvi in analizirala najpogostejše

časopisne teme, med katere spadajo: prikazi nasprotnika oz. sovražnika, opisi partizanskih mitingov in domobranskih shodov, zahteve po novih mejah na partizanski in položaja Primorske in Trsta na fašistični in nacistični strani, obsojanje t. i. sredincev s strani NOG in domobrancev, predstavitev položaja in vloge žensk z vidika vseh v vojno vpletenih strani, propagandni boj med nasprotnima političnima in ideološkima taboroma, partizanskim in domobranskim, za t. i. primat nad kulturno tradicijo.

V sklepu sem predstavila ključne ugotovitve in izpostavila povezavo s še vedno aktualnim ideološkim razhajanjem v današnji Sloveniji.

LITERATURA IN DRUGI VIRI O ČASOPISNI PROPAGANDI NA PRIMORSKEM 1941–1945

Slovensko zgodovinopisje je časopisni propagandi na Primorskem v letih 1941–1945 namenilo malo pozornosti, čeprav je ta opravljala velik del propagandne aktivnosti na tem geografskem prostoru. Medtem ko je bilo osrednjim časnikom posvečenih že nekaj raziskav, je ostal tisk na tem območju dokaj neraziskan. V sklopu tega je bil, kot rečeno, nekaj več pozornosti deležen le *Partizanski dnevnik*.¹¹ Zgodovinarka novinarstva Smilja Amon¹² je raziskovala zgodovino in vlogo tiska na Slovenskem, a se, kljub relevantnosti svojih raziskav, ni posvetila časopisom, ki so izhajali na Primorskem.

-
- 11 Gl. Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, 62–68. Koren, *Partizanski dnevnik*, str. 44–48. Pahor, O tisku, str. 31–78. Pohar, *Partizanski dnevnik*. Čampa in Marušič, *Partizanski dnevnik*. Repe, *Partizanski tisk*, str. 41–58. Repe, *S puško in knjigo*, str. 141. Amon, *Struktura in značilnosti*, str. 11–21. Amon, *Vloga slovenskega časopisja*, str. 9–24. Merljak Zdovc, *Preteklost je prolog*, str. 128–129. Kacin Wohinz in Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji*, str. 96. Pirjevec, Bajc in Klabjan, *Vojna in mir na Primorskem*. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 113.
- 12 Smilja Amon (1932), komunikologinja in zgodovinarka novinarstva, je preučevala zgodovino slovenskega, jugoslovanskega in svetovnega novinarstva. Primerjalno je raziskala vlogo tiska in razmerje med njim in politiko med vojnama, politična gibanja okrog časopisov, cenzurne omejitve v časopisju in časopisje v NOB. Posvetila se je predvsem raziskovanju razvoja slovenskega časnikarstva. Kot urednica za področje časnikarstva pri *Enciklopediji Slovenije* je s številnimi besedili prispevala k osvetlitvi slovenskega časnikarskega izročila (Amon, *Enciklopedija Slovenije*, str. 3). Za to raziskavo je pomembna knjiga *Tisk in politika v Jugoslaviji 1918–1941*. Izpostaviti velja še dva članka, ki sta izšla v znanstveni reviji *Javnost – The Public*: *Struktura in značilnosti časopisja NOB*, str. 11–21 in *Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju javnosti od 1797 do 1945*, str. 9–24.

Prvi opisi slovenskega partizanskega tiska so bile objave v poročilih Tanjuga (Telegrafska agencija nove Jugoslavije),¹³ prva prava seznama pa brošuri, ki ju je izdala Propagandna komisija pri IOOF marca in aprila 1945 in predstavljata prvi sistematični bibliografiji tega tiska.¹⁴

Na osvobojenem ozemlju ob razstavi slovenskega osvobodilnega tiska aprila 1945 je nastalo prvo gradivo za poznejšo bibliografijo. Izdal jo je Dušan Moravec v že osvobojeni Ljubljani. Avtor je v brošuri upošteval le periodični tisk osvobodilnega gibanja, to je časopise, ki so izhajali bolj ali manj redno. Razen nekaterih izjem je izpustil vse radijske vestnike, bataljonske stenske časopise in četne žepne liste.¹⁵

Tretje delo s tega področja je prispevek Jožeta Udoviča v *Slovenskem zborniku 1945*, ki zajema pregled slovenskega periodičnega in neperiodičnega osvobodilnega tiska.¹⁶ Udovič je upošteval tudi tisk, ki ga gradivo propagandne komisije IOOF ni upoštevalo (bataljonske, četne, žepne časopise, ki so večinoma razmnoženi s pisalnim strojem ali z rokopisom, radijska poročila in podobno). Poleg podatkov o avtorjih navaja naslov, izdajatelja, letnico, tehniko in način razmnoževanja (če je imel na posameznih tiskih informacije na razpolago).

Prvega poskusa opisa primorskega osvobodilnega tiska se je leta 1954 lotil Jože Oblak v *Slovenskem Jadranu*.¹⁷ Oblak je bil tudi avtor ponatisnjenega popisa primorskega osvobodilnega tiska, ki so ga najprej objavile *Primorske novice* (1960), pozneje pa ga je z majhnimi spremembami natisnil še *Primorski dnevnik* (1961). Gre za krajši prikaz v obliki članka, ki povezuje rast in razvoj osvobodilnega gibanja z delom partizanskega tiskarstva. Bibliografija ni popolna.¹⁸

13 Poročila Tanjuga je izdajala podružnica Tanjuga za Slovenijo. Prva številka je izšla 21. 4. 1944. Izhajala so večkrat tedensko do januarja 1945.

14 Breclj, *Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem*, str. 11.

15 Moravec, *Gradivo za bibliografijo*.

16 Udovič, *Gradivo za bibliografijo*, str. 559–606.

17 Oblak, *Primorski partizanski tisk*, str. 6–7.

18 Breclj, *Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem*, str. 13.

Popolnejšo bibliografijo primorske partizanske periodike je objavila Miša Šalamun kot sestavni del prispevka Slovensko primorsko časopisje v publikaciji *Študijska knjižnica v Kopru 1951–1961*.¹⁹ Avtorica navaja naslove in podnaslove ter spremembe, ki so nastale v primeru, da so se listi preimenovali. Prav tako zapiše letnice izhajanja, velikost in način razmnoževanja kot tudi vse tehnike, ki so liste razmnoževale oziroma tiskale.

Prva bibliografska edicija, ki popisuje del primorskega partizanskega tiska, je brošura, ki jo je poleti 1963 izdal Marijan Breclj ob 20-letnici goriške fronte. Rabila je kot vodič po razstavi partizanskega tiska, ki je nastala na območju nekdanjega okraja Gorica. Krajšemu uvodu o razvoju tehnik in tiskarn na tem območju sledi popis periodičnih izdaj in samostojnih tiskov, od katerih so bili v seznam vneseni le tisti, ki so bili razstavljeni.²⁰ Ob 20. obletnici konca druge svetovne vojne je Goriška knjižnica izdala prvi del Bibliografije tiska NOB na Primorskem.²¹

Med bibliografskimi prispevki je potrebno izpostaviti del Jožeta Bajca *Slovenski časniki in časopisi 1937–1945*, v katerem avtor zapiše osnovne bibliografske podatke o primorskih partizanskih listih.²²

Zgolj informativno velja omeniti *Bibliografijo slovenskega tiska v Italiji med dvema vojnama 1918–30. IV. 1945*, ki sta jo

19 Miša Šalamun je napisala zgodovinski pregled in bibliografski opis slovenskega primorskega časopisja v knjižici, ki je izšla ob 10. obletnici Študijske knjižnice v Kopru (1961). Knjižica je bila vodič po razstavi Slovensko primorsko časopisje 1849–1959 in je podala preverjen bibliografski popis časopisja štirih političnih obdobij Primorske, in sicer avstrijskega, italijanskega, NOB in prvih petnajstih let po osvoboditvi. Miša Šalamun je snov razdelila na tri časovna obdobja: 1849–1940, 1941–1945 in 1945–1959. V drugi skupini je upoštevala le partizansko periodiko, med katero je nekaj enot v italijanskem jeziku. To so listi italijanskih enot, ki so se borile v sklopu NOV, zato jih je vključila v partizanski tisk. Vso partizansko periodiko je razvrstila po abecednem redu (Šalamun, Slovensko primorsko časopisje, str. 88–98).

20 Gl. Breclj, *Bibliografija NOB tiska na Goriškem*.

21 Delo je bilo zasnovano tako, da bi v štirih knjigah prineslo celotno gradivo, kar pomeni popis vsega primorskega partizanskega tiska (Breclj, *Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem*, str. 9–25).

22 Bibliografski popis je omejen na naslov, podnaslov, kraj, letnik in letnico izhajanja (po možnosti z navedenimi številkami, ki so izšle) ter velikost in način izhajanja. Kjer je bilo mogoče, so navedeni tudi dopolnilni bibliografski podatki o urednikih, izdajateljih, založnikih, tiskarjih (Gl. Bajec, *Slovenski časniki in časopisi*).

zbrala in uredila Antonija Kolerič in Marjan Pertot, kjer v uvodu piše, da so partizanski tisk »izpustili, ker je to celota zase«. ²³

Poleg navedenih bibliografij so izšle tudi nekatere tematske bibliografije partizanskega tiska, med katere bi lahko uvrstili tudi članek Jožeta Kralla z naslovom Prvi vojaški listi partizanskih enot. ²⁴ V daljšem članku Metke Lovrič pa je zbrana bibliografija partizanskega mladinskega tiska na Primorskem. ²⁵

Nekaj podatkov o mladinskih glasilih, ki so med NOB izhajala na Primorskem, najdemo v prispevku z naslovom Osvobodilni tisk za mladino. ²⁶

V članku o slovenskem tisku na Primorskem med drugo svetovno vojno Milica Trebše - Štolfa omenja le *Partizanski dnevnik*. ²⁷

Vsebinsko in pojavno razsežnost partizanskega tiska, politične razmere in vlogo tedanjih političnih osebnosti, tehnične razmere in posebnosti pri njegovem nastajanju je v publikaciji *Partizanska sedma sila: tisk in novinarstvo v NOB* podrobno opisal novinar Djuro Šmicberger, a je med partizanskimi listi, ki so izhajali na Primorskem, tudi on predstavil le *Partizanski dnevnik*. ²⁸

Partizansko periodiko v knjigi *Kako misliti partizansko umetnost?* (2009) omenja tudi Miklavž Komelj, vendar je navedel le izbor gradiva, ki ga je v raziskavi citiral. Partizanski tisk je v publikaciji *Partizanski tisk = The Partisan in print* obravnaval zgodovinar Božo Repe. ²⁹ Namenil mu je tudi poglavje v knjigi *S puško in knjigo: narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*, a je med številnimi vojaškimi glasili, ki so izhajala na tem območju, izpostavil le *Partizanski dnevnik*. ³⁰

23 Gl. Kolerič in Pertot, *Bibliografija slovenskega tiska v Italiji*.

24 Krall, Prvi vojaški listi.

25 Lovrič, Mladinski tisk, str. 193–199.

26 Jožef Beg, Osvobodilni tisk za mladino, str. 43–59.

27 Trebše Štolfa, Izdajateljstvo in tiskarstvo, str. 221.

28 Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 62–68.

29 Repe, Partizanski tisk, str. 41–58.

30 Repe, *S puško in knjigo*, str. 141.

Medtem ko je bilo osrednjim domobranskim časnikom posvečenih že nekaj raziskav,³¹ je ostajal tisk primorskega domobranstva neraziskan.

Omenja ga Boris Mlakar v knjigi *Domobranstvo na Primorskem*, v kateri našteje glasila posameznih domobranskih skupin oziroma navede območja, kjer so v letih 1944–1945 izhajala. Na kratko jih opiše, a se v podrobnejšo predstavitev njihove vsebine ne spušča.³²

Domobranskim revijam, ki so izhajale na Primorskem, namenja nekaj več pozornosti Katja Colja, ki se v prispevku *Kolaboracionizem v Jadranskem primorju: domobranci (1943–1945)* dotakne tudi uredniških smernic oziroma politične usmeritve posameznih listov.³³

Branko Marušič v članku z naslovom *Povojni slovenski tisk domobranski tisk na Primorskem* le bežno omenja,³⁴ medtem ko v prispevku, naslovljenem *Goriški periodični tisk o NOB zadnje mesece vojne*, podrobneje predstavi le domobranske liste, ki so izhajali na Goriškem v prvih mesecih leta 1945 do konca vojne.

Nekaj drobnih spominskih in drugih člankov o primorskem domobranstvu najdemo še v dveh katoliških tednikih, ki sta izhajala v Gorici. To sta *Slovenski Primorec*, ki je izhajal v letih 1945–1948, in *Katoliški glas*.³⁵

Med bibliografskimi prispevki je potrebno izpostaviti delo Jožeta Bajca *Slovenski časniki in časopisi 1937–1945*, v katerem avtor zapiše osnovne bibliografske podatke o primorskih domobranskih listih.³⁶

Omeniti velja tudi *Bibliografijo slovenskega tiska v Italiji med dvema vojnama 1918–30. IV. 1945*, ki sta jo napisala

31 Vsebino osrednjih domobranskih listov je analiziral Gregor Tomc, *Slovensko domobranstvo*, str. 112–207. O domobranskih glasilih piše Boris Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem. Liste Slovensko domobranstvo, Novomeški domobranec in Gorenjski domobranec* pa omenja tudi Sonja Merljak Zdovc, *Preteklost je prolog*, str. 122.

32 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 136–225.

33 Colja, *Kolaboracionizem v Jadranskem primorju*, str. 139–172.

34 »Na Primorskem je izhajal tudi domobranski in četniški tisk, med katerim je imel osrednje mesto *Goriški list*« (Marušič, *Povojni slovenski tisk*, str. 258).

35 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 231.

36 Bajec, *Slovenski časniki in časopisi*, str. 221–258.

Antonija Kolerič in Marjan Pertot. V njej sta zabeležila izhajanje dveh domobranskih listov v letu 1944, *Goriški list* in *Tolminski glas* – informacijski vestnik slovenskih domobrancev »Straže ob Soči« in tolminskih domobrancev.³⁷

Miša Šalamun v bibliografskem popisu slovenskega primorskega časopisja domobranskega tiska ni upoštevala iz več razlogov. Med najpomembnejšimi je navedla, da so predstavili le partizansko periodiko, nepartizanskega tiska pa niso upoštevali, ker so hoteli »pokazati liste, ki jih je rodila vstaja«. ³⁸ Glede na to, da je v nadaljevanju zapisala, da »bo morala popolna bibliografija upoštevati tudi nepartizanski tisk«, ³⁹ bi lahko sklepali, da takratne politične razmere na Primorskem na ta korak še niso bile pripravljene.

O italijanskem tisku, ki je izhajal v Trstu v času nemške okupacije, piše Carlo Ventura v raziskavi *La stampa a Trieste 1943–1945*. Dnevnik *Il Piccolo* podrobno predstavi v poglavju o uradnem tisku, ki je izhajal v Trstu od 25. julija 1943 do konca nemške okupacije.⁴⁰ V nadaljevanju poglavja opiše tudi uradni fašistični tisk, v prvi vrsti glasilo tržaške fašistične zveze *Italia Repubblicana*.⁴¹

Italijanski režimski tisk omenja tudi Cesare Pagnini⁴² v knjigi *I giornali di Trieste dalle origini al 1959* in med drugim navaja, da so v letih 1941–1943 »lokalne organizacije Nacionalne fašistične stranke objavljale svoje novice z namenom, da se ohrani visoka morala na domači fronti«. ⁴³

Glasilu *Italia Repubblicana* posveča nekaj pozornosti Anna Maria Vinci v prispevku z naslovom *Trst 1943–1945: Problem kolaboracionizma*.⁴⁴

37 Kolerič in Pertot, *Bibliografija slovenskega tiska v Italiji*, str. 93.

38 Šalamun, *Slovensko primorsko časopisje*, str. 26.

39 Prav tam.

40 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 21–47.

41 Prav tam, str. 57–67.

42 Cesare Pagnini (Trst 1899–1989), italijanski odvetnik in zgodovinar, je bil član direktorija fašističnega sindikata odvetnikov in tožilcev tržaškega okrožja ter od leta 1941 svetnik v italijansko-nemškem društvu, ki je pod okriljem mirne in nedolžne kulturne institucije izvajalo v Trstu pomembno pronacistično propagando. V času nemške okupacije (1943–1945) je bil tržaški župan (Vinci, *Trst 1943–1945*, str. 76, 81).

43 Pagnini, *I giornali di Trieste*, str. 303.

44 Vinci, *Trst 1943–1945*, str. 75–87.

Robert Apollonio je tisku, ki je izhajal v letih 1880–1983 v Trstu, posvetil diplomsko nalogo z naslovom *Množična občila in interesne skupine v Trstu (1880–1983)*. V njej je za obdobje 1940–1945 predstavil *Il Piccolo*, medtem ko je glasilo *Italia Repubblicana* le omenil.⁴⁵

Nemški okupatorski tisk, posebej dnevnik *Deutsche Adria Zeitung*, je podrobno raziskala Fulvia Albanese v prispevkih z naslovom *La stampa nazista a Trieste 1944–1945 in »Rallegratevi della guerra e temete la pace!« – Note sulla propaganda nazista nel Litorale Adriatico 1943–1945*, v katerem je opisala tudi revijo *Adria Illustrierte*.

Dnevniku *Deutsche Adria Zeitung*, ki je izhajal v Trstu, je posvetil nekaj več pozornosti Carlo Ventura v raziskavi *La Stampa a Trieste 1943–1945*.⁴⁶ Omenjajo ga tudi Bogdan Novak v knjigi *Trieste 1941–1954: la lotta politica, etnica e ideologica* (1973), Enzo Collotti v knjigi *Il litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943–45* (1975) in Bruno Coceani⁴⁷ v knjigi *Mussolini, Hitler, Tito alle porte orientali d'Italia* (1948).

Med bibliografskimi prispevki o nemških okupatorskih listih je potrebno izpostaviti delo Jožeta Bajca *Slovenski časniki in časopisi 1937–1945*, v katerem avtor v dodatku Drugojezično časopisje zapiše osnovne bibliografske podatke o dnevniku *Deutsche Adria Zeitung* in tedniku *Adria Illustrierte*.⁴⁸

Omeniti velja tudi *Bibliografijo slovenskega tiska v Italiji med dvema vojnama 1918–30. IV. 1945*, ki sta jo zbrala in

45 Apollonio, *Množična občila*, str. 64.

46 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 48–57.

47 Bruno Coceani (Tržič 1893–Trst 1978), italijanski zgodovinar, nacionalist in iredentist, je izhajal iz nacionalističnega političnega aktivizma in je znotraj fašistične stranke zasedal prominenten položaj: bil je politični sekretar tržaškega fašija (1923–1924), tržaški župan, poslanec v parlamentu. Na začetku tridesetih let 20. stoletja je dobil še ugledne pozicije v največjih industrijskih podjetjih, zavarovalnih družbah in v krogih lokalne Zveze industrijcev. Po besedah Anne Marie Vinci je bila »njegova kariera simbolično utelešenje poti in sprememb, do katerih je prišlo znotraj tržaškega vodilnega razreda v obdobju fašizma, predvsem v okviru tistega procesa progresivne integracije politične in ekonomske oblasti, ki je postajal od leta 1930 vse bolj viden« (Vinci, Trst 1943–1945, str. 80). V času nemške okupacije (1943–1945) je bil tržaški prefekt. Imenovanje na to funkcijo je bilo neposredno dogovorjeno med Vrhovnim komisariatom in Vodilnim svetom zveze industrijcev v Trstu (Gl. Novak, *Trieste 1941–1954*, str. 78, 89. Pirjevec, *Tržaški voz*, str. 9).

48 Bajec, *Slovenski časniki in časopisi*, str. 291–292.

uredila Antonija Kolerič in Marjan Pertot. V njej sta zabeležila izhajanje tednika *Adria Illustrierte*, verjetno zato, ker je »pod ilustracijami besedilo v nemščini, italijanščini, slovenščini in hrvaščini«. ⁴⁹

Iz kratkega pregleda dosedanjih raziskav izhaja, kot sem ugotovila že uvodoma, da sta vloga in pomen primorskega tiska v času druge svetovne vojne raziskana zgolj parcialno.

49 Kolerič in Pertot, *Bibliografija slovenskega tiska v Italiji*, str. 92.

**ČASOPISI NA
PRIMORSKEM**

Slovence so med drugo svetovno vojno združevali in ločevali različni svetovnonazorski pogledi in politična prepričanja. Posledica tega je bila, da so tudi časopisi, zaradi različne ideološke in politične usmerjenosti, dogodke osvetljevali z različnih vidikov. Časopisi so bili namreč učinkovito orodje za množično vplivanje, zlasti s prikrojenim poročanjem o dogodkih in posebno v tistem času, ko je bil časopis najpomembnejši medij.⁵⁰ Že načelno časopisi realnosti praviloma ne zrcalijo, ampak jo konstruirajo v skladu z ideološkimi in drugimi predpostavkami. Osrednji propagandni nalogi časopisja med vojno pa sta sploh bili v prvi vrsti politična mobilizacija in ideološko indoktriniranje.

Zaradi dolgoletne fašistične represije je bilo ozemlje Primorske v posebnem položaju, kar so izkoristile različne idejne in politične skupine, ki so imele politične in vojaške interese na tem območju. Pri svojem propagandnem delovanju so se zavedale moči tiskane besede, kar se je izražalo tudi v poročanju časopisov različnih idejnih in političnih taborov.

Pri tem ne gre zanemariti, da je bila svetovna javnost med drugo svetovno vojno idejno razdeljena na tri velike ideološke bloke: »komunističnega, fašističnega in zahodno zavezniškega«; slovenska javnost in časopisje pa sta se razcepila na dva tabora: »komunistični in kolaboracionistični, kar je bilo populistično označeno kot rdeči levi tabor in beli desni domobranski tabor«.⁵¹ Slednje je bilo evidentno tudi iz pisanja časopisov, ki so izhajali na Primorskem.

50 Hallett Carr, *Kaj je zgodovina?*, str. 155.

51 Amon, *Vloga slovenskega časopisja*, str. 22–23.

PARTIZANSKI TISK

*»Dober tisk je orožje ljudstva. Tudi v tem pogledu ustvarjamo čudeže. V skrajno težkih okoliščinah borbe smo si iz nič zgradili tiskarne in organizirali tisk, ki se lahko kosa z najboljšim na svetu«.*⁵²

Partizanski tisk,⁵³ ki je nastajal v izrednem času in okoliščinah NOB (1941–1945), je pomembno vplival na razvoj kulturne in narodne zavesti. Božo Repe navaja, da je bil »partizanski (narodnoosvobodilni) tisk sestavni del močnega kulturnega gibanja, ki je navdihovalo narodnoosvobodilni boj in mu dajalo moralno oporo«.⁵⁴ V nadaljevanju poudari, da sta »poleg ljudskosti in samoiniciativnosti (izpričane zlasti v lokalnem tisku in v vojaških glasilih) za partizanski tisk značilni vsaj še dve izstopajoči lastnosti: absolutna predanost ciljem narodnoosvobodilnega

52 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 6. 10. 1944, str. 3. Citate, objavljene predvsem na prvi strani *Partizanskega dnevnika* (redkeje v nekaterih drugih partizanskih listih), povezane z uvodniki v tem listu, sem izbrala kot podnaslove oziroma pojasnila k naslovom.

53 V bibliografijah in literaturi se pojavljata dva naziva: narodnoosvobodilni tisk in partizanski tisk. Ob sklicevanju na Komeljevo navedbo, da se je v Sloveniji uveljavila oznaka »partizanski tisk« ne le za tisk, ki je nastal v partizanskih enotah in na partizanskih osvobodjenih ozemljih, ampak za ves tisk osvobodilnega gibanja (Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*, str. 139), sem se odločila za drugega.

54 Repe, *S puško in knjigo*, str. 134–135.

gibanja in nekakšno samorastništvo in amaterizem v dobrem pomenu besede«. ⁵⁵

»Vsebinsko je partizanski tisk sledil razvoju političnega (in vojaškega) dogajanja med vojno. V prvem delu je za njega značilna decentraliziranost, upošteva vojne razmere celo pluralnost, ki je povezana s številnimi lokalnimi časopisi in pokrajinskimi izdajami osrednjih časopisov. V drugem delu, po drugem zasedanju AVNOJ-a in začetku graditve slovenske in jugoslovanske državnosti, pa je zanj značilna vedno večja centraliziranost, krepitev vloge agitpropov CK ZKS in IO OF, zunanja cenzura, enotna propaganda, sistematično vzpostavljanje mreže dopisnikov in prav tako sistematična vzgoja kadrov.« ⁵⁶

Partizanski tisk je imel propagandno funkcijo, ki je segala na različna področja: politiko, socialno vprašanje, narodnostno vprašanje, panslovanstvo, umetnost in literaturo, vzgojeslovje, zdravstvo, kmečko vprašanje. Upošteval je zgodovinske razloge in tradicijo, še zlasti pa je vplival na čustva. ⁵⁷

Nagovarjal je vse sloje: tako izobražence kot delavce in kmete, ⁵⁸ otroke in mladino, posebno pozornost pa je posvečal ženskam, ki jih je iz zasebne sfere postavil v javno življenje in jim podelil novo, politično vlogo.

Posebnost partizanskega tiska so bila vojaška glasila, ki so bila v slovenski zgodovini popolna novost. Časopisi, ki so izhajali na ravni narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, so bili namenjeni obveščanju, prepričevanju in zabavi borcev. Vojaško časopisje je imelo poleg propagandne še posebno psihološko funkcijo, saj je že samo izdajanje teh časopisov zbuvalo gotovost in pripadnost dobro organiziranemu odporu. ⁵⁹

Vojaške časopise so odlikovale aktualnost, neposrednost in čustvena gorečnost. Osrednji propagandni nalogi sta bili politično

55 Prav tam, str. 135.

56 Prav tam, str. 135–138.

57 Lešnik in Tomc, *Rdeče in črno*, str. 28–29.

58 Slovenskemu kmetu naj bi bil partizanski tisk »učitelj, politični vzgojitelj in najljubši spremljevalec pri delu« (SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 10. 2. 1945, str. 3).

59 Amon, *Struktura in značilnosti časopisja NOB*, str. 18–20.

prepričevanje in ozaveščanje. Naslovniki – borci so v tem časopisju našli tudi odgovore na svoje osebne stiske in dileme, informacije o bojih na domačih in tujih frontah ter konkretne informacije o obračunih s sovražnikom. Z opisovanjem bojev in zmag so ti časopisi dvigovali mobilizacijsko in bojno zavest borcev.⁶⁰

Komunistična partija Slovenije je imela v partizanskem tisku vodilno ideološko vlogo. Partizansko časopisje je ostro obsojalo fašizem, kolaboracijo in domobranstvo, prizaneslo pa ni niti tako imenovanim sredincem.⁶¹ V skladu s smernicami partije je radikaliziralo razkol slovenske javnosti na levi in desni tabor.⁶²

Ob sklicevanju na pomen periodičnega tiska za NOG je treba posebej poudariti, da je tisk bistveno določal tudi novo konfiguracijo politike, kot se je vzpostavila v tem gibanju. Na partizanski novinarski konferenci na osvobojenem ozemlju v Metliki, 5. maja 1944, je takratna urednica *Ljudske pravice* Vida Tomšič povzela smisel zborovanja z besedami: »Ves naš tisk nosi pečat naše osvobodilne borbe, ves naš tisk je političen tisk, ki mu je podlaga isto gledanje na politična dogajanja in isto stremljenje, pospeševati osvobodilni boj naših narodov.«⁶³

Nekateri avtorji, ki so objavljali v primorskih partizanskih listih, so se pod svoje prispevke podpisovali z imenom in priimkom, drugi so uporabljali psevdonime (skoraj vedno partizansko oz. ilegalno ime), pojavljale pa so se tudi anonimne objave.

Miklavž Komelj pojasnjuje, da nepodpisovanje prispevkov ni bilo nekaj, kar bi nujno vsilila konspiracija, temveč da je potrebno »anonimnost« razumeti kot koncept. Avtorji, ki se niso podpisali, so s tem svoje delo prenesli na kolektivnega nosilca – slovenskega partizana. Nasprotno pa so bili nepodpisani

60 Merljak Zdovc, *Preteklost je prolog*, str. 128.

61 Po nazorski usmeritvi se je t. i. sredina na Primorskem delila na liberalno, ki je bila pomembnejša na Tržaškem, in katoliško (krščansko-socialno), ki je imela večji vpliv na Goriškem (Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 363–406). Tabor OF si je prizadeval pridobiti sredince na svojo stran, saj se je zavedal, da imajo velik ugled med ljudmi. Večji del sredine, posebno na južnem Primorskem, je sodeloval z narodnoosvobodilnim gibanjem (Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 143–147).

62 Amon, *Vloga slovenskega časopisja*, str. 23.

63 Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 155. Gl. tudi Deželak Barič, *Cenzura v slovenskem odporu*, str. 163.

prispevki v publikacijah bojnih enot nezaželeni; vsak prispevek naj bi bil podpisan s »pravim« ali s »partizanskim« imenom. To lahko razumemo kot opozorilo, da morajo borci prevzeti odgovornost za to, kar napišejo.⁶⁴

Glede pisanja na terenu in objav v vojaških glasilih so prevladovala navodila uredništev, s katerimi so poskušali k pisanju mobilizirati množice.⁶⁵

Vodstvo NOG na Slovenskem se je dobro zavedalo mobilizacijske moči tiskane besede, zato ji je namenjal izjemno pozornost: »Boj z orožjem in boj s tiskano besedo sta v osvobodilnih naporih slovenskega ljudstva hodila z roko v roki.«⁶⁶ Kar je veljalo za osrednjo Slovenijo, je veljalo še toliko bolj za Primorsko, kjer je fašizem prepovedal ne le tiskano, temveč celo govorjeno slovensko besedo.⁶⁷ Poudariti je treba, da je bil partizanski tisk v obdobju do kapitulacije Italije in nemške zasedbe tega območja pravzaprav edini, ki je objavljajl v slovenskem jeziku, saj so italijanske oblasti že več let pred vojno prepovedale uporabo slovenščine v javnem življenju.

Djuro Šmicberger navaja, da je bil »med obema vojnama le ilegalni tisk pisan v slovenščini: v letih 1938–1940 Delo v Trstu ter Plamen in Iskra v Gorici.«⁶⁸ Dodaja, da se je »že leta 1941 pojavil Slovenski poročevalec, ki ga je razmnoževala skrivna tehnika v ulici Mauroner 15, četrt Sv. Alojzija v Trstu«. Pojasnjuje, da so iz Trsta prek miljskega polotoka vodile v Istro kurirske poti, po katerih so razpečevali tudi literaturo; a je bilo to premalo in je tisk prerediti prihajal med ljudi. Zato je član politbiroja CK KPS Boris Kraigher, ki se je takrat mudil pri Pokrajinskem komiteju KPS za Primorsko, 9. oktobra 1942 ugotavljal, da je tisk za pokrajino ena največjih političnih nujnosti: »Samostojen pokrajinski

64 Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*, str. 145–146.

65 V uvodniku Urednikova beseda v prvi številki rokopisnega glasila *Jek Triglava* I. bataljona Gradnikove brigade piše: »Skušal sem zbrati čim več dobrih opisov izpod peres naših borcev in funkcionarjev. Ni mi bilo tako važno, kako je napisano, temveč kaj je napisano« (SI AS 1887, t. e. 44, *Jek Triglava*, 14. 7. 1944).

66 SI AS 1887, t. e. 48, *Ljudska pravica*, 23. 9. 1945, str. 1.

67 Koren, *Partizanski dnevnik*, str. 44.

68 Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 54.

list, mislim, da je tu nujen, ker je praksa pokazala, da tisk, ki bi ga iz Ljubljanske pokrajine dobivali, ne bi mogel zadovoljiti – prihaja s prevelikimi zamudami, kolikor sploh prihaja.«⁶⁹

Pokrajinski list, ki ga je omenjal Boris Kraigher, je izšel oktobra 1942 na Vogrskem pod naslovom *Naprej zastava slave*⁷⁰ kot glasilo Pokrajinskega odbora OF za Primorsko (informacijsko ter politično in organizacijsko glasilo OF). Prva številka lista je bila tudi edina. Pokrajinski odbor OF za Primorsko je prejel s CK KPS pismo z datumom 16. november 1942, v katerem je pisalo:

»Glede lista smatramo, da bo najbolje, če izdajate pod naslovom Slovenski poročevalec naš skupni list in mu dodajate poročila in članke, ki so trenutno važni za Primorsko. Če pa Poročevalca od nas ne dobite pravočasno, ga izdajajte sami s podnaslovom oziroma pripombo Primorska izdaja. [Lista] naprej ne izdajajte, da s skupnim listom pobijamo lokalpatriotizem in manifestiramo enotnost in priključitev Primorske združeni Sloveniji.«⁷¹

Nasprotovanje »lokalpatriotizmu« naj bi bil razlog, zaradi katerega na CK KPS niso podprli izdaje pokrajinskih oziroma lokalnih listov.

Dvomi glede izdajanja lokalnih časopisov so bili v propagandnih službah vse obdobje NOB. Argumenti, ki so jih navajali zagovorniki lokalnega tiska, so bili naslednji: osrednje časopise ima premajhne naklade in ga dobimo v nezadostnih količinah, prav tako pogosto zamuja zaradi občasno nezanesljivih zvez; osrednja težava pa je, da v njem ni domačih novic, saj ima preveč načelnih in splošnih prispevkov. Na drugi strani so

69 Prav tam.

70 Partizanski list so poimenovali po pesmi *Naprej zastava slave*, ki jo je napisal Simon Jenko. To je bila slovenska himna pred prvo svetovno vojno, po njej pa je veljala za uradno himno, kot del jugoslovanske. »'Naprej zastava slave' je slovenska narodna himna. Pojejo jo na vseh naših zborovanjih, na vseh naših prireditvah, pojejo jo naši borci vsako jutro in vsak večer ob razvitju in snemanju naše zastave. Navduševala je naše očete, navdušuje še vedno nas v borbi za našo svobodo« (SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 27. 10. 1944, str. 4). Pesem so si prisvajali tako partizani kot domobranci, saj je Jenkov napev igrala tudi domobranska godba – *Naprej zastava slave* je bila tudi domobranska himna (Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 306).

71 Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 54.

se nasprotniki lokalnega tiska zavzemali za kakovosten osrednji tisk, ki naj z uvodniki, usmerjevalnimi članki in pojasnjevanji vodilnih politikov ter obenem z dobro razvito in sposobno dopisniško službo zadosti vsem potrebam. Ključni pri centralizaciji pa so bili enostavnejše vzpostavljanje in prilagajanje ideološkim smernicam in boljši nadzor.

V povezavi z dilemami glede izhajanja lokalnih časopisov je potrebno izpostaviti tudi dejstvo, da je šlo tudi za nezaupanje do ljudi, ki so bili oddaljeni od središča gibanja in niso bili z njim v stalnem stiku, ter s tem povezanima vprašanjema: »ali bodo njihove pobude rodile primerne rezultate, ali bodo njihova sredstva obveščanja dovolj zrela v času, ki zahteva zanesljiv politični posluš, prilagojen občutljivim agitacijsko-propagandnim merilom«. ⁷²

Pod okriljem Pokrajinskega odbora OF za Primorsko so novembra in decembra 1942 ponatiskovali *Poročevalca*, ki je prihajal iz Dolenjske, januarja 1943 pa se je pojavil *Primorski poročevalec*. V tem času so tehnike na Primorskem na ciklostilu dokaj redno ponatiskovale še *Ljudsko pravico*, *Kmečki glas*, *Delavsko enotnost* in *Mladino*. Za razmnoževanje partizanskega tiska so že v prvih mesecih okupacije služile ilegalne tiskarne – ciklostilne tehnike.

Naklada listov, ki je bila na začetku skromna, je z ustanavljanjem novih tehnik sorazmerno naraščala. ⁷³ Po besedah Franceta Bevka naj bi sočasno naraščalo povpraševanje po partizanski literaturi. Kot navaja, naj bi bilo to »znamenje, kako vedno širše množice zajema naše osvobodilno gibanje«. ⁷⁴

Razmah partizanskega tiska na Primorskem med NOB, zlasti po kapitulaciji Italije, je narekovalo povpraševanje po

⁷² Prav tam, str. 53.

⁷³ »Danes imamo že lepo število primorskih tehnik, a vse imajo polne roke dela. Poleg domačih listov razmnožujejo po večini vsa glavna glasila, številne okrožnice, letake, brošure. Poleg tega se naš tisk ni smel omejiti le na propagandno literaturo. Dvajsetletni zastoj kulturnega življenja na Primorskem je zasekal občutne vrzeli, ki jih je treba za silo zadelati. /.../ Primorske tehnike so po večini mlade, nekatere pravkar ustanovljene. Vendar pa so že v svojih početkih pokazale prav lepe uspehe, nekatere celo tako popolnost, da jim je zaupati tudi težja naročila« (SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 27. 4. 1944, str. 27).

⁷⁴ SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 27. 4. 1944, str. 26.

literaturi, pisani v slovenskem jeziku.⁷⁵ Zaradi dolgoletnega fašističnega zatiranja je bila na tem območju potreba po slovenski besedi večja kot drugod, kar dokazujejo lokalni listi in večje število ponatisov centralnega tiska.⁷⁶

Tako imenovanim »civilnim« tehnikam so se pridružile še zelo močne tehnike pri propagandnih odsekih brigad, divizij in štaba 9. korpusa.⁷⁷ Zelo pomemben je bil prehod iz ciklostilnih tehnik v tiskarne,⁷⁸ o čemer so poročali tudi v partizanskih listih: »Danes se je naš tisk silno razvil. Imamo svoje tiskarne in naše časopise, ki skrbe, da zadnja slovenska vas vsak dan zve resnico.«⁷⁹

Za širitev partizanskih časopisov med bralce so skrbeli kurirji, ki so se »zavedali, kaj pomeni našemu narodu tiskana beseda«.⁸⁰

Partizanski tisk je na območju Primorske našel izredno plodna tla, ker je prevzemal dvojno vlogo: »bil je pobudnik vstaje in narodnoosvobodilnega gibanja, hkrati pa tudi sredstvo razsvetljevanja, pisano v domači besedi, ki jo je fašizem neusmiljeno preganjal in zatiral«.⁸¹ Po pisanju *Slovenskega Jadrana* je »kot glasnik uporniških misli in teženj svobodoljubnega primorskega ljudstva častno opravljal in opravil svojo zgodovinsko vlogo v borbi Primorske za svobodo in priključitev k Titovi Jugoslaviji«.⁸²

75 Po besedah Franceta Bevka naj bi bili »Primorci od nekdanj strastni bralci«, kar naj bi potrjevalo dejstvo, da »je bila Primorska pred zadnjo svetovno vojno odjemalec tretjine slovenskih književnih izdaj« (SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 27. 4. 1944, str. 25–26).

76 Pšeničny, Nastanek in razvoj osrednjega časopisa mladih, str. 23.

77 Koren, Partizanski dnevnik, str. 44.

78 Zaradi naraščajočih potreb po tiskani slovenski osvobodilni besedi so se že na začetku leta 1944 pojavile zamisli o ustanovitvi prve prave partizanske tiskarne na Primorskem. Prva primorska partizanska tiskarna je z imenom Ančka 222 začela delovati januarja 1944 na Vogrskem pri Gorici. Maja istega leta se ji je pridružila vojaška tiskarna Julij 63 v Govcu v trebuških grapah (pozneje se je preimenovala v Doberdob), septembra 1944 pa je začela delovati znamenita tiskarna Slovenija pod Ogalci na Vojskarski planoti. Zaradi delovanja tiskarn se je poleti in na začetku jeseni 1944 število ciklostilnih tehnik zmanjšalo, a so mnoge kljub temu delovale do konca vojne (Prav tam).

79 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 17. 12. 1944, str. 3.

80 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 10. 2. 1945, str. 3.

81 Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 53–54.

82 *Slovenski Jadran*, 6. 8. 1954, str. 6–7.

Med številnimi naslovi je izstopal *Partizanski dnevnik*, ki je bil tudi prvi odporniški dnevnik v okupirani Evropi⁸³ in najpomembnejši od vseh medvojnih lokalnih časnikov.⁸⁴

Partizanski dnevnik

»Mi se danes borimo s puško v roki, borimo pa se tudi s knjigo, brošuro in časnikom. Naše geslo je resnica in pravica. Naše časopisje mora biti udarno kot naše brigade, a obenem kot žarka luč, ki preganja temo laži, kot jasen kaži-pot do srečnejše bodočnosti.«⁸⁵

Partizanski dnevnik, naslovnica
Hrani: SI AS 1887, t. e. 57, p. e. 294

83 Amon, Vloga slovenskega časopisja, str. 23.

84 Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 56.

85 Citat je iz otvoritvenega nagovora pisatelja Franceta Bevka na partizanski novinarski konferenci, ki je bila 5. 5. 1944 v Metliki (Pohar, Informiranje in komuniciranje med NOB, str. 290), na kateri se je zbralo »več kot sto partizanskih novinark in novinarjev« (Repe, *S puško in knjigo*, str. 138).

Partizanski dnevnik ima med primorskim partizanskim tiskom izjemno mesto. Njegov začetek je povezan s premičnimi vojaškimi tehnikami, konkretno s propagandnim odsekom takratne Triglavske, pozneje 31. divizije 9. korpusa. V drugi polovici novembra 1943 se je Triglavska divizija s svojimi brigadami in odseki zadržala na Cerkljanskem, njen propagandni odsek pa v vasi Zakriž. V odseku so bili propagandisti France Vreg – Mile,⁸⁶ Edvard Kokolj – Martin⁸⁷ in Marjan Tepina.⁸⁸

»Ni zgolj slučaj, da je prvi slovenski partizanski dnevni list nastajal prav na Primorskem. Nepopisna žeja primorskega ljudstva po slovenski tiskani besedi, ki jo je fašizem tako kruto zatiral, in notranja sila novih talentov med borci in prebujenimi množicami so bili poleg splošnih vojaških potreb glavni razlogi, da se je list osnoval.«⁸⁹

86 France Vreg – Mile (Ljubljana 1920–2007), komunikolog in sociolog, je diplomiral iz primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani in doktoriral na tamkajšnji FSPN. Med drugo svetovno vojno je sodeloval v NOG. Bil je ustanovitelj in prvi glavni urednik *Partizanskega dnevnika*. Po vojni je delal pri *Ljudski pravici*, *Borbi*, *Novinarju*, na Inštitutu za sociologijo in od leta 1963 na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani. Bil je utemeljitelj študija novinarstva na Slovenskem, pozneje še komunikologije. Po letu 1973 je zasnoval in nato uredil zbirko *Sociološka in politološka knjižnica*. Leta 1976 je ustanovil Center za raziskovanje družbenega komuniciranja pri Raziskovalnem inštitutu FSPN in bil nato njegov predstojnik (Vreg, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1290).

87 Edvard Kokolj – Martin (Ljubljana 1911–Vojsko 1945), slovenski književni kritik in partizanski časnikar, je diplomiral iz slavistike na ljubljanski Filozofski fakulteti. S članki in književnimi kritikami je sodeloval pri reviji *Modra ptica* in časopisu *Ljubljanski zvon* ter prevajal iz ruščine. Spomladi 1942 se je pridružil NOB. Na Primorsko je prišel po kapitulaciji Italije in deloval pri propagandnem odseku 31. divizije in 9. korpusa. Bil je med pobudniki za ustanovitev časopisa *Partizanski dnevnik*, za katerega je pisal uvodnike in članke. Vse do smrti je bil član uredniškega odbora. Padel je 1. 4. 1945 v zadnji nemški ofenzivi na Vojskem (Kokolj, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 100).

88 Marjan Tepina (Ljubljana 1913–2004), arhitekt, strokovnjak za urbanizem in varstvo okolja, je študiral na oddelku za arhitekturo Tehnične fakultete pri Jožetu Plečniku. Leta 1941 se je priključil OF, ob kapitulaciji Italije je odšel v partizane v Gradnikovo brigado, pozneje je prišel za kratek čas v štab Triglavske, poznejše 31. divizije 9. korpusa NOV in POJ, kjer je bil novembra 1943 eden od ustanoviteljev *Partizanskega dnevnika*. Nato je bil vodja propagandnega odseka štaba IV. alpske cone, poznejšega 9. korpusa, in urednik glasila *Vojaški vestnik*. Leta 1944 je bil za kratek čas član propagandnega oddelka Glavnega štaba NOV in POS Slovenije ter urednik njegovega glasila *Naša vojska*. Zatem je bil do konca vojne načelnik odseka za gradnjo pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju. Po osvoboditvi je opravljal razne javne in družbene funkcije (Tepina, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 639–640).

89 SI AS 1887, t. e. 58, *Partizanski dnevnik*, 12. 1. 1945, str. 1.

Prva številka dnevnika je izšla 26. novembra 1943 v sto do dvesto izvodih kot vojaški list (glasilo 31. divizije). »Izdelan je bil na ciklostilu, ki so ga z drugim tehničnim materialom borci prenašali skozi neštete borbe in dolgotrajne pohode na muli in na lastnih plečih.«⁹⁰

Do konca leta 1943 je izšlo 34 števil, kar pomeni, da je dnevnik izhajal vsak dan. »Topla čustvenost, borbeni duh, ljubezen do svobode in občudovanje junaških podvigov partizanov je velo iz dnevnika v prvi dobi. Zato ga je primorsko ljudstvo takoj vzljubilo, zanj pošiljalo svoje prispevke, pa tudi papir in tehnične potrebščine. Postal je najboljša vez med vojsko in civilnim prebivalstvom in ju tako družil in vodil k istim ciljem.«⁹¹

Nadaljnji razvoj *Partizanskega dnevnika* je bil skokovit. 14. februarja 1944 je iz divizijskega glasila postal glasilo 9. korpusa, kar je ostal do konca maja 1944. Tiskanje je prevzela stalna korpusna vojaška tehnika Drago nad Cerknim. »Zanjo je vedel vsak otrok v kraju, pa vendar ni bila nikoli izdana. Še preteklo pomlad so Švabi prišli v bližino šestih metrov do skrivališča, pa ga niso odkrili. Tudi v drugih primerih je ljudstvo pogostokrat reševalo naš tisk v najtežjih okoliščinah in tvegalo pri tem svoje življenje.«⁹²

Naklada je narasla na tisoč izvodov, za novega urednika je bil imenovan Jurij Štante – Juš.⁹³ »S prehodom partizanskih odredov v redno vojsko se je tudi Partizanski dnevnik posvetil

90 Prav tam.

91 Prav tam.

92 Prav tam.

93 Jurij Štante – Juš (Sv. Lovrenc pri Celju 1910), pedagoški delavec, časnikar in urednik, je obiskoval učiteljske v Ljubljani in šolo za rezervne oficirje v Bileči ter študiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Bil je aktiven v Sokolu, Društvu prijateljev Sovjetske zveze in drugih društvih. Ob začetku druge svetovne vojne je bil kot jugoslovanski oficir zajet, a je zbežal. Septembra 1943 se je priključil Gradnikovi brigadi in urejal brigadno glasilo *Goriški borec*. Od 28. 12. 1943 je bil glavni in odgovorni urednik *Partizanskega dnevnika*, pri katerem je skrbel, da je prerasel okvire vojaškega časopisa. Avtorske članke je podpisoval s psevdonimom Juš. Nekaj časa je bil tudi načelnik /podružnice/ *Tanjuga* za Slovensko primorje, nato se je vrnil v prosveto. Po vojni je bil načelnik prosvetnega oddelka PNOO v Ajdovščini ter nadzornik za šolstvo v coni B, nato pa načelnik personalnega oddelka Prosvetnega ministrstva LRS. Vplival je na razvoj in organizacijo šolstva na Primorskem, kjer je bilo veliko pomanjkanje kadrov (Štante, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 578–579).

novim nalogam. Prešel je kot važen činitelj tudi na politično področje, kjer se je prav takrat pojavila velika potreba po dnevnem političnem glasilu.«⁹⁴

Partizanski dnevnik je s 1. junijem 1944 postal glasilo OF za Primorsko in Gorenjsko. S tem podnaslovom je izhajal do konca vojne. »Dopisniška mreža se je razširila tudi na Gorenjsko, pritegnjeni so bili politični in strokovni sodelavci, ki so preko dnevnika učili ljudstvo, kako naj gradi svojo narodno oblast.«⁹⁵

Za novo urednico je bila imenovana pisateljica Milena Mohorič,⁹⁶ drugi uredniki pa so bili: Jurij Štante – Juš za vojaške zadeve, France Vreg – Mile za gradivo iz vojske in s terena, Edvard Kokolj – Martin, pomožni urednik pri štabu 9. korpusa, in France Štiglic – Tugo⁹⁷ za Gorenjsko. Zaradi sovražnih ofenziv in drugih tehničnih težav je spreminjal naklado, ki je nihala od štiri do pet tisoč izvodov. Nenehni premiki partizanske vojske so imeli za posledico tudi pogosto preseljevanje tehnike. Dnevnik je bil najprej ciklostiran.

»S skupnimi napori ljudstva, vojske, aktivistov in ožjih sodelavcev se je list stalno izpopolnjeval. Pri uredništvu je bila ustanovljena samostojna radijska sekcija, vzgojen je bil nov kader tiskarjev, tehnikov in drugega osebja. Največji praznik vseh

94 SI AS 1887, t. e. 58, *Partizanski dnevnik*, 12. 1. 1945, str. 1.

95 Prav tam.

96 Milena Mohorič Premru (Ormož 1905–Ljubljana 1972), pisateljica, je na univerzi v Ljubljani diplomirala iz germanistike, literarne vede in slavistične književnosti. Službovala je v Ljubljani, Novem mestu in Kranju ter se leta 1933 zaradi političnih razmer odpovedala državni službi in delovala kot književnica. Septembra 1942 je bila aretirana in odpeljana v internacijo na Rab, nato v Visco pri Palmanovi. Maja 1943 je bila z večjim transportom poslana v Ljubljano, kjer je bila v kratkem času znova aretirana in imela dva procesa pred italijanskim vojaškim sodiščem. Po kapitulaciji Italije je bila izpuščena, delovala je ilegalno in marca 1944 odšla v partizane. Bila je urednica *Partizanskega dnevnika* in je objavljala članke v partizanskih listih. Po vojni je pisala črtice, novele, razprave, kritike in prevajala (Mohorič, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 726).

97 France Štiglic – Tugo (Kranj 1919–Ljubljana 1993), filmski režiser, scenarist in publicist, je študiral pravo na ljubljanski univerzi in vzporedno igro. Bil je član avantgardnega Gledališča mladih, med NOB pa član kulturniške skupine, organizator mitingov in novinar. Bil je urednik *Gorenjskega glasu* in *Partizanskega dnevnika* (Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 198). Njegov prvi celovečerni film *Na svoji zemlji* (1948) je prvi slovenski zvočni dolgometražni igrani film in prvi t. i. partizanski film na Slovenskem. Vsebinsko je obravnaval NOV in dela slovenskih književnikov. S filmom *Dolina miru* (1956) je dosegel mednarodni uspeh (Štiglic, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1141).

čitatelj in sodelavec Partizanskega dnevnika pa je nastopil, ko je Pokrajinskemu tehniku uspelo organizirati prvo partizansko tiskarno in je 5. septembra 1944 izšla prva tiskana številka Partizanskega dnevnika.«⁹⁸

Glavno uredništvo je prevzel kapetan Lev Modic.⁹⁹ Po njegovem odhodu, 19. oktobra 1944, je postal urednik pisatelj France Bevk,¹⁰⁰ ki je tako opisal poslanstvo *Partizanskega dnevnika*:

»Naš list ni namenjen zabavi in kratkočasju. Danes so resni dnevi in list služi resnim namenom. Je orožje, ki nam pomaga v našem osvobodilnem boju kot puške in strojnice, minometi in topovi. Seznanja nas z vsemi važnimi dnevnimi dogodki in vprašanji, podaja nam vzgled našega boja in izgradnje. Vodnik nam je, učitelj, hkrati pa verna slika našega življenja v vojski in na terenu, zrcalo naše velike dobe. Vsak naš borec, vsak naš aktivist, vsak naš človek mora črpati iz njega smernic in vzpodbude za nadaljnjo borbo.«¹⁰¹

Bevk je še poudaril, da je list treba vsestransko podpreti, ne le z razširjanjem, temveč tudi s poročanjem: »Noben važen

98 Ko je bila tiskarna »Slovenija« usposobljena za tiskanje, je 18. 9. 1944 natisnila *Partizanski dnevnik* z zaporedno številko na štirih straneh (SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 12. 1. 1945, str. 1).

99 Lev Modic (Ljubljana 1913–1989), novinar in publicist, je na univerzi v Ljubljani študiral kemijo. Pred vojno je sodeloval v levičarskih društvih in glasilih. Leta 1941 je bil v nemškem ujetništvu in od leta 1943 v NOB. Urejal je *Partizanski dnevnik*. Po drugi svetovni vojni je v Beogradu študiral družbene vede. Bil je urednik *Ljudske pravice*, nato direktor urada za informacije pri slovenski vladi, *Slovenskega poročevalca* in podjetja Ljudska pravica. Napisal je pregledno publikacijo *Od kongresa do kongresa* (1978) in sodeloval pri pripravi zbranih del Borisa Kidriča ter leta 1986 objavil študijo o njem (Modic, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 725).

100 France Bevk (Zakojca 1890–Ljubljana 1970), pisatelj in kulturni delavec, je končal učiteljske v Gorici. Po italijanski zasedbi Primorske leta 1918 je kot eden redkih slovenskih izobražencev, ki se niso izselili v Jugoslavijo, kljub fašističnemu preganjanju opravljala organizacijske in kulturne naloge. Bil je urednik *Mladike*, *Goriške straže* in humorističnega lista *Čuk na palci*, ravnatelj založbe Narodna knjigarna v Gorici in urednik založbe Goriška matica. Veliko je pisal in objavljala predvsem pri primorskih založbah. Leta 1943 je odšel k partizanom. Bil je predsednik NOS za Primorsko Slovenijo in PNOO za Slovensko primorje in Trst, pozneje pa član IO OF in Predsedstva SNOS. Po maju 1945 je deloval v Trstu in bil urednik *Razgledov*, pozneje pa v Ljubljani, kjer je bil urednik v Slovenskem knjižnem zavodu. Najprej je pisal poezijo in drame, nato samo prozo. Njegovo najboljšo delo je roman *Kaplan Martin Čedermac* o sugestivnem liku zavednega slovenskega duhovnika (Bevk, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 68).

101 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 27. 10. 1944, str. 1.

dogodek v vojski ali na terenu ne sme molče mimo nas, po našem listu mora izvedeti zanj vsa dežela, vsak naš človek. Vsaka vas, vsaka naša edinica mora imeti svojega dopisnika, ki bo z bistrim očesom spoznal, kaj je za javnost. Naš list mora odražati utrip vse dežele in posebej našega gibanja.«¹⁰²

V *Partizanskem dnevniku* je bila zlasti priljubljena rubrika Krajevne vesti, v kateri »pogosto najdemo imena oseb, ki jih vsi poznamo«.¹⁰³

Novembra 1944 je Franceta Bevka zamenjal Danilo Milič,¹⁰⁴ ki je bil urednik do 1. aprila 1945, ko je bil ranjen, a je kljub temu ostal član uredništva do konca vojne.

Zaradi težav z oskrbovanjem s papirjem je dnevnik izhajal s spreminjajočo se naklado.¹⁰⁵ Tiskali sta ga tiskarni Julij 63 oziroma Doberdob in Slovenija. »Prenekatera njegova številka je nastala sredi borbe med skalovjem, pod šotorom ali v napol požgani kmečki izbi, ko so v neposredni bližini lajale sovražne strojnice. Kurirji in raznašalci dostavljajo dnevnik do najzakotnejših planinskih vasi in skozi vse sovražnikove zapreke v postojanke. Čitajo ga na Koroškem, v Trstu, v Zapadni Benečiji, in po vsej ostali Sloveniji.«¹⁰⁶

V zadnji nemški ofenzivi na Cerkljanskem in Vojskem so v bojih okrog tiskarne padli: član prve uredniške trojke Edvard Kokolj – Martin, vodja propagandnega odseka štaba 9. korpusa

102 Prav tam.

103 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 16. 10. 1944, str. 1.

104 Danilo Milič (Zgonik 1917–Koper 1986), pravnik in novinar, je po prvi svetovni vojni, ko je družina emigrirala v Ljubljano, študiral pravo. Diplomiral je leta 1941 in se zaposlil na tamkajšnjem sodišču. Bil je član odbora OF na ljubljanskem sodišču, aretiran in zaprt ter po kapitulaciji Italije izpuščen. Po prehodu Soče je srečal primorske partizane in ti so ga poslali v Vipavsko dolino, kjer je imelo sedež pokrajinsko vodstvo NOB. Najprej je bil v partizanski enoti, nato je delal pri NOS za primorsko Slovenijo. Od novembra 1944 je bil urednik *Partizanskega dnevnika*. Po osvoboditvi je postal načelnik oddelka za notranje zadeve pri PNOO za Slovensko primorje in Trst. V letih 1946–1947 je bil načelnik agitpropa za cono A. Med letoma 1949–1952 je vodil Radio Koper. Zatem je imel odvetniško pisarno v Sežani in Kopru (Milič, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 434).

105 Zaradi pomanjkanja papirja je bilo treba znižati naklade vseh časopisov.

106 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 12. 1. 1945, str. 1.

Saša Štempihar¹⁰⁷ ter dnevnikov sodelavec in tajnik PNOO za Gorenjsko Jaka Štucin – Cvetko.¹⁰⁸

Po osvoboditvi Trsta 1. maja 1945 se je uredništvo *Partizanskega dnevnika* preselilo v Trst in v nekdanji tiskarni Il Piccolo z delom svojih tiskarjev ter nekaterih slovenskih in italijanskih tržaških poklicnih tiskarjev usposobilo tiskarno za tiskanje dnevnika v slovenskem jeziku. V Trstu sta izšli še dve redni številki dnevnika (6. in 7. maja) in ena izredna številka (3. maja) v nakladi dvajset tisoč izvodov. Zadnji glavni urednik v Trstu je bil Lado Pohar – Damjan.¹⁰⁹

- 107 Aleksander Štempihar – Saša (Ljubljana 1922–Vojsko 1945), partizanski kulturnik in propagandist, je študiral na Pravni fakulteti v Ljubljani. Sodeloval je v OF. Spomladi 1942 je bil aretiran in interniran v taboriščih v Trevisu, Renicciju in Gonarsu. Ob kapitulaciji Italije se je pridružil partizanom na Primorskem in se kmalu uveljavil kot sposoben kulturni delavec in propagandistični organizator. Poleti 1944 je bil imenovan za vodjo propagandnega oddelka pri štabu 9. korpusa. S svojo organizacijsko sposobnostjo je veliko naredil za razmah kulturnih in dopisniških dejavnosti v brigadah in divizijah. Pisal je za *Partizanski dnevnik* in urejal tednik *Primorski partizan*. Njegova pobuda je bila natis knjige *Leto borb ob Soči*, ki je izšla v izdaji Propagandnega oddelka 9. korpusa. Natisnila jo je centralna vojaška tehnika 9. korpusa Tone septembra 1944 in je za takratne razmere predstavljala izjemen uredniški in tiskarski izdelek. Padel je v zadnji sovražni ofenzivi na območju Vojskega 1. 4. 1945 (Štempihar, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 839–840).
- 108 Jaka Štucin – Cvetko (Poljane pri Cerknem 1915–Delnice 1945), sindikalni voditelj, aktivist OF in KPS, se je izučil za krojača. Nekaj let pred vojno je odprl privatno krojaško delavnico na Podrtini pri Kranju, v kateri so se zbirali primorski emigranti in komunisti, ki so bili povezani v društvu Zarja. Leta 1938 je bil sprejet v KPS in bil odgovoren za organizacijo in vodenje sindikalne sekcije krojaških delavcev v Kranju. Partijska organizacija ga je določila za delo na Primorskem in tako je 9. 8. 1941 prišel v Cerkno, kjer je ustanovil privatno krojaško delavnico. Njegove stranke so bili tudi italijanski prebivalci, vključno z orožniki. V takih okoliščinah je spletel organizacijsko mrežo OF na Cerkljanskem. Konec leta 1942 je odšel v ilegalno. Pred kapitulacijo Italije je opravljal pomembne funkcije v OF in KPS na Cerkljanskem, v jeseni 1943 je bil imenovan za sekretarja okrožnega komiteja KPS za Idrijsko, konec leta pa je postal član pokrajinskega oz. oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko. V zadnji okupatorjevi ofenzivi je bil 1. 4. 1945 pri vasi Delnice v Poljanski dolini obkoljen. Ker se zaradi invalidnosti ni mogel umakniti, se je sam ustrelil (Štucin, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 603).
- 109 Lado Pohar – Damjan (Radeče 1920–Ljubljana 2011), urednik, časnikar, družbenopolitični delavec, publicist, je obiskoval gimnazijo v Celju in Ljubljani ter bil zaradi političnega delovanja obakrat izključen, tako da je maturiral šele po končani vojni. V Beogradu je končal diplomatsko šolo, ob delu je diplomiral na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani. Pred vojno je sodeloval v srednješolskem glasilu *Slovenska mladina*. Od leta 1941 je bil aktivist OF, leta 1942 je bil aretiran in interniran v Gonarsu. Po kapitulaciji Italije je deloval na Primorskem. Bil je sekretar Skoja za Primorsko in urednik *Primorske mladine*. Sredi aprila 1945 je bil imenovan za glavnega urednika *Partizanskega dnevnika* in nato še nekaj mesecev njegovega naslednika *Primorskega dnevnika*. Tudi po vojni je bil družbenopolitično aktiven (Pohar, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 41–42).

Po besedah Franceta Vrega je bil *Partizanski dnevnik* »pravo ljudsko glasilo uporne Primorske z značilno politično zasnovo; predvsem pa je bil borbeno glasilo primorskega ljudstva, ki se je petindvajset let borilo za svoj nacionalni obstoj, za slovenski jezik, za osvoboditev izpod fašističnega jarma«. ¹¹⁰

Vanj so pisali uvodne in druge članke politične, idejne in upravne vsebine najvišji voditelji gibanja na Primorskem: Joža Vilfan,¹¹¹ pisatelj France Bevk, Janez Stanovnik,¹¹² Miha Potočnik,¹¹³ Bogdan Osolnik,¹¹⁴ Jaka Štucin – Cvetko, France

110 Vreg, *Politično komuniciranje in prepričevanje*, str. 140.

111 Joža Vilfan (Trst 1908–Ljubljana 1987), politik, diplomat, je študiral pravo na univerzi v Rimu, na Dunaju in v Ljubljani, kjer je doktoriral. V Ljubljani je bil med organizatorji in vidnimi predstavniki študentske levice ter eno leto predsednik predstavniške organizacije univerze v Ljubljani. Kot Turnerjev štipendist se je izpopolnjeval v Parizu, kjer je leta 1934 postal član KP. V letih 1935–1936 je urejal prva dva slovenska ljudsko-frontna lista *Ljudsko pravico* in *Staro pravdo* ter *Slovensko zemljo* kot organizator kmečko-delavskega gibanja. Zaradi te dejavnosti je bil aretiran in v preiskovalnem zaporu do začetka druge svetovne vojne. Po zasedbi so ga Nemci zaprli in nato izselili v Srbijo, od koder se je januarja 1942 ilegalno vrnil v Ljubljano. Tu je najprej delal kot aktivist OF s političnimi in propagandnimi zadolžitvami, junija 1943 pa je po nalogu vodstva OF odšel na Primorsko kot politični delavec in bil imenovan za člana pokrajinskega vodstva OF za Primorsko. Po kapitulaciji Italije je bil izvoljen za podpredsednika/tajnika PNOO za Slovensko primorje. Po drugi svetovni vojni je opravljal številne pomembne funkcije, med drugim je bil vrhovni javni tožilec Jugoslavije in veleposlanik (Gl. Vilfan, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 217–219. SI AS 1887, t. e. 58, *Partizanski dnevnik*, 9. 2. 1945, str. 3).

112 Janez Stanovnik (Ljubljana 1922–2020), pravnik, politik in ekonomist, je iz prava diplomiral v Beogradu. Med drugo svetovno vojno je sodeloval v OF. Od leta 1942 je bil v partizanih, kjer je bil član PO OF za Primorsko in član SNOS. Po vojni je opravljal številne politične funkcije. Bil je direktor Inštituta za mednarodno politiko in gospodarstvo v Beogradu, generalni podsekretar Združenih narodov, član predsedstva Socialistične republike Slovenije in pozneje predsednik predsedstva SRS ter dolgoletni predsednik ZZB NOB Slovenije (Stanovnik, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1066).

113 Miha Potočnik (Belca 1907–Ljubljana 1995), pravnik, alpinist in gorski reševalec, je diplomiral iz prava v Ljubljani, kjer je bil odvetniški pripravnik, nato pa odvetnik na Jesenicah. Leta 1942 je bil interniran v Dachau, leta 1944 se je vključil v NOV. Po vojni je bil direktor jeseniške železarnice, nato je delal v vladi LRS in bil sodnik Ustavnega sodišča SRS (Potočnik, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 884).

114 Bogdan Osolnik (Borovnica 1920–Novo mesto 2019), publicist, je bil sodelavec partizanskega tiska na Gorenjskem, potem pri *Ljudski pravici* v Črnomlju, po vojni pa glavni urednik tega lista in direktor *Komunist* (Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 196). Leta 1943 je bil predsednik zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in sekretar PO OF za Gorenjsko oziroma član oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko. Napisal je spomine na partizanska leta z naslovom *Z ljubeznijo skozi surovi čas* (2010).

Kimovec – Žiga,¹¹⁵ Lado Pohar – Damjan, Jurij Štante – Juš, Vid Dobrin, Henrik Zdešar,¹¹⁶ Leopold Krese – Jošt.¹¹⁷

Partizanski dnevnik je prinašal članke vodilnih politikov iz osrednje Slovenije: Edvarda Kardelja,¹¹⁸ Marijana Breclja,¹¹⁹ akademika Josipa Vidmarja,¹²⁰ pisatelja Toneta Seliškarja,¹²¹ Borisa Zihlerla,¹²² Stanka Cajnkarja¹²³ in številnih drugih. Med primorskimi pisci so se v dnevniku oglašali odgovorni za posamezne sektorje ljudskih oblasti, od šolskih do gospodarskih.

Poseben propagandni učinek so imeli dopisi borcev in aktivistov iz vojske in »s terena«, znanih in tudi neznanih, pisani s skromnim obvladanjem knjižne slovenščine, a z značilno predanostjo boju za svobodo.¹²⁴

Partizanski dnevnik je občasno objavljala tudi fotografije. Dne 13. maja 1945 se je preimenoval v *Primorski dnevnik*.

115 France Kimovec – Žiga (Ljubljana 1909–1983), učitelj in politik, je po učiteljsku v Ljubljani poučeval na Dolenjskem in v Trbovljah. Med drugo svetovno vojno je deloval v OF in KPS v Ljubljani, na Dolenjskem in Primorskem. Po vojni je deloval v slovenski vladi in SZDL. Pisal je o ljudskih prosveti, šolskih odborih in šolski reformi. Imel je pomembno vlogo pri urejanju odnosov med družbo in verskimi skupnostmi. Bil je pobudnik ureditve Poti spominov in tovarištva okrog Ljubljane (Kimovec, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 466).

116 Henrik Zdešar (Ljubljana 1906–1983) je obiskoval učiteljske v Ljubljani. Na začetku druge svetovne vojne je bil mobiliziran, nato je bil v ujetništvu v Nemčiji, po vrnitvi pa se je vključil v NOB. Julija 1942 so ga Italijani internirali na Rab, po kapitulaciji Italije je postal komandant I. bataljona Rabske brigade, nato komisar Vojkove brigade. Od decembra 1943 je bil šolski nadzornik za Slovensko primorje. Organiziral je šolstvo in pedagoške tečaje ter skrbel za pedagoški tisk. Po osvoboditvi je bil načelnik v ministrstvu za prosveto LRS, predsednik republiškega odbora sindikata prosvetnih delavcev LRS, šolski upravitelj v Ljubljani in načelnik Pedagoškega centra LRS. Pisal je zlasti o šolstvu, o učiteljskem izobraževanju in o organizaciji šol na Primorskem med NOB (Zdešar, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 330–331. *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1323).

117 Leopold Krese – Jošt (Podgora, Straža 1915–Ljubljana 2001), gospodarstvenik, je bil med drugo svetovno vojno aktivist OF v Ljubljani, oktobra 1943 pa udeleženec kočevskega zbora. Po vojni je končal Višjo politično šolo Đuro Đaković v Beogradu. Bil je minister za državne nabave v LRS, direktor Gospodarskega razstavišča v Ljubljani, predsednik Gospodarske zveze Slovenije in Turistične zveze Slovenije (Krese, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 566).

118 Kardelj, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 446.

119 Breclj, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 102.

120 Vidmar, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1258.

121 Seliškar, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1013.

122 Zihlerl, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1330.

123 Cajnkar, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 125.

124 Krall, *Partizanske tiskarne*. Čampa in Marušič, *Partizanski dnevnik*. Krall, *Partizanske ciklostilne tehnike*. Koren, *Partizanski dnevnik*, str. 44–48.

Drugi partizanski listi

V tem podpoglavju predstavim druge partizanske liste, med njimi tudi številna vojaška glasila, ki so v obravnavanem obdobju vzniknili na Primorskem. Te zgolj navedem oziroma na kratko opišem, saj je imela skoraj vsaka partizanska enota svoj časopis ali vsaj stenčas (stenski časopis). Obsežen in mnogovrsten partizanski tisk je bil v neposredno oporo oboroženemu boju.

Propagandni odsek pri štabu 9. korpusa je izdajal ciklostirani **Bilten**. V prvi številki, ki je izšla 4. maja 1944, piše: »Bilten ni namenjen širokemu krogu partizanov in prebivalstva, temveč našim političnim delavcem, propagandistom in urednikom časopisov, da bodo mogli neposredno reagirati na politične in vojne dogodke. Tako bo njihovo delo vedno imelo tisto smer, kakršno terjajo dnevni dogodki in bodo njihove trditve podprte z dokazi.«¹²⁵

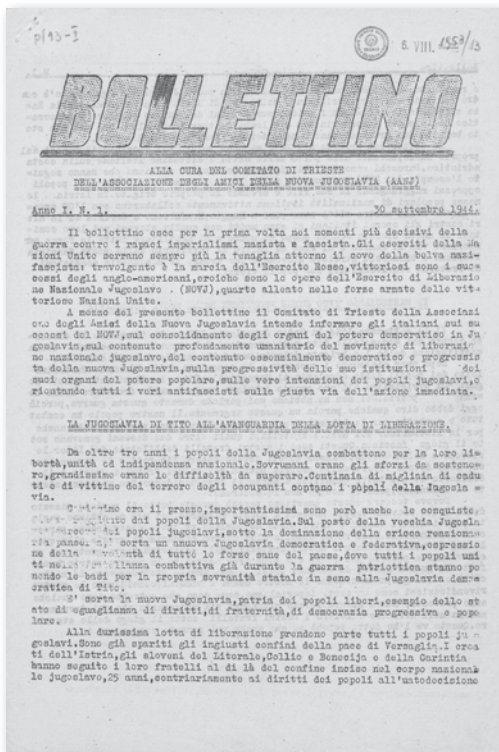
Bilten je prinašal vojne dopise, razne novice »s terena«, zlasti pomembni so bili prispevki propagande o demoralizaciji v sovražnikovih vrstah (npr. iz zaplenjenih pisem nemških vojakov), novice iz Slovenije, poročila o uspehih partizanskih enot in o njihovih akcijah. Sicer pa prevladujejo članki z zgovornimi naslovi »o bojih balkanskih narodov proti hitlerjancem«, članki o mučenju v okupatorjevih ječah pa tudi ironični zapisi o »šva-bobranskih junaštvih«. Avtorji prispevkov so bili anonimni. Od 19. številke dalje je izhajal kot *Informacijski bilten*.

Bilten mladine Vzhodnoprimorskega okrožja je izhajal leta 1945.

Med partizanskimi listi je bil tudi *Bollettino alla cura del comitato di Trieste dell'Associazione degli amici della nuova Jugoslavia* (Bilten tržaškega odbora Zveze prijateljev nove Jugoslavije).¹²⁶ *Bilten* je ciklostiran izhajal v Trstu v letih 1944–1945 (Tržaška tehnika Morje). Prva številka je izšla 30. septembra 1944. Od 4. številke dalje, potem ko se je Zveza

¹²⁵ *Bilten*, 4. 5. 1944, str. 1.

¹²⁶ Gre za vrsto listov partizanskega gibanja, ki so iz antifašističnih in razrednih pozicij nagovarjali italijansko prebivalstvo.

Bollettino, naslovnica
Hrani: SI AS 1887, t. e. 33, p. e. 16

prijateljstvo nove Jugoslavije preimenovala v Gibanje pristašev nove Jugoslavije, je izhajal kot *Bollettino alla cura del Comitato di Trieste del Movimento degli aderenti alla nuova Jugoslavia* (Bilten tržaškega odbora Gibanja pristašev nove Jugoslavije). Izšlo naj bi najmanj sedem števil.

Bollettino je izražal stališča, naklonjena novi Jugoslaviji. V uvodniku preve številke so zapisali, da je list začel izhajati v najbolj odločilnih trenutkih vojne proti grabežljivemu nacističnemu in fašističnemu imperializmu.¹²⁷ Preko lista je odbor Združenja prijateljev nove Jugoslavije obveščal Italijane o

¹²⁷ *Bollettino*, 30. 9. 1944, str. 1.

uspehah NOVJ, konsolidaciji organov demokratične oblasti v Jugoslaviji, humanosti jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja, o demokratični in napredni novi Jugoslaviji.¹²⁸

Bollettino del fronte della gioventù (Bilten mladinske fronte) je ciklostiran izhajal leta 1944.

Bolniški list slovenske vojne partizanske bolnice Franja je izhajal v letih 1944–1945.

Borba je bil prvi ilustrirani list 17. SNOB Simona Gregorčiča (Gregorčičeve) brigade. Ciklostiran je izhajal leta 1944.

Borba in vzgoja je bilo ciklostirano glasilo oficirske šole 9. korpusa NOV in POJ, ki je izhajalo leta 1944.

Bratstvo – Fratellanza (Organ delavskega bratstva v osvobodilnem boju – *Organo della fratellanza operaia nella lotta di liberazione*) je bil dvojezičen časopis, ki je leta 1944 ciklostiran izhajal v Trstu (Tehnika Morje). V uvodnih vrsticah prve številke, ki je izšla 20. junija 1944, je predstavljena vloga lista: »Bratstvo je organ Delavskega bratstva, organizacije, ki jo ustanovljajo tržaški delavci ne glede na njih narodnost in politično prepričanje, da bi vršili neizprosni boj proti okupatorju in njegovim psom – lizunom in s tem končali to nevzdržno stanje stradanja in zatiranja.«¹²⁹

Brda je bilo glasilo 1. bataljona Briško-beneškega odreda, ki je ciklostirano izhajalo leta 1944.

Brkinski borec je bil glasilo Istrskega odreda, ki ga je izdal in priredil propagandni odsek Istrskega odreda. Prva ciklostirana številka je izšla maja 1944, št. 2–3 pa junija–julija tega leta.

Uredništvo *Brkinskega borca* je zapisalo, da bo »odredni časopis izhajal redno vsak mesec in bo prinašal članke iz življenja, borb in uspehov našega odreda«. Tako naj bi »vlival ostalim pogum in jim dajal pobudo za nova dela, borbe in junaštva.«¹³⁰

Delavska enotnost – Glasilo delavstva v Osvobodilni vojni. Primorska izdaja (Tehnika Južno primorska). Ciklostirano glasilo je izhajalo leta 1943.

128 Prav tam.

129 *Bratstvo/Fratellanza*, 20. 6. 1944, str. 1.

130 *Brkinski borec*, 1. 5. 1944, str. 2.

Bratstvo – Fratellanza, naslovnica
 Hrani: SI AS 1887, t. e. 34, p. e. 30

Delavska enotnost – L'Unità Operaia – Glasilo odborov Delavske enotnosti – *Organo dei comitati d'Unità operaia*. Dvojezično (v slovenščini in italijanščini) ciklostirano glasilo je izhajalo v Trstu (Tržaška tehnika) v letih 1944–1945. List se je pojavil jeseni 1944, ko se je organizacija iz Delavskega bratstva preimenovala v Delavsko enotnost, in je izšlo šest števil, v letu 1945 do osvoboditve so izšle še tri številke.

Dnevni vestnik je leta 1945 ciklostiranega izdajala Propagandna komisija pri POOF za Slovensko primorje (Radijski oddelek).

Gioventù nuova – *Voce della gioventù antifascista italiana del Litorale* (Nova mladina – Glas italijanske antifašistične mladine Primorja). Mladinsko glasilo se je pojavilo marca 1945. Urednik je bil Mario Abram.¹³¹

Glas borcev – Ciklostirano glasilo 3. SNOUB Ivana Gradnika je izšlo junija 1945. Uredil in razmnožil ga je propagandni odsek 3. SNOUB.

Glas mladih (mladinski list) – Glasilo Zveze slovenske mladine za Primorsko in Gorenjsko. Prva tiskana številka je izšla februarja 1945 v tiskarni Donas na Gorenjskem. Glasilo je urejal Stane Stanič – Drejko,¹³² z linorezi pa opremil Janez Vidic. Izšle so tri številke, prva je bila dvojna (januar, februar), druga je izšla marca in tretja aprila 1945.

Glasilo prve brigade (Soške) je 12. oktobra 1943 izdal operativni štab Soških brigad (Kulturna tehnika prve brigade).

Ciklostirano **Glasilo Vojkove brigade** je izdajala 16. Vojkova brigada (Tehnika brigade Janka Premrla Vojka). Prva številka je izšla junija 1944.

131 Mario Abram (Nabrežina 1920–Koper 2004), novinar in družbenopolitični delavec, je med študijem na ekonomski fakulteti v Trstu deloval v organizaciji komunistične mladine in bil sodelavec Pinka Tomažiča. Zaradi protirežimske dejavnosti je bil septembra 1942 aretiran in zaprt v tržaškem Coroneu. Ob kapitulaciji Italije je bil izpuščen in se takoj priključil NOB. Najprej je sodeloval s slovenskimi in italijanskimi partizani na Goriški fronti, pozneje pa pri zbiranju razkropljenih italijanskih borcev. Nastala je skupina, ki je predstavljala začetek Tržaškega bataljona. Iz tega in iz Zolovega bataljona (*Battaglione Zol*), ki je deloval na območju severne Istre, je nastala brigada Garibaldi – Trst (*Brigata d'Assalto Garibaldi – Trieste*). Pri obeh enotah, ki sta delovali v okviru dejavnosti 9. korpusa in na njegovem operativnem območju, je bil komandant in politični komisar. To nalogo je opravljal zadnje obdobje vojne v 24. italijanski brigadi *Fratelli Fontanot*, s katero je sodeloval pri osvoboditvi Ljubljane. Med NOB je pisal v partizanska lista *La Voce del Bosco* in *Il Corriere partigiano* ter urejal glasilo *Gioventù nuova*. Po vojni je končal študij novinarstva in v Kopru urejal glasilo *Istria nuova* (Abram, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 6).

132 Stane Stanič – Drejko (Laško 1926–Izola 2005), novinar, politik in publicist ter vojni dopisnik na Primorskem, se je šolal v Ljubljani. Zaradi sodelovanja z OF je bil leta 1943 izključen iz gimnazije. Od leta 1944 je bil v partizanih na Gorenjskem in Primorskem. Deloval je kot propagandist in novinar. Med letoma 1945 in 1948 je bil novinar *Primorskega dnevnika*, v obdobju od 1953 do 1961 je bil zaposlen pri *Ljudski pravici*. Dolgo je živel v Beogradu, kjer je med letoma 1970 in 1983 delal za agencijo *Tanjug*, med letoma 1983 in 1990 pa je bil beograjski dopisnik časopisne hiše *Delo*. Od 16. 5. 1990 do 24. aprila 1991 je bil vodja oz. republiški sekretar Urada Republike Slovenije za informiranje. Napisal je monografiji *Amerika in Slovenija* (Stanič, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1064. Pšenični, Nastanek in razvoj osrednjega časopisa mladih, str. 23).

Goriški borec, naslovnica

Hrani: SI AS 1887, t. e. 43, p. e. 103

Goriški borec – Glasilo Slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade Gorica, pozneje Glasilo Gradnikove brigade. Prva ciklostirana številka je izšla 28. oktobra 1943, 11. številka junija 1944 (Tehnika Gradnikove brigade). Glasilo je prinašalo poročila o bojih in akcijah brigade, vsebovalo je tudi risbe in karikature.

V prvi številki je urednik Jurij Štante – Juš vabil tovariše v bataljonih, naj pospešijo zbiranje dopisov in redno poročajo o delu na »kulturnem polju v bataljonih«, ter pozival politkomi-sarje, da tedensko – vsako sredo – pošiljajo »opise vseh akcij in borb, ker list izide vsako soboto«. ¹³³

Grapar – Glasilo grafičnega kolektiva tiskarne Slovenija je izhajalo v letih 1944–1945.

¹³³ SI AS 1887, t. e. 43, Goriški borec, 28. 10. 1943, str. 2.

Il Corriere garibaldino – *Bollettino settimanale della divisione Garibaldi Natisone* (*Garibaldinski kurir/Garibaldinec* – Tedenski bilten divizije Garibaldi Natisone). Prva ciklostirana številka je izšla 4. marca 1945 (Tehnika Rudi).

Il Corriere partigiano (list italijanskih antifašistov) – *Organo della Unità Italiane nell'Esercito di Liberazione nazionale della Slovenia* (*Partizanski kurir* – Glasilo italijanskih enot Narodnoosvobodilne vojske Slovenije). List je bil namenjen italijanskim partizanskim enotam. Prva številka je izšla 10. oktobra 1944. Do 31. januarja 1945 je izšlo 11 številčk. Šmicberger navaja, da je do konca vojne izšlo 16 številčk. Za olajšanje dela naj bi v tiskarno Triglav poslali italijanskega stavca Renata Rossija. Ko je v začetku leta 1945 list dobil stalno prilogo *Documenti del nostro tempo* (Dokumenti našega časa), je celo povečal obseg na šest strani.¹³⁴

Il Lavoratore – *L'organo del Comitato federale del PCI a Trieste* (*Delavec/Delo* – Glasilo tržaške federacije KPI) je bil namenjen italijanskim komunistom in protifašistom. Prvotno socialistično glasilo, ustanovljeno leta 1893, je kasneje postalo glas komunistov, avtoritarne oblasti pa so ga leta 1925 prepovedale. V dvajsetletnem obdobju fašizma je občasno izhajalo tajno, skoraj redno pa je začelo ilegalno izhajati leta 1943. V Trstu so ga najprej tiskali v mizarski delavnici Rumich, pozneje v krojaški delavnici Toliak. Zakonca Rumich, ki sta urejala publikacijo, so fašistične oblasti odkrile, ju zaradi njune dejavnosti mučile in ubile. V letih 1944–1945 je ciklostiran list izdajala tržaška tehnika Morje. Maja 1945 je začel znova redno in legalno izhajati.¹³⁵

Il Nostro Avvenire (*Naša prihodnost*) je bil tednik italijanskih antifašistov; *Portavoce degli Italiani del Litorale aderenti al movimento per la nuova Jugoslavia* (Glasilo Italijanov na Primorskem, pripadnikov gibanja za novo Jugoslavijo). List, ki je izhajal v letih 1944–1945, je urejal Mario Pacor,¹³⁶ eden vodilnih

134 Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 52.

135 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 112.

136 Mario Pacor (Trst 1915–Bergamo 1984), italijanski novinar in zgodovinar slovenskega rodu, je končal klasični licej v Trstu. Občasno je objavljaj članke v tržaškem listu *Il Popolo*

tržaških komunistov. Glasilo je izhajalo od 31. oktobra 1944 do 23. aprila 1945 (št. 16, letnik II.), najprej kot tednik, pozneje pa v nerednih presledkih. Od št. 3–4, letnik II. (23. januar 1945), je izhajalo brez podnaslova.

Med številnimi nalogami, ki si jih je uredništvo zastavilo v uvodniku prve številke, velja omeniti prizadevanje, da bi bil tednik »glasnik gibanja, ki dobiva plebiscitarni značaj«.¹³⁷

Glasilo odseva politično usmeritev tistih Italijanov v regiji, ki so sodelovali s slovenskim osvobodilnim gibanjem na Primorskem; podpira osvobodilni boj, jugoslovanske zahteve in pravico italijanskih protifašistov v Trstu in Primorju do priključitve k novi Jugoslaviji.

List prinaša članke o mednarodnem vojnem dogajanju, prihodnji družbeni ureditvi v Jugoslaviji, partizanskih formacijah v Julijski krajini ter italijansko-slovenskih in italijansko-hrvaških združenjih na podlagi informacij iz partizanskega tiska, garibaldinskih enot in jugoslovanske tiskovne agencije Tanjug.

Glasilo je v ilegali izhajalo na Vojskem, severno od Trnovskega gozda, v tiskarni Slovenija in v Doberdobju. Tiskarna Slovenija, ki je delovala pod vodstvom Staneta Cimpermana, je razpolagala z zelo hitrim električnim tiskarskim strojem iz Milana, medtem ko je material za reprodukcije prihajal iz Trsta in Gorice. Publikacija je izhajala v nakladi do 6000 izvodov.

Il Nostro Avvenire je v Trstu izhajal tudi po vojni (od 4. maja 1945), in sicer kot dnevnik s podnaslovom »Časopis Italijanov Trsta in Primorja«, ter postal glasilo Unije Italijanov v Istri in na Reki s stalno prilogo *Tribuna*.¹³⁸

di Trieste in poučeval na srednji šoli. Ob tem je študiral pravo na Univerzi v Padovi in leta 1939 doktoriral. Bil je član raznih fašističnih organizacij, a je zaradi druženja s tržaškimi delavci in slovenskimi komunisti politično do leta 1940 prešel na levo. Leta 1942 je že postal član komunističnega odporniškega gibanja. Aprila 1943 je bil aretiran. Po italijanski kapitulaciji mu je uspelo pobegeti iz zapora in se je skrival do avgusta 1944, ko je odšel v partizane. Najprej se je pridružil borcem v Južnoprimorskem odredu, pozneje je bil častnik za zvezo med 9. korpusom in italijanskimi garibaldinskimi brigadami. Urejal je list *Il Nostro Avvenire*. V Trstu je bil aktiven v komunističnem gibanju, vodil je tudi časopis *Il Lavoratore*. Leta 1948 se je kot večina tržaških komunistov opredelil za resolucijo informbiroja (*Pacor, Mario*, 2019).

137 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 19. 11. 1944, str. 2–3.

138 Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 52.

Informativni vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdala komisija za agitacijo in propagando pri OOOF za Zapadno Primorsko.

Jek Triglava – Glasilo 1. bataljona 3. SNOUB Ivana Gradnika je izhajalo kot rokopis leta 1944. Urednik je v uvodniku druge številke glasila zapisal:

»Skušal bom urejevati list tako, da bo za vsakogar privlačno čtivo. Zato mi tudi sproti poročajte o svojih željah glede lista in pa kritiko (kaj se Vam ne dopade, kaj Vam je všeč itd.). Vaša kritika mi bo nadvse važna in če ne boste hoteli kritizirati sami od sebe, bom dosegel to potom kulturnih sektorjev v celicah in aktivih. Toda običajno se za kritiko ni treba preveč potegovati, saj jo je že skoraj vedno še preveč. Le zato se mi gre, da bi prišla tudi do mojih ušes. Dokler se kritizira samo za mojim hrbtom, ne bo pomagalo prav nič pri izboljšanju lista.«¹³⁹

Južnoprимorski borci – Glasilo Južnoprимorskega odreda 9. korpusa NOV in POJ. Ciklostirano glasilo je izdajal propagandni odsek JPO (Tehnika Skala). Leta 1944 je izšlo pet številke *Južnoprимorskih borcev* (štiri redne in posebna izdaja). V prvi številki glasila so poudarili, da avtorji prispevkov niso intelektualci: »Pomislimo, da v našem listu ni visoko izobraženih sodelavcev, po veliki večini sodelujejo tovariši, to so junaki, borci, sinovi slovenske zemlje, v pretežni večini delavci in kmetje in baš zato moramo tem bolj upoštevati in ceniti vsako vrstico, ki je napisana.«¹⁴⁰

V publikaciji so pisali o vojaških akcijah odreda, mitingih, ki jih je le-ta prirejaj, in o mobilizaciji.

Klic s skrajnih meja – Ciklostirano glasilo Briško-beneškega odreda je izdajal propagandni odsek tega odreda (Tehnika Matajur in Tehnika BBO). Prva številka je izšla januarja 1944, peta številka maja 1944.

Kmečki glas – Vestnik Osvobodilne fronte slovenskega naroda (Primorska izdaja). Prva ciklostirana številka je izšla

139 SI AS 1887, t. e. 44, Jek Triglava, 25. 7. 1944.

140 SI AS 1887, t. e. 44, Južnoprимorski borci, 1. 3. 1944.

Južnoprimeški borci, naslovnica
Hrani: SI AS 1887, t. e. 44, p. e. 121

julija 1943, prva tiskana pa 5. decembra 1943. Obseg posamezne številke je bil šest do dvajset strani, cena pa dve liri. S številka 9–10, oktobra 1944, je prenehal izhajati. Tehnike: Južna Primorska, Tehnika za Sever, Snežnik, Nanos, Špik, Grmada, Morje, Sabotin, Javornik, Matajur, Slavnik, Čaven, Krn, Porezen. List je bil namenjen kmečkemu ljudstvu, po jeziku in duhu pa je bil razumljiv in dostopen najbolj širokim kmečkim množicam.¹⁴¹ Prvi urednik je bil Vlado Kozak,¹⁴² ki je sam predlagal naslov

141 Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 48.

142 Vlado Kozak (Ljubljana 1907–Portorož 1985), časnikar in politik, je od leta 1923 deloval kot član Skoja in KPJ. V drugi polovici 20-ih let je doma (gostilna na Poljanski cesti v Ljubljani) organiziral ilegalno tehniko KPJ in marksistični, t. i. Štrajzlov krožek. Leta 1929 je bil aretiran in je devet mesecev prebil v preiskovalnem zaporu. Opustil je gostilniško obrt in se posvetil samo političnemu delu. Januarja 1941 je moral v konfinacijo v Bilečo. Med

Klic s skrajnih meja, naslovnica
Hrani: SI AS 1887, t. e. 44, p. e. 123

lista. Pobudnik tega glasila Edvard Kardelj je izbral primerneга urednika, saj je bil Vlado Kozak »pred vojno član kmečke komisije pri CK KPS in sourednik *Kmečke sloge*, s katero je partija navezovala kmečko ljudstvo«. ¹⁴³ Vlado Kozak je moral veliko številčk skoraj v celoti napisati sam, čeprav si je prizadeval pridobiti dopisnike. V okrožnici, ki jo je poslal 2. aprila 1944 na teren, je pojasnil, kaj pričakuje od dopisnikov:

drugo svetovno vojno je bil aktivist NOG, referent za tisk pri agitpropu CK KPS, ustanovitelj in urednik *Kmečkega glasa*, dopisnik *Ljudske pravice* in *Slovenskega poročevalca*. Po letu 1945 je postal vodja tiskovnega urada pri Predsedstvu vlade LRS, nato urednik *Kmečkega glasa*. V letih 1949–1956 je vodil zgodovinski oddelek pri CK KPS (Kozak, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 540).

¹⁴³ Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 48.

»Piši nam o problemih, ki se pojavljajo na naši vasi, kako se kmečko ljudstvo odziva npr. pozivu za skupno obdelovanje zemlje, koliko se na vasi že pojavlja samostojnost in iniciativnost pri reševanju gospodarskih nalog, pošlji nam primere, kje so kmetje že zgledno rešili take naloge in ki bi, napisani spodbudno, vplivali na druge. Druge teme so še: sodelovanje žen in njih vključevanje v narodno oblast, odnos civilnega prebivalstva do vojske, utrjevanje oblasti, odmev naših kampanj, volitve, razpoloženje belogardističnih družin in njih zadržanje itd. Ne pošiljaj nam suhih poročil, želimo si tudi dobrih literarnih prispevkov, vojaških reportaž in vsakršnih drobnih zgodbic, ki vzete naravnost iz ljudskih ust in pisane v preprostem, domačem slogu dajejo verno sliko ljudskega življenja.«¹⁴⁴

Glasilo *Kmečki glas* je bilo med bralci priljubljeno, saj naj bi po urednikovih besedah odpiralo »vrata celo do takih ljudi in v take hiše, do katerih drug tisk ne bi imel dostopa«.¹⁴⁵

Kurir – Glasilo zaščitne čete 31. divizije je izšlo leta 1944.

La Lotta – *Organo del Comitato Litorale di Trieste* (*Borba* – glasilo Primorskega komiteja Trst). Ciklostiran list je izšel leta 1943 v Trstu.

La Rassegna della stampa – *Edita dalla Sezione propaganda del 9. Corpo d'Armata della NOV in POJ* (*Pregled tiska* – izdajal propagandni oddelek 9. korpusa NOV in POJ). Ciklostirani list je izšel 24. februarja 1945.

La voce del bosco *Quindicinale* – *Organo ufficiale della brigata d'Assalto Garibaldi »Trieste«* (*Glas gozda*, štirinajstdnevnik – uradno glasilo udarne brigade Garibaldi Trieste). Ciklostiran je izšel maja 1944. Od številke devet dalje je izhajal kot tednik.

La voce del mare – *Organo dei lavoratori della pesca OF Fronte di liberazione* (*Glas morja* – glasilo delavcev v ribištvu OF) je ciklostirano izhajalo v letih 1944–1945.

Ljudska pravica – Glasilo Komunistične partije Slovenije (Primorska izdaja) je izhajalo v letih 1943–1944. Prva ciklostirana številka je izšla 15. januarja 1943 (Tehnike: Javornik, Krn,

144 Prav tam, str. 49.

145 Prav tam.

Nanos, Porezen, Sabotin, Snežnik, Špik, Tehnika za Sever). Poznejše številke glasila so bile tiskane (Tiskarna Ančka 222, Tiskarna Slovenija). Cena glasila je bila dve liri. Glavna urednica je bila Vida Tomšič.¹⁴⁶ Poleg urednice so uvodne prispevke pisali še Boris Kidrič,¹⁴⁷ Edvard Kardelj, Boris Zihelr, Lidija Šentjunc,¹⁴⁸ Franc Leskošek,¹⁴⁹ Vito Kraigher,¹⁵⁰ Mile Klopčič¹⁵¹ in druge tedanje pomembne javne osebnosti.

Mali poročevalec (rokopis je leta 1944 izšel v 2. bataljonu (brigade) Ivana Gradnika).

Matajur – Beneški tednik – *Settimanale della Carnia* je dvojezično, v slovenščini in italijanščini, izdajal Odsek za informacije in propagando pri Okrožnem odboru Osvobodilne fronte za zapadno Primorsko (Tehnika Matajur). *Matajur* je bil najprej glasilo 30. divizije Goriške NOV in POS, potem pa glasilo Zahodno primorskega okrožja. Prva ciklostirana številka je izšla 7. novembra 1943, 4. številka marca 1944.

V *Partizanskem dnevniku*, v rubriki Naš tisk, so o beneškem tedniku zapisali:

»Trnjeva vejica, ki je izoblikovana v napis Matajur, kaj nazorno označuje, da je list namenjen pokrajini, ki je dolgo let trpela pod tujčevim jarmom. Zato so Beneške Slovence pozvali, naj ne bodo kakor berači, ki prosijo milosti. Zavedati se morajo namreč, da na tej zemlji niso vsiljivi gostje, ampak pravi gospodarji, ki so jo posedli, ko je bila zapuščena, prazna in so si pravico do nje ohranili z orožjem v roki.«¹⁵²

Mi gremo – Glasilo, v katero so pisali borci 4. bataljona 3. SNOUB Ivana Gradnika, je izšlo leta 1944.

Mlada pest (Gorenjska, Notranjska, Slovensko primorje) – Glasilo je v letih 1943–1944 izdajal pokrajinski komite Zveze komunistične mladine Jugoslavije za Slovenijo (Tehnike: Porezen,

146 Tomšič, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1188.

147 Kidrič, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 464.

148 Šentjunc, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1110–1111.

149 Leskošek, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 616.

150 Kraigher, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 546.

151 Klopčič, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 478.

152 SI AS 1887, t. e. 57, *Partizanski dnevnik*, 25. 10. 1944, str. 3.

Mlada, Skala, Javornik, Matajur, Čaven, Snežnik; Tiskarna Triglav). Glasilo je bilo najprej ciklostirano, pozneje pa tiskano.

Mladi kovači – Ciklostirano glasilo SKOJ je leta 1944 izdal propagandni odsek 9. korpusa NOV in POJ (Tehnika PODK).

Mladi puntar (mladinski list) – Glasilo Zveze slovenske mladine za Primorsko. Prva številka je izšla avgusta 1943 pri Mladinski tehniki. Novembra in decembra 1943 sta izšli še druga in tretja številka. Ciklostirano glasilo je najprej urejal Bojan Štih,¹⁵³ pozneje pa Stane Stanič – Drejko, ki je bil tudi urednik primorske izdaje *Mladine*. Tiskali so ga v tehnikah Jug, Krn, Porezen, Mlada, Skala in v Tehniki za Sever. Urednik Bojan Štih je že v prvi številki odločno napovedal cilj primorske mladine:

»Mladi puntarji smo. Puntarji proti vsem, ki nam prinašajo sužnost in trpljenje, vsem, ki uklepajo naša mlada življenja, proti vsem, ki zaslužujejo našo slovensko zemljo. Povsod, kjerkoli bivamo in živimo, vežemo svoja srca in sile v skupni borbi proti našemu največjemu sovražniku – fašizmu. Kljub vsem nasiljem in pritiskom nas ni mogel fašizem v 20 letih pokoriti.«¹⁵⁴

Mladi puntar je nagovarjal mlade v slovenskih partizanskih enotah. Bolj kot drugi mladinski listi je bil namenjen branju v šoli, zato je prinašal tudi literarna besedila slovenskih klasikov in sodobnih avtorjev. Nagovarjal je mlade v NOV in partizanskih odredih Slovenije, mladino v vojski in na terenu: »Mladina vstani, organiziraj se in ruši stari svet nasilja in suženjstva! Gradi si svoj novi, svobodni dom: združeno Slovenijo v veliki demokratični Jugoslaviji!«¹⁵⁵

153 Bojan Štih (Ljubljana 1923–1986), kritik, esejist, gledališčnik, urednik, je na ljubljanski univerzi študiral slavistiko in primerjalno književnost ter študij prekinil zaradi dela za OF. Leta 1942 je bil interniran v Gonarsu, od koder je pobegnil k partizanom. Bil je urednik mladinskega tiska OF na Primorskem (Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 199). Na osvobojenem ozemlju je urejal glasilo *Ljudska pravica*. Po osvoboditvi je v Beogradu obiskoval vojno-politično šolo, bil v agitpropu CK KPJ in pomočnik predsednika Komiteta za kinematografijo. Po vrnitvi v Ljubljano je nadaljeval univerzitetni študij in bil član uredniškega odbora *Naši razgledi*. Pisal je kritične, esejistične, polemične prispevke (Štih, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1141).

154 Pahor, O tisku v narodnoosvobodilnem boju, str. 43–44.

155 *Mladi puntar*, 2, 11. 1943, str. 1.

Kot v drugih mladinskih časopisih je tudi uredništvo *Mladega puntarja* vabilo mlade k objavljanju prispevkov o svojih doživetjih, o pomoči partizanom, akcijah, kot tudi k objavljanju pesmi: »Pišite o vsem, kar doživljate. Važna je vsebina. Pri glavnem odboru ZSM postavljena agit. prop. komisija bo pregledovala vse dopise, dajala kritiko in nasvete dopisnikom. Tovariši s terena naj se na dopis podpišejo in navedejo kraj bivanja, tovariši z vojske pa naj poleg imena še napišejo brigado, bataljon in četo.«¹⁵⁶

Januarja 1944 ga je nadomestila primorska izdaja *Mladine*.

Mladi rod – List za pionirje/šolsko mladino je izhajal od 15. decembra 1943 do 15. oktobra 1944 (Tehnike: Krn, Sabotin, mladinska tehnika Mlada, Matajur). POOF za Slovensko primorje je izdal devet ciklostiranih števil, ki jih je uredil pisatelj France Bevk.

List je bil zanimivo ilustriran, razloge za njegov izid pa razberemo v drugih tedanjih partizanskih časopisih:¹⁵⁷ »Občutno pomanjkanje šolskih knjig za presenetljivo visoko število odprtih šol je dalo pobudo za poseben mladinski list. Izhajati je začel Mladi rod, ki služi kot pomožno čtivo v šolah, hkrati pa naše najmlajše vnema za naše osvobodilno gibanje.«¹⁵⁸

Deveta številka, ki je izšla 15. oktobra 1944, je bila posvečena stoti obletnici rojstva Simona Gregorčiča. Vsebinska številka je prinašala pesnikov življenjepis, zapis o njegovem rojstnem kraju, nekatere Gregorčičeve pesmi (Domovini, Veseli pastir, Znamenje); poleg tega pa tudi kratke prispevke učiteljev in učencev oziroma pionirjev.

Urednik France Bevk je navedel, da je to zadnja številka *Mladega roda*, in pojasnil, da naj bi začel izhajati centralni šolski list *Novi rod*, ki naj bi ga izdajal Odsek za prosveto, oddelek za osnovno šolstvo pri predsedstvu Snosa.

V deveti številki *Mladega roda* preberemo, da naj bi bil *Novi rod* tiskan, dobivali pa naj bi ga vsi slovenski šolarji. Zato

156 Prav tam, str. 20.

157 Pahor, O tisku v narodnoosvobodilnem boju, str. 44.

158 SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 27. 4. 1944, str. 26.

so k pisanju vabili učence in učenke: »Pridno dopisujte, da bo Novi rod pisal tudi o vaši lepi Primorski. Sporočajte vse važne dogodke, ki so se zgodili v vaši vasi. Poročajte o šoli, kako ste zadovoljni s poukom, kaj se učite in koliko že znate. Pišite o naši slavni vojski, ki prihaja večkrat skozi vašo vas. Pišite tudi o zločinih, ki so jih in jih bodo še nekaj časa uganjali Nemci in švabobranci. Pišite o svojem vedenju in o svojem delu.«¹⁵⁹

Mladina – Glasilo Zveze slovenske mladine je izhajalo v letih 1943–1945. Najprej je bilo ciklostirano, pozneje pa tiskano (Tehnike: Čaven, Javornik, Južna Primorska, Krn, Matajur, Mlada, Nanos, Porezen, Skala, Slavnik, Snežnik; Tiskarna Slovenija). Prva številka je izšla 1. januarja 1943. Cena glasila je bila ena lira.

Redakcija *Mladine* je vabila k dopisovanju in navajala, da naj bi bil list »vedno trdna vez, ki bi nas vse vezala v naši neizprosni borbi«, prav tako naj bi bil »veren odraz dela in življenja slovenske mladine: V njem naj se zrcali vse naše veselje, pa tudi vsa naša boleost. V njem dajmo duška svoji volji, svoji odločnosti in borbenosti. Po tovariško pokramlajmo v njem, skupaj zapojmo svojo pesem.«¹⁶⁰

Mladina – *La gioventù, Organo della Federazione della gioventù Slovena* (glasilo Zveze mladine Slovenija), je ciklostirano izšlo leta 1943 (Tehnika Morje).

Mladina na delu – Ciklostiran žepni časopis mladine v Trstu je leta 1944 izdala slovenska mladina.

Mladinski vestnik za Baško-Cerkljansko okrožje je izšel leta 1945.

Na gospodarski fronti – Tiskana tedenska priloga *Partizanskega dnevnika* je izšla leta 1945.

Na straži – Ciklostiran vestnik 2. brigade VDV Slovenije je začel izhajati leta 1944.

Naprej v borbo – Glasilo 19. SNOB Srečka Kosovela. Druga številka je po ceni dve liri izšla 1. decembra 1943, četrta

159 SI AS 1887, t. e. 49, Mladi rod, 15. 10.1944, str. 22.

160 SI AS 1887, t. e. 49, Mladina, 1. 1. 1943, str. 6.

številka pa po ceni tri lire 6. februarja 1944. Jože Bajec piše, da je ciklostirano glasilo izhajalo v Slovenskem primorju v letih 1943–1944 (Tehnika Javornik, Tehnika 30. divizije).¹⁶¹

Naš boj – Po navedbi Djura Šmicbergerja naj bi glasilo izšlo marca 1943 in naj bi bilo poskus primorskega partijskega glasila.¹⁶² Pobudnik tega lista je bil dr. Aleš Bebler,¹⁶³ ki je 18. marca 1943 poslal v oceno na CK KPS rokopise za *Naš boj*.

Naš glas – Prva številka ciklostiranega glasila je izšla 3. maja 1944. Glasilo je najprej izdajal propagandni odsek Gradnikove brigade, od 16. številke dalje pa propagandni odsek 31. divizije. 21. junija 1944 je namesto glasila *Naš glas* začel izhajati **Naš klic**.

Naš korak – Ciklostirano glasilo Vojaške šole 32. divizije NOV in POJ je izšlo leta 1944 (Tehnika Matajur).

Naša borba – Ciklostirano glasilo je 30. junija 1944 izdal propagandni odsek 16. brigade Janka Premrla Vojka.

Naša borba – naš uspeh – Ciklostirano glasilo je leta 1944 izdajal propagandni odsek Istrskega odreda.

Naša žena – Ciklostirano glasilo Slovenske protifašistične ženske zveze (Primorska izdaja) je izhajalo v letih 1943–1944 (Tehnike: Krn, Matajur, Nanos, Porezen, Sabotin, Snežnik in neugotovljene; Tiskarna 11-A-Goteniški Snežnik).

O poslanstvu in ciljni publiki glasila pričajo zgovorni naslovi kot: *Naša žena v borbi*, *V zadnjo, odločilno fazo naše borbe*,

161 Bajec, *Slovenski časniki in časopisi*.

162 Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 33.

163 Aleš Bebler – Primož (Idrija 1907–Ljubljana 1981), politik in diplomat, je študiral pravo v Ljubljani in Parizu. Leta 1929 je postal član KPJ. Udeležil se je španske državljanske vojne, kjer je bil ranjen. Kot predstavnik KPS se je udeležil ustanovnega sestanka OF. Bil je namestnik komandanta Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Med veliko italijansko ofenzivo leta 1942 je vodil partizanske enote, ki so ostale zunaj sovražnikovih obročev, in ustanavljal manevrske brigade. Med splošno vstajo 1943 je bil tajnik narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Bil je pobudnik številnih partizanskih listov, že leta 1941 *Slovenskega partizana*, decembra 1942 pa *Vestnika*; potem raznih edicij na Primorskem in Štajerskem. Bil je tudi glavni urednik *Ljudske pravice* od oktobra 1944 do sredine marca 1945. Na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju so ga izvolili v plenum OF oz. SNOS in v delegacijo za Avnoj. Maja 1945 je postal minister za finance v Narodni vladi Slovenije in še isto leto pomočnik jugoslovanskega zunanjega ministra. Po vojni je opravljal številne politične funkcije (Bebler, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 47–48. Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 33).

Naša žena, naslovnica
Hrani: SI AS 1887, t. e. 53, p. e. 243

Slovenke so zborovale, I. kongres žena in deklet protifašistk iz vse Slovenije, Slovenskim materam in ženam, Kar smo Slovenke osvobodile, je AVNOJ potrdil, Drobne vesti.

Cena glasila je bila ena lira, cena vezanih glasil, ki so izhajala od januarja 1944 naprej, je bila dve liri. Risbe se pojavljajo zelo redko, in sicer le na naslovnici.

Naša žetev – Glasilo rajonskega odbora Mašun je bilo napisano na pisalni stroj. Prva številka je izšla maja 1944, tretja številka 31. maja 1944.

Naše delo – Žepni časopis 3. bataljona 3. SNOUB Ivana Gradnika je izšel kot rokopis leta 1944.

Naši odmevi – Glasilo brigade Srečka Kosovela/Glasilo 19. SNOB Kosovelove. Prva ciklostirana številka je izšla 20. novembra 1943.

Navodila za politično delo – Navodila je ciklostirana leta 1943 izdal Štab operativne zone Alpske.

Notizie – *Edite dalla sezione propaganda del 9. Corpo NOV in POJ* (Novice – izdajal propagandni oddelek 9. korpusa NOV in POJ). Ciklostirane so izšle januarja 1945 (Tehnika Rudi).

Novice je izdajal propagandni odsek 31. divizije. Prva ciklostirana številka je izšla 4. avgusta 1944.

Ob Soči – Glasilo 2. bataljona 2. brigade Vojske državne varnosti Slovenije. Prva ciklostirana številka je izšla avgusta 1944, druga septembra in tretja oktobra 1944, in sicer v nakladi 100–150 izvodov.

Marko Mark, nekdanji kulturnik drugega bataljona, je navedel razlog za izid glasila: »Po sklepu štaba 2. bataljona II. brigade VDV ter zaradi boljšega medsebojnega spoznavanja borcev bataljona, predvsem pa zaradi širjenja resnice o NOB in seznanjanja prebivalstva o dejavnosti bataljona na širšem območju njegovega dejstvovanja smo izdali tri številke bataljonskega glasila Ob Soči.«¹⁶⁴

Odmev je leta 1944 izdal 1. bataljon brigade Ivana Gradnika. Glasilo je izšlo kot rokopis in je bilo opremljeno s številnimi risbami.

Odmev iz gozda – Glasilo bataljona 9. korpusa NOV in POS. Prva številka tednika je izšla 14. julija 1944 (na pisalnem stroju).

Odmev naših topov – Glasilo artilerijskega divizijona 31. divizije je izšlo leta 1944.

Okrožni vestnik – Glasilo okrožnega odbora OF za južno Primorsko. Prva ciklostirana številka je izšla 30. oktobra 1944. Urednik je bil Anton Mihec – Tone.¹⁶⁵

164 SI AS 1887, t. e. 56, Ob Soči, avgust 1944. Gl. tudi publikacijo *Ob Soči* (1980), v kateri so zajeti najpomembnejši prispevki iz glasila *Ob Soči*, ki je izhajalo leta 1944.

165 Anton Mihec – Tone (Kubed 1899–Reka 1973), učitelj, narodni buditelj, kulturni delavec in publicist, je maturiral na učiteljski v Tolminu in poučeval v slovenski Istri. Leta 1924

Okrožni vestnik o poteku narodnega tekmovanja od 27. aprila do 27. junija 1944 je ciklostiranega izdal Okrožni odbor OF za Goriško.

Okrožni vestnik o poteku dvomesečnega narodnega tekmovanja za čas od 27. 4. do 27. 6. 1944 je ciklostiranega izdal Okrožni odbor OF za Idrijsko.

Okrožni vestnik o poteku narodnega tekmovanja od 27. aprila do 27. junija 1944 je ciklostiranega izdal Okrožni odbor OF za Kanalsko.

Okrožni vestnik o poteku narodnega tekmovanja od 27. aprila do 27. junija 1944 je ciklostiranega izdal Okrožni odbor OF za Kras (Tehnika Grmada).

Okrožni vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdala Komisija za Tekmovanje zmage pri Okrožnem odboru OF za Srednjo Primorsko.

Okrožni vestnik o poteku dvomesečnega narodnega tekmovanja za čas od 27. aprila do 27. junija 1944 je ciklostiranega izdal Okrožni odbor OF za Brda.

Okrožni vestnik o poteku narodnega tekmovanja od 27. aprila do 27. junija 1944 je ciklostiranega izdal Okrožni odbor OF za Vipavsko.

Partizan je izdajal Južnoprimorski odred.

Partizanski zdravstveni vestnik – Tiskano glasilo sanitetnega odseka glavnega štaba NOV in POS (Primorska izdaja) je izšlo februarja 1944 (Ančka 222).

Pesem naših minometov – Glasilo prateče čete 31. divizije je izšlo leta 1944.

je kot politični emigrant pobegnil v Jugoslavijo. Novembra 1943 se je aktivno vključil v narodnoosvobodilno vojsko. Deloval je v Istri, najprej v Pazinu, spomladi 1944 pa je prišel v okrožje slovenska Istra. Izvoljen je bil v okrožni NOO za južno Primorsko, kjer je bil referent odseka za notranje zadeve. Ves čas je bil tudi dopisnik *Tanjuga* in drugih takratnih partizanskih časopisov. Med drugim je izdajal tudi *Okrožni vestnik*, glasilo okrožnega odbora OF za južno Primorsko. Po osvoboditvi je bil eno leto okrajni šolski nadzornik oziroma pomočnik šolskega nadzornika v Kopru. Decembra 1950 je odšel na Reko, kjer se je aktivno vključil v delovanje slovenskega Kulturno-prosvetnega društva Bazovica (Gl. Jakomin Kocjančič, Anton Mihec – Tone 1899–1973, str. 77–81. SI PAK 348, t. e. 3, Razni dokumenti).

Poročila je od marca 1945 naprej v ciklostirani obliki izdajala propagandna komisija pri POOF za Slovensko primorje. Zadnja številka je izšla 1. maja 1945. *Poročila* so prinašala predvsem novice o uspehih narodnoosvobodilne vojske in o sovražnikovih izgubah na evropskih bojiščih.

Poročila o oddajah RSJ je od leta 1944 naprej izdajal propagandni odsek 9. korpusa NOV in POJ (Radio-sekcija).

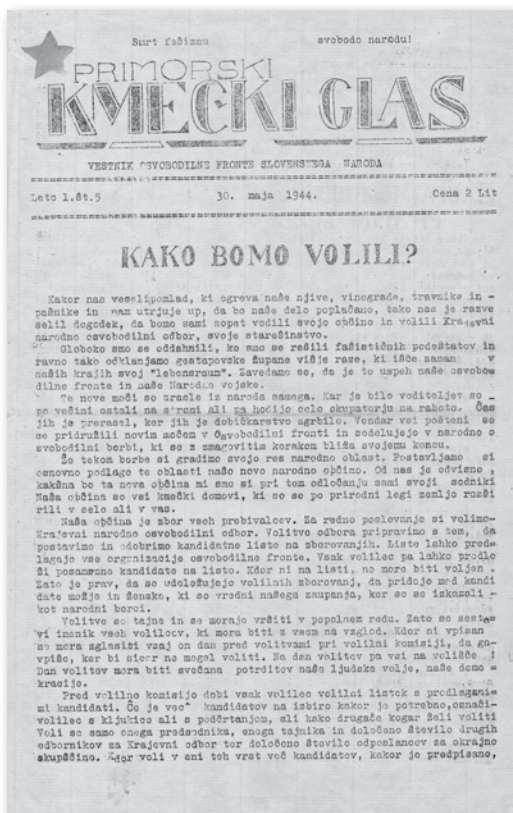
Prešernovci pišejo – Ciklostirano glasilo 7. (Prešernove) brigade je tedensko izdajal propagandni odsek 7. SNOUB Franceta Prešerna. Prva številka je izšla 8. julija 1944.

Primorski Kmečki glas – Vestnik Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Prva ciklostirana številka je izšla 10. januarja 1944. Pozneje je izšlo še sedem števil (Tehnike: Čaven, Javornik, Nanos, Krn, Matajur, Sabotin, Slavnik, Snežnik, Špik).

Urednik in avtor člankov je bil Jože Srebrnič.¹⁶⁶ Poleg njega sta v vestniku objavljala še France Bevk in Ignac Koprivec.¹⁶⁷ Cena vestnika je bila dve liri.

166 Jože Srebrnič (Solkan 1884–1944), kmet, politik, narodni heroj, se je leta 1908 vpisal na pravno fakulteto v Gradcu, a je moral zaradi pomanjkanja in boleznih prenehati s študijem. Vrnil se je v Solkan, se oprijel mizarstva in pozneje kmetijstva. Kot srednješolec se je navzel socialističnih idej in zato prišel v konflikt s šolsko oblastjo. Od leta 1919 je deloval v Socialistični stranki Italije, a se je po razcepu odločil za italijansko KP in bil pozneje kot njen kandidat izvoljen v parlament. Leta 1925 se je udeležil kongresa 3. internacionale v Moskvi. Leta 1926 ga je fašistična oblast zaprla, tako je dolga leta preživel v zaporih in konfinacijah. Leta 1939 je pobegnil v Jugoslavijo. Novembra 1943 je odšel v partizane. Bil je član NOS za primorsko Slovenijo ter deloval v PO OF in Oblastnem komiteju KPS za Slovensko primorje. Verjel je, da bo komunistična ideja prevladala in da bo nova družba temeljila na etičnih vrednotah. Kot internacionalist je v zamisli o furlansko-slovenski državi videl možnost ureditve slovenskega narodnega vprašanja. Utonil je 11. 7. 1944 v Soči med Kanalom in Anhovem (Srebrnič, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 435–437. *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1061).

167 Ignac Koprivec – Ljubec (Sv. Andraž 1907–Ljubljana 1980), novinar, urednik, pisatelj in družbenopolitični delavec, se je preselil v Ljubljano in na Filozofski fakulteti izredno študiral slavistiko. Že pred vojno se je vključil v delavsko gibanje pod vodstvom KP. Pisal je prozo in sodeloval s partijsko založbo Ekonomska enota. Med vojno je bil aktivist OF, delal je v ilegalnem odboru slovenskih kulturnih delavcev. Leta 1943 je odšel v partizane, kjer je postal načelnik propagandnega odbora pri Glavnem štabu NOV, novinar in urednik *Slovenskega partizana*. V začetku leta 1944 je prišel na Primorsko in postal vodja komisije za agit-prop pri PK KPS za Slovensko primorje. Po vojni se je zaposlil v uredništvu *Ljudske pravice* in bil urednik pri založbi Kmečka knjiga (Koprivec, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 117–118. *Enciklopedija Slovenije*).

Primorski Kmečki glas, naslovnica
Hrani: SI AS 1887, t. e. 61, p. e. 326

Razlog za izhajanje tega lista naj bi bile pogoste pritožbe: »Primorski poročevalec je pretežek za širše občinstvo in ga težko razume posebno mlajši rod, ki je obiskoval samo italijanske šole. Z novim letom 1944 je začel zato izhajati Primorski kmečki glas, ki ima za nalogo, da podaja vsa politična vprašanja v poljudni obliki, obenem pa se podrobneje bavi tudi s problemi našega kmečkega gospodarstva z ozirom na trenutni položaj.«¹⁶⁸

168 SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 27. 4. 1944, str. 26.

Urednik *Primorskega Kmečkega glasa* je dopisnikom svetoval, naj bodo dopisi kratki in jedrnat, »fotografski, brez modrovanja in čustvovanja«. Priporočal jim je, da pišejo o aktualnih dogodkih, ne pa o spominih: »Poročajte o posojilni kampanji, o obdelani zemlji, kako tekmujete, o volitvah.«¹⁶⁹

Primorski partizan – Tednik, ki ga je izdajal Propagandni odsek 30. divizije 9. korpusa NOV in POJ. Prva ciklostirana številka je izšla 20. junija 1944 (Tehnika 30. divizije, PVTDK Rudi). Urednika sta bila Saša Štempihar in Ivan Vasič – Jovo. Izhajati je prenehal 5. oktobra 1944, ko so zaradi nove ureditve propagandnega dela v vojski ukinili propagandni odsek pri štabu divizije.

Primorski poročevalec – Vestnik Osvobodilne fronte slovenskega naroda za Primorsko. Prva številka je izšla 1. januarja 1943. Najprej je izhajal v nakladi 600 izvodov, potem 1000. Maja 1944 je izšla 6. številka, ki pa je istovetna s 6. številko *Slovenskega poročevalca* – primorska izdaja. Razmnoževale so ga tehnike: Matajur, Tehnika za Sever, Snežnik, Krn, Čaven, Grmada, »Javornik«, Južna Primorska, Porezen, Slavnik. Cena ciklostiranega vestnika je bila dve liri.

Uredništvo je v prvi številki bralce obvestilo, da bo zaradi poenotenja partizanskega tiska *Primorski poročevalec* izhajal namesto takratnih dveh listov *Naprej* in *Slovenski poročevalec*. Prinašal naj bi prispevke, ki se nanašajo na primorske razmere, hkrati pa naj bi ponatiskoval gradivo iz centralne izdaje *Slovenskega poročevalca*. Poslanstvo informativnega vestnika OF lahko razberemo v naslednjih vrsticah:

»Zrcalil je primorski obraz narodnega osvobodilnega gibanja, njegove svetle strani in težave. Ta list, ki se je iz skromnih začetkov razvil v močno propagandno sredstvo, je nedvomno znatno pripomogel k temu, da je Osvobodilna fronta zajela široke narodne množice. Bilo je ganljivo videti, kako je ta list prehajal iz rok v roke, včasih že ves izlizan, prhel kot stare listine, skoraj nečitljiv, a vendar skrbno čuvan.«¹⁷⁰

169 SI AS1887, t. e. 61, Primorski Kmečki glas, 30. 5. 1944, str. 14.

170 SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 27. 4. 1944, str. 26.

Primorski poročevalec je prenehal izhajati leta 1944, ko je bil razpuščen Narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo.¹⁷¹

Radijska poročila je leta 1944 ciklostirana izdajal okrajni NOO (OOOF) za Komen.

Radijska poročila je leta 1944 ciklostirana izdajal Propagandni odsek 30. divizije.

Radijska poročila je leta 1944 ciklostirana izdajal ONOO (OOOF) za Kras.

Radijska poročila je leta 1944 ciklostirana izdajala Tehnika Porezen.

Radijske vesti je leta 1944 ciklostirane izdajal Propagandni odsek pri štabu 9. korpusa NOV in POJ.

Radijske vesti je leta 1944 ciklostirane izdajala komisija za agitacijo in propagando pri OOOF za južno Primorsko.

Radijske vesti je leta 1945 izdajala Propagandna komisija pri POOF za Severno Primorsko.

Radijske vesti je v letih 1944–1945 izdajala Propagandna komisija pri POOF za Slovensko primorje (Radijski oddelek).

Radio notiziario A cura del Comitato O. F. – F. L. del mon-falconese je ciklostiran izšel 3. februarja 1945.

Radio poročila je v letih 1944–1945 ciklostirana izdajal Referat za propagando pri štabu 31. divizije 9. korpusa NOV in POJ.

Radio vestnik – Radio notizie je leta 1945 izdal Propagandni center za Slovensko Benečijo (Tehnika Propagandnega centra).

Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajala Agit-prop komisija pri OK KPS za Goriško.

Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajal Propagandni odsek pri Okrožnem odboru OF za Goriško.

Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajal Odsek za informacije in propagando pri OOOF za Južno Primorsko.

Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajal Odsek za informacije in propagando pri OOOF za Južno Primorsko (Tehnika Snežnik).

171 Prav tam.

Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajala Tehnika Javornik.

Radio vestnik je v letih 1944–1945 ciklostiranega izdajala Komisija za agitacijo in propagando pri Okrožnem tajništvu OF za Srednjo Primorsko.

Radio vestnik je v letih 1944–1945 ciklostiranega izdajala Komisija za agitacijo in propagando pri OOOOF za zapadno Primorsko.

Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajal okrožni NOO za srednjo Primorsko.

Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajal propagandni odsek pri ONOO za Vipavsko (Tehnika Javornik).

Radio vestnik severnoprimorskega okrožja je ciklostiran izhajal leta 1945.

Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajal Propagandni odsek pri okrožnem NOO za Vipavsko.

Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajal okrožni NOO za Brda.

Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajal okrožni NOO za Zapadno Slovenijo.

Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajala Agit. Prop. komisija za Kanal.

Radio vestnik je leta 1943 ciklostiranega izdajal Propagandni odsek Triglavске divizije (Tehnika Porezen).

Slovenka – Glasilo Slovenske protifašistične ženske zveze za Primorsko. Izid prve številke (1. junij 1943) so utemeljevali z besedami, da je »cvetoči razmah organizacij SPŽZ na Primorskem poklical v življenje ženski list Slovenka«. ¹⁷² Želja uredništva je bila, da bi bila *Slovenka* namenjena ženskam vseh slojev: »Slovenka hoče biti zrcalo, v katerem se bo odražalo življenje in borba žena na Primorskem, brez ozira na stan, starost in poklic. Delavke, kmetice, vajenke, služkinje, meščanke! ‚Slovenka‘ želi postati v resnici glasilo vaših želja, upov in pričakovanj, pa tudi vaših teženj in naporov v teh težkih časih.« ¹⁷³

172 Prav tam.

173 *Slovenka*, 1. 6. 1943, str. 1.

Glasilo *Slovenka* je bilo resnično ženski list in je v prvi vrsti nagovarjalo ženske, kar nakazujejo naslovi prispevkov: Pismo tovarišicam, Materi, Kako se borijo naše žene in dekleta onstran stare meje, Iz življenja sovjetskih žena, Naše žene pomagajo graditi narodno oblast. Zavzemalo se je za enakopravnost žensk, njihov vstop v javno sfero, politiko, vključitev žensk v Slovenski narodnoosvobodilni svet ...

Glede na vsebinsko zasnovu, s katero je naslavljalo ženske, smem domnevati, da se je glasilo Slovenske protifašistične ženske zveze za Primorsko zgledovalo pri prvem slovenskem ženskem časopisu *Slovenka* (1897–1902), ki je s podnaslovom *Glasilo slovenskega ženstva* začelo izhajati 1. januarja 1897 v Trstu, najprej kot štirinajstdnevna priloga tržaškega političnega časnika *Edinost*, od leta 1900 pa kot samostojni mesečnik. Urejali sta ga Marica Nadlišek, »pionirka slovenskega ženskega tiska«, in Ivanka Anžič Klemenčič, ki je maja 1900 postala odgovorna urednica.¹⁷⁴ To je bil »prvi primer na Slovenskem«, da je ženska postala odgovorna urednica.¹⁷⁵

Ciklostirano in pozneje tiskano glasilo *Slovenka*, ki je izhajalo v letih 1943, 1944 in 1945, sta urejali Zora Rupena – Katja,¹⁷⁶ po njeni smrti pa Marica Čepe – Eva.¹⁷⁷ Tiskalo ga je več tehnik:

174 Verginella, *Slovenka* – ogledalo slovenske ženske arene, str. 8.

175 Selišnik, Ivanka Anžič Klemenčič, str. 29.

176 Zora Rupena – Katja (Mirna Peč 1920–Mala vas pri Ormožu 1945), učiteljica in politična delavka, je v Novem mestu končala meščansko šolo, v Prokuplju pa maturirala na gospodinjinskem učiteljskišču. V Mirni Peči je že aprila 1941 začela aktivno sodelovati v osvobodilnem gibanju, postala je članica KPS in rajonskega odbora OF. Junija 1942 je odšla k partizanom, kjer je bila politična delavka v podokrožju Trebelno. Spomladi 1943 je bila poslana na Primorsko, kjer je postala sekretarka SPŽZ za Slovensko primorje, članica Pokrajinskega odbora OF in prva urednica glasila *Slovenka*. Na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943 je bila izvoljena za članico SNOS. Spomladi 1944 je postala članica sekretariata PK SKOJ za Slovenijo. Sodelovala je na 2. kongresu *Udruženega saveza antifašističke omladine* v Drvarju in se poleti 1944 vrnila v Slovenijo. Nato je odšla na Štajersko, kjer je bila do 27. 2. 1945, ko je padla v Mali vasi pri Ormožu, sekretarka oblastnega komiteja Skoja in članica Oblastnega komiteja KPS za Štajersko. (Rupena, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 983).

177 Marica Čepe – Eva (Kamnica pri Mariboru 1909–Ljubljana 1990), slovenska učiteljica, novinarka in urednica, je končala učiteljske v Mariboru in med letoma 1935–1941 učila v Rušah. Med letoma 1941–1944 je bila aktivistka OF v Ljubljani, nato partizanska šolska nadzornica v okrožju Brkini. Od junija 1944 je bila sekretarka pokrajinskega odbora Slovenske protifašistične ženske zveze za Primorsko in urednica njegovega glasila *Slovenka*.

Slovenka, naslovnica
Hrani: SI AS 1681, t. e. 2, p. e. 14

Nanos, Čaven, Porezen, Grmada, Špik, Snežnik, Matajur, Krn, Sabotin, Javornik, Žena, Tiskarna Slovenija in več neugotovljenih tehnik. Cena glasila je bila najprej eno liro, januarja 1944 dve liri, aprila tega leta tri lire, leta 1945 pa zasledimo nekatere izvode glasila tudi po dve liri. Glasilo je občasno objavljalo risbe, a le na naslovnici.

Slovenska revolucija (Primorski ponatis) – Glasilo krščanske skupine v osvobodilni fronti je ciklostirano izšlo leta 1943.

Po koncu vojne je bila med drugim članica Okrožnega komiteja KPS za cono B Julijske krajine in sekretarka Glavnega odbora Antifašistične fronte žensk za Slovenijo, urednica *Kmečke žene*, po letu 1947 pa novinarka. Pisala je o narodnoosvobodilni borbi v Ljubljani in bila med uredniki zbornikov *Ljubljana v ilegali* in *Junaška Ljubljana* (Čepe, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 160–161).

Slovenski partizan (Primorski ponatis) je ciklostiran izhajal v letih 1943–1944. Najprej ga je izdajalo glavno poveljstvo narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, od leta 1944 pa Glavni štab NOV in POS (Tehnike: Nanos, Porezen).

Slovenski poročevalec – Glasilo OF slovenskega naroda je leta 1944 izdajal propagandni odsek 9. korpusa.

Slovenski poročevalec – Informacijski vestnik Osvobodilne fronte (Primorski ponatis oz. Primorska izdaja in Tržaška izdaja) je najprej izhajal ciklostiran, pozneje pa tiskan (Tehnike: Čaven, Grmada, Javornik, Krn, Matajur, Morje, Nanos, Porezen, Sabotin, Slavnik, Snežnik, Špik; Tiskarni Ančka 222, Triglav). Cena vestnika je bila dve liri.

Slovenski poročevalec – primorska izdaja je izhajal občansko, »kadar se pokaže potreba, da posveti pozornost vprašanjem čisto krajevnega značaja«. ¹⁷⁸

Soški glas – Glasilo 18. SNOB Soške. Prva ciklostirana številka je izšla 25. januarja 1944 (Tehnike: Krn, 30. divizije, 18. brigade). Drugo ciklostirano številko je marca 1944 izdal Idrijsko-tolminski odred (Tehnika Čaven).

Soški odmevi – Ciklostiran list je 15. maja 1944 izdal Idrijsko-tolminski odred (Tehnika Čaven).

Soški partizan in zaščitnik – Ciklostirano glasilo štaba Soškega odreda slovenskih partizanskih čet je izdajal Soški odred v letih 1942–1943. Glasilo je Primorce predvsem obveščalo o vojaških uspehih partizanov na Primorskem in širše v Sloveniji. Tiskala ga je tehnika Soškega odreda, ki je bila v zgornji Vipavski dolini.

Soško-nadiški kurir – Ciklostiran vojaški vestnik Briško-beneškega odreda je izdajal propagandni odsek BBO (Briško-beneškega odreda). Prva številka je izšla marca 1944. Izšle so še tri številke.

Stenčas 2. bataljona Briško-beneškega odreda je izhajal leta 1944.

178 SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 27. 4. 1944, str. 26.

Stenčas DK – Stenski časopis 9. korpusa je v letih 1944–1945 izhajal najprej ciklostiran, potem pa tiskan (Tiskarna Slovenija).

Stenčas – PC KVP je maja 1944 ciklostiranega izdal Propagandni center Komande Vipavskega (vojnega) področja.

Stenski časopis je leta 1944 izdajala ADK, Artilerija 9. korpusa.

Svit – Ciklostirano glasilo 17. SNOB »Simona Gregorčiča« 30. divizije NOV in POJ je izšlo leta 1944.

Tanjug – dopisništvo pri pokrajinskem odboru za Primorsko. Vodstvo dopisništva poročevalske agencije Tanjug je prevzel Jurij Štante - Juš. Na tem območju je reorganizacija po okrožjih v primerjavi s pokrajinskim odborom tekla počasneje zaradi težav pri postavljanju dopisniške mreže, kar je bilo značilno tudi za druge pokrajine.¹⁷⁹

Tedenski pregled je leta 1944 ciklostiranega izdajal okrožni NOO za Brda.

Tedenski pregled dogodkov je ciklostiranega izdajala Komisija za agitacijo in propagando pri OOOOF za Južno Primorsko. Prva številka je izšla 13. novembra 1944.

Tedenski pregled dogodkov – *Sguardo agli avvenimenti settimanali* je ciklostiranega izdajal Okrožni odbor OF za Zapadno Primorsko – *Publica il Comitato mandamentale OF – Regione Giuliana acc. O. I. P.* 10. avgust 1944 (Tehnika Grmada).

Tedenski pregled dogodkov je ciklostiranega izdajal Okrožni komite KPS za Kras. Prva številka je izšla 27. marca 1944 (Tehnika Grmada).

Tedenski pregled vojnih in političnih dogodkov je ciklostiranega izdajal Informacijski in propagandni odsek Okrožnega odbora OF v Trstu v letih 1944–1945. Prva številka je izšla 23. avgusta 1944 (Tržaška tehnika Morje).

Tekmovalni vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajal ZSM Zapadno-primorskega okrožja.

¹⁷⁹ Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 72–73.

Tekmovalni vestnik 31. divizije (1945).

Tekmujemo – ciklostiran vestnik o vojaškem tekmovanju 30. divizije je izdajal referat za tekmovanje. Prva številka je izšla 12. maja 1944 (Tehnika 30. divizije).

Tekmujemo za II. kongres ZSM je leta 1945 ciklostiranega in pozneje tiskanega izdajala 18. brigada Bazoviška.

Tekmujmo je leta 1944 ciklostiranega izdajala Tehnika 18. SNOUB »Bazoviška«.

Tekmujmo je leta 1944 ciklostiranega izdajala 31. divizija (Tehnika 31. divizije).

Tekmujmo! – Ciklostiran stenski časopis 9. korpusa.

Tolminska mladina (1944).

Tolminski puntar – Glasilo brigade Ivana Gradnika oz. Gradnikove brigade je izšlo leta 1943 (Tehnika Gradnikove brigade – opalograf). Risbe dopolnjujejo vsebino. V prvi številki pišejo o imenu, vlogi in poslanstvu glasila:

»Tolminskega puntarja smo začeli izdajati z namenom, da z njim podpremo in oživimo kulturno-prosvetno in politično delo v naših vrstah.

V dopisih moramo obravnavati vse kar bo krepilo vztrajnost naše borbe, vse kar more koristiti naši politični izgradnji in splošni izobrazbi, ki nam bo potrebna posebno po osvoboditvi, ko bomo gradili novo domovino. Radi tega mora biti vsebina Puntarja pestra: vzgojna, poučna, zabavna. Iz njega mora veti živahnost, polet in vedrina, da bo Puntar ponos naše brigade.

Naša brigada nosi ime Ivana Gradnika, znanega tolminskega puntarja; osnovana je bila na Tolminskem, sami smo puntarji za staro pravdo, zato smo našemu glasilu dali ime Tolminski puntar.«¹⁸⁰

Topničar – Ciklostirano glasilo artilerije 9. korpusa NOV in POJ je leta 1944 izdajal propagandni odsek 9. korpusa.

Triglavski odmevi – Glasilo Triglavske divizije, nato glasilo 31. divizije 9. korpusa je izhajalo v letih 1943–1944. Od junija 1943 dalje so izšle najmanj tri številke (Tehnika 9. korpusa

180 SI AS 1887, t. e. 77, Tolminski puntar, 1943, str. 1–2.

»Partizanski dnevnik« – opalograf in ciklostirano). V glasilu je objavljenih veliko pesmi amaterskih pesnikov.

Trst tekmuje – Trieste in gara – Glasilo tekmovalne komisije pri mestnem odboru OF za Trst/*L'organo della commissione per la gara presso il comitato cittadino dell'OF di Trieste*. Leta 1944 sta izhajali dve ciklostirani izdaji, slovenska in italijanska, z istim datumom in isto vsebino. Prva številka je izšla 20. oktobra 1944 (Tržaška tehnika Morje).

Poleg političnih, informativnih glasil in časopisov ter raznega drugega gradiva so začele partizanske tehnike izdajati tudi strokovno literaturo, med katero sodita *Učiteljski list* in *Učiteljski svetovalec*.

Učiteljski list je bil strokovno glasilo, ki je služilo predvsem »politični izgradnji našega učiteljstva«. ¹⁸¹ Prva ciklostirana številka je izšla februarja 1944. Glasilo je prenehalo izhajati sredi maja 1944 po sklepu prve pokrajinske prosvetne konference, ker je medtem že izšlo osrednje učiteljsko glasilo *Prosveta*. ¹⁸² *Učiteljski list* je izšel trikrat (Tehnike: Krn, Sabotin, Snežnik, Grmada, Nanos, Matajur, Porezen).

Učiteljski svetovalec je začel izhajati oktobra 1944 in je bil namenjen pomožnemu partizanskemu učiteljstvu. Ciklostiran je izšel trikrat. ¹⁸³ Druga številka je izšla januarja 1945. Izdajal ga je odsek za prosveto pri PNOO za Slovensko primorje.

Ultime della radio – Radio vestnik je leta 1944 ciklostiranega izdajal Okrožni odbor za Zapadno Primorsko, Odsek za informacije in propagando.

181 SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 27. 4. 1944, str. 26.

182 France Bevč je kot referent za narodno vzgojo in prosveto pri predsedstvu SNOS 5. 4. 1944 pisal prosvetnemu referentu pri narodnoosvobodilnem odboru za Primorsko Slovenijo: »Vse priznanje za vaše delo! Poseben vtis sta naredila Slovenski pravopis in Slovenska slovnica, pa tudi *Učiteljski list* je vzbudil vso pozornost. Pri nas je pripravljenih več okrožnic in pojasnil za učiteljstvo, ki so splošnega značaja. Te dni pojdejo v tisk, bržkone kot prva številka novega tiskanega osrednjega učiteljskega glasila, ki začne tu izhajati in ki mu še ne vem imena. Ko izide, ga boste prejeli tudi vi v več sto izvodih za vaše učiteljstvo. Vi kar nadaljujte s 3. številko *Učiteljskega lista*, toda ko prejmete našega v roke, je najbolje, da vašega ukinete in pošiljate članke, ki se tičejo posebnih primorskih šolskih razmer, za osrednji list. Dva lista bi bila odveč. Ponosni pa ste lahko na to, da ste vi dali pobudo za *Učiteljski list*, zakaj brez njega bi tudi tukajšnjega lista še ne bilo« (Šmicberger, *Partizanska sedma sila*, str. 51–52).

183 Pahor, O tisku v narodnoosvobodilnem boju, str. 44.

V borbo – Glasilo 1. bataljona 16. SNOB J. P. (Janka Premrla) »Vojka« je izšlo leta 1944.

V nove zarje – Ciklostirano glasilo 2. bataljona Briško-be-neškega odreda je izšlo leta 1944.

V poslednji juriš – Tekmovalni vestnik 9. korpusa NOV in POJ. Tiskani vestnik je tedensko izdajala tekmovalna komisija pri štabu 9. korpusa jugoslovanske armade (Tiskarna Slovenija). Prva številka je izšla 23. februarja 1945, 3. številka 13. marca 1945.

V svobodo – Glasilo 3. bataljona 16. SNOB J. P. (Janka Premrla) Vojka je izšlo 25. junija 1944.

Valovi časa – Ciklostiran list je leta 1944 izdajal štab artilerije 9. korpusa.

Vestnik je v letih 1943–1944 ciklostiranega izdajal propa-gandni odsek 32. divizije NOV in POJ.

Vipavska mladina – Okrajni žepni časopis je izšel leta 1944.

Vojaški vestnik je leta 1943 izdal Glavni štab NOV in PO Slovenije – Operativni štab za zapadno Slovenijo. Prva številka je izšla 4. avgusta 1943. *Vojaški vestnik* je prinašal predvsem po-ročila o uspehih narodnoosvobodilne vojske oziroma vojaških enot, o ofenzivah partizanov, spopadih partizanov z nemškim okupatorjem, sovražnikovih izgubah, hrabrih borcih, ki so bili odlikovani, in o padlih borcih.

Vojaški vestnik je leta 1943 izdal štab 3. operativne zone »Alpske«.

Vojaški vestnik je v letih 1944–1945 ciklostiranega izdajal štab 9. korpusa NOV in POJ (Tehnike: C. V. T. DK Tone, PVT DK Rudi, CVT DK Crni).

Vojkov borec – Ciklostirano glasilo SNOB Janka Premrla Vojka je izšlo leta 1943. Od druge številke dalje (december 1943) je izhajalo pod imenom **Za Vojkom**. Izšlo je najmanj osem šte-vilk.

Vojni dopis 3. SNOUB Ivana Gradnika je bila ciklostirana priloga *Goriškega borca*, številka 11. za mesec maj 1944 (Teh-nika Gradnikove brigade).

Vse za zmago je bilo ciklostirano glasilo komisije za Tekmovanje zmage OOOF za severno Primorsko, ki ga je septembra 1944 izdal okrožni odbor za severno Primorsko.

Za zmago na zapadni meji – Ciklostirani list je izdajala komisija za tekmovanje pri Okrožnem odboru OF za zapadno Primorsko v letih 1944–1945. Prva številka je izšla 10. septembra 1944, četrta 20. decembra 1944 in peta v začetku leta 1945 v 500 izvodih (Tehnika Krn C-32). Urednik je bil Mirko Čeh.¹⁸⁴

Zarja svobode – Glasilo 3. bataljona Briško-beneškega odreda. Prva ciklostirana številka je izšla julija 1944.

Zrcalo – Stenski časopis 3. bataljona 3. SNOUB Ivana Gradnika je izdajal propagandni odsek tega bataljona leta 1944. Prva številka je izšla 8. maja 1944.

Žepni časopis Zveze slovenske mladine v 1. bataljonu Primorskega odreda je izšel leta 1943.

Žepni časopis je izdajala Zveza slovenske mladine za Idrijsko leta 1944.

Žepni časopis Zveze slovenske mladine v Kraškem bataljonu V UB/rigade/ Simona Gregorčiča je izhajal leta 1943 (rokopis).

Žepni časopis 2. bataljona 17. SNOB Simona Gregorčiča je izhajal v letih 1944–1945 (rokopis).

Žepni časopis 17. SNOB Simona Gregorčiča je izhajal leta 1945.

Žepni časopis 2. bataljona 19. SNOB Srečka Kosovela je izhajal leta 1944.

Žepni časopis ADK artilerije 9. korpusa je izdajal štab artilerije 9. korpusa NOV in POJ leta 1944.

Žepni časopis Rezijanskega bataljona je izhajal leta 1944.

Žepni časopis je založila tehnika 1. in 2. čete leta 1944.

Žepni časopis Zveze slovenske mladine Okraj Bazovica je izšel januarja 1945.

184 Mirko Čeh (Domanjševci 1923–2013), kemik, je bil med letoma 1942–1943 interniran v Gonarsu, nato se je pridružil NOV. Po vojni je diplomiral in doktoriral na ljubljanski univerzi. Delal je na Kemijskem inštitutu Boris Kidrič v Ljubljani, pozneje pa je predaval na Višji tehnični šoli v Mariboru (Čeh, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 160).

TISK PRIMORSKEGA DOMOBRANSTVA

»Naš cilj je bil in bo ostal tudi v bodoče, voditi in učiti ljudi, opozarjati jih pred največjo nevarnostjo, pred zlagano in komunistično OF, buditi v naših ljudeh pravega duha slovenstva in jih vzpodbujati k boju za resnično in edino pravo narodno svobodo, ki jo bo rodila šele borba in zmaga nad komunističnim nasiljem.

Dobro se zavedamo, kako veliko odgovornost nosimo pred našim narodom in sploh pred vsem svetom, zato smo in bomo vedno hoteli pisati samo resnico.«¹⁸⁵

Slovensko domobranstvo 1943–1945

Domobranstvo na Slovenskem je bilo kolaboracionistična vojaška formacija, ki jo je nemški okupator ustanovil po kapitulaciji Italije (septembra 1943) za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Pobudo in odločilno podporo za ustanovitev domobranstva sta dala general Leon Rupnik ter vodstvo predvojnih slovenskih političnih strank. Okupator je imel domobrance za pomožno nemško policijo in jih je kot take tudi oskrboval z orožjem, hrano in obleko ter financiral. V Ljubljanski

185 SI AS 1902, t. e. 15, Tolminski glas, 30. 12. 1944.

pokrajini je nastalo Slovensko domobranstvo, na Primorskem Slovenski narodni varnostni zbor, na Gorenjskem pa Gorenjska samozaščita. Pri organizaciji domobranstva na Primorskem in deloma tudi na Gorenjskem je pomagalo vodstvo v Ljubljani. Enotam v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem je načeloval organizacijski štab, vendar sta pravo poveljstvo imela oba višja vodja SS in policije v Ljubljani in Trstu prek svojih štabov. Okupator je domobrance uporabljal za varovanje zanj pomembnih prometnih poti ter za vdore na osvobojeno ozemlje.¹⁸⁶

Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ)

Slovenski narodni varnostni zbor (od tu naprej SNVZ) je bil organizacijski okvir za razvoj domobranstva na Primorskem, ki ga je 12. novembra 1943 ustanovil tamkajšnji poveljnik nemške policije Odilo Globočnik.¹⁸⁷ Ker v tej pokrajini protiparti-zansko razpoloženje ni bilo razširjeno in ker tudi ni bilo dovolj kadra, je do pomladi 1944 morala pomoč prihajati iz Ljubljane. O tem, koliko je bilo lokalnega prebivalstva v domobranskih vrstah, lahko razberemo tudi iz zapisa, v katerem zgodovinar Boris Mlakar navaja, da je bilo »po novem letu 1944 v Trstu le deset domobrancev, Lavričeva skupina v Gradišču pa je štela štirideset mož«. ¹⁸⁸ O medlem odzivu primorskih Slovencev na domobransko propagando priča tudi podatek, da je bila »aprila 1944 na Tolminskem izvedena prostovoljna mobilizacija za domobrance, ki naj bi se ji po poročilu okrožnega komiteja KPS odzvalo okrog petdeset prostovoljcev«. ¹⁸⁹ Zato lahko rečem, da domobrancem na Primorskem »ni uspelo dobiti masovne podlage« med domačim prebivalstvom in so morali svoje vrste polniti predvsem z uvoženo vojaško silo.¹⁹⁰ Za inšpektorja SNVZ je

186 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*.

187 Globočnik, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 587–589.

188 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 71.

189 Prav tam, str. 142.

190 Prav tam, str. 148.

bil imenovan Anton Kokalj,¹⁹¹ ki je v Trstu postavil organizacijski štab. Iz Ljubljane je pridobil več častnikov in podčastnikov, na Primorsko pa sta prispeli tudi četi domobrancev.¹⁹² Najprej so primorski domobranci delovali predvsem propagandno: v tisku in po radiu so napadali komunizem, pa tudi italijansko politiko. Po propagandnih pohodih in mobilizaciji po deželi se je SNVZ na začetku poletja 1944 organiziral v čete.¹⁹³

Na višku razvoja je imel SNVZ (na Primorskem) približno dva tisoč domobrancev¹⁹⁴ v šestnajstih četah ter rekrutno šolo, policijske oddelke in propagandne pisarne, ki so izdajale tudi nekaj domobrantskih listov.¹⁹⁵

191 Anton Kokalj (Ljubljana 1892–1945) je bil aktivni častnik jugoslovanske vojske. V letih pred drugo svetovno vojno je bil poveljnik konjeniškega polka kraljeve garde, pred tem pa adjutant jugoslovanskega regenta – kneza Pavla. Med vojno je bil v Ljubljani, spomladi 1942 pa so ga italijanske okupacijske oblasti internirale najprej v Gonars, nato v Monte Male pri Turinu in v Chiesanuovo pri Padovi. V začetku decembra 1942 je bil skupaj z ostalimi višjimi častniki izpuščen domov. Pripadal je SLS, ki je septembra 1943 dosegla, da ga je general Leon Rupnik postavil za glavnega inšpektorja Slovenskega domobranstva v Ljubljani. Nemški general Erwin Rösener ga je kmalu odstavil in ga konec leta 1943 poslal v Trst, da bi na Primorskem organiziral domobranstvo. Tu je ustanovil SNVZ, v katerem so bile povezane politične in vojaške sile, ki so nasprotovale OF. Najprej je bil inšpektor štaba SNVZ, od februarja 1945 pa njegov poveljnik. Ko je prišel v Trst, si je zastavil dve nalogi: voditi protikomunistični boj ter pomagati primorskim Slovencem do političnih in kulturnih pravic. Ob koncu vojne so primorski domobranci pred partizani v glavnem zbežali v Furlanijo. Kokalja naj bi ob umiku nekje na Goriškem zajela Ozna in ga konec aprila ali v začetku maja 1945 verjetno likvidirala (Kokalj, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 98–99).

192 Slovenski narodni varnostni zbor, *Enciklopedija Slovenije*, str. 48.

193 Prav tam.

194 O sestavi primorskih domobrancev govori prispevek, objavljen v *Straži ob Jadranu*: »Iz vseh krajev naše razbičane in izkrvavljene domovine smo se zbrali. Iz požgane Dolenjske, iz razbite Notranjske smo prihiteli, da skupaj z našimi brati iz Primorja zgrabimo za orožje, ker nočemo, da bi od dolenjskih gorc pa tja do jadranske obale živel naš slovenski narod pod bičem politkomisarjev in umiral za interese srpa in kladiva« (SI AS 1902, t. e. 13, *Straža ob Jadranu*, 25. 3. 1944).

195 Slovenski narodni varnostni zbor, *Enciklopedija Slovenije*, str. 49.

Domobranska propagandna dejavnost je bila zelo razvejana in je vključevala izdajanje glasil, letakov, domobranskih brošur, organizacijo šolske dejavnosti, radijskih oddaj v slovenskem jeziku¹⁹⁶ in slovenskih društev. Med temi oblikami propagande je bil najpomembnejši tisk.¹⁹⁷

Velik del domobranske propagande na Primorskem je opravljalo časopisje. Po kapitulaciji Italije je namreč nemški okupator za razliko od italijanskih fašističnih oblasti dopuščal slovenski tisk, vendar ga je povsem podredil kratkoročnim političnim in propagandnim potrebam.¹⁹⁸

Od jeseni 1943 je več osrednjih časnikov – *Slovenec*, *Jutro*, *Slovenski dom* – prihajalo iz Ljubljane. Zato so si domobranci že v jesenskih mesecih 1943 začeli pri okupatorskih oblasteh prizadevati za samostojno primorsko kolaboracionistično glasilo. Ta načrt pa ni bil tako hitro uresničen, predvsem zaradi sporov med protirevolucionarji samimi ob vprašanju, katera struja naj bi imela list v rokah.¹⁹⁹

Zaradi nenehnih pritiskov SNVZ so nacistične oblasti domobrancem dovolile izdajanje revij, ki pa so bile strogo cenzurirane.²⁰⁰ Cenzurno oblast nad slovenskim tiskom je imel akcijsko propagandni oddelek, *SS-Standarte Kurt Eggers*,²⁰¹ *Kommando*

196 Radijska propaganda je bila izredno pomembna za nacistično politiko. Po pisanju Borisa Mlakarja so bile vse postaje v Operacijski coni Jadransko primorje združene v t. i. »Oddajniško skupino Jadransko primorje«, tudi Radio Trst, ki je oddajal pretežno v italijanščini in nemščini. Po novem letu 1944 pa so slovenski kolaboracionisti pod vodstvom Antona Kokaljja izposlili tudi oddaje v slovenščini. Prva oddaja je bila 3. 1. 1944; začel jo je Kokalj s programskim govorom. Domobranci so neposredno vplivali na te slovenske oddaje Radia Trst, njihovi častniki in propagandisti pa so bili v njih stalni in glavni govorniki (Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 138).

197 Prav tam, str. 136–137.

198 Merljak Zdovc, *Preteklost je prolog*, str. 122.

199 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 136.

200 O cenzuri nad listi, ki so uradno izhajali, gl. Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*.

201 Kurt Eggers (Berlin 1905–1943) je bil nemški pisatelj, pesnik, tekstopisec in dramatik. Bil je tesno povezan z nacistično stranko. V drugi svetovni vojni je bil član propagandne čete (*Propagandakompanie*) in obenem pripadnik nacističnih oboroženih sil *Waffen-SS*. Padel je 12. 8. 1943 v tankovskem polku na vzhodni fronti. Po njem so novembra 1943 preimenovali SS-oddelek vojnih poročevalcev v akcijsko propagandni oddelek *SS-Standarte »Kurt Eggers«* (*Eggers, Kurt*).

»Adria«, s sedežem v Trstu, ki je deloval na območju Operacij-ske cone Jadransko primorje od decembra 1943 dalje.²⁰²

Za zgodovino domobranstva na Primorskem so pomembni predvsem listi, ki so v letih 1944–1945 izhajali v okviru SNVZ kot glasila posameznih domobrantskih skupin ali območij (kar lahko razberemo iz podnaslovov) oziroma so bili domobrantski po duhu in vsebini, niso pa tega izražali v naslovu. Večino teh revij so ciklostirali v krajih, kjer so imele sedež domobrantske enote, služile pa so obveščanju vojakov SNVZ o vojaških operacijah krajevnih čet ter o kulturni in propagandni dejavnosti primorskih domobrancev.²⁰³

Domobrantski listi,²⁰⁴ ki so v tem obdobju vzkli na Primorskem, so se zgledovali po ljubljanskem kolaboracionističnem tisku. Tudi na Primorskem naj bi napovedovali »narodni preporod«: »Ta zemlja, ki je tako dolgo dobesedno stradala svoje besede in tiskane in pisane črke v svojem slovenskem jeziku, je z obema rokama zagrabila priliko ter začela živeti tudi v tej stvari novo življenje. /.../ Ni čuda, da so klub mnogim oviram nastali na Primorskem listi in časopisi, ki so bili prvo seme novega življenja. Med prve moremo šteti Goriški list.«²⁰⁵

202 *Kommando »Adria«* je z akcijskimi poveljstvi v glavnih mestih ter akcijskimi skupinami po drugih večjih mestih skrbel za propagando v korist SNVZ in je bil do organiziranja samostojne linije domobrantske propagandne službe edina uradna in organizirana propagandna ustanova na Primorskem. Tudi pozneje je deloval v korist domobranstva, predvsem tako, da je nadzoroval propagandne ustanove SNVZ ter jih oskrboval z materialom. *Kommando »Adria«* je vodil stotnik SS, dr. Franz Hradetzky, ki je o svojih propagandnih uspehih redno poročal centrali v Berlin, prav tako pa tudi dr. Antonu Cerjaku, ki je bil pri vrhovnem komisariatu odgovoren za propagando, tisk in kulturo (Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 46, 119–120). Tudi Guido Botteri navaja, da je bil vodja oddelka za cenzuro v uradu vrhovnega komisarja nemški novinar dr. Anton Cerjak (Botteri, *I set-timani cattolici*, str. 252), o katerem Bruno Coceani piše, da je bil po materi Italijan, novinar z bogatimi izkušnjami, ki je dolgo živel v tujini, nadzor tiska pa mu je zaupal Karl Lapper (Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 85).

203 Colja, *Kolaboracionizem v Jadranskem primorju*, str. 157.

204 Izraz domobrantski listi uporabljam zato, ker so izhajali na nekaj straneh. Zanje uporabljam tudi nadomestne termine, kot so glasila, revije in časopisi.

205 SI AS 1902, t. e. 13, *Stráža ob Jadranu*, 30. 12. 1944.

Goriški list

Med tiskanimi listi primorskega domobranstva je bil največ pozornosti deležen *Goriški list*, ki je začel izhajati 6. maja 1944 v Gorici, v tamkajšnji tiskarni Lukežič (Lucchesi).²⁰⁶ Listanje po tem časopisu je pomembno za boljše razumevanje domobranskih propagandističnih ciljev, ponuja pa tudi natančno rekonstrukcijo organizacijske dejavnosti SNVZ.²⁰⁷ Formalno naj ne bi bilo domobransko glasilo, temveč »resnično glasilo vseh goriških Slovencev«,²⁰⁸ a iz njegove vsebine lahko razberemo, da je bilo neposredno glasilo SNVZ in da je prevzelo pomembno vlogo v propagandni strategiji primorskih domobrancev. To je že sredi maja 1944 potrdil polkovnik Anton Kokalj, ki je vsem svojim propagandistom naročil, da morajo obvezno dopisovati v ta list. Pri glasilu so sodelovali tudi nekateri nekdanji sredinci, ki so menda hoteli časnik celo prevzeti v svoje roke.²⁰⁹ Izhajal je vsako sredo in soboto do 28. aprila 1945 (številka 34). Urejal ga je poročnik SNVZ dr. Milan Komar.²¹⁰

V prvi številki *Goriškega lista* je uredništvo jasno predstavilo politično usmeritev, ki naj bi jo list zastopal ves čas izhajanja. Predstavili so ga kot časopis, ki je po dolgem molku slovenskega tiska na Primorskem znova »obudil lepi slovenski materni jezik in naj bi varoval njegove pravice«. ²¹¹ Izpostaviti velja predvsem članke, v katerih sta bila poudarjena vloga slovenskega jezika v preteklosti in njegov pomen v času druge svetovne vojne. *Goriški list* naj bi bil »skrbni čuvaj našega jezika, naše vere, naših življenj«, zato so v uredništvu upali, da »ga bodo vsi dobro misleči

206 Lukežič (Lucchesi) Ludvik, tiskar in slovenski podjetnik iz Sovodenj, je bil lastnik knjigarne G. Carducci in tiskarne Lukežič v Gorici (Lukežič/Lucchesi, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 314–315. Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, str. 276–277).

207 Colja, Kolaboracionizem v Jadranskem primorju, str. 159.

208 SI AS 1902, t. e. 41, Goriški list, 6. 5. 1944.

209 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 136.

210 Milan Komar (Ljubljana 1921–Buenos Aires 2006) je bil doktor prava in filozof (Dežman in Kokalj Kočevar, *Slovenija – duhovna domovina*, str. 434). Boris Mlakar navaja, da naj bi bil nekdanji vodja Katoliške akcije za Primorsko (Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 136). Bojan Godeša pa piše, da je bil sin primorskih beguncev, mladeč, ki je politično pripadal glavačevcem (Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 404). Doktoriral je v Turinu.

211 SI AS 1902, t. e. 41, Goriški list, 6. 5. 1944.

Goriški list, naslovnica
Hrani: SI AS 1902, t. e. 35, f. 41

goriški Slovenci vzljubili». ²¹² Med avtorji, ki so svoje prispevke in poezijo pogosto objavljali v *Goriškem listu*, je bil pesnik in pisatelj Joža Lovrenčič. ²¹³

List je izražal tudi uradna nemška stališča in bil v tem smislu nekakšen »uradni list« pokrajine, druge vsebine pa so bile

212 Prav tam.

213 Joža Lovrenčič (Kred 1890–Ljubljana 1952), pesnik in pisatelj katoliške smeri, je na univerzi/vseučilišču v Gradcu študiral slavistiko in latinščino ter promoviral z disertacijo o Valentinu Staniču. Poučeval je na goriški gimnaziji, ki se je med prvo svetovno vojno umaknila v Trst. Novembra in decembra 1919 je bil odposlanec na mirovnih pogajanjih v Parizu. Med drugo svetovno vojno je bil ravnatelj gimnazije v Gorici in učiteljišča v Tolminu. Napisal je več književnih del in pesmi. Njegov najbolj obsežen in motiviran ep je *Sholar iz Trente* (Lovrenčič, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 309–311).

podrejene natančni nemški cenzuri. Glede slovenskih tematik se je, temu primerno, omejeval na poročanje o kulturnem »preporodu« primorskih Slovencev ter o vseh manjših in večjih akcijah primorskih domobrancev.²¹⁴ Poročal je o uspehih nemških sil in domobrancev, izgubah zaveznikov in partizanov, kot na primer: »April je bil za Titove tolpe pravi črni mesec.«²¹⁵ V poročilih o bojih za Nemčijo je z navajanjem nemških zmag prikrival, da so zavezniki pretežno že zavzeli Nemčijo. Izražal je odklonilen odnos do komunizma, boljševizma in judovstva. Prinašal je novice iz Gorice, Trsta in okolice ter občasno objavljaj tudi fotografije. Bralce je seznanjal z gospodarskimi, kmetijskimi in športnimi novicami. Predstavljal je tudi naravno in kulturno dediščino Gorice in Trsta.

V *Straži ob Jadranu* so pohvalno zapisali, da je *Goriški list* postal stalni gost vsake slovenske družine na Goriškem. »Poznate ga, kako budi, vabi in kliče vse goriške Slovence k novemu življenju. /.../ Kakšno zanimanje je list zbudil, bi lahko sklepali iz komunistične prepovedi, ko ... (zaradi tiskovne napake je beseda »ga« izpadla, op. a.) je bilo s smrtno kaznijo prepovedano nositi ali širiti po ,osvobojenem ozemlju'.«²¹⁶

Z bližajočim se koncem vojne je list povečal svoje protikomunistično pisanje in pozival k pripravljenosti; pri tem pa je pozabljal na zmago nemškega orožja in svaril pred zmago partizanske borbe.²¹⁷

Iz propagandnih namenov so vzniknili tudi drugi listi primorskega domobranstva, ki so bili večinoma ciklostirani in so služili predvsem potrebam določenih krajevno in vojaško omejenih domobranskih skupin. Namenjeni so bili obveščanju, prepričevanju in zabavi domobrancev. Med temi je bil tudi *Goriški stražar*.

214 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 225.

215 SI AS 1902, t. e. 41, *Goriški list*, 6. 5. 1944.

216 SI AS 1902, t. e. 13, *Straža ob Jadranu*, 30. 12. 1944.

217 Marušič, *Goriški periodični tisk*, str. 137–138.

Goriški stražar

Goriški stražar, s podnaslovom Vestnik goriških domobrancev, je od septembra 1944 izhajal kot poltednik (vsako sredo in soboto) v Gorici. Prinašal je tudi novice iz Ljubljanske pokrajine, med katerimi je zabeležena novica o generalnem inšpektorju Slovenskega domobranstva Leonu Rupniku:

»Prav danes je eno leto, odkar je bil ustoličen predsednik Pokrajinske uprave slovenski general L. Rupnik. Rešeni smo bili izdajalskih laških banditov in dobili smo zopet slovensko upravo in še več priznano slovensko narodno vojsko. To je za nas zgodovinsko važno dejstvo, ki ga mora in ga bo moral vsakdo upoštevati. Slovenska oblast in slovenska vojska sta dva temelja, oziroma predpogoja za nadaljnje razpravljanje.«²¹⁸

List, ki je izhajal na dveh straneh, je vabil k dopisovanju in obljubljal, da bo dobil »honorar od vrstice vsak, ki bo pošiljal redno prispevke uredniku«,²¹⁹ a je kljub temu kmalu prenehal izhajati.

Straža ob Jadranu

V Trstu je od 25. marca 1944 izhajala *Straža ob Jadranu* z namenom notranje propagande v vseh enotah SNVZ, o čemer pričajo tudi podnaslovi: Časopis slovenske narodne varnostne straže, List slovenske narodne varnostne straže v Trstu, List slovenskih domobrancev v Trstu. 21. oktobra 1944 se je sedež redakcije preselil v Postojno in ostal tam do 30. marca 1945. V *Straži ob Jadranu*, ki je v Postojni izhajala s podnaslovom List slovenskih narodnih stražarjev, so zapisali, da bo »zvesta svojemu geslu, ki je geslo vsakega stražarja in vsega slovenskega domobranstva: Mati, domovina, Bog!«²²⁰

Članke so prispevali člani redakcije in domobranci, ki so svoje prispevke pošiljali redakciji. List je bil namenjen predvsem

218 SI AS 1902, t. e. 16, Goriški stražar, 23. 9. 1944.

219 Prav tam.

220 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 21. 10. 1944.

Straža ob Jadranu, naslovnica
Hrani: SI AS 1902, t. e. 12, f. 13

slovenskim narodnim stražarjem na Primorskem, »saj njim hoče poleg novic nuditi pisano besedo, da jih vodi ter dviga v boju proti komunizmu na Slovenskem«. ²²¹ Prinašal je »idejne članke ter poročila iz protikomunističnih bojev« in izpostavljal težnjo po vodenju vseh Primorcev »k redu in miru, ki je končni cilj vsega domobranstva«. ²²²

Opozarjal je tudi na bratomorno vojno med Slovenci ter »stražarje« pozival in od njih zahteval, da »odkrijejo vse zločince in zločine komunizma nad slovenskim narodom na

²²¹ SI AS 1902, t. e. 13, *Straža ob Jadranu*, 4. 11. 1944.

²²² SI AS 1902, t. e. 13, *Straža ob Jadranu*, 25. 11. 1944.

Primorskem. Vaša naloga je, da pokažete vsemu svetu, kako je brat moril Slovenca brata.«²²³

V njem zasledimo več pesmi Stanka Kolariča in številne parodije na verze slovenskih pesnikov.

Ciklostiran list, ki je bil opremljen z ilustrativnim gradivom (risbami, karikaturami), je na zadnji strani objavljale šale (»Malo za šalo – malo za res«, »Nekaj za smeh«). V Trstu je izhajal neredno, v Postojni pa vsak dan razen ob nedeljah in praznikih. Na voljo je bil v trafikah, cena posamezne številke je bila 50 stotink, mesečna naročnina pa 10 lir.

Mi gremo naprej/Idrijčan

Ciklostirano glasilo postojnske skupine slovenskih narodnih straž je začelo izhajati 18. junija 1944 v Postojni (pozneje je izhajalo v Idriji), zadnja številka je izšla 28. aprila 1945. Leta 1944 je izhajalo kot poltednik, leta 1945 pa kot dnevnik. Urednik je bil dr. Bogdan Pušenjak,²²⁴ odgovorni za propagando v I. bataljonu.²²⁵

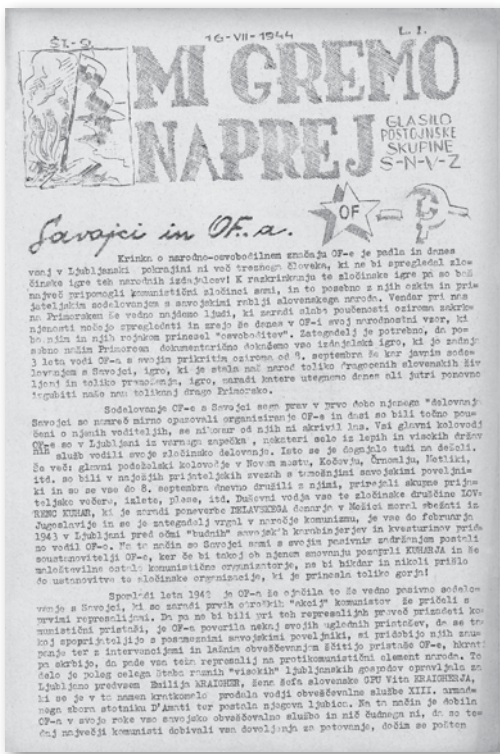
Postojnska skupina slovenskih narodnih straž je za svoje delovanje izbrala Župančičevo geslo »Mi gremo naprej«, pod katerim si je »postavljala svoj slovenski in protikomunistični program«. ²²⁶ Avtorji prispevkov v domobranskih listih so se praviloma sklicevali na uveljavljena imena slovenske aktualne

223 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 24. 10. 1944.

224 Bogdan Pušenjak (Maribor 1913–Perth 1986), pravnik, je v Ljubljani doktoriral iz civilnega prava. Študij je nadaljeval na Dunaju, kjer je doktoriral še iz političnih ved. Njegovo ime se omenja v povezavi s četrto sejo predsedstva Narodnega odbora za Slovenijo, 6. 5. 1945, ko naj bi bil soglasno sprejet v Slovensko narodno vojsko, v katero so vključili vse domobranske vojaške oddelke, in dodeljen Primorskemu odredu (Nose, *Domobranci zdravo*, str. 363). V Avstralijo je prišel leta 1948 kot begunec. Sodeloval je pri postavitvi temeljev metropolitanske opere v Perthu in bil njen direktor. Pisal je tudi glasbene kritike v tedniku *Sunday Times*. Uveljavil se je tudi kot profesor tujih jezikov na različnih izobraževalnih ustanovah v Perthu (Gorjup, *Pred sto leti*, str. 39–40).

225 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 137.

226 SI AS 1902, t. e. 41, Goriški list, 28. 6. 1944. Župančičeve pesmi *Mi gremo naprej*, mi strelci in pred nami plamen gre skozi noč ... niso izbrali le primorski domobranci za naslov svojega glasila, temveč so jo, kot navaja Miklavž Komelj, zaneseno recitirali tudi partizani. Po Komeljevem mnenju teh angažiranih verzov ni bilo težko povezati z bojnim zanosom (Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*, str. 306).

Mi gremo naprej, naslovnica
Hrani: SI AS 1902, t. e. 13, f. 14

ter literarne in kulturne zgodovine, čeprav je šlo pogosto za posameznike, ki so bili idejno na strani OF, kot na primer Oton Župančič. Uredniške smernice oziroma poslanstvo lista razberemo že v prvi številki zgovornega uvodnika: »Mi gremo naprej /.../ naprej v borbo za dokončno zmago nad ofarsko-komunistično sodrgo, ki si hoče s komunistično revolucijo in s pomočjo savojskih barab in mongolsko-kalmiških ciganov politično, gospodarsko in duhovno podvreči naš že 25 let tako zelo trpeči narod in napraviti iz nas Slovencev čredo brezdušnih človeških strojev.«²²⁷

227 SI AS 1902, t. e. 14, *Mi gremo naprej*, 18. 6. 1944.

V *Straži ob Jadranu* so zapisali, da so številke glasila *Mi gremo naprej* vsebinsko in oblikovno bogate, ter navedli, da se poleg obravnave dnevnih dogodkov »spustijo tudi na širše polje idejnega boja proti sedanji naši rak-rani (komunizmu, op. a.)«. ²²⁸

List naj bi z »odločno in krepko besedo čistil nazore, ostro ločil laž od resnice ter z vso odločnostjo opozarjal stražarje na Jadranu: Proč s komunizmom, grobokopom našega naroda«. ²²⁹

Nenehni premiki domobranskih enot so imeli za posledico tudi večkratno preseljevanje tiskarne. V jubilejni 50. številki glasila *Mi gremo naprej* beremo o njegovi selitvi v Trst (kamor se je v drugi polovici avgusta 1944 preselil sedež redakcije), kjer ga je »vzel pod svojo zaščito inšpektor polkovnik Kokalj«. ²³⁰

Zaradi ponovne premestitve domobranskih enot se je list pozneje moral znova seliti, in sicer 20. oktobra 1944 na Veharše. Tudi v novem kraju naj bi uresničeval cilje, ki jih ima stražarstvo na Primorskem, saj naj bi bil »udaren, prav kakor so ga veharški fantje potrebovali, zato ni čuda, da je bilo ob vsaki številki vedno večje povpraševanje po njem«. ²³¹ Prav v povezavi s tem se je kazala potreba po tiskanem listu, ki bi bil dostopen širšemu krogu ljudi.

List je od 10. januarja 1945 (od številke 70 dalje) izhajal v Idriji kot dnevnik (prvi idrijski dnevnik). Po selitvi v Idrijo se je z različnimi rubrikami skušal približati prebivalstvu, saj naj bi »poleg načelnih člankov dnevno prinašal tudi najnovejša poročila z vseh domačih in svetovnih bojišč ter vesti in objave iz Idrije same«. ²³²

Tega dne je bilo objavljeno tudi sporočilo, da bodo zaradi splošnega pomanjkanja papirja lahko izdajali le omejeno število izvodov. ²³³ Uredniški odbor lista je pozval vse prebivalce, naj sodelujejo pri listu z različnimi prispevki, tudi s poezijo, in tako

228 SI AS 1902, t. e. 13, *Straža ob Jadranu*, 1. 7. 1944.

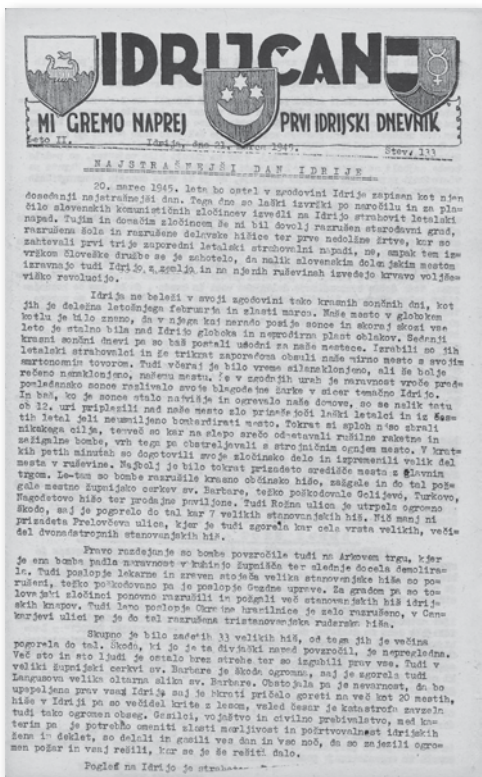
229 Prav tam.

230 SI AS 1902, t. e. 14, *Mi gremo naprej*, 25. 10. 1944.

231 SI AS 1902, t. e. 13, *Straža ob Jadranu*, 30. 12. 1944.

232 SI AS 1902, t. e. 14, *Mi gremo naprej*, 10. 1. 1945.

233 Prav tam.

Idrijčan, naslovnica

Hrani: SI AS 1902, t. e. 13, f.14

obogatijo strani dnevnika.²³⁴ Na sedežu redakcije v Idriji so časopis izdajali do njegove ukinitve aprila 1945.

Med listi primorskega domobranstva sta imela nekoliko večji pomen še *Tolminski glas* in *Vipavec*, ki sta bila vsebinsko in propagandno bolj urejena in teritorialno širše zasnovana. Oba sta bila tednika, njuna uredniška usmerjenost pa je bila, tako kot pri drugih listih primorskega domobranstva, izrazito protikomunistična.

234 Colja, Kolaboracionizem v Jadranskem primorju, str. 158.

Tolminski glas

Tolminski glas, s podnaslovom Glasilo slovenskih domobrancev »Straže na Soči« oziroma Glasilo tolminskih domobrancev, je začel izhajati 15. julija 1944 v Tolminu. Leta 1944 je bil odgovorni urednik tednika Franc Koren,²³⁵ leta 1945 pa Ivo Petrin. List je bil najprej ciklostiran, od 21. oktobra 1944 pa so ga tiskali v tiskarni Lukežič v Gorici. Njegovo poslanstvo je bilo »voditi in učiti ljudi, opozarjati jih pred največjo nevarnostjo, pred zlagano in komunistično OF, buditi v naših ljudeh pravega duha slovenstva in jih vzpodbujati k boju za resnično in edino pravo narodno svobodo, ki jo bo rodila šele borba in zmaga nad komunističnim nasiljem«. ²³⁶

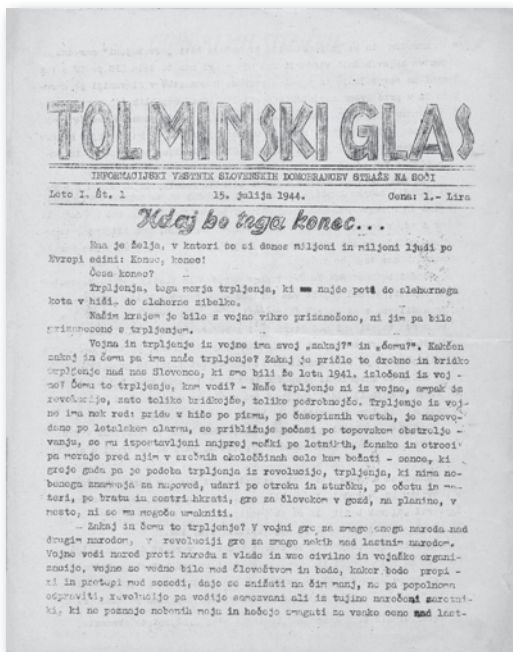
Spodbudne in pohvalne besede so listu namenili tudi v *Straži ob Jadranu*:

»Iz preprostega razmnoževanega lističa v Tolminu se je razvil in kar lep lokalni list, ki je namenjen predvsem tolminski deželici, kjer kliče in budi k novemu življenju. Vemo pa, da vzbuja živo zanimanje tudi drugod, saj je naravnost sijajno urejevan in ni čuda, da izhaja v taki nakladi, ki bi mu je bil nevoščljiv marsikateri drugi list. Njegova rubrika Zanimivo za vse je res zanimiva, tudi za one, ki jih pošteno okrtachi, pa čeprav je bila prelita radi nje tudi grenka solza. Kjer ni drugače, je treba krepke operacije, da se ozdravi, kar je bolnega. Da je deželica danes tako slovenska, je v velikem tudi zasluga Tolminskega Glasa.« ²³⁷

235 Franc Koren, domnevno dr. Lojze Vogrič (Slap pri Idrijci 1902–Oakland 1987), je bil pravnik, ki je imel odvetniško pisarno v Tolminu. Že pred drugo svetovno vojno je veljal za privrženca bolj konservativne struje krščanskih socialcev, pristašev dr. Janka Kralja. Poročila VOS iz novembra 1943 ga predstavljajo kot »belogardista«, organizatorji primorskega domobranstva pa so se med svojimi propagandnimi akcijami decembra v Tolminu že lahko obračali nanj kot na zaupnika, čeprav je Vogrič menil, da za domobranstvo na Tolminskem ni pravih pogojev. Po novem letu 1944 je postal bolj aktiven tudi v organiziranju protirevoluciarne akcije na Tolminskem in tudi na Goriškem, tako v pogledu javne propagande, ilegalnega političnega organiziranja in tudi domobranstva. V Gorici je sodeloval tudi pri podtalni Slovenski legiji, ki je delovala znotraj SNVZ. Propagandno in drugo protirevolucionarno delovanje je podpiral tudi denarno. Po vojni je emigriral ter bil svetovalec za italijansko in evropsko pravo pri pomembni ameriški banki (Koren, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 249–250. Dežman in Kokalj Kočevar, *Slovenija – duhovna domovina*, str. 450).

236 SI AS 1902, t. e. 15, Tolminski glas, 30. 12. 1944.

237 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 30. 12. 1944.

Tolminski glas, naslovnica
Hrani: SI AS 1902, t. e. 14, f. 15

Tednik *Tolminski glas* je prenehal izhajati 28. aprila 1945 (številka 17).

Vipavec

10. februarja 1945 je v Ajdovščini izšel *Vipavec*, s podnaslovom List za Kras in Vipavsko, ki je izhajal vsak četrtek pretežno na štirih straneh. Do 26. aprila 1945, ko je prenehal izhajati, je izšlo enajst števil. Odgovorni urednik tednika, ki so ga tiskali v tiskarni Paternolli v Gorici,²³⁸ je bil Drago Petkovšek.²³⁹ Poli-

²³⁸ Bajec, *Slovenski časniki in časopisi*, str. 258.

Paternolli je bila znana tiskarska družina v Gorici. Leta 1837 je začelo v Gorici delovati njihovo tiskarsko in založniško podjetje. Paternollijeva tiskarna je že od začetka svojega delovanja tiskala in zalagala tudi knjige v slovenskem jeziku (Paternolli, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 583–584. Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, str. 277).

²³⁹ Drago Petkovšek (Ljubljana 1923–New York 1983) je bil mladinski pisatelj in igralec. Med

Vipavec, naslovnica
Hrani: SI AS 1902, t. e. 15, f.16

tična in ideološka usmeritev *Vipavca* je bila podobna usmeritvi lista *Mi gremo naprej*.

V uvodniku prve številke beremo: »Vipavci! Spregledali ste! Združite se! Dobili ste svoj list! Odkar stoji Vipavska, še ni imela svojega lista. Danes ga imate! Predstavlja se vam v vaši vipavski obleki.«²⁴⁰

V nadaljevanju uvodnika poudarjajo, da bi moral list iziti prej, in ostro napadajo komuniste oziroma partizane: »Vsa drugačna bi bila danes Vipavska. Na mesto požganih domov bi še

drugo svetovno vojno je stopil v domobranske vrste in prišel na Primorsko, kjer je urejal tednik *Vipavec*. Zaposlen je bil na tržaškem slovenskem radiu. Izdal je knjigo s slovenskimi radijskimi igrami. Po vojni je emigriral (Petkovšek, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 652. Dežman in Kokalj Kočever, *Slovenija – duhovna domovina*, str. 442).

240 SI AS 1902, t. e. 16, Vipavec, 10. 2. 1945.

vedno stale prijazne hišice in vaših sinov ne bi s silo odpeljali v gozdove. Nihče ne bi nasedel tolovajskim lažem.«²⁴¹

V poročilu o izidu novega lista *Vipavec* so o njegovem poslanstvu in protikomunistični naravnosti zabeležene naslednje besede: »Vipavska dolina je dobila svoj tednik, ki bo prav tako kot naš list v znamenju odločne protikomunistične borbe kazal pot vipavskemu ljudstvu, razgaljal zločine komunistov, opominjal, svaril in rotil.«²⁴²

Zapisali so, da je *Vipavec* »tretji protikomunistični borec v naši goriški deželi«, za *Goriškim listom* in *Tolminskim glasom*.²⁴³ Opozarjali so na »gnusne zločine OF«²⁴⁴ in na »zahrbtno« umorjene domobrance: »Zahrbtno so ga ubili! Kdo? Njegovi bratje, njegovi pravi, resnični bratje po jeziku in krvi – Slovenci so ga umorili.«²⁴⁵

Glas izpod Krna

Manjši list je bil še *Glas izpod Krna*, ki je prvič izšel 13. avgusta 1944 v Kobaridu in je bil »najbližje Gregorčičevemu Planinskemu raju«.²⁴⁶ Izhajal je tedensko in je najprej obsegal osem strani, pozneje pa so morali »radi štednje list skrčiti na šest strani«.²⁴⁷ Pod uvodnika v prvi in drugi številki se je podpisal Joža Lovrenčič.²⁴⁸

Uredništvo lista je vabilo »vse, ki se čutijo sposobni, naj postanejo sodelavci in sotrudniki lista, da bo tako Glas izpod Krna prišel od vseh Kobaridcev in okoličanov in se razširil daleč okoli Krna«.²⁴⁹ Že kmalu po izidu so v listu *Mi gremo naprej* zabeležili, da *Glas izpod Krna* »v skromni, a bojeviti obliki, podaja

241 Prav tam.

242 SI AS 1902, t. e. 15, Tolminski glas, 24. 2. 1945.

243 SI AS 1902, t. e. 16, Vipavec, 8. 3. 1945.

244 SI AS 1902, t. e. 16, Vipavec, 17. 2. 1945.

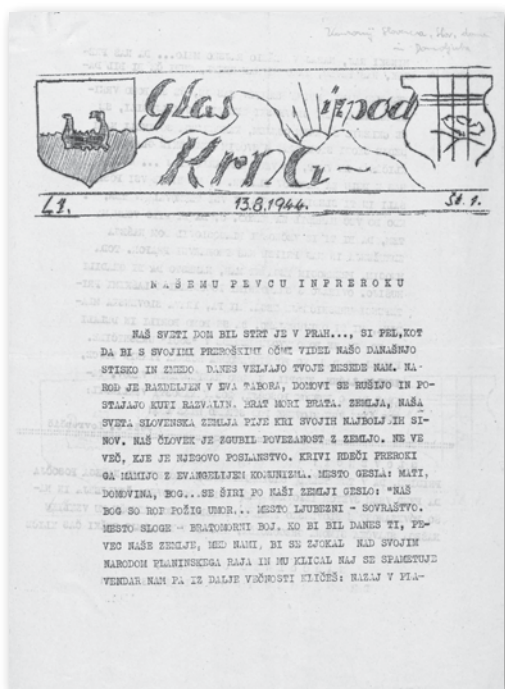
245 SI AS 1902, t. e. 16, Vipavec, 10. 2. 1945.

246 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 30. 12. 1944.

247 SI AS 1902, t. e. 16, Glas izpod Krna, 27. 8. 1944.

248 V *Goriškem listu* piše, da je bil »šef propagande v Kobaridu« (SI AS 1902, t. e. 41, Goriški list, 29. 7. 1944).

249 SI AS 1902, t. e. 16, Glas izpod Krna, 20. 8. 1944.

Glas izpod Krna, naslovnica
Hrani: SI AS 1902, t. e. 15, f. 16

smernice za delo ter poje o lepoti te slovenske zemlje, ki je bila tolikanj let tlačena«. ²⁵⁰

V njem zasledimo tudi članek z naslovom *Domobranci pomnimo!* z izrazito protikomunistično vsebino:

»Mi smo slovenski borci! Orožja nam ni potisnil v roke Hitler, ampak komunisti. Danes bi ga nam komunisti radi zbili iz rok, zato, da bi nas in vse poštene Slovence imeli za klavno živino. Tega se vedno zavedajmo! Brez pušk smo brezpravna raja. S puško smo mi gospodarji položaja!

Bodimo mirni, složni in energični – karte so v naših rokah!

Ali jih bomo zaigrali?« ²⁵¹

²⁵⁰ SI AS 1902, t. e. 14, Mi gremo naprej, 22. 8. 1944.

²⁵¹ SI AS 1902, t. e. 16, Glas izpod Krna, 30. 9. 1944.

List, ki so ga izdajali kobariški domobranci, je izhajal občasno ter »zvonil in vabil Kobaričane in sosede k skupnemu delu za dom in rod. Tudi za zvonove so težki časi, ni čuda, da je ‚Zvon izpod Krna‘ večkrat utihnil, pa je spet zazvonil v lepših glasovih.«²⁵² Kljub tej želji je *Glas izpod Krna* kmalu zamrl.

Drugi listi primorskega domobranstva

Med tiskom primorskega domobranstva sta v *Straži ob Jadranu* omenjena tudi lista *Umreti nočemo*, ki so ga izdajali stražarji iz Ajdovščine,²⁵³ in *Straža v Št. Petru*, ki je izšel v Št. Petru na Krasu (zdaj Pivka) le v enem izvodu.²⁵⁴ Pri slednjem gre za kopijo lista, ki so ga sestavili domobranski propagandisti v Št. Petru. Prinašal je novice in obvestila za člane SNVZ o vojaški situaciji. O listu *Straža v Št. Petru* ni ohranjenih podrobnejših podatkov, razen tistih, ki jih posreduje zapis, objavljen v *Straži ob Jadranu*. V njem izvemo, da izvod lista pripnejo na steno tamkajšnje vojašnice, kjer ga lahko vsak sam prebere. List prinaša »veselih besed pa tudi jedkih satir«.²⁵⁵

Cena ciklostiranih in tiskanih domobrantskih listov (*Glas izpod Krna*, *Tolminski glas* in *Vipavec*) je bila eno liro, medtem ko je cena tiskanega *Goriškega lista* z začetnih petdeset centezimov/stotinov (maj 1944) narasla na dve liri (april 1945). Glede naklade tiskov je znan podatek za *Goriški list*, ki naj bi izhajal v skoraj deset tisoč izvodih.²⁵⁶ Distribucija domobrantskega časopisja je potekala na shodih, ki so jih domobranci prirejali predvsem v nedeljo po maši, časnike so delili tudi domobrantski »kurirji«, *Goriški list* pa so naročnikom dostavljali tudi po pošti. Mesečna naročnina *Goriškega lista* je bila 13 lir, polletna 78 lir, celoletna pa 156 lir.

252 SI AS 1902, t. e. 13, *Straža ob Jadranu*, 30. 12. 1944.

253 SI AS 1902, t. e. 13, *Straža ob Jadranu*, 20. 11. 1944.

254 SI AS 1902, t. e. 13, *Straža ob Jadranu*, 16. 12. 1944.

255 Prav tam.

256 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 225.

ITALIJANSKO REŽIMSKO/ KOLABORANTSKO ČASOPISJE

»Tisk je pogosto prazen, nepravilčen in lažen, večina ljudi pa še zdaleč ne razume njegovih pravih namer. Mi mu bomo naredili uzde in ga trdno držali za vajeti. /.../ Nobena informacija ne bo dosegla bralcev, ne da bi jo mi pred tem preverili.«²⁵⁷

Fašistično obdobje

Fašizem je sicer skupen in splošen izraz za ideologije in politična gibanja kot tudi za politične sisteme in države, v katerih se kažejo izrazito protidemokratske, totalitarne in avtoritarne težnje. V skladu z definicijo Gaetana Salveminija je fašizem v Italiji ustanovil »propagandni genij«, uspešen novinar Benito Mussolini, ki je vladal kot diktator.²⁵⁸ Fašizem je uvedel totalitarno oblast, ki je vplivala na vsa področja življenja. Parole in cilji fašizma so bili deloma socialni in revolucionarni, deloma konservativni in reakcionarni.²⁵⁹

257 *Italia Repubblicana*, 14. 10. 1944, str. 3.

258 Propaganda, *Dizionario del fascismo*, str. 433.

259 Fašizem, *Veliki splošni leksikon*, str. 1120.

Temeljna ideološka postavka fašizma je bil nacionalizem.²⁶⁰ Fašizem je v prvi vrsti nasprotoval marksizmu v vseh pojavnih oblikah – od socialne demokracije do komunizma, prav tako je nasprotoval demokraciji in liberalni državi, zavračal je večstrankarski sistem in utemeljeval enostrankarski sistem; zavzemal se je za spremembe (očiščenje kapitalističnega sistema, povzdigovanje naroda nad posameznika, obsežno ekonomsko in socialno reorganizacijo), ki vodijo k idealni družbi, tj. novi dobi.²⁶¹

Anna Maria Vinci navaja dve vrsti fašizma: »poleg tistega, ki se je po prvi svetovni vojni razbohotil v vsej Italiji«, še njegovo izpeljanko – »obmejni fašizem«.²⁶² Tudi Borut Klabjan piše, da je Trst v času med prvo in drugo svetovno vojno zaradi nacionalističnih nasprotij iz 19. stoletja postal laboratorij posebne zvrsti fašizma, ki je dobila ime obmejni fašizem ali *fascismo di confine*.²⁶³ Ta se je sočasno uveljavil v tako imenovanih »novih pokrajinah, na Južnem Tirolskem in v Avstrijskem primorju, ki jih je konec leta 1918 zasedla italijanska vojska z namenom, da jih priključi Italijanskemu kraljestvu«.²⁶⁴ Agresivni fašistični ideologiji je dodal še napadalne tone iredentističnega kova, ki so odsevali zlasti v odnosih do sosednje Jugoslavije in do »Jugoslovanov« v italijanski državi.²⁶⁵

Osnovno specifično obmejnega fašizma je definirala nekašna »dvojna ali bolje podvojena ideološka usmeritev« in posledično iz te izhajajoče specifične politike režima. Na eni strani gre za ideološko in politično usmeritev, ki je značilna za vso italijansko državo, ki, kot vemo, sloni na mobilizaciji množic proti razrednemu boju v notranji politiki, v zunanji politiki pa je usmerjena v imperializem; na drugi strani pa je sočasno prisoten specifičen odnos do priključenih pokrajin, kjer je živel slovensko in hrvaško prebivalstvo, takrat imenovano tudi »tujerodno«

260 Gentile, *Fašizem: zgodovina in interpretacije*, str. 66.

261 Lenarčič, *Sociološka analiza fašistične propagande*, str. 880–881.

262 Vinci, *Sentinelle della patria*. Pirjevec, Benito Mussolini in Slovenci, str. 722.

263 Klabjan, *Češkoslovaška na Jadranu*, str. 16.

264 Vinci, *Sentinelle della patria*. Pirjevec, Benito Mussolini in Slovenci, str. 722.

265 Klabjan, *Češkoslovaška na Jadranu*, str. 16–17.

(t. i. *allogeni*). Francesco Giunta, ideolog obmejnega fašizma, je že leta 1919 v svojih nastopih uporabljal sintagmo *slavo-comunisti*. S tem pa ni označeval sprege med slovanstvom in komunizmom, kakor je bil ta termin v rabi pozneje, v času po drugi svetovni vojni, temveč je v kontekstu pojma *fascismo di confine* poudarjal njegovo bistveno značilnost – dvojnost: sočasno nevarnost slovanstva na eni strani in razrednih sovražnikov fašizma (delavstva) na drugi. Videl ju je kot dve sočasni nevarnosti režimu v novih provincah: v podobi nacionalnih nasprotnikov (slovanskih/slovenskih) ter razrednih nasprotnikov (socialdemokratov/komunistov), ki so predstavljali problem fašistični oblasti v vsedržavnem okviru.²⁶⁶

Potem ko so fašisti leta 1922 v Italiji prevzeli oblast, se je postavljalo tudi vprašanje, kakšna naj bo celotna podoba »novih provinc«, ki jih je bilo po mednarodnopravni priključitvi Italiji potrebno »vključiti« ne le v novo realnost razširjene nacionalne države, temveč tudi v novo ideološko (fašistično) realnost: kulturno, socialno, krajinsko, arhitekturno, infrastrukturno, gospodarsko.

Po besedah Milice Kacin Wohinz so se lokalne italijanske nacionalne sile združile »v protislovansko in protimarksistično fronto«, ki je delovala v prid raznarodovalne politike, italijanizacije in brisanja neitalijanskih narodnih identitet. Z zakoni in dekreti je fašistična oblast »zbrisala vse zunanje znake obstoja narodne manjšine: šole, jezik v javni rabi, društva, politične stranke, periodični tisk, finančne zavode, združne zveze, krajevna imena, postopoma tudi priimke in osebna imena«.²⁶⁷

Fašizem je, kot vse totalitarne ideologije, ustvaril močan propagandni stroj, ki je izkoriščal tisk, radio in film za spektakularno povečevanje režimskih uspehov ter s kolektivnimi obredji in slavji držal množice v nenehni čustveni napetosti.²⁶⁸ Fašistična propaganda se je v glavnem prenašala na tri načine:

266 Vinci, *Sentinelle della patria*. Pelikan, Prepoved rabe slovenščine, str. 1182.

267 Kacin Wohinz, *Primorski Slovenci in fašizem*, str. 419–420.

268 Gentile, *Fašizem: zgodovina in interpretacije*, str. 35.

prek množičnih organizacij režima, šole ter z uporabo starih in novih medijev.²⁶⁹ Med ključna propagandna sredstva takratnega obdobja so se uvrščali radio in tiskani mediji, med katerimi izstopajo časopisi.

Kakšen odnos je imel fašizem do tiska, razberemo iz prispevka, v katerem se anonimni avtor sprašuje: »Kaj počne tisk v tem trenutku?«

»Služi temu, da v ljudeh vzbuja srdite strasti ali včasih egoistična strankarska razhajanja; v obeh primerih gre za odzive, ki lahko služijo našemu cilju. Tisk je pogosto prazen, nepravičen in lažen, večina ljudi pa še zdaleč ne razume njegovih pravih namer. Mi mu bomo naredili uzde in ga trdno držali za vajeti. Obenem bomo morali prevzeti nadzor nad vsemi drugimi založniškimi hišami. Zgolj nadzor nad časopisi ne bi služil ničemu, če bi nas lahko napadali z brošurami in knjigami.

Nobena informacija ne bo dosegla bralcev, ne da bi jo mi pred tem preverili.

Naši časopisi bodo podpirali različne stranke: stranko aristokratov, republikancev, revolucionarjev in celo anarhistov. Vendar le do trenutka, ko bo veljal pravni red.

Ti časopisi bodo kot indijski bog Višnu imeli na stotine rok in vsaka od njih bo merila utrip spremenljivemu javnemu mnenju. Ko bo utrip hitrejši, bodo te roke usmerile javno mnenje k naši stvari, kajti nervozni subjekt je zlahka vodljiv in mimogrede zapade pod vpliv kogarkoli.«²⁷⁰

Italijanski dnevnik in periodični tisk v Trstu med drugo svetovno vojno

Lokalni tisk je vstop Italije v vojno (10. junija 1940) najavil pričakovano navdušeno in pozval javnost, naj se udeleži dogodkov, ki bodo »usodno zaznamovali domovino«. Na prvi strani lokalnega dnevnika *Il Piccolo*, v izdaji *Il popolo di Trieste – Il Piccolo della sera* (*Tržačan – Il Piccolo, večerna izdaja*) je bil

269 Propaganda, *Dizionario del fascismo*, str. 435.

270 *Italia Repubblicana*, 14. 10. 1944, str. 3.

razvoj vojaških dogodkov tako objavljen z naslovom Popoln zlom francoskega odpora in Nemci dosegli Seno.²⁷¹ Temu je v rubriki *Ultima ora* (Zadnje novice) sledil poziv: »Fašisti, državljani! Veliki trenutek prihaja. Dobimo se na Piazza Unità (Velikem trgu) ob 17.45. Naj zastave zaplapolajo v vetru! Naj živi duče!«²⁷²

V popoldanski izdaji je nov oglas sporočal: »Približuje se veliki trenutek na obzorju zgodovine,« pod njim pa: »Ljudstvo, zbrano na Velikem trgu ob 17.45.«²⁷³

Vodja fašizma Benito Mussolini je v svojem govoru z balkona Beneške palače v Rimu najavil vstop Italije v vojno. V Trstu in po vsej Italiji so njegov govor predvajali po radiu, prek zvočnikov pa so ga razširili po vseh glavnih mestnih trgih. Po najavi je Italija tudi dejansko vstopila v drugo svetovno vojno.

V tistem času so lahko le radio in časopisi zagotavljali takojšnje informacijo (čeprav cenzurirano) o aktualnem dogajanju. Za poznejše spremljanje novic o uspehih italijanske vojske in najpomembnejšega dogajanja v Kraljevini Italiji so uporabljali Filmske novice, kratkometražne filme z aktualno vsebino – t. i. *Cinegiornali*, ki so jih na zahtevo fašistične oblasti obligatorno predvajali v kinematografih pred filmskimi predstavami.

Dnevni in periodični tisk, ki je izhajal v Trstu med drugo svetovno vojno, odseva tako vse zgodovinske in politične dogodke, ki so vplivali na podobo tistega časa. Za boljši vpogled v takratno dogajanje in boljše razumevanje, kako so ti dogodki vplivali na rojstvo ali zaton časopisa, lahko razdelimo vojna leta na tri ločena obdobja: prvo je potekalo od 10. junija 1940 do Mussolinijevega padca 25. julija 1943, drugo od 25. julija 1943 do kapitulacije Italije 8. septembra 1943, tretje obdobje pa od 8. septembra 1943 do 30. aprila 1945.²⁷⁴

271 *Il Popolo di Trieste – Il Piccolo della sera*, 10. 6. 1940.

272 Prav tam.

273 *Il Popolo di Trieste – Le Ultime notizie*, 10. 7. 1940.

274 Pagnini, *I giornali di Trieste*; Radacich, *Integrazione alle »Testimonianze di Alberto Dini«*.

Prvo obdobje: od 10. junija 1940 do 25. julija 1943

Od izbruha druge svetovne vojne pa vse do 25. julija 1943 je bil tisk propagandno sredstvo Nacionalne fašistične stranke (PNF – *Partito nazionale fascista*). V mesecih do vstopa Italije v vojno, ki jih je preživela kot zunanja opazovalka, je bilo mogoče v tržaških kioskih poleg vsedržavnih časopisov (*La Stampa*, *Il Corriere della Sera* itd.) dobiti različno ilustrirano periodiko z aktualnimi vsebinami, med katerimi so izstopale revije, ki so spremljale vojno dogajanje nacističnega zaveznika. V tistem času so bile zelo brane *Cronache della guerra* (*Vojna kronika*), *Tempo* (*Časnik*) in *Ali di guerra* (*Krila vojne*).

Med vsedržavnimi dnevniki je bil na prvem mestu *Il popolo d'Italia* (*Ljudstvo Italije*), glasilo Nacionalne fašistične stranke, ki ga je ustanovil Benito Mussolini. Še nekaj mesecev pred tem so v Trstu tiskali dnevnik *Il popolo di Trieste* (*Tržačan*),²⁷⁵ propagandno-informativni politični dnevnik sekcije Nacionalne fašistične stranke v Julijski krajini, ki so ga urejali po vzoru izdaj večjih vsedržavnih časopisov. Sprva, pred vzponom fašistov na oblast, je imel spremenljiv odziv, predvsem zaradi omejitev pri distribuciji, pozneje pa je postal eden najbolj branih časopisov v Trstu. Njegovo priljubljenost gre pripisati dejstvu, da je bil politično glasilo edine (oblastne) stranke in so ga zato morali kupovati vsi člani in podporniki stranke, ti pa so v tistem obdobju predstavljali večino prebivalstva. V nekem kratkem obdobju naj bi po priljubljenosti presegel celo dnevnik *Il Piccolo*, tradicionalni časopis Trsta.

V Trstu nista mogla hkrati obstajati dnevnika, ki bi si delila krog bralcev, zato so lastniki dnevnika *Il Piccolo* kupili *Il popolo di Trieste*. Časopisa niso ukinili, temveč so ga vključili v izdajo *Il Piccolo della sera*, ki je od 4. februarja 1940 začel izhajati kot *Il popolo di Trieste – Il Piccolo della sera*. Med razlogi, ki so pripeljali do združitve obeh časopisov, je treba na prvem

²⁷⁵ *Il popolo di Trieste* je leta 1920 ustanovil Francesco Giunta (1887–1971), vodilni italijanski fašistični politik, odvetnik in novinar, ki ga je vodil do leta 1923 (*Giunta, Francesco*).

mestu upoštevati visoke proizvodne stroške dnevnika. Glavni razlog pa je bilo dejstvo, da je *Il Piccolo* na svojih straneh, pod vodstvom direktorja Rina Alessija,²⁷⁶ osebnega prijatelja Benita Mussolinija, zelo uspešno širil fašistično propagando.²⁷⁷

Il Piccolo je do septembra 1943 izhajal v treh izdajah: dopoldanska, z imenom časopisa, je obsegala dve strani med tednom in štiri v nedeljo. Druga izdaja, večerna, je bila naslovljena *Le ultime notizie (Zadnje novice)*, s podnaslovom *Il Piccolo delle ore diciotto (Il Piccolo, popoldanska izdaja)*. Tretja izdaja je izhajala ob ponedeljkih do julija 1943 kot *Il popolo di Trieste (Tržačan)*, s podnaslovom *Il Piccolo della sera (Il Piccolo, večerna izdaja)*.

V mestu je bil zelo bran tudi katoliški tednik *Vita Nuova (Novo življenje)*, uradno glasilo Katoliške akcije. Do septembra 1943 so ga tiskali v Vidmu, distribuiral pa v lokalnih cerkvah.²⁷⁸

Drugo obdobje: od 25. julija 1943 do 8. septembra 1943

To obdobje zajema časovni lok petinštiridesetih dni; imenujejo ga tudi »badoglievsko« obdobje. Začelo se je ponoči 24. julija 1943, ko se je sestal Fašistični veliki svet, ki je tisto noč izglasoval nezaupnico Mussolinijevi vladi. Dan zatem je kralj Vittorio Emanuele III. prevzel poveljstvo oboroženih sil in ukazal italijanskemu maršalu Pietru Badogliu, naj oblikuje nov ministrski kabinet. Mussolinija so aretirali in zaprli v Gran Sasso, od koder so ga nemški padalci pozneje rešili in ga odpeljali v

276 Rino Alessi (Cervia 1885–1970), italijanski novinar, urednik in pisatelj, je obiskoval učiteljske v Forlimpopoli skupaj z Benitom Mussolinijem. Po končani šoli je bil nekaj let učitelj, potem pa se je posvetil novinarstvu. Sodeloval je predvsem pri takratnih socialističnih časopisih *Avanti! (Naprej!)* in *Il Resto del Carlino (Carlinov drobiž)*. V letih 1911–1916 je urejal *Il Giornale del Mattino (Jutranjik)* v Bologni. Od 29. 11. 1919 do 27. 7. 1943 je bil direktor tržaškega lista *Il Piccolo*. Član fašistične stranke je postal na začetku leta 1926. Kot urednik *Il Piccola* je bil velik nasprotnik vsega, kar je bilo slovenskega. Po letu 1946 je bil urednik lista *Il Giornale di Trieste (Tržaški časopis)*. Leta 1954 je v Rimu izdal knjigo *Trieste viva (Življenje v Trstu)* (Alessi, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 10. Alessi, *Rino Alessi*, str. 63–66).

277 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 24.

278 Pagnini, *I giornali di Trieste*; Radacich, *Integrazione alle »Testimonianze di Alberto Dini«*.

Nemčijo. Medtem je med Italijo in zavezniki potekalo pogajanje za premirje. Po vsej državi so se začele manifestacije, s katerimi je ljudstvo izražalo navdušenje nad padcem fašizma. Sočasno se je nova oblast odločala o prvih nujnih zakonodajnih in izvršilnih ukrepih za odpravo glavnih institucij ukinjenega režima.

Ves tisk, ki ga je dotelej nadzorovala Nacionalna fašistična stranka, je dobil določeno mero avtonomije. Lahko je kritiziral stari režim, ni pa mogel in tudi ni smel namigovati na kakršnokoli krivdo, ki bi jo bilo mogoče naprtiti kraljevski hiši.

Lokalni dnevnik so posvečali veliko pozornosti novicam, v uredništvih pa so se medtem začele prve zamenjave. Od 28. julija 1943 je *Il Piccolo* imel novega direktorja; vodenje časopisa je prevzel Silvio Benco.²⁷⁹ Druga novost je bila ponedeljkova izdaja *Il popolo di Trieste – Il Piccolo della sera*, ki je začela izhajati z okrnjenim imenom *Il Piccolo della sera*.

V tem obdobju so bili v kioskih vedno na voljo tudi tedniki z aktualnimi vsebinami. Julija 1943 se je na trgu znašel nov štirinajstdnevnik z naslovom *Onda (Val)* in podnaslovom *Panorama della radio (Radijska krajina)*, tiskan v Rimu.²⁸⁰

Tretje obdobje: od 8. septembra 1943 do 30. aprila 1945

Dne 8. septembra 1943 je bila objavljena kapitulacija Italije. Že 10. septembra so Trst vojaško zasedle nemške čete. 15. oktobra 1943 je bila razglašena nemška upravna enota, imenovana Operacijska cona Jadransko primorje, pod komando vrhovnega

279 Silvio (Enea) Benco (Trst1874–Turjak 1949) je bil italijanski pisatelj, novinar in literarni kritik. Med letoma 1890–1903 je v Trstu uredil iredentistični časopis *L'Indipendente (Neodvisen)*. Leta 1903 je začel sodelovati pri dnevniku *Il Piccolo*, kjer je dobil priložnost za profesionalno rast in kjer je lahko bolje izrazil svoje proitalijanske politične ideje. V času fašizma se ni vpisal v fašistično stranko, je pa zagovarjal italijanskost Trsta. Leta 1943, po padcu fašizma, je postal urednik *Il Piccola*, a je moral septembra tega leta, zaradi groženj lokalnih fašistov, Trst zapustiti in se umakniti v Turjak pri Gorici (*Benco, Silvio*). Pisal je zgodovinske eseje, kritike in romane. Bencova knjižna dela prežema vpliv dekadence oziroma *fin de siècle* (*Benco, Istarska enciklopedija*, str. 67).

280 Pagnini, *I giornali di Trieste*. Radacich, Integrazione alle »Testimonianze di Alberto Dini«.

komisarja Friedricha Rainerja. *Adriatisches Küstenland* je kot upravna enota ugasnila 30. aprila 1945, dan pred osvoboditvijo Trsta.

Nemški vojaški zasedbi tega območja so bili naklonjeni tiisti, ki so ostali zvesti Benitu Mussoliniju. V nemškem zavezniku so videli nosilca tistega reda, ki so ga pogrešali že od padca fašizma 25. julija. Sredi septembra 1943 je bila ustanovljena Italijanska socialna republika (*Repubblica sociale Italiana* – RSI) oziroma Salojska republika (13. september 1943–25. april 1945). Po pisanju Emilia Gentileja je bila »nova fašistična država obupen poskus oživljanja fašizma in obnavljanja njegovih republikanskih korenin«. ²⁸¹ Ena prvih akcij, ki so jo izpeljali poznejši privrženci Italijanske socialne republike, je bilo zavzetje uredništva dnevnika *Il Piccolo*.

Katoliški tednik *Vita Nuova* je izhajal skozi ves vojni čas. V tem obdobju so ga tiskali v Trstu, direktor tega škofijskega časopisa je bil don Giorgio Bearer. List je bil v tem času deležen precejšnje popularnosti med lokalnim prebivalstvom, saj mu je vedno uspelo ohraniti kritično držo v odnosu do Nemcev in do razmer, ki so se izoblikovale v vojnem času. Tržaško-koprski škof msgr. Antonio Santin je lahko prav prek njegovih strani svoje misli posredoval celotnemu prebivalstvu. ²⁸²

Il Piccolo

Dnevniku *Il Piccolo* namenjam obsežno samostojno poglavje, saj je imel najdaljši staž izhajanja med časopisi, ki so relevantni za to raziskavo. Prav tako je treba izpostaviti njegovo različno uredniško usmeritev, pogojeno s spreminjajočimi se vojnimi in političnimi razmerami kot tudi s pogostimi zamenjavami urednikov.

²⁸¹ Gentile, *Fašizem: zgodovina in interpretacije*, str. 42.

²⁸² Pagnini, *I giornali di Trieste*. Radacich, *Integrazione alle »Testimonianze di Alberto Dini«*.

Il Piccolo, naslovnica
Hrani: Narodna in študijska knjižnica Trst

Il Piccolo je leta 1881 (prva številka je izšla 29. decembra 1881) ustanovil in vodil tržaški Jud Teodoro Mayer,²⁸³ ki je od prihoda fašizma na oblast užival brezpogojno zaupanje vodilnih lokalnih fašistov.²⁸⁴ Dnevnik je bil dolgo neuradno glasilo iredentistov Julijske krajine in mestnih liberalnih političnih grupacij. Po letu 1918 je bil usmerjen provladno, od leta 1922 pa je sledil fašistični ideologiji, v sozvočju s prijateljskimi osebnimi

283 Teodoro Mayer (Trst 1860–Rim 1942), s psevdonimom Beniamin David Vita, je bil rojen v znani tržaški judovski družini z madžarskimi koreninami. Bil je novinar, politik in banknik, ustanovitelj dnevnika *Il Piccolo* v Trstu in prvi vodja »Istituta Mobiliare Italiano« v letih 1931–1936. Lastnik *Il Piccola* je bil do leta 1938, ko je bil zaradi rasnih zakonov prisiljen odstopiti (Mayer, Teodoro).

284 Podbersič, Obmejni fašizem in odnos do Judov, str. 843.

odnosi med njegovim odgovornim urednikom Rinom Alessijem in Benitom Mussolinijem. Z uvedbo represivnih zakonov o svobodi tiska je *Il Piccolo* uspelo monopolizirati mestni tisk in kmalu je postal edini tržaški dnevnik.²⁸⁵ Nacionalistični časopis *Il Piccolo* je imel popoln informativni monopol na področju tiska v Trstu do nacistične okupacije leta 1943.²⁸⁶ Podpirala ga je lokalna kapitalistična hierarhija in prejemal je znatno državno finančno podporo.²⁸⁷

Do septembra 1943 je izhajal v treh izdajah: dopoldanski, večerni in jutranji. Zaradi zakonov o avtarkiji in vojnih potreb je bilo treba skrčiti format dnevnika, in sicer najprej (4. oktobra 1943) večerno izdajo, zatem (23. januarja 1945) še jutranjo. *Il Piccolo* je do 30. aprila 1945 izhajal v prepolovljenem obsegu. Časopis so tiskali v Tržaški tiskarni, prodajali pa so ga prek naročniškega sistema. Za Italijo in njene kolonije so veljale ene cene, za tujino druge. Cena posamezne številke je bila 30 centezimov (centezim je stotina italijanske lire).

Odgovorni uredniki časopisa v kronološkem zaporedju so bili: od 29. novembra 1919 do 27. julija 1943 (kar štiriindvajset let) Rino Alessi, od 28. julija do 10. septembra 1943 Silvio Benco, od 11. do 14. septembra 1943 Idreno Utimperghe, od 15. septembra do 27. oktobra 1943 Hermann Carbone, od 28. oktobra 1943 do 13. januarja 1944 Vittorio Tranquilli, od 14. januarja 1944 do 30. aprila 1945 Rodolfo Maucci.²⁸⁸

Naslovnice dnevnika so praviloma prinašale novice s front, vesti o uspehih oziroma zmagah italijanske vojske v bojih in neuspehih oziroma porazih sovražnikovih enot. Med rubrikami najdemo naslova *Cronaca della città* (Mestna kronika) in *Le ultime della notte* (Zadnje novice).

Z uredništvom *Il Piccola* so sodelovali številni dopisniki z vsega sveta, s pričetkom vojne seveda zgolj še iz zasedenih držav

285 Tisk se je »fašiziral, opozicijske dnevnike so ukinili ali pa so dobili nove lastnike, ki so se ravnali po fašističnih navodilih« (Gentile, *Fašizem: zgodovina in interpretacije*, str. 32).

286 Klabjan, *Češkoslovaška na Jadranu*, str. 165.

287 Apollonio, *Množična občila*, str. 54.

288 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 24.

ali držav v vojaškem zavezništvu z Italijo (iz Berlina, Budimpešte, Bukarešte, Lizbone, Ljubljane, Beograda, Washingtona, Tokia ...).

Veliko člankov je nepodpisanih ali pa sta navedeni le kratice imena in priimka, nekateri avtorji so se podpisovali s psevdonimom (Donatus Minor, Vice, Donatus, Leone Latino ...).

Dnevnik je objavljala Mussolinijeve in Hitlerjeve govore, med katerimi je tudi Hitlerjeva napoved za leto 1942, ki naj bi bilo »leto velikih zmag«;²⁸⁹ ter članke o njunih obiskih in srečanjih, ki naj bi bili povezani z »velikimi napori v vojni za osvoboditev Evrope«.²⁹⁰ V njem zasledimo tudi prevode Goebbelsovih člankov iz časopisa *Das Reich*.

Prinašal je novice o Nacionalni fašistični stranki, poveljeval je vlogo Italije v zgodovini, v Evropi in svetu ter pel hvalnice Mussoliniju, ki ga je predstavljal kot nadčloveka oziroma kot »genija«.²⁹¹

Poročal je o dogodkih na frontah (o ruski, afriški, grški fronti), o napredovanju italijansko-nemških sil, uspehih italijanske in nemške vojske, zmagah v Sredozemlju in Afriki, izgubah britanskih in ameriških enot, bombardiranju sovražnikovih mest, o vojni na Balkanu. Občasno je cele strani posvečal seznamom padlih italijanskih vojakov na frontah.

V člankih beremo npr. o »nadaljevanju hudih bojev na severozahodni obali Libije, kjer potekajo siloviti in zagrizeni spopadi«;²⁹² največkrat pa zasledimo poročila o spopadih, ki naj bi bili na tem območju »kronani z uspehi sil osi«.²⁹³

Il Piccolo je pisal tudi o »zgodovinskem dnevu za usodo sveta«, ki naj bi bil povezan z »vstopom sil osi v vojno z Združenimi državami Amerike«.²⁹⁴

Objavljala je prispevke o mestih in pokrajinah, ki jih je zavzela »združena italijansko-nemška vojska«. Podrobno je

289 *Il Piccolo*, 31. 1. 1942, str. 3.

290 *Il Piccolo*, 13. 4. 1943.

291 *Il Piccolo*, 1. 1. 1943, str. 3.

292 *Il Popolo di Trieste – Il Piccolo della sera*, 3. 12. 1941.

293 *Il Popolo di Trieste – Il Piccolo della sera*, 5. 12. 1941.

294 *Il Popolo di Trieste – Il Piccolo della sera*, 12. 12. 1941.

poročal o napredovanju nemške vojske proti Moskvi in Stalingradu in praviloma izpostavljala »velike izgube boljševoikov«. ²⁹⁵

Proti koncu leta 1942 je zaslediti tudi zapise o težkih bojih na ruski fronti zaradi mraza in nizkih temperatur, o čemer priča naslov Med snežnimi viharji pri dvajsetih stopinjah pod ničlo. ²⁹⁶ Prav tako omenja »silovite protinapade rdečih v Rusiji«. ²⁹⁷

Na straneh *Il Piccola* se vrstijo tudi literarne kritike in predstavitve novih knjig ter prispevki, posvečeni umetnosti in razstavam, ki jih je podpisoval Silvio Benco; Vittorio Tranquilli, ugleden gledališki kritik, pa je bil avtor številnih člankov o gledališču in operi. O lokalnih temah in zgodovini je pisala Ada Sestan (umetnosti, fevdalni Istri, zvestobi Benetkam, škofih v zgodovini Trsta in Istre, solinah ...). ²⁹⁸

Časopis je objavljala tudi romane v nadaljevanjih in novele italijanskih avtorjev (Augusto de Angelis, Aldo Mattei, Ema Savoini, Valerio Valeri, Donatello D'Orazio, Orazio Pedrazzi ...).

Na zadnji strani najdemo obvestila, vabila na gledališke predstave in koncerte, kino- in radijski spored ter druge oglase.

Vsebinsko dnevnik dopolnjujejo številne nepodpisane propagandne fotografije (porušenih mest, sovjetskih ujetnikov, Mussolinija, Hitlerja, Goebbelsa), pogoste so tudi fotografije italijanske mode ter italijanskih in nemških filmskih igralk.

Il Piccolo se ni držal ves čas enake uredniške usmeritve. Glede na vojne razmere in notranje dejavnike lahko njegovo vsebino razdelim na dve obdobji: prvo obsega čas od vstopa Italije v vojno do nemške okupacije Trsta, drugo pa od nemške zasedbe Trsta do konca vojne.

295 *Il Popolo di Trieste – Il Piccolo della sera*, 4. 12. 1941.

296 *Il Piccolo*, 29. 12. 1942.

297 *Il Piccolo*, 7. 2. 1943.

298 Ada Sestan (Pazin 1875–Trst 1946), pesnica, pisateljica in novinarka, se je šolala v Pazinu. Več let je bila vzgojiteljica v družini Mrak, kjer se je srečala z iredentističnimi idejami. Že štirinajstletna je postala znana po svojih pesmih. Z devetnajstimi leti je začela pisati za časopisa *Il Popolo istriano (Istrani)* in *Giovane pensiero di Pola (Mlada misel)*, urejala je tudi list *Femina*. Pozneje je sodelovala s časopisom *Il Piccolo*. Posvečala se je družbenim in kulturnim problemom Istre. Objavila je zbirki pesmi *Primi versi (Prvi verzi)* in *I Nuovi Canti dell' Istria (Nove pesmi Istre)*, zbirko pripovedk *Novelle istriane (Istrske kratke zgodbe)* in roman *Orietta*. Pisala je tudi eseje, filmske scenarije in biografije istrskih književnikov in zgodovinopiscev (Sestan, Ada).

Od vstopa Italije v vojno do nemške zasedbe Trsta

Trst je stopil v drugo svetovno vojno v preobleki bahave nacionalne monolitnosti fašizma, ki je bila dosežena za ceno krutega etničnega konflikta. Teodoro Mayer, večinski delničar *Il Piccola* in založništva, je zapustil Trst.²⁹⁹ Rino Alessi je izkoristil situacijo in odkupil Mayerjeve delnice³⁰⁰ ter na straneh lista takoj sprožil ostro protijudovsko kampanjo. Postal je večinski delničar založniške družbe, ki se je preimenovala v Izdajateljsko družbo *Il Piccolo – Società editrice Il Piccolo*.³⁰¹

Il Piccolo je z obsežnimi članki začel oster boj proti t. i. Slovanom v Julijski krajini in proti Jugoslaviji. Slovensko in hrvaško narodno skupnost je prikazoval kot rod brez kulture in skorajda brez jezika.³⁰²

Po razpadu Jugoslavije (aprila 1941) so se v tržaški okolici pod vodstvom ilegalne komunistične partije organizirale prve partizanske enote, medtem ko je mesto Trst ostalo pod trdnim fašističnim režimom. *Il Piccolo* je ukrepe, naperjene proti antifašističnemu in partizanskemu gibanju, ki so jih sprejele lokalne fašistične oblasti, podpiral in komentiral »z šovinistično gonjo, nizkotnimi izrazi ter zahteval od oblasti, da neusmiljeno obračuna z nasprotnikom (Slovani), ki da je na nižji ravni kot najmanj razvita plemena v centralni Afriki«. ³⁰³

299 V to so ga prisilili ostri protijudovski ukrepi, ki so se stopnjevali od oktobra 1938 dalje. Renato Podbersič piše, da je imel Mussolini že 18. septembra 1938 na Velikem trgu v Trstu ognjevit govor, kjer je z balkona oznanil, da so v Italiji stopili v veljavo rasni zakoni, ki zadevajo Jude in potrebo po njihovi izključitvi iz javnega življenja. Zanje je izjavil, da niso Italijani in da ne sodijo mednje. Za Duceja je Trst postal osrednje prizorišče dogajanja, ki so ga že nekaj mesecev pripravljali napadi najbolj izpostavljenih italijanskih rasnih antisemitov. Oni so predlagali Trst kot idealno mesto in prizorišče ostrega udara proti Judom v državi, ki naj bi pripravljali »judovsko zaroto«. Opozarjali so tudi na pretirano moč Judov v državi, zlasti na račun katoliške večine, protijudovski bes pa so uperili tudi proti tržaški krajevni politiki in gospodarstvu, ki naj bi bila preveč povezana z Judi (Podbersič, Obmejni fašizem in odnos do Judov, str. 843. *Jeruzalem ob Soči*).

300 Italijanski Judje so svoje premoženje (stanovanja, hiše, podjetja, delnice) pogosto prodajali pod ceno, tako tudi lastništvo tržaškega dnevnika *Il Piccolo* (Prav tam).

301 Apollonio, *Množična občila*, str. 60.

302 Prav tam, str. 58.

303 *Il Piccolo*, 28. 5. 1942. Apollonio, *Množična občila*, str. 61–62.

Stopnja terorja, preganjanje nasprotnikov režima in podpihovanje s strani lokalnega tiska so se posebno zaostri julija 1942 in dosegli višek konec tega meseca, ko je Mussolini obiskal Gorico. V poslopju poveljstva vojaške cone v Gorici je z italijanskimi poveljniki obravnaval potek ofenzivne operacije na Krimu in Mokrcu ter izpostavil nasilje partizanov, na katero je treba ostro odgovoriti. Po sestanku je z balkona stavbe nagovoril množico in upornim Slovincem grozil z neupogljivim in večnim zakonom Rima: »Ukazujem izvajanje tega zakona. Tisti, ki ne bodo položili orožja in nehali bolno sanjati, naj vedo, da bodo popolnoma uničeni; njihovo imetje in njihove hiše bodo dobesedno zbrisane z zemlje. Takšen je bil večni zakon Rima, bodisi v času republike bodisi v času cesarstva.«³⁰⁴

Rino Alessi je takrat v dnevniku zapisal: »Ostra Ducejeva beseda je razblinila vsak dvom. /.../ Z govorom v Gorici se je začelo novo odločilno obdobje v zgodovini vzhodne meje.« Pripomnil je, da se je fašistična Italija, potem ko je aprila 1941 razpadla Jugoslavija in je Italija »s polno pravico zasedla ozemlja, na katerih so njene armade«, izognila temu, da bi »tlačila premagane«. Tako je Rim vedno ravnal s podrejenimi narodi, ki so bili »pošteni in prijateljski«. Alessi je razlagal, da je Italija, »z ustanovitvijo nove Ljubljanske pokrajine in dalmatinskih pokrajin, povzdignila poražence v ponosne italijanske državljane z vsemi pravicami.«³⁰⁵ V nadaljevanju pa je poudaril:

»Toda v zahvalo za tako širokogrudnost je dobila zahrbtnost, nasilje in trmo, ki je največkrat lastna izvornim oblikam barbarstva. Ne preostaja torej drugega, kot biti neomajno strog, brez slabosti in premorov ter porušiti in uničiti vsako oviro, ljudi ali stvari. Zato bodo vsi tisti, ki so odgovorni za stanje, ki ga že vse predolgo prenašamo, z vsemi sodelavci, pajdaši in simpatizerji svojih zločinskih dejanj, grenko občutili, kako težka je peta Rima za tistega, ki je s strahopetnostjo in izdajstvom sprejel našo velikodušnost.«³⁰⁶

304 *Il Piccolo*, 4. 8. 1942. Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, str. 424–425.

305 *Il Piccolo*, 4. 8. 1942. Apollonio, *Množična občila*, str. 62.

306 *Il Piccolo*, 4. 8. 1942.

S polnim zaničevanjem načel *risorgimenta*, neodvisnosti in nacionalne svobode je takšno izražanje zadovoljevalo lokalne pisce in fašiste. Ti so v kritičnih trenutkih popolnoma zaupali vojski, ki je bila kljub porazom na različnih frontah še vedno tradicionalno sredstvo vladajočih slojev za uveljavljanje političnega in socialnega zatiranja.³⁰⁷

25. julija 1943 je kralj prevzel poveljstvo nad oboroženimi silami in ukazal maršalu Pietru Badogliu, naj oblikuje novo vlado. Divjanju pojemajočega vojnega fašizma je sledilo nasilje reakcionarne vojaške diktature. Ta je v Trstu in pokrajini nemudoma dobila podporo lokalnih gospodarskih krogov, s katerimi je imela skupni namen ohraniti obstoječi socialni red in njegovo hierarhijo.³⁰⁸

Državni tisk, ki je bil še dan pred tem glasilo stranke in drugih, ki so podpirali fašizem, se je nenadoma znašel v drugačni situaciji, v novih razmerah, ki se jim je skušal prilagoditi, kolikor je bilo mogoče. Po besedah Carla Venture je glede vloge tiska v državi vladala celo določena stopnja politične svobode, a situacija še zdaleč ni bila pregledna, saj nova vlada ni jasno določila omejitev pri uveljavljanju te svobode. A cenzura je ostala. Dovoljeno je bilo na primer slabo pisati o obdobju Mussolinijeve vladavine ter se tudi odkrito izrekati za antifašizem, a hkrati ocenjevati različne pozitivne vidike »močne, totalitarne in etične države«. Ni pa bilo dovoljeno omenjati morebitne soodgovornosti kralja za vojaško in družbeno katastrofo, ki se je zgodila s fašizmom, strogo je bilo prepovedano ustanavljanje novih političnih strank in prepovedano je bilo celo najosnovnejše napovedovanje oziroma razmišljanje o razvoju bodočega vojnega dogajanja. Tisk se je v štiridesetih dneh, ki jih običajno imenujejo »badoglievsko« obdobje, znašel v okolju, ki ga ni več obvladovala diktatura ene same stranke, a kjer tudi ni bilo svobodne tekmovalnosti različnih političnih gibanj, na katera bi se lahko skliceval in katerih zahteve bi lahko interpretiral. Delovati

307 Apollonio, *Množična občila*, str. 63.

308 Prav tam.

je moral pod nadzorom paternalistično-militarističnega režima, ki je zase trdil, da je prehodnega značaja in nujen, in ki je ob vseh odpravljenih dekretih puščal nespremenjen celoten predobstoječi aparat cenzure. Funkcioniral je v posebnem tranzicijskem vzdušju, kjer je sicer obstajala možnost, da kdo kaj tiho zamrma, pravica do jasne in glasne objave lastnega menja pa je bila zamaknjena v prihodnost, v čas »ustavne normalizacije«.³⁰⁹

V Trstu, kjer je padec fašizma, podobno kot v drugih italijanskih mestih, dvignil veliko prahu in spontan izbruh ljudskega veselja, se je kak bolj kompromitiran novinar umaknil. Najvidnejši dogodek je bilo imenovanje Silvia Benca v vodstvo dnevnika *Il Piccolo* namesto Rina Alessija,³¹⁰ uradno sicer šele 28. julija, potem ko je časnik v večerni izdaji »Zadnje novice«, 26. julija 1943, precej megleno in medlo, skoraj kot da bi šlo za preprosto rotacijo ministrstev, komentiral dogodek, ki je globoko zarezal v življenje celotne Italije in bi lahko državi postavil povsem nove smernice za prihodnji razvoj.³¹¹

To praznino, verjetno hoteno, je kmalu zatem zapolnil Benco z uvodnikom, ki odseva urednikove misli in delovanje v celotnem obdobju njegovega vodenja časopisa. V zvezi s svobodo je Benco kratko in jedrnato zapisal, »da bi bila ta beseda v naslovu članka ali na naslovnici še pred petimi dnevi nemogoča«, in povabil bralca, da s tega zornega kota oceni »razsežnost preobrata, do katerega je prišlo v italijanskih političnih zadevah«.³¹² Glede razmer v državi ter v zvezi z vojno je bil objektivni in realen: »Drugi udeleženci vojne, najsi bodo na naši ali nasprotni strani, nas ne bodo razumevajoče čakali, da izčrpamo vse svoje zamere in spore, in šele potem nadaljujemo s spopadi. Vpleteni smo v vojno, ki je ni mogoče kar prekiniti ali ustaviti iz spoštovanja do naše svobode govora in demonstrira-

309 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 22–23.

310 Rino Alessi se je v strahu, da je »njegov« fašizem propadel, zatekel v Vatikan, kjer je ostal do osvoboditve, delnice dnevnika pa izročil »v varstvo« milanski kuriji (Apollonio, *Množična občila*, str. 64).

311 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 23–24.

312 *Il Piccolo*, 29. 7. 1943, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 24–25.

nja, temveč jo moramo v interesu Naroda in nas samih izpeljati do za Italijo častnega konca.«³¹³

Na koncu je »zapel hvalnico« Pietru Badogliu in izrazil prepričanje, da bo »ta vojak« naredil vse, kar je mogoče, da bi državo pripeljal iz vojne častno in spoštovano.³¹⁴

Koncepta svobode, s katerim je začel omenjeni uvodnik, se je Benco znova lotil mesec dni pozneje v članku, v katerem je ta pojem izčrpnjeje razvil. Avtor članka se je navezal na tradicijo *risorgimenta* in svobodo definiral kot »dvig ritma vsega našega življenja, da bi se globlje zavedeli pravic in dolžnosti, ki jih implicira in prinaša s seboj skupno duhovno življenje«; ter opozoril na omejitve, ki jih že sama oblika skupnega življenja postavlja nerazsodnemu uveljavljanju individualnih pravic.³¹⁵

»Pravice in dolžnosti torej, kajti nič ni bolj tuje svobodi kot razpuščenost in nič ni bolj oddaljeno od pravega koncepta svobode kot misel, da je svoboda nad zakoni. Svoboda je namreč v svojem bistvu zmožnost odločanja med dvema možnostma za časa *risorgimenta*, kar nas pripelje do definicije, da svoboda razsvetljuje poti, po katerih uveljavljamo in uresničujemo svoje svobodne izbire.«³¹⁶

Taka stališča so pogosto zabeležena v številkah časopisa, ki so si sledile v avgustu vse do prvega tedna septembra. Pri tem je zanimivo, da je Benco, ki se je razglašal za iskrenega podpornika svobode in demokracije, izkoristil vsako priložnost, da je podprl in upravičil ukrepe Badoglieve vlade, tudi kadar so presegali okvire vojaško-varnostnega področja in dobili značaj politične represije. To velja tako za kratek zapis, v katerem upravičuje prepoved ustanavljanja novih političnih skupin do konca vojne, ki jo je potrdil ministrski svet,³¹⁷ kot za uvodnik, v katerem hvali vladno metodo »postopnosti« pri vračanju države v zakonito in ustavno normalnost.³¹⁸

313 *Il Piccolo*, 29. 7. 1943, str. 1.

314 Prav tam.

315 *Il Piccolo*, 20. 8. 1943, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 26.

316 *Il Piccolo*, 20. 8. 1943.

317 *Il Piccolo*, 30. 7. 1943, str. 1.

318 *Il Piccolo*, 31. 7. 1943.

Ventura navaja, da ni znano, koliko je tovrstna mnenja tisku vsilila oblast in do kod je šlo za stališča samega avtorja, »ki je v tesnobni resničnosti vsakodnevnih dogodkov skušal najti tehtno, čeprav boleče razumevanje za številne omejitve«. ³¹⁹

Tudi glede vprašanj v zvezi s trajajočo vojno je časopis v tem štiridesetdnevnem obdobju povsem uglašen s stališči vladnih organov, ki se odražajo v objavah njihovih tiskovnih uradov, radijski propagandi in samih komentarjih vojnih biltenov. V enem od uvodnikov časopis zagovarja nujnost, da Italija zavrne brezpogojno vdajo, ³²⁰ v drugem, posvečenem padcu Sicilije, izraža žalost ob situaciji, v kateri so se znašli otočani, in hvali branitelje; ³²¹ medtem ko se v naslednjem znova zavzame za koncept častne vdaje: »Upirali smo se in se bomo še naprej, dokler se ne pokažejo sprejemljivi pogoji.« ³²²

Ventura omenja tudi kratek časopisni članek v zvezi z občutljivo politično polemiko, in sicer s članstvom v Nacionalni fašistični stranki. V dnevniku pojasnjujejo svoja stališča in poudarjajo, da »zgolj preprostega članstva v fašistični stranki ne gre razumeti kot moralno pomanjkljivost ali civilni madež na posamezniku«. Pri odpravljanju fašizma je treba razlikovati »med tistimi, ki so ga izkoristili za kazniva dejanja, in onimi, ki so ostali neomadeževani in nedolžni«. ³²³

Iz razprav v *Il Piccolo* lahko razberemo, s kakšnimi težavami se je v Julijski krajini soočal tisk, ki je komaj izstopil iz diktatorske klime, še naprej pa so ga opredeljevale najrazličnejše vojne omejitve. Ventura izpostavi, da časopis razkriva tudi nesposobnost predstavnikov lokalnega novinarstva, da bi ustrezno ocenili tako prave razsežnosti upora, ki je divjal v mestu (sicer tudi zaradi vojne cenzure, ki je dolgo tako tisku kot radiu zavestno tajila pojav partizanstva na zasedenih območjih), kot dejanske namere Nemcev v zvezi s tako imenovanim »badoglievskim«

319 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 26–27.

320 *Il Piccolo*, 13. 8. 1943, str. 1.

321 *Il Piccolo*, 19. 8. 1943, str. 1.

322 *Il Piccolo*, 26. 8. 1943.

323 *Il Piccolo*, 31. 8. 1943, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 28.

režimom. Kako tvegane so napovedi v podobnih kritičnih trenutkih, pa dokazuje komentar na novico o italijanski kapitulaciji, s katerim se v *Il Piccolo* zaključuje »Bencovo obdobje«. V dnevniku so priznali, da je bilo premirje usodno, »in če bi ga še naprej odlagali, si s tem ne bi odprli nove možnosti, da bi se mu izognili«. ³²⁴ Izrazom obžalovanja do padlih v vojni, ki se je komaj končala, so dodali žalostno podobo skorajšnje prihodnosti: »Pomislimo na ogromno delo, ki nas čaka, da zacelimo prešteviline rane in obnovimo domovino. Še bomo potrebovali pogum, energijo, vztrajnost, bojevitost, vendar upamo, da ne za boj z ljudmi, temveč z realnostjo, ki je včasih veliko trša in bolj neupogljiva nasprotnica.« ³²⁵

O vsem tem so v dnevniku pisali v času, ko so se na Openškem vrhu, le nekaj kilometrov od središča Trsta, prve nemške enote pripravljale na zasedbo mesta.

Od nemške zasedbe Trsta do konca vojne

Po nemški zasedbi Trsta (10. septembra 1943) je bil edini dnevnik regionalnega dosega *Il Piccolo*. Tržaški dnevnik je že dolgo imel monopolni status, zahvaljujoč dejstvu, da vladni nadzor v času fašizma ni prizadel samo izdaj, ki so nasprotovale režimu, temveč tudi vse publikacije v slovenskem in hrvaškem jeziku, ne glede na njihovo usmeritev. ³²⁶

V prvih dneh zasedbe je *Il Piccolo* zavzel bojevito držo, pripravljen, da ob nemškem zavezniku znova obudi militantni fašizem. ³²⁷ Ta uredniška politika se je obdržala le mesec dni, saj je nemška civilna uprava uvedla strog nadzor nad celotnim uredništvom. To je jasno razvidno iz prve okrožnice, ki so jo razširili nemški organi: »V Operativni coni Jadranskega primorja so blokirana sporočila uradnih italijanskih agencij in italijanskega

³²⁴ *Il Piccolo*, 9. 9. 1943, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 32.

³²⁵ *Il Piccolo*, 9. 9. 1943, str. 1.

³²⁶ Za te publikacije je na splošno veljalo, da so nevarne že zato, ker so bile glasnik »drugacnih«, »tujerodnih« kultur. To pa je pomenilo, da so v dvojnem nasprotju s programi »obmejnega fašizma«, političnem in nacionalnem (Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 191).

³²⁷ Prav tam.

radia o zakonih, ki so civilne in vojaške narave in veljajo na italijanskem ozemlju. O morebitnih objavah vsakokrat posebej odloča vrhovni komisar cone, sekcija za propagando in kulturo.«³²⁸

Fulvia Albanese piše, da je nemška civilna uprava na založniškem področju očitno želela vtisniti nov pečat lokalnemu tisku, obenem pa preprečiti, da bi vlada Italijanske socialne republike s tem v zvezi izdala kakršnokoli direktivo.³²⁹ Karl Lapper, ki je bil vodja sekcije *Abteilung II Presse – Propaganda – Kultur* (Oddelek II – tisk, propaganda, kultura),³³⁰ je temu cilju takoj posvetil veliko energije. Ena od pomembnih točk njegove strategije je temeljila na prizadevanju, da dnevnik *Il Piccolo* spremeni v navaden bilten za sporočila in odredbe (nekakšen uradni list okupacijskih oblasti), brez lastne uredniške politike.

Tedaj se je zgodovina *Il Piccola* odmaknila od lokalnega dogajanja. Časopis je izgubil še zadnjo sled avtonomije in se postopno preoblikoval v nemški informativni bilten. Le osebnostim, ki so se zvrstile v njegovem vodstvu, je včasih uspelo nadeti videz nevtralnosti in vtisniti uredniško usmeritev ali vsaj poskus usmeritve, ki ne bi bila v celoti uglasena z razpoloženjem novih gospodarjev.³³¹

Carlo Ventura je v času nemške zasedbe Trsta v grobem razlikoval štiri obdobja tržaškega dnevnika, povezana z njegovimi odgovornimi uredniki, Idrena Utimpergha, Hermanna Carbonea, Vittoria Tranquillia in Rodolfa Mauccia.³³²

»Obdobje Utimpergha«, s katerim se začenja tako imenovano neofašistično obdobje, je od vseh najkrajše in traja od 11. do 14. septembra 1943. Idreno Utimperghe,³³³ fanatični pod-

328 Collotti, *L'occupazione tedesca*, str. 527.

329 Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 191.

330 Karl Lapper je bil pred tem že vodja propagandnega urada rajha za Koroško in v tej vlogi je koordiniral delovanje vseh propagandnih uradov, ustanovljenih v vsaki od pokrajnih novoosnovane civilne uprave (Prav tam, str. 178–179).

331 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 33.

332 Prav tam.

333 Idreno Marco Benedetto Utimpergher oz. Idreno Utimperghe (Empoli 1901–Dongo 1945) je bil italijanski fašistični politik, ki se je zaradi dela preselil v Trst. Že mlad je bil očaran nad fašizmom in je takoj po nemški zasedbi Trsta rekonstituiral fašistično stranko (Pagnini, *I giornali di Trieste*, str. 304. *Utimperghe, Idreno*).

pornik fašističnega gibanja Julijske krajine, si je prisvojil časopis med splošno zmedo, ki je zavladala v mestu ob novici o »badoglijevskem« premirju, in zahteval, da se ostareli Silvio Benco umakne. Iz *Il Piccola* je nameraval narediti bojni list v duhu brezpogojne zvestobe novemu mussolinijevskemu režimu in nadaljevanja vojne do »zmagovitega konca« ob strani »nemških kameradov«. ³³⁴

Že znanim propagandističnim temam so se v tistih dneh pridružile nove (skupne vsemu severnoitalijanskemu tisku), ki so načenjale vprašanje odgovornosti za vojaški poraz in vdajo rimske vlade Anglo-Američanom ter jih je mogoče povzeti v formulo o »izdajalski monarhiji«. ³³⁵ Trdili so, da je monarhija privedla državo do propada, s tem ko je uničila »dvajsetletno delo izgradnje« režima, in sicer tako, da ga je oslabilila s pomočjo »starega in skorumpiranega vodilnega razreda«, v same strankarske vrste pa vnesla negativni pojav »hierarhizma«. Po pisanju *Il Piccola* naj bi bilo tega stanja za vedno konec: »Fašizem se iz svojega pepela znova rojeva čist in koraka z vami, naši nemški zavezniki, kot vedno v imenu naših padlih, z mislijo nanje, v trdnem prepričanju, da jih bomo vredni.« ³³⁶

Utimpergha je 15. septembra zamenjal dr. Hermann Carbone iz tiskovnega urada lokalne prefekture. Ventura piše, da je ta sprememba ustrezala novim razmeram v Julijski krajini. Nemci so po eni strani vse bolj utrjevali svoje vojaške baze v regiji in širili nadzor nad komunikacijskimi potmi iz Italije in vanjo, po drugi strani pa so lokalno delovali tako, da sicer trenutno niso posegali v italijanske pravne strukture, so pa dali jasno slutiti, da nameravajo celotno območje v prihodnje obravnavati v okviru tretjega rajha in ga vanj tudi umestiti. ³³⁷

Kljub temu da je Carbone nadaljeval v smeri, ki jo je zastavil Utimperghe, ter v člankih in različnih zapisih ni skopalnil z enako retoriko kot njegov predhodnik, če ga ni v tem celo

334 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 33–34.

335 *Il Piccolo*, 12. 9. 1943, str. 1.

336 Prav tam.

337 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 35.

presegal, je bil kmalu prisiljen omiliti nekatere svoje začetne izjave, postopno krčiti prostor, namenjen uredniškim komentarjem, ter nameniti več pozornosti uradnim in poluradnim novicam, ki so jim jih pošiljale različne nemške tiskovne agencije.³³⁸

Še naprej so obdelovali motiv »italijanskosti«, vendar za spoznanje drugače kot pred tem, vedno v odnosu do »glavnih« vojnih in strateških potreb, zaradi katerih je bila Nemčija prisiljena »začasno« zasesti območje Julijske krajine. S tem v zvezi so razlagali, da državljani ne bi smeli podlegati novicam, ki jih širijo »mračni elementi in neodgovorni spletkarji«, ki nameravajo zgraditi »pregrado nezaupanja« med mestom in zasedbenimi enotami, »katerih drža je moralno neoporečna«.³³⁹ Iz tega zapisa je jasno, kakšno je bilo razpoloženje prebivalstva, ki je zaslutilo prav to, kar je skušal *Il Piccolo* neuspešno zanikati.³⁴⁰

Številni članki septembra in oktobra 1943 so posvečeni gverilskemu bojevanju, ki je potekalo na istrskem polotoku med nemško vojsko in oddelki slovenskih in hrvaških partizanov. Dogajanje so v časopisnih komentarjih izkoristili v nacionalistične namene in vse pogosteje se pojavljata besedni zvezi »boljševiška nevarnost« in »slovanokomunistične tolpe«.³⁴¹

Sredi oktobra je prišlo do uradne spremembe statusa Julijske krajine, ki je tako postala del Operacijske cone Jadransko primorje. *Gauleiter*, dr. Friedrich Rainer, je prevzel vso politično oblast in začel z imenovanji podestajev, prefektov in drugih lokalnih predstavnikov civilnih oblasti. Med slovesnostmi ob prevzemu dolžnosti so vsi poudarjali začasnost novega režima ter posebej omenjali tudi etnični vidik mesta Trst in ekonomsko vlogo njegovega pristanišča.³⁴²

338 Prav tam, str. 35–36.

339 *Il Piccolo*, 25. 9. 1943, str. 1.

340 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 36.

341 *Il Piccolo*, 29. 9. 1943, str. 1.

342 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 37. Sam Mussolini je maja 1944 v pogovoru s tržaškim prefektom Brunom Coceanijem opozoril, da sta »v zvezi z našimi zadevami (torej s problemom Julijske krajine) pri Rudolfu Rahnju (pooblaščenemu predstavniku tretjega rajha) že nekajkrat protestirala tako zunanji minister kot on sam in da je ob svojem zadnjem obisku o tem govoril tudi s Hitlerjem« (Coceani 1948, str. 143). Ta je nemške ukrepe v Tridentu in Julijski krajini upravičeval s pretvezo o »vojaških potrebah«, vendar naj bi

Medtem ko so 28. oktobra 1943, ob obletnici pohoda na Rim, časopisi Italijanske socialne republike objavljali običajne hvalnice, je *Il Piccolo* izbral skrajno previdno besedišče. Ob obujanju spomina na ta dan je priznal, da je bil to »dogodek, ki je imel neprecenljiv pomen za zgodovino naše dežele«, ³⁴³ v nadaljevanju pa zatrdil: »Če naj na splošno govorimo o zgodovinskem procesu ali ciklu z dolžno objektivnostjo in v želji, da ocenimo njegove pozitivne ali negativne učinke, moramo nujno razbistriti vse, kar je na družbenem, političnem in vojaškem področju v danem trenutku spremljalo življenje v državi. /.../ Do fašizma se zato še ne moremo opredeliti.« ³⁴⁴

Tudi če bi dopustili možnost, da je ton zapisa izraz zgolj uredniških stališč in da ga ni vsililo novo postavljeno vodstvo nacistične cenzure, je jasno, da Nemci fašizma, če mu že niso nasprotovali, na lokalni ravni tudi niso podpirali. ³⁴⁵

V *Il Piccolu* so pojasnjevali, da je prišlo do nemške zasedbe iz čisto vojaških razlogov, kar spominja na pisanje v dnevniku *Deutsche Adria Zeitung* in dokazuje objavo delno prevedenih novic iz nacističnega časopisa. Izpostavili so, da »nas ne sme presenetiti, če so ti dogodki globoko pretresli slabiče in verjetno še kakega podleža, ki želi zanetiti razprtije in mržnjo«. ³⁴⁶ V nadaljevanju so zapisali, da taki širijo pravljice o nekakšnem tržaškem »separatizmu«, kot da Trst ne bi bil prestolnica iredentizma. »Iz dejstva, da je Rainer na tem območju postavil Tržačane na najvišje pozicije v mestu in pokrajini, so izpeljali absurden in škodoželjni sklep in nekatere zmedene glave so izkoristile to pretvezo za pridiganje, češ da nameravajo postaviti ločitveno linijo med Tržačani in Italijani starega kraljestva, slednjim pa

Mussolini ob tem pripomnil, da »poseganje vrhovnega komisarja v civilno upravljanje nima nič skupnega z vojaškimi potrebami. Hitler ga je zatem prosil, naj tovrstna vprašanja rešuje z ambasadorjem Rahnom in se v primeru nesporazuma zateče k njemu« (Prav tam).

³⁴³ *Il Piccolo*, 28. 10. 1943, str. 1.

³⁴⁴ Prav tam.

³⁴⁵ Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 38–39.

³⁴⁶ *Il Piccolo*, 3. 11. 1943, str. 1.

skoraj onemogočiti dostop do mesta. Same groteskne neumnosti.«³⁴⁷

Dejstvo je, da ni šlo za neumnosti, temveč za prve znake političnega delovanja, ki se je v naslednjih mesecih le še stopnjevalo.

28. oktobra 1943 je vodenje *Il Piccola* prevzel dolgoletni novinar dnevnika, gledališki kritik Vittorio Tranquilli, 14. januarja 1944 pa profesor nemščine Rodolfo Maucci, ki je na tem mestu ostal do zadnjega dne nemške zasedbe.

Časopis, ki ni imel svoje podobe, je v vseh teh mesecih postal vedno bolj razpuščen in brez koncepta. Ni bil fašistični list, to izključno pravico je prepustil časopisu *L'Italia Repubblicana*, in je poskrbel, da je bilo lokalnim novicam Fašistične republikanske stranke (P. F. R.) namenjenega čim manj prostora. Tudi kolaboracionistični časopis v ožjem smislu besede ni bil, saj se je, ko je bilo le mogoče, izogibal hvalnicam in brezpogojni podpori nemški stvari. Bolj je bil podoben neke vrste biltenu, informativnemu glasniku, saj so novice, ki jih je objavljaj, prihajale iz agencij pod nadzorom rajha ali neposredno iz rajha ter iz nevtralnih držav.³⁴⁸

Tudi Fulvia Albanese navaja, da so bile novice delno prevedene iz dnevnika *Deutsche Adria Zeitung*, pred objavo pa so jih pregledovali še nacistični cenzorji.³⁴⁹ Ob križnem listanju obeh časopisov pa ne preseneča le količina člankov, ki naj bi jih domnevno vsilile nemške okupacijske sile in so bili povečini že objavljeni v *Deutsche Adria Zeitung*, v *Il Piccolu* pa ponatisnjeni v italijanski različici, temveč tudi znatno število člankov, poslanih neposredno iz Berlina, ki jih ne najdemo v *Deutsche Adria Zeitung*.³⁵⁰ Rezultat tega ni bil nič drugega kot koncentrat nacionalsocialistične propagande, neprimeren za lokalno javnost,

347 Prav tam.

348 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 40–41.

349 Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 192–193.

350 S tem v zvezi velja poudariti, da je *Il Piccolo* tedensko objavljaj Goebbelsove uvodnike, ki jih najdemo v reviji *Das Reich*, in druge prispevke znanih nacističnih predstavnikov, medtem ko je *Deutsche Adria Zeitung* tovrstne prispevke objavljaj le občasno (Prav tam, str. 193).

obenem pa je bil to način, da so od časopisa »odgnali« tudi njegove najzvestejše bralce.

Il Piccolo je včasih dopuščal poročila, ki so zadevala dogajanje v Salojski republiki. Ta so bila dosledno podpisana z imenom avtorja ali agencije, ki jim jih je posredovala. Tako se je časopis razbremenil odgovornosti, pozornemu bralcu pa je dal vedeti, da je le posrednik in se lahko tudi ne strinja s tem, kar je v njem objavljeno.³⁵¹

Najpomembnejši vidiki lokalnega življenja (ilegalna gverila, boji med fašisti in antifašisti, razhajanja med Italijani, Slovenci in Hrvati, gospodarske težave zaradi globoke preskrbovalne krize, strah prebivalcev zaradi delovanja policije in nemškega sistema povračilnih ukrepov zaradi partizanskih akcij) v časopisu odmevajo zelo medlo. Partizansko gibanje v zaledju se malokdaj omenja, pa še to v katerem od redkih člankov, ki jih po nalogu tiskovnega urada Visokega komisariata ponatiskujejo iz *Deutsche Adria Zeitung*. To so morda tudi edini zapisi iz tega dolgega obdobja, ki so vredni pozornosti, saj je v njih zaznati povsem nenamerno priznanje, da je bil odpor presenečenje za oblasti predvsem zaradi svoje množičnosti in obsega vojaških aktivnosti.³⁵²

Po pisanju Carla Venture je za razumevanje stališč *Il Piccola* v letih 1944 in 1945 zelo pomemben dnevnik Rodolfa Mauccija.³⁵³

Maucci, ki ni pripadal militantnemu novinarstvu, temveč je občasno sodeloval s kulturnim uredništvom časopisa kot

351 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 40–41.

352 Prav tam, str. 41.

353 Rodolfo Maucci (Piran 1889–Trst 1945), profesor nemščine, je objavljaj na kulturnih straneh dnevnika *Il Piccolo*. Bil je avtor več knjig nemškega jezika in književnosti (Botteri, *Il Piccolo sotto i nazisti*, str. 157–215). Svojega dnevnika ni pisal lastnoročno, temveč ga je narekoval svoji tajnici. Eno redkih obstoječih tipkanih kopij hrani Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja in sodobno zgodovino Furlanije - Julijske krajine. Odgovorni urednik *Il Piccola* je bil od 14. 1. 1944 do 30. 4. 1945 in je to obdobje tudi v celoti zajel v svojih dnevniških zapisih. Po besedah Carla Venture prinaša dnevnik »živo in včasih dramatično pričevanje ne le o avtorjevih razpoloženjih, upih in stiskah, temveč tudi o lokalnem političnem okolju in tržaškem novinarstvu, kot ga posebej nekateri njegovi tipični predstavniki« (Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 43–44).

glasbeni kritik, je bil profesor nemškega jezika in literature. Morda mu je prav zaradi teh prednosti – poleg odličnega poznavanja jezika in mentalitete okupatorjev ter tudi zaradi spleta drugih okoliščin – vodstvo tiskovnega urada visokega komisarja Friedricha Rainerja konec leta 1943 ponudilo mesto odgovornega urednika *Il Piccola*. Maucci ni bil zagovornik fašizma, tako vsaj piše v svojem dnevniku, tudi ni bil v nobenem smislu zagovornik teorij nacionalsocializma. Prepričan je bil, da je fašizem najbolj odgovoren za težave, ki so mučile državo, na lokalni ravni pa eden ključnih dejavnikov razkola in sovraštva med Italijani in Slovani. V nacizmu je videl zanikanje idejnih načel germanizma in od tod izhajata tudi njegova moralna zaskrbljenost in globoka zagrenjenost, značilni za intelektualca.³⁵⁴

Uslužbenci tiskovnega urada Operacijske cone Jadransko primorje, ki je spadal pod Oddelek II – tisk, propaganda, kultura in ga je vodil Karl Lapper, so mu na začetku izkazali nekaj zaupanja ali ga vsaj niso obkrožili z nezaupanjem in sumničavostjo, kot se je to pogosto dogajalo v odnosih med okupatorji in kolaboracionisti. Morda so mislili, da je primerna oseba za preoblikovanje *Il Piccola* v orodje za njihove priključitvene ambicije. Maucci je okleval in funkcijo dvakrat zavrnil, sredi januarja 1944 pa jo je bil prisiljen sprejeti. Okviri, v katerih je bil oblikovan predlog, niso več dopuščali negativnega odgovora. Če bi zavrnil funkcijo, potem ko so sprejeli celo vrsto kompromisov, bi ga lahko hitro obtožili »sabotaže«, na daljši rok pa bi mu grozila tudi deportacija v koncentracijsko taborišče.³⁵⁵

Iz njegovega dnevnika je razvidno, da se je Maucci od vsega začetka zavedal posebnosti situacije, v kateri se je znašel, in da je ob pomoči ožjega kroga sodelavcev določil zasnovo lista: politična ravnodušnost do Nemcev, skromen ali ničten poudarek novicam iz Salojske republike, pretanjen bojkot lokalne Fašistične republikanske stranke. Svoj program je napovedal že na prvih straneh rokopisa.

354 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 43–44. Coceni, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 253.

355 Prav tam.

»Do skrajne meje možnega /.../ bomo skušali na vse načine, z zvijačnostjo in diplomacijo, s premislekom in pretkanostjo ohranjati ravnotežje v časopisu, se izogibali stališčem, ki bi netila spore z novimi gospodarji, si prizadevali, posebno v naslovih ter v izboru in tonu novic, ohranjati sive tone časopisa, brezbarvne, nevtralne, da bo vsak, tudi slehernik lahko razumel, da časopis ne le ne namerava sodelovati z Nemci, temveč prav nasprotno, da bo dal vedeti, kakšna so njegova stališča in stališča mesta.«³⁵⁶

Maucci je želel narediti nemogoče – iz *Il Piccola* nekola-boracionistični časopis. V tem smislu je skušal delovati in nekaj časa mu je to dokaj celo uspevalo. Njegov položaj pa je postajal vedno težji, saj je tovrstna naravnost edinega tržaškega dnevnika neizogibno naletela na reakcije vseh pristašev politike osi: v prvi vrsti so bili to zaposleni v tiskovnem uradu, ki do Mauccija sicer niso gojili posebne sovražnosti, vendar so morali izpolnjevati svoje obveznosti; potem vodstvo SS in gestapa; fanatični zagovorniki nacizma, katerih pristojnosti so prese-gale celo pristojnosti komisarja Friedricha Rainerja; predstavniki lokalne fašistične stranke, ki so v odgovornem uredniku *Il Piccola* videli prvovrstnega sovražnika; in nekdanji vodilni pri časopisu, predvsem Rino Alessi, ki so prepričevali vodstvo Italijanske socialne republike (R.S.I.), naj prekine te razmere in časopisu zagotovi strogo kolaboracionistično usmeritev po njihovi meri.³⁵⁷ Maucciju so med drugim očitali »pomanjkanje borbenega tempera-menta, da bi se izognil pritiskom nasprotnikov«; prav tako so ga obsojali, ker je naredil iz *Il Piccola* »dolgočasen časopis«, ki je izhajal v »smešno majhnem formatu tudi takrat, ko pomanjka-nje papirja tega ni moglo več opravičiti.«³⁵⁸

Mauccijevi nasprotniki so bili v razmerah okupacije logično močnejši: za določen čas so odgovornemu uredniku postavili ob bok zanesljivega novinarja, ki je imel naloge in pristojnosti nadzora nad političnim delom uredništva.³⁵⁹ Časopis je moral poleg

356 Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 254.

357 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 45–46.

358 Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 254.

359 Kot navaja Guido Botteri, bi to lahko bil Anton Cerjak, nemški novinar, vodja oddelka za

tega objavljati članke in komentarje iz *Deutsche Adria Zeitung*. S tem se je bistveno spremenila usmeritev, ki si jo je zamislil Maucchi, prav tako je bil skoraj izničen ves njegov dotedanji trud. V zapiskih iz oktobra 1944 avtor dnevnika žalostno ugotavlja, da *Il Piccolo* »ni uspelo ohraniti usmeritve, za katero sem se tako zelo trudil in na katero /.../ bi bil tako zelo rad ponosen. Moj poraz me navdaja z bolečino, /.../ a bolj kot osebni poraz me žalosti dejstvo, da Trst ne sme imeti več svojega časopisa.«³⁶⁰

Carlo Ventura navaja, da se ob listanju *Il Piccola* iz obdobja, ko je Maucchievo delovanje rojevalo sadove, najdemo pred časopisom, ki se trudi biti ravnodušen, neopredeljen, ki zavrača vsak stik z bralcem, ki živi v drugačnem svetu, izven vsakršne prijetne ali žalostne resničnosti in ki se s tem odpoveduje samim razlogom za svoj obstoj. V nadaljevanju piše, da čeprav Maucchi svojih namer iz že omenjenih razlogov ni mogel uresničiti, kot si je zamislil, je bil njegov list eden redkih v severni Italiji, ki se je skušal izogniti brezpogojni podpori nacifašističnemu režimu. To je dokaj nov pogled na časopis, ki je dolga leta, predvsem zaradi delovanja odgovornega urednika Rina Alessija, posebej zagnano podpiral programe in usmeritve avtoritarnega režima, njegove pred- in medvojne imperialistične težnje do Balkana in politiko preganjanja manjšin v Julijski krajini.³⁶¹

Credere e Vincere

Fašistični list *Credere e Vincere* (*Verjeti in Zmagati*), s podnaslovom Štirinajstdnevnik fašističnega bojnega oddelka »Nazario Sauro«, je začel izhajati v Kopru 1. septembra 1941, in sicer na štirih straneh. Od 1. novembra 1941 je število strani

cenzo v uradu vrhovnega komisarja, ki se je »izjavljal za katolika«, a je bil »pod pritiskom SS« (Botteri, *I settimanali cattolici*, str. 252. *Il Piccolo sotto i nazisti*, str. 157–215). Tudi Boris Mlakar piše, da je bil Cerjak pri vrhovnem komisariatu odgovoren za propagando, tisk in kulturo (Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 120); Bruno Coceani pa omenja, da je Cerjak »dvakrat tedensko sklical Maucchia in njegove sodelavce ter jim dal navodila glede pisanja, včasih je zahteval tudi spremembe tehnične narave« (Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 86).

360 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 46.

361 Prav tam, str. 46–47.

Credere e Vincere, naslovnica
 Hrani: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper

variiralo (od šest do deset), 1. marca 1942 pa se je znova ustalil na štirih straneh. Do 1. julija 1942, ko je prenehal izhajati, je izšlo enaindvajset številčk. Tiskali so ga v Tiskarni Renato Pecchiarri v Kopru.³⁶² Glavni urednik je bil Bruno Boico, politični

³⁶² Tiskarna Renata Pecchiarrija je v Kopru delovala kar sedeminštirideset let (1908–1955). Pecchiarri je bil učenec koprskе industrijske šole v letih 1902 in 1903 ter veslaški prvak v koprskem klubu *Libertas* (Viola, *Tiskarstvo v Kopru*, str. 81). Tiskarsko dejavnost je odprl z družabnikom Vittorino Vascottom leta 1908 (Cherini, *Le arti grafiche a Capodistria*, str. 36). Pecchiarri se je prvič predstavljal širši javnosti leta 1910 kot razstavljaev na prvi istrski deželni razstavi v Kopru. Tiskarna, ki se je nekajkrat selila, se je najprej imenovala *Tipografia Renato Pecchiarri*, po letu 1935 pa *Arti Grafiche Renato Pecchiarri* (Viola, *Tiskarstvo v Kopru*, str. 82). Med letoma 1909–1922 je bila njena tiskarska dejavnost bolj skromna, uspešnejša je bila od leta 1929 do konca druge svetovne vojne (Prav tam). Po spremembi oblasti v letu 1945 je Renato Pecchiarri moral mesto zapustiti, vodstvo tiskarne je zaupal Nellu Pellacchiaru. Tiskarna je svojo dejavnost končala 31. 7. 1955 (Cherini, *Le arti grafiche a Capodistria*, str. 36). »Od oktobra 1955 je poslovala pod imenom Lipa, v okviru trgovskega podjetja Primorska založba Lipa« (Trebše – Štolfa, *Izdajateljstvo in tiskarstvo*, str. 223).

sekretar fašistične stranke v Kopru, ki se je podpisoval tudi kot »škvadrist«. 1. decembra 1941 je odgovorni urednik postal Fulvio Apollonio.³⁶³

Avtorji so se pod članke pogosto podpisovali z imenom in priimkom (Italo Sauro, Vittorio Frosini, Aldo Dobrilla, Ornella Puglisi, Carlo Carli, Enzo Gaspari, Tarcisio Fonda ...), nekateri pa le s kraticami (P. A., rr., fa., Bi. Gi. ...).

V uvodniku prve številke z naslovom Petindvajset let od žrtve Nazaria Saure³⁶⁴ so zapisali, da izbira datuma prvega izida časopisa ni naključna. Poudarili so, da je prva številka posvečena Nazariu Sauro, saj se po tem »junaku imenuje naš fašistični bojni oddelek, ki – ponosen na svojega mučenika – znova potrjuje svojo neuničljivo vero v zmago Mussolinijeve Italije«. ³⁶⁵

V štirinajstdnevniku so izpostavili, da se mora tisk »otresti svoje uniformirane podobe, vendar mora nesebično delovati v prid vedno večje trdnosti notranje fronte. Tudi to bo korak k Zmagi.«³⁶⁶

Časopis je pozival k maščevanju, napovedoval zmago fašizma, poročal o obiskih fašističnih veljakov v Kopru, o uspehih, herojstvih in odlikovanjih fašistov ter o padlih fašistih. Zlasti na zadnji strani zasledimo tudi prispevke o umetnosti, gledališču in športu.

363 Fulvio Apollonio (Umag 1923–Firence 2002), novinar in pisatelj, se je z novinarstvom začel ukvarjati zelo mlad. Sodeloval je s fašističnim listom *Credere e Vincere*, tržaškim časopisom *Il Piccolo*, z beneškim *Il Gazzettino*, s puljskim *Corriere Istriano* in z rimskim *Il Littoriale*. 1. 2. 1947 je postal poklicni novinar in pisal za bolonjske časopise. Leta 1954 je odšel v Firence in se zaposlil pri časopisu *La Nazione*, kjer je trideset let urejal kroniko. Pisal je tudi o filateliji in poštini zgodovini ter ustanovil *Zvezo* italijanskega filatelističnega tiska (*Apollonio, Fulvio*). Aldo Cherini ga omenja tudi kot pesnika (Cherini, *Letteratura Capodistriana 1250–2003*, str. 12).

364 Nazario Sauro (Koper 1880–Pulj 1916) je imel posebno mesto v zgodovini italijanskega irendentizma. Rodil se je v italijanski istrski družini, postal mornar in pri dvajsetih že bil oficir avstro-ogrsko mornarice. Ko je Avstro-Ogrska napovedala vojno Srbiji, se je preselil v Benetke in pridrpl intervencionizem. 23. 5. 1915 se je kot prostovoljec vključil v italijansko kraljevo mornarico s činom poročnika bojne ladje in sodeloval pri več kot petdesetih bojih na krovu podmornic v Jadranskem morju. Avstrijsko vojaško sodišče ga je med prvo svetovno vojno v Pulju zaradi dezertstva obsodilo na smrt z obešanjem. Zaradi njegove mučeniške smrti so ga v času fašizma razglasili za narodnega heroja (*Sauro, Nazario*. Darovec, *Kratka zgodovina Istre*, str. 200).

365 *Credere e Vincere*, 1. 9. 1941, str. 1.

366 *Credere e Vincere*, 15. 11. 1941, str. 4.

Njegovi bistveni potezi sta bili povečevanje režima in Italije ter hvalnice Mussoliniju: »V Italiji, v tej Italiji Garibaldija, Cavourja, Mussolinija, imajo pravico živeti le Italijani, vendar pravi Italijani, čisti. Čisti Italijani pa so lahko le fašisti, pošteni, prepričani fašisti, fašisti z Vero.«³⁶⁷

Prav tako je propagiral protislovansko kampanjo in globoko zaničeval slovanske narode: »Slovanom kot ljudstvu manjka politična logika, tako kot Slovanom posameznikom pogosto manjka moralna logika. Ta atavistična nedoslednost, ki brbota v slovanski duši, je nepogrešljiv dejavnik za razumevanje protislovij, ki so vznemirila notranjo in zunanjo politiko Sovjetske zveze.« V tem kontekstu je naglaševal, da »je bil razkroj balkanizma kot političnega pojava nekaj povsem naravnega. Ni imel preteklosti, ni imel prihodnosti; bil je otrok prevare, brat kompromisa, oče izdajstva. Skušal je oblikovati duhovno podlago za brezoblično maso strasti, povezati pod skupnim praprom njihove trkajoče se sovražnosti.«³⁶⁸

Italijanski režimski tisk je podpiral zavezništvo med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo ter o tem pisal v uvodnikih: »Italija bo, naj se zgodi karkoli, korakala skupaj z Nemčijo, bok ob boku, vse do konca. Tisti, ki bi jih skušnjava navedla na kakršnokoli drugo misel, pozabljajo, da zavezništvo med Nemčijo in Italijo ni le povezava dveh držav ali dveh armad ali dveh diplomacij, temveč dveh Ljudstev in dveh Revolucij, ki bosta usodno zaznamovali naše stoletje. Italijanski narod, fašistični narod si zasluži zmago, in jo bo tudi dobil.«³⁶⁹

O prepričanju v zmago fašizma pričajo tudi Mussolinijeve besede: »ZMAGALI BOMO, ker zgodovina uči, da morajo ljudstva, ki predstavljajo ideje iz preteklosti, izgubiti bitko z ljudstvi, ki predstavljajo ideje prihodnosti.«³⁷⁰

V skladu s smernicami fašističnega režima je začel tudi časopis *Credere e Vincere* propagandno kampanjo proti Judom,

367 *Credere e Vincere*, 1. 10. 1941, str. 1.

368 *Credere e Vincere*, 15. 10. 1941, str. 3.

369 *Credere e Vincere*, 15. 12. 1941, str. 1.

370 *Credere e Vincere*, 1. 11. 1941, str. 3.

kar razberemo iz prispevkov, pod katerimi se je pogosto podpisal Fulvio Apollonio. V zapisu z naslovom Jud oziroma prevarant preberemo, da »ima Žid prav posebno sposobnost: kameleonstvo«. Apollonio ga prikaže kot »princa ličenja, kralja sprenevedanja, ki spreminja kožo, obraz, način življenja: prevzema vsakršno obliko; njegovi vsebina in misel pa ostajata vedno enaki«. Članek zaključuje z besedami, da »Žid v vsej svoji osebi podoživlja svojega očeta, deda, praočeta: način njegovega poslovanja in goljufanja lahkovernežev ostaja vedno enak kot pred sto in tisoč leti.«³⁷¹

Bruno Boico je bil pri pisanju o Judih še bolj sarkastičen, saj omenja »prelepe rasne članke«, objavljene v časopisih, ter izpostavi protisemitski slogan: »Smrt Židom; kdor je Žid, je Žid, in tak naj crkne.« Navaja, da so »v nekaterih kavarnah – morda nekoliko pretirano – izobesili napis ‚Vstop psom in Židom prepovedan!‘.«³⁷²

V fašističnem listu velja izpostaviti rubriko Portreti, v kateri prikazujejo nasprotnike stereotipno in negativno. O britanskem premieru Churchillu na primer pišejo, da je »neverjeten primerek tega, kar lahko nastane iz prepleta angleške visoke aristokracije z velikoameriško plutokracijo. V njegovem življenju je ta dvojnost sčasoma iz njega naredila muhasto in nepredvidljivo osebo z nenadnimi spremembami razpoloženja in zmedenimi prebliski.«³⁷³ Ameriškega predsednika Roosevelta označijo za »bedaka, blebetača oziroma gangsterja v fraku«; po besedah Fulvia Apollonia je »pokvarjen cepec«.³⁷⁴ Dodajajo, da Roosevelt »v Beli hiši kraljuje z istimi merili kot tovariš Stalin v Rdeči; z merili kriminala, defetizma, strogega in nespornega židovstva in prostožidarstva.«³⁷⁵ Sovjetskega voditelja Stalina poimenujejo »Pepček«, ki naj bi bil »oblikovan po vzhodnjaško«, in mu pripisujejo »videz upokojenega napol bandita«. Prikažejo ga kot

371 *Crede e Vincere*, 1. 11. 1941, str. 7.

372 *Crede e Vincere*, 15. 9. 1941, str. 1.

373 *Crede e Vincere*, 1. 3. 1942, str. 3.

374 *Crede e Vincere*, 1. 12. 1941, str. 3.

375 *Crede e Vincere*, 1. 10. 1941, str. 3.

»prototip nove Rusije, ki temelji na krvi carskega plemstva in lakoti ubogih mužikov.«³⁷⁶

Posebnost štirinajstdnevnikarja so tudi uokvirjene kratke misli Benita Mussolinija, ki jih od 18. maja 1944 zasledimo tudi v Glasilu tržaške fašistične zveze *Italia Repubblicana*, kot na primer:

»Samo Bog lahko zlomi voljo fašistov, ljudje in dogodki nikoli.«³⁷⁷

»Bolj kot nemočnega profesorja imam rad dejavnega škvadrista.«³⁷⁸

»Fašizem, to je celotno italijansko ljudstvo.«³⁷⁹

»Kdor ni pripravljen umreti za svojo vero, ni vreden, da jo izpoveduje!«³⁸⁰

»Nacionalna fašistična stranka je vojska, je Red. Pridružiš se ji, le da bi služil in ubogal.«³⁸¹

»Ponosni moramo biti na našo raso in našo zgodovino.«³⁸²

»Fašistična Revolucija bo iz Italije naredila veliko deželo, kakorkoli, kjerkoli in proti komurkoli.«³⁸³

»Italijansko ljudstvo je nesmrtno, je ljudstvo, ki vedno najde pomlad za svoja upanja, za svoje strasti, za svojo veličino.«³⁸⁴

Časopis je zlasti na prvi strani prinašal tudi fotografije s podpisom *Foto Pizzarello*³⁸⁵ ter risbe in karikature, pod katere

376 *Creder e Vincere*, 1. 11. 1941, str. 3.

377 *Creder e Vincere*, 15. 9. 1941, str. 3.

378 *Creder e Vincere*, 15. 10. 1941, str. 3.

379 Prav tam.

380 *Creder e Vincere*, 1. 11. 1941, str. 1.

381 *Creder e Vincere*, 15. 11. 1941, str. 3.

382 Prav tam, str. 4.

383 *Creder e Vincere*, 1. 12. 1941, str. 4.

384 Prav tam, str. 6.

385 Libero Pizzarello (Koper 1904–Cividate al Piano 1974) je kot poklicni fotograf deloval v Kopru med obema vojnama do polovice petdesetih let 20. stoletja, ko je med eksodusom leta 1955 zapustil domače mesto in se naselil v Cividate al Piano v pokrajini Bergamo. Kot pozoren opazovalec in dragocen popisovalec svojega časa je v svoj objektiv ujel velike družbene in politične spremembe v tem prostoru. Fotografije žanrsko pokrivajo širok ikonografski spekter: od portretov do krajin, od reportažne fotografije z javnimi dogodki, kulturo, športom in združenji do političnega dogajanja in manifestacij. Njegova dela zajemajo daljše časovno obdobje: dogajanje pred drugo svetovno vojno, kapitulacijo Italije in padec fašističnega režima, proslavljanje osvoboditve Kopra leta 1945, jugoslovanska zborovanja in ukinitve Svobodnega tržaškega ozemlja leta 1954 (*Pizzarello, Libero*).

se je podpisoval Budica.³⁸⁶ Pogoste so risbe črnosrajčnikov, o katerih je Mussolini zapisal, da »črna srajca ni za vsak dan, a tudi uniforma ni; je bojna oprava, in nosijo jo lahko le tisti, ki v svojih prsih hranijo čisto dušo«. ³⁸⁷ Fašisti so prikazani s črno kapo s cofom, z bodalom za pasom in gumijevko v roki.

Italia Republicanana

Glasilo *Italia Republicanana*, s podnaslovom Glasilo tržaške fašistične zveze, je začelo izhajati v Trstu 18. maja 1944, s frekvenco, ki se je po negotovem začetku ustalila v povprečju na dvakrat tedensko.³⁸⁸ Časopis je izhajal na štirih straneh v običajnem dnevniškem formatu. Od konca januarja 1945 je moral svoj format razpoloviti, ni pa spreminjal števila strani. Do 25. aprila 1945 je izšlo 70 števil. Najprej ga je vodil Luigi Ruzzier,³⁸⁹ od 14. oktobra 1944 dalje pa Bruno Sambo (oba federala tržaške fašistične stranke).³⁹⁰ Tiskali so ga v Tržaški tiskarni pri založniški hiši *Il Piccolo*, prodajali pa prek naročniškega sistema. Do 31. januarja 1945 je bila cena časopisa 50 centezimov, od tedaj dalje pa je znašala eno liro. Letna naročnina je bila najprej 50, od konca januarja 1945 pa 100 lir.

Avtorji so se pod članke večinoma podpisovali s kraticami ali psevdonomom (A. U. M., A. Viezzoli, Theophilus Asper, Stanis Ruinas, ARU, Lapi, Italicus, Ape).

Glasilo je imelo fašistično-nacionalistični program. Njegovo geslo je bilo: »Sprava vseh Italijanov v fašistični stranki!«³⁹¹ Že iz prvih števil časopisa so razvidne glavne programske točke fašističnega lista: popolno priznanje italijanskega značaja Julijske

386 Domnevno Adamo Budica (Koper 1922–Simi Valley, Kalifornija 2002), oglaševalski ilustrator in grafik, ki je med letoma 1933 in 1937 obiskoval srednjo šolo/licej Carlo Combi v Kopru. Po vojni je emigriral v ZDA, kjer je nadaljeval z umetniškim ustvarjanjem in bil za svoje delo večkrat nagrajen (Aldo Cherini, *Albo di Capodistria*, str. 18).

387 *Creder e Vincere*, 1. 11. 1941, str. 5.

388 Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 255.

389 Luigi Ruzzier je bil odvetnik, član Nacionalne fašistične stranke, sekretar tržaške fašistične zveze, podestà (župan) v Trstu v letih 1938–1943 (*Sindaci di Trieste*).

390 Bruna Samba je Mussolini imenoval za »člana nacionalnega direktorata fašistične stranke« (*Italia Republicanana*, 7. 4. 1945, str. 1).

391 Pagnini, *I giornali di Trieste*, str. 304.

Italia Repubblicana, naslovnica
Hrani: avtorica

krajine v obliki običajne formule neizogibnega antagonizma med tamkajšnjimi etničnimi skupinami, podpihovanje nacionalnih čustev prebivalcev v funkciji brezpogojnega sprejemanja Italijanske socialne republike, spodbujanje k prav tako brez-pogojnemu sodelovanju z nemškimi lokalnimi oblastmi, sistematično hujskanje proti tako imenovani »bolševistični nevarnosti« z objavljanjem zapisov, s katerimi so skušali pridobiti podporo predvsem militantnih katolikov, nenehno kritiziranje italijanske vlade, ki so jo priznavali zavezniki, in celotnega zahodnega demokratičnega kapitalističnega sistema, ki naj bi bil, skupaj s komunizmom, najbolj odgovoren za oboroženi spopad in družbene težave evropskih narodov.³⁹² Šlo

³⁹² Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 58–59.

je za koncepte, ki jih je časopis predstavil kot svoj program in jih najdemo v nacionalistični formuli stranke: »fašizem kot sinonim italijanskosti«. ³⁹³

V trenutku, ko je okupator skušal pridobiti naklonjenost Tržačanov s poudarjanjem nekaterih vidikov lokalnega kozmopolitizma, mu vsaj dve od navedenih programskih točk nista ustrezali. Nemci pa so se znašli v situaciji, da so lokalnim fašistom morali dopustiti določeno propagandno avtonomijo: še vedno so bili namreč zavezniki fašizma oziroma so sami odločilno pripomogli k vnovični oživitvi tega režima v severni Italiji, vlada Italijanske socialne republike pa je služila predvsem njihovim interesom v odnosu do podjarmljenega italijanskega ljudstva. Kljub temu je bil fašizem v Jadranskem primorju v marsičem nadežen zaveznik, zato je bilo treba nevtralizirati tiste programske usmeritve njegovega glasila, ki so bile v prevelikem nasprotju z nemškimi načrti. Nemška komisarska cenzura je posegla vanj, da bi preprečila njegov razvoj v tistem delu, ki je bil preveč očitno v nasprotju s posrednimi oziroma neposrednimi priključitvenimi težnjami rajha. ³⁹⁴

Uredniki fašističnega glasila so se zelo jasno zavedali nastale situacije, zato so skušali najti ravnovesje med svojimi željami in nacističnimi načrti. Že v prvi številki so najprej hvalili in poveličevali vlogo domovine ter »tisočletno italijansko in krščansko civilizacijo«, zatem pa so poskušali vzpostaviti poslovni odnos, nekakšno hipotetično izmenjavo, po kateri bi bila kontinuiteta državne suverenosti nad tem ozemljem odvisna od deleža, ki bi ga lokalno prebivalstvo prispevalo v nacifašističnem boju. ³⁹⁵

»Italijanska hrabrost in nemška lojalnost bosta Italiji vrnila njene svete meje. Trdno smo prepričani, da so v teh nestalnih razmerah italijanske možnosti za ugodno rešitev njenih ozemeljskih, političnih in gospodarskih vprašanj v neposrednem sorazmerju z

393 Prav tam, str. 67.

394 Prav tam, str. 57–59.

395 *Italia Repubblicana*, 18. 5. 1944.

napori, ki jih bo Italija vložila na področju dela in boja, in uspehi, ki jih bo pri tem dosegla; kar pomeni, da so te možnosti v resnici odvisne od Italijanov. O nemški lojalnosti namreč nimamo razlogov za dvom.«³⁹⁶

Druge glavne teme so pri glasilu *Italia Repubblicana* razvijali v mnogovrstnih zapisih, ki se nanašajo na rasistično problematiko, posebej vprašanje Judov, prostozidarstva in boljše-vizma, ter v člankih, ki obravnavajo odgovornost zahodnih vlad za tedanji konflikt.³⁹⁷

Anna Maria Vinci v prispevku Trst 1943–1945: Problem kolaboracionizma izpostavi novo geslo republikanskega fašizma »Iti k ljudstvu«, ki se je preskušalo v neposrednem dialogu s svetom dela in še posebej z delavcem. Piše, da je v glasilu *Italia Repubblicana* posebna rubrika posvečena delavcem, v kateri je zaslediti veliko obljub o socialni pravičnosti, o odpravi vsakršnih privilegijev, o drugačni razdelitvi dobrin, ki bo slonela le /.../ »na proizvodnih zmogljivostih posameznika, na vrednotenju njegovega prispevka umske in fizične energije k napredku celotne nacionalne skupnosti.«³⁹⁸ V nadaljevanju navaja, da prinaša časopis »zagotovila tistim kapitalistom, ki se nameravajo prilagoditi projektom Italijanske socialne republike«, kajti, kot poudari, »kapital in zasebna lastnina ne bosta odpravljena: obstaja ,poštení kapital – sad dela in štednje – in obstaja ,hudobní kapital, rojen iz špekulacij.«³⁹⁹ Zaključuje z besedami, da »mora biti proti temu usmerjena akcija države, ki je vrhovni posrednik med socialnimi sloji.«⁴⁰⁰

Tudi Carlo Ventura opozori na nekatere zanimive prispevke družbenega značaja, ki v glasilu odražajo željo, da bi k novemu režimu pritegnili delavske množice. Na tem področju so v analizi italijanske zgodovine predhodnih dvajsetih let odkrito prepoznali napake, ki so jih naredili v preteklosti, krivdo

396 Prav tam. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 60.

397 *Italia Repubblicana*, 18. 5. 1944, str. 4; 3. 6. 1944, str. 4; 22. 7. 1944, str. 3.

398 *Italia Repubblicana*, 17. 6. 1944. Vinci, Trst 1943–1945, str. 76–77.

399 *Italia Repubblicana*, 3. 6. 1944. Vinci, Trst 1943–1945, str. 77.

400 Vinci, Trst 1943–1945, str. 77.

za neuresničeni fašistični socialni program pa pripisali »pogubnemu in rušilnemu delovanju nekdanje prostoziidarske vodilne kaste«⁴⁰¹ ter »stalnemu in sistematičnemu izdajstvu monarhije«.⁴⁰² Zapisali so, da se po tej negativni izkušnji, ko so se stvari razčistile, »fašizem vrača k sproščenosti svojih začetkov; na družbenem področju se postavlja na čelo najdrznejših idej, delu pa priznava pravico do novega položaja, takega, o katerem niso sanjali niti najbolj zagrizeni agitatorji družbenih sprememb«.⁴⁰³ Trdili so, da je kapital sredstvo dela, v nasprotju z liberalno in komunistično idejo, ki istoveti človeka s sredstvom kapitala. Lastnine, »ko je sad poštenega dela, ne gre razumeti kot krajo«; čut za lastništvo je vgrajen v človeku ter v njem spodbuja akcijo in produktivnost.⁴⁰⁴ Ventura izhaja iz načela, da je treba kapital ohranjati, zato program republikanskega fašizma povzame s temi besedami: kapitala ne smemo uporabiti za bogatenje omejene skupine privilegirancev, temveč za ustvarjanje donosnih dejavnosti in samo kot »sredstvo« v rokah različnih kategorij delavcev. Ko delavci kapital uporabijo, so upravičeni do najmanj enake nagrade po učinku kot nosilec kapitala, medtem ko je bil v starem sistemu delavec upravičen le do dogovorjenega plačila, vse drugo je šlo nosilcu kapitala. Na drugi strani tudi nosilec kapitala ni izključen iz ugodnosti, ki jih prinaša nova organiziranost. Vanjo se lahko vključi tako kot vsi drugi, torej z delom. Če pa se odloči, da ne bo delal, »naj se zadovolji s tem, da bo nagrajen po stopnji, ki jo določa ekonomska praksa v odstotkih glede na naravo investicije. Ob tem pa naj ne pričakuje, da bo lahko vplival na življenje in usodo tistih, ki mu s plodnim intelektualnim in fizičnim delom dajejo možnost, da živi od rente, ki mu je mrtvi kapital nikoli ne bi mogel zagotoviti.«⁴⁰⁵

401 *Italia Repubblicana*, 18. 5. 1944, str. 4. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 62.

402 *Italia Repubblicana*, 3. 6. 1944, str. 4. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 62.

403 *Italia Repubblicana*, 22. 7. 1944, str. 3. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 62.

404 *Italia Repubblicana*, 14. 3. 1945, str. 2. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 63.

405 Prav tam.

Carlo Ventura ni želel razpravljati o bistvu same teorije, temveč je hotel opozoriti, da bi bila za njeno uresničenje v praksi potrebna cela vrsta družbenih dejavnikov, ki jih novi režim v tistem trenutku ni mogel zagotoviti in katerih preverljivost je bila v bližnji prihodnosti negotova. To so pripravljenost delodajalcev za sodelovanje, jeklena in dobro strukturirana družbena kodifikacija ter vseprisotna administrativna in izvršilna uprava, sposobna zagotoviti celovito uveljavljanje omenjenih norm. Po njegovih besedah so bile, zgodovinsko gledano, delavske množice v Italiji in Julijski krajini skoraj popolnoma ravnodušne do tovrstnih dokumentov, medtem ko so, če zanemarimo končno rešitev gospodarskega vprašanja, posvečale vso svojo pozornost odporniškemu gibanju.⁴⁰⁶ Nepopularnost nove družbene usmeritve, ki so jo njeni zagovorniki nameravali povzeti v trojstvo »Italija – Republika – Socializacija«, je moral navsezadnje priznati tudi sam časopis: »Tudi če so danes manjšine tiste, ki skušajo vsiliti nov način življenja, smo prepričani, da bodo jutri množice sledile trudu redkih, in jih v tem tudi podprle.«⁴⁰⁷

Poleg prizadevanja, da bi za nov režim prepričali delavski razred, so v časopisu veliko truda vlagali v pridobivanje katoliških množic. To so, med drugim, počeli z ognjevitimi kritiki na račun »nevtralne« države Vatikana in ga obtožili, da je omogočil in pripravljajl teren »za ameriško invazijo, in kar je še slabše, za ljudske podvrste, ki so jo spremljale«. Zatrjevali so, da »ko gre za pristop k Italijanski socialni republiki, katoliki nimajo razlogov za dvom, saj se ta praviloma razblini, ko katolik sam podrobno in brez predsodkov preuči člene katoliškega družbenega kodeksa.«⁴⁰⁸ Aktivno sodelovanje v življenju režima postane celo dolžnost vsakega poštenega državljana, ki razmišlja o cerkvenih naukih ter prisluhne visokim prelatom in celo papežem, ki so odkrito in večkrat ponovili obsodbe boljševizma. Zato se italijanski katoliki ne morejo izogniti obvezi, da branijo

406 Prav tam.

407 *Italia Republicanana*, 3. 3. 1945, str. 2. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 63–64.

408 *Italia Republicanana*, 20. 1. 1945, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 64–65.

verske temelje in zaščitijo vero »pred vsakim kompromisom, pretvarjanjem in skrivalnicami /.../ S tem ko služijo temu kategoričnemu imperativu, branijo tudi našo trpečo Domovino, ki ji je ime Italija, in Mussolinijevo katoliško Italijo.«⁴⁰⁹

V glasilu ne manjka napadov na tiste člane duhovščine, ki so po 8. septembru 1943 izbrali pot antifašizma in aktivno ali pasivno sodelovali v ilegalnem gibanju. Prepoznani naj bi bili »po nenavadni drži stalnega odlašanja, nenehni pomirljivosti, odmaknjenosti, neopredeljenosti, če že ne po blodnem usmiljenju, ki pa ga izražajo predvsem v odnosu do tistih, ki nimajo več matere, ki nimajo več Domovine, ker so jo zatajili in umorili v svojem srcu in svoji vesti.«⁴¹⁰

V fašističnem časopisu velja izpostaviti tudi rubriko *Stirpe Giuliani nella storia italica* (Julijanski rod v zgodovini Italov), v kateri so pisali o Gianu Rinaldu Carliju, »rodoljubu in istrskem pisatelju«,⁴¹¹ Giuseppeju Tartiniju, »ponosu Pirana«,⁴¹² Pasqualeju Besenghiju, »istrskem odvetniku in pesniku, rojenem v Izoli.«⁴¹³

Posebnost lista so tudi uokvirjene kratke misli Benita Mussolinija: »Za nas fašiste ne pomeni umreti, ko umreš za Italijo«⁴¹⁴ kot tudi Giuseppeja Mazzinija in vojaškega vodje italijanskega *risorgimenta* Giuseppeja Garibaldija.

Glasilo *Italia Repubblicana* je prinašalo tudi nepodpisane fotografije (zlasti Mussolinija in Hitlerja, posledic anglo-ameriškega bombardiranja, zajetih anglo-ameriških padalcev ...) in karikature, na katerih je stereotipno predstavljalo nasprotnike.

409 *Italia Repubblicana*, 14. 3. 1945, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 65.

410 *Italia Repubblicana*, 17. 3. 1945, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 65.

411 *Italia Repubblicana*, 7. 3. 1945, str. 3.

412 *Italia Repubblicana*, 14. 3. 1945, str. 3.

413 *Italia Repubblicana*, 21. 3. 1945, str. 3.

414 *Italia Repubblicana*, 7. 10. 1944, str. 2.

Vita Nuova

Nekaj pozornosti velja posvetiti katoliškemu tedniku *Vita Nuova*, čeprav ni spadal med režimske liste. Bil je edini tržaški časopis, ki je v tistem obdobju užival relativno avtonomijo, zahvaljujoč dejstvu, da je predstavljal versko glasilo, formalno brez političnih omejitev. Ta značilnost mu je včasih dopuščala, da se je izognil, čeprav s težavo, komisarski cenzuri, in mu dovoljevala objavo člankov, ki so odražali kritičen odnos do delovanja okupacijskih oblasti.⁴¹⁵

Tednik *Vita Nuova* je leta 1920 kot tedensko glasilo Katoliške akcije ustanovil tržaško-koprski škof Angelo Bartolomasi,⁴¹⁶ vodil pa monsinjor Luciano Luciani. Tednik je od začetka pokrival široko območje, saj je bil namenjen tudi škofijama Poreč in Pulj, pozneje pa nadškofijama Gorica in Zadar. Imel je pogumne in nadarjene urednike, duhovnike, kot so Edoardo Marzari,⁴¹⁷ Giorgio Beari,⁴¹⁸ Libero Pellaschiar, Tarcisio Borra. Do septembra 1943 so ga v nakladi štiri tisoč izvodov tiskali v Vidmu, v

415 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 68.

416 Angelo Bartolomasi (Pianezza, Italija 1869–1959), italijanski škof, je študiral bogoslovje in bil leta 1892 posvečen. Med prvo svetovno vojno je bil vojaški škof. Leta 1919 je bil po prisilnem odstopu Andreja Karlina imenovan za tržaško-koprskega škofa. Obsojal je fašistično nasilje nad slovenskim in hrvaškim prebivalstvom v Julijski krajini. Papež Benedikt XV. se je leta 1921 odzval na Bartolomasijeve pisne proteste z apostolskim pismom, ki je vzbudilo zanimanje mednarodne javnosti za položaj Slovencev in Hrvatov v Italiji. Ker so bila vsa Bartolomasijeva prizadevanja brezuspešna, se je škofiji odpovedal in bil leta 1922 premeščen za škofa v Pinerolo. Med drugo svetovno vojno si je kot vojaški nadškof Italije prizadeval za znosen položaj Slovencev v posebnih bataljonih in italijanskih internacijskih taboriščih (Bartolomasi, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 41).

417 Edoardo Marzari (Koper 1905–Trst 1973), duhovnik, antifašist in italijanski partizan, je končal klasično gimnazijo v Kopru in bil organizator katoliške mladine. To dejavnost je opustil zaradi prihoda fašizma na oblast. Študiral je pravo v Padovi in na Papeški univerzi Gregoriana v Rimu. Leta 1935 se je vrnil v Koper in nadaljeval duhovno poslanstvo med mladimi. Urejal je škofijski tednik *Vita Nuova*. Od konca leta 1943 in vse leto 1944 je v posebni rubriki tega lista objavil številne članke, zlasti o delavskem razredu, pod katerimi se je podpisoval s psevdonimom *Diogene* (Blasina, *Vescovo e clero*, str. 118). Spomladi 1944 je postal aktiven član odpornišтва, od junija 1944 do aretacije februarja 1945 predsednik *Comitato di liberazione nazionale Giuliano* (CLNG). V tržaškem zaporu Coroneo je bil zaprt do konca aprila, ko so ga partizani osvobodili. Po vojni je bil aktiven pri vzpostavljanju krščansko demokratske stranke v Trstu (Marzari, *Istarska enciklopedija*, str. 474).

418 Giorgio Beari (Trst 1914–Rim 1993) je bil med letoma 1942 in 1948 urednik glasila *Vita Nuova*. Vodil je tiskovni urad splošnega predsedstva Katoliške akcije v Rimu (Galimberti, *Santin: Testimonianze dall'archivio privato*, str. 117).

VITA NUOVA

Mercoledì 12 Settembre 1942
L'Unica pubblicata in Italia
L'Unica pubblicata in Francia
L'Unica pubblicata in Germania
L'Unica pubblicata in Russia
L'Unica pubblicata in Polonia
L'Unica pubblicata in Jugoslavia
L'Unica pubblicata in Grecia
L'Unica pubblicata in Romania
L'Unica pubblicata in Portogallo
L'Unica pubblicata in Spagna
L'Unica pubblicata in Svizzera
L'Unica pubblicata in Olanda
L'Unica pubblicata in Belgio
L'Unica pubblicata in Danimarca
L'Unica pubblicata in Norvegia
L'Unica pubblicata in Svezia
L'Unica pubblicata in Finlandia
L'Unica pubblicata in Ungheria
L'Unica pubblicata in Cecoslovacchia
L'Unica pubblicata in Jugoslavia
L'Unica pubblicata in Grecia
L'Unica pubblicata in Romania
L'Unica pubblicata in Portogallo
L'Unica pubblicata in Spagna
L'Unica pubblicata in Svizzera
L'Unica pubblicata in Olanda
L'Unica pubblicata in Belgio
L'Unica pubblicata in Danimarca
L'Unica pubblicata in Norvegia
L'Unica pubblicata in Svezia
L'Unica pubblicata in Finlandia
L'Unica pubblicata in Ungheria
L'Unica pubblicata in Cecoslovacchia

RISULTATI DI UN'INCHIESTA

L'Inchiesta, pubblicata nell'ultimo numero della rivista "L'Unica", ha rivelato che il 10 per cento delle donne in Italia sono state sottoposte a violenza sessuale durante la guerra.

Le donne, sottoposte a violenza sessuale, sono state sottoposte a violenza sessuale durante la guerra. Le donne, sottoposte a violenza sessuale, sono state sottoposte a violenza sessuale durante la guerra. Le donne, sottoposte a violenza sessuale, sono state sottoposte a violenza sessuale durante la guerra.

Notizie sulla situazione della Chiesa in Mosca

Nella foto: il Collegio di Mosca. Il Collegio di Mosca, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento. Il Collegio di Mosca, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento.

L'uomo che vive

L'uomo che vive, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento. L'uomo che vive, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento.

Il vescovo di Berlino assumerà la presidenza della Conferenza episcopale in Polonia

Il vescovo di Berlino, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento. Il vescovo di Berlino, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento.

Il tema di morale

Il tema di morale, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento. Il tema di morale, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento.

Il testamento spirituale di un ingegnere francese

Il testamento spirituale di un ingegnere francese, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento. Il testamento spirituale di un ingegnere francese, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento.

Altri due cappellani caduti in Russia

Altri due cappellani caduti in Russia, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento. Altri due cappellani caduti in Russia, che ha sede in Via Tolstoj, ha un numero di fedeli che è in costante aumento.

Vita Nuova, naslownica
Hrani: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper

tiskarni *Tipografia Arti grafiche Friulane* (Tiskarna Grafično oblikovanje Furlanije), po tem datumu (od oktobra 1943) v Trstu, najprej v *Arti grafiche Smolars* (Tiskarni Smolars), pozneje (od leta 1944) pa v tiskarni *Stabilimento Tipografico Nazionale* (Nacionalno tiskarsko središče), in sicer v nakladi petindvajset tisoč izvodov. V letih 1942–1945, ko ga je vodil don Giorgio Berari, je izhajal brez prekinitev trikrat v mesecu na dveh straneh, zadnja mesečna številka pa na štirih straneh. V tem obdobju je prestal zaplembe in bil izpostavljen cenzuri nemške okupacijske oblasti. Od februarja 1945 je izhajal v dveh edicijah: »škofijski« za Trst in »regionalni« za škofije Reka, Poreč-Pulj, Gorica in Videm. Edina razlika med izdajama je bila na četrti oziroma zadnji strani tednika, na kateri so objavljali kroniko lokalnega verskega dogajanja (naslovljeno »Pod helebarde« za Trst in »Od Kvarnerja do Tilmenta« za drugo izdajo); medtem ko sta bili ediciji v vsem drugem enaki, kot so to bralcem pojasnili v številki, ki

Škof Antonio Santin

Vir: *Vita Nuova*, 1. 5. 1943, str. 1. Hrani: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper

je izšla 10. februarja 1945: »Drugi družbeni članki, ki so povsod vzbudili toliko zanimanja, so objavljeni v obeh izdajah.«⁴¹⁹

V najtežjih časih je izhajal v nakladi štirideset tisoč izvodov. Prodajali so ga v lokalnih cerkvah. Cena verskega lista se je z začetnih 40 centezimov povzpela najprej na 50 (od januarja 1944), pozneje na 60 (od januarja 1945), od februarja 1945 je znašala eno liro, od junija 1945 pa celo tri lire. Tednik je za dva meseca (od 28. aprila do 25. junija 1945) prenehal izhajati.⁴²⁰

Avtorji prispevkov so se pogosto podpisovali s psevdonomom (Julius, Ercos, Diocesanus, Ursus, Sacerdos, Diogene ...). Prinašal je tudi fotografije.

Njegovo uredniško politiko je usmerjal tržaško-koprski škof Antonio Santin,⁴²¹ čeprav je poudarjal, da »škofijska oblast

419 Blasina, *Vescovo e clero*, str. 118.

420 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 68. Pagnini, *I giornali di Trieste*, str. 305. Botteri, *I settimanali cattolici*, str. 245–256. Dessardo, *Vita Nuova*, str. 13.

421 Antonio Santin (Rovinj 1895–Trst 1981) je med letoma 1933 in 1938 vodil škofijo na Reki.

(razen ob vprašanjih vere in morale) ne prevzema nobene odgovornosti glede objavljenih vsebin časopisa«. ⁴²² Na kritike slovenskih in hrvaških duhovnikov, ki so škofa opominjali, da je pisanje tednika *Vita Nuova* večkrat prizadelo Slovence in Hrvate, in pri tem niso izključevali njegove odgovornosti, Santin odgovarja, da je *Vita Nuova* »italijanski tednik«, in pojasnjuje, da »mora biti zvest zakonu sočutja, predvsem do slovenskih in hrvaških vernikov«. Zaključuje pa z besedami: »Če se je v kateri od števil v tem pregrešil, se je bilo treba takoj pritožiti in pri tem navesti sporni članek. Ordinarij (ki ne more vedno brati tednika *Vita Nuova* oziroma ga tudi v celoti prebrati) bi v tem primeru ukrepal.« ⁴²³

List je ostal ves čas zvest svojemu programskemu poslanstvu katoliškega časopisa in je skoraj povsem zanemarjal stališča v zvezi s političnimi in vojaškimi dogodki tistega časa. Veliko člankov je posvečal celemu spektru moralnih in človekoljubnih razmišljanj, ki so ob brutalni silovitosti vojne postali aktualni na vseh področjih. Dotaknil se je sistemov nasilnega zatiranja, ravnanja z zaporniki v zaporih in taboriščih za prisilno delo, načela povračilnih ukrepov, mučenja in fizične eliminacije posameznikov, ki so se uprli enemu ali drugemu »sistemu«. ⁴²⁴

Leta 1938 je bil s soglasjem fašističnih oblasti imenovan za tržaško-koprškega škofa. Po besedah Paola Blasina so v Vatikanu menili, da gre za človeka, ki naj bi bil nedvomno zelo primeren za »preseganje situacije«, ki je nastala v tržaški škofiji v času, ko je bil škof Alojz Fogar. Upravičeno so pričakovali, da bo Santin deloval po natančnih navodilih, ki naj bi slonela na dobrih odnosih in sodelovanju s politično oblastjo (Blasina, *Vescovo e clero*, str. 15). Izbira Vatikana ni bila naključna, saj se je Santin že kot škof na Reki »proslavil« s svojo protihrvaško in protislovensko politiko (Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 340–342). Takoj po prevzemu funkcije je začel tudi v odnosu do slovenskih in hrvaških vernikov v tržaško-koprski škofiji uveljavljati metode, ki jih je bil že preizkusil v reški škofiji. Z odloki, ki jih je za župnike izdal že leta 1938, je v cerkvah močno omejil molitve in petje v slovenščini in hrvaščini ter povsem prepovedal poučevanje verouka v slovenskem in hrvaškem jeziku (Čermelj, *Il vescovo Antonio Santin*, str. 83). Čeprav se je med vojno uprl nasilju nad pripadniki odporništva, pa je takrat, pa tudi po vojni nasprotoval spremembi rapalske meje in zato prišel v spor s slovenskimi in hrvaškimi duhovniki v škofiji. (Santin, *Istarska enciklopedija*, str. 713–714. Santin, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 998. Blasina, *Vescovo e clero*. Čermelj, *Il vescovo Antonio Santin*. Galimberti, *Santin: Testimonianze dall'archivio privato*. Troha, *Osvoboditev ali okupacija*, str. 83).

422 Čermelj, *Il vescovo Antonio Santin*, str. 105.

423 Prav tam, str. 99.

424 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 68–69.

O fašizmu najdemo redke članke, v glavnem iz »badoglijskega« obdobja. V njih pozivajo Italijane k enotnosti in slogi ter sporočajo, da odgovorni pri časopisu, z njimi pa tudi cerkvena hierarhija, vidijo v padcu neliberalnega režima tehten razlog in dobrodošlo priložnost, da spodbudijo katoliške množice k aktivnemu sodelovanju pri upravljanju javnega življenja. Pri tem naj bi državljani kot »najpomembnejši element reda« odigrali ključno vlogo; to pa zato, ker so bili po njihovem mnenju »vsaj z doktrinarnege, če že ne tudi iz tehničnega« zornega kota »dobro opremljeni za soočenje z neposredno in težko prihodnostjo«. Fašizem označujejo kot »zmedenost, ki je trajala več kot dvajset let«, in ga bremenijo odgovornosti za »neverjeten duhovni, moralni in politični kolaps, ki je Italijo pripeljal do propada«. ⁴²⁵ Po besedah Carla Venture gre za zelo jasna stališča, po 8. septembru 1943 pa se tednik *Vita Nuova* te teme ni več dotaknil.

Z nemško okupacijo postaneta represija in teror, ki ju izvajata obe sprti strani, vedno hujša. Katoliško glasilo, ki že od vsega začetka zavzame stališče odločnega nasprotovanja, postane med vsemi lokalnimi listi edini glasnik nelagodja prebivalcev. Svoja stališča v praksi izraža v glavnem z objavljanjem grafično maksimalno poudarjenih sporočil tržaškega škofa in govorov, ki jih je imel v različnih cerkvah svoje škofije; manj pogosto jih je zaslediti v uvodnikih. ⁴²⁶

Škofova sporočila posreduje zelo odkrito, dotikajo pa se najbolj bolečih vprašanj takratnega tržaškega življenja: usode italijanskih vojakov, ki jih je nemška vojska množično razorožila in deportirala onkraj Alp, negotovosti meščanov ob nenehnih atentatih in okrutnih povračilnih ukrepih, ki so sledili, vedno hujše lokalne krize, kot so prehrana, nastanitve, bombardiranja. ⁴²⁷

Ko škof govori o vojakih, prepuščenih samim sebi, postanejo njegove besede patetične in dobijo topel pridih usmiljenja:

425 *Vita Nuova*, 31. 7. 1943, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 69.

426 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 70.

427 Prav tam.

»Po dolgih in zapuščenih poteh hodijo naši vojaki, utrujeni in ponižani, potem ko so jih zapustili tisti, ki bi jih po tako častni službi morali voditi in jih prehiteti v njihovi žrtvi.«⁴²⁸

Tej trpki ugotovitvi sledi odkrito priznanje, ki ga škof nameni človekoljubnemu delu vseh prebivalcev in njihovi vsestranski pomoči pogrešanim vojakom: »V tej tragediji sveti ena sama luč; izžareva jo tista čudovita stran, ki jo je naše ljudstvo v mestih in na podeželju izpisalo s svojim širokim, toplim in nežnim usmiljenjem. Na tisoče naših dragih bratov so ti ljudje oblekli, nasitili, sprejeli in zaščitili; ponudili so jim ljubezen in družinsko toplino, ki je prežela vse hiše in vsa ognjišča.«⁴²⁹

Škofove izjave v zvezi s socialnimi problemi sledijo duhu papeških enciklik:

»Socialna pravičnost terja, da vsi dejavniki, ki so vključeni v proizvodnjo, uživajo v njenih sadovih, glede na to, koliko je vsak od njih prispeval v tem procesu /.../ Delo mora delavcu, najsi bo intelektualec ali težak, v vsakem primeru zagotoviti možnost, da sebi in svoji družini omogoči mirno in pošteno življenje, in vlivati upanje, da bo v prihodnje prišlo do intelektualnega in materialnega izboljšanja.«⁴³⁰

Iz tega obdobja je tudi pomembna misel, da so lahko sistemi za doseg tega cilja – ko ne zavračajo krščanskih načel – različni in da se ljudje lahko med njimi svobodno odločajo.⁴³¹

Od konca leta 1943 je pozornost do delavskega razreda postala prioriteta tednika. V tej smeri so na straneh časopisa *Vita Nuova* začeli poglobljeno obravnavati tovrstne teme, vedno izpod peresa Edoarda Marzarija.⁴³²

V tedniku *Vita Nuova* se dotaknejo tudi nacionalnega vprašanja: »Za ljudi, ki pripadajo istemu narodu in govorijo isti jezik, je dobro in koristno, da se, če je le mogoče, združijo v isto državno zvezo /.../, kajti tega, kar želim zase, ne smem odtegniti

428 *Vita Nuova*, 18. 9. 1943. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 70.

429 *Vita Nuova*, 18. 9. 1943.

430 *Vita Nuova*, 2. 10. 1943.

431 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 71.

432 Blasina, *Vescovo e clero*, str. 118.

bratu. Egoizmu in pretiranemu nacionalizmu je treba narediti konec.«⁴³³ Tudi ko gre za svoboščine, je poziv odkrito nastrojen proti vsakršnim zlorabam: »Zahtevajmo že enkrat pravico do svobode vsakega posameznika, da ga nihče na silo in z grožnjami ne bo silil v gibanje, ki se upira njegovi vesti. Svobode ni mogoče vzpostaviti z nasiljem. Namesto da nenehno vzklikamo, naj živi svoboda, pustimo vsakomur nekaj malega svobode, da ravna, kot se mu zdi prav.«⁴³⁴

O aretacijah, deportacijah, ubojih, posamičnih in kolektivnih, je škof, med vsemi številnimi avtoritetami, vedno našel priložnost za komentar:

»Naj se že enkrat konča ta tragikomedija s pištolami, uperjenimi v prsi, ki služi doseganju tega, čemur se naša vest upira. Obračam se na vse, ki si lastijo pravico do poseganja v življenja in odločitve svojih bratov, in kličem: Dovolj! /.../ Naj nihče ne pozabi, da po krščanskih načelih ni dovoljeno nikogar prikrajšati za svobodo, lastnino in življenje samo zato, ker pripada drugi nacionalnosti, drugim rasam ali političnim idejam, če le sledi svojim idealom pošteno in vdano.«⁴³⁵

Ventura navaja, da v uredniških uvodnikih te teme povzemajo in jih širijo na mednarodno raven, vendar ne da bi zavzeli kakršnokoli stališče do enega ali drugega bloka v konfliktu. Do izraza prihaja v glavnem moralni razmislek. Pišejo, da je posameznik izgubil svojo izključno pravico do »človečnosti«; njegov »padec« dosega globine, ki si jih nikoli prej ni bilo mogoče zamisliti.

»Vse to dokazuje, da so si pripadniki različnih ideologij /.../ v resnici neverjetno podobni in imajo skoraj enake življenjske koncepte in sisteme, za katere se zdi, da v človeku a priori izključujejo vsako »humanost« /.../ Moč: tu se skriva veliki interes 20. stoletja. Ponovno moramo postati ljudje /.../ V političnih tekmah, nacionalnih sporih, družbenih vprašanjih bo samo razum imel tisto moč, ki bo temu stoletju lahko razsvetlila misli in

433 *Vita Nuova*, 2. 10. 1943.

434 *Vita Nuova*, 6. 11. 1943.

435 *Vita Nuova*, 12. 2. 1944.

usmerila dejanja. Samo taka moč zmaguje, in zmaguje zato, ker je prepričljiva.«⁴³⁶

Po besedah Carla Venture je tednik *Vita Nuova* dosledno tolmačil nekatera čustva in razpoloženja prebivalcev. Vseeno pa bi sprejemanje in odobravanje, ki ju je nedvomno užival med določenimi sloji prebivalstva, predvsem med militantnimi katoliki, le težko pripeljala do pozitivnih učinkov protivladne in protinemške propagande. Najverjetneje to tudi ni bil cilj, ki si ga je tednik zadal. Šlo je za versko glasilo in samo kot tako je lahko zavzelo stališča tako resne – in v nekem smislu pogumne – kritike na etični ravni, ki je presegala enostranske interese nasprotujočih si skrajnosti. Kar zadeva moralno vrednotenje, bi bila kritika lahko konstruktivna; v praksi pa je ostala sterilna, saj je bila namenjena stranema, ki sta bili vpleteni v boj na življenje in smrt.⁴³⁷

436 *Vita Nuova*, 4. 3. 1944. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 73.

437 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 73–74.

NEMŠKO OKUPATORSKO ČASOPISJE

»Tisk nikoli ne služi samemu sebi, temveč svojim najvišjim političnim ciljem in le v okviru teh najde smisel svojega obstoja. /.../ Njegova ključna naloga je posredovanje med vlado in ljudstvom.«⁴³⁸

Nacistična propaganda na Primorskem 1943–1945

Za tretji rajh, kot za vse totalitarne režime, so bila za obvladovanje družbe sredstva javnega obveščanja ključna, o čemer priča dejstvo, da so v Nemčiji takoj po Hitlerjevem prihodu na oblast nacisti prevzeli popoln nadzor nad mediji. Vojna in zasedba novih ozemelj sta tretjemu rajhu omogočili, da je za potrebe okupacijskih sil aktiviral močno organizacijo, ki je v skoraj vseh zasedenih deželah v kratkem času začela izdajati dnevnike in revije v nemškem jeziku. Ob zasedbi novih ozemelj se je pokazala potreba še po sistematičnem organiziranju in preoblikovanju že obstoječega tiska, po vzpostavitvi komunikacijskega kanala med okupacijskimi silami in lokalnim prebivalstvom ter

⁴³⁸ Tako je Emil Frotcher v uvodnem članku prve številke dnevnika *Deutsche Adria Zeitung* predstavil časopis in vlogo, ki naj bi jo odigral v neposrednem odnosu do bralca (*Deutsche Adria Zeitung*, 14. 1. 1944, str. 1).

po zagotavljanju učinkovitih tiskovnih storitev za vse Nemce, vojake in civiliste, ki so se znašli na okupiranih območjih. Za izpeljavo celotne operacije je bilo pristojno Ministrstvo za propagando, ki mu je prek okupacijskih enot uspelo razširiti podobne propagandne smernice v vse dele Evrope. Prve direktive so bile leta 1939 usklajene med ministrom za ljudsko izobraževanje in propagando Goebbelsom in vrhovnim komandantom *Wehrmachta* (oboroženih sil) Keitlom. Ob tej priložnosti so bila sprejeta tudi prva določila, ki so izhajala iz načela, da je »vojna, ki se bije s propagando, enako pomembna kot vojna, ki se bije z orožjem«. ⁴³⁹ Po teh smernicah je propagandna dejavnost na zasedenih ozemljih spadala pod okrilje Ministrstva za propagando, medtem ko je *Wehrmacht* prevzel nadzor nad materialom, ki so ga vnašali na zasedena ozemlja, ter nad radijskimi in telegrafskimi postajami. Kljub takemu dogovoru je v času vojaških zasedb prihajalo do pogostih sporov v zvezi s pristojnostmi glede nadzora nad ozemlji in sredstvi informiranja, zaradi česar so v posameznih deželah dejansko nastajale razlike v okupacijski politiki. ⁴⁴⁰

Dne 10. septembra 1943 je bila v Julijski krajini vzpostavljena *Operationszone Adriatisches Küstenland* (Operacijska cona Jadransko primorje), ki je vključevala tudi dotedanjo Ljubljansko pokrajino. Na čelo cone je bil postavljen vrhovni komisar, *gauleiter* Friedrich Rainer, ki je imel široka pooblastila in je lahko s posredovanjem svojih *Beraterjev* (svetovalcev) nadzoroval vsa področja civilnega in upravnega življenja, med drugim tudi tisk in propagando. ⁴⁴¹

439 Defrasne, *L'organisation et l'arme*, str. 31–48.

440 Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 3–4.

441 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 33.

Vodenje konzulata in ministrstva za propagando

V prvem obdobju okupacije Julijske krajine⁴⁴² je pobude v zvezi s tiskom in propagando organiziral generalni konzulat rajha v Trstu, na katerega se je v zvezi z objavami tiskovnih sporočil obračal tudi *Wehrmacht*. Nacisti so tudi sicer imeli navado, da so v prvem obdobju zasedbe nekega ozemlja zaupali upravljanje tiska in propagande konzularnim predstavništvom, saj so ta, podobno kot tržaško, ki ga je temeljito preučila zgodovinarica Silva Bon, za Nemce že dolgo predstavljala odlično opazovalnico v deželah, ki so jih nameravali kasneje vojaško zasesti. Prav tako so bile sistematično nacificirane nemške manjšine v teh deželah. Konzularna predstavništva so bila dejavna predvsem v obdobju negotovosti, ko ozemlje še ni bilo v celoti pod nadzorom *Wehrmachta*, nove civilne institucije pa formalno še niso začele delovati. Svoje pristojnosti so kasneje lahko odstopila propagandistom, ki jih je poslalo berlinsko ministrstvo, ali pa še naprej ohranila nadzor nad temi aktivnostmi, odvisno od trenutnih razmer na posameznem območju in dogovorov, ki so jih vsakokrat znova sprejemali v Berlinu.⁴⁴³

Za nadzor nad celotno dejavnostjo tega sektorja so v Operacijski coni Jadransko primorje po koncu kratkega konzularnega obdobja v prvem mesecu zasedbe pri Vrhovnem komisariatu ustanovili *Abteilung II – Presse, Propaganda, Kultur* (Oddelek II – tisk, propaganda, kultura). Vodenje oddelka je prevzel dr. Karl Lapper, pred tem že vodja propagandnega urada rajha za Koroško.⁴⁴⁴ V novi vlogi je koordiniral delovanje vseh propagandnih uradov, ustanovljenih v vsaki od pokrajin novoosnovane

442 Ime *Venezia Giulia* (Julijska krajina) je za Avstrijsko primorje leta 1863 predlagal italijanski jezikoslovec, Goričan Graziadio Isaia Ascoli, rojen leta 1829 v judovski družini v Gorici, umrl leta 1907 v Milanu (Ascoli, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 20–21). Termin Julijska krajina se pogosto pojavlja v raziskavi. To je bilo ozemlje, ki je do konca prve svetovne vojne (1918) večinoma sodilo k Avstro-Ogrski, ob koncu vojne pa je pripadlo Italiji. Pod Italijo je ozemlje Julijske krajine obsegalo takratne pokrajine Trst, Gorico, Pulj in (od 1924) Reko.

443 Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 178.

444 Prav tam.

civilne uprave.⁴⁴⁵ Iz dokumentov, ki jih hrani *Bundesarchiv* v Koblenzu, je, po navedbah Fulvie Albanese, mogoče razbrati, kateri so bili prvi Lapperjevi ukrepi. Ti kažejo, da je kmalu po svojem imenovanju poslal direktorju ministrstva za propagando dr. Alfredu-Ingemarju Berndtu fonogram s prošnjo, naj mu zagotovi vse potrebno za oblikovanje referenčnih uradov tega ministrstva v vseh šestih pokrajinah (Ljubljana, Videm, Gorica, Trst, Reka in Pulj). Direktor Berndt je Goebbelsu že dan zatem poslal dopis, v katerem ga je opozoril, da *gauleiterja* obeh operacijskih con, Jadransko primorje in Predalpsko, nujno potrebujeta svoj proračun, da bi lahko začela s tiskovnimi in propagandnimi dejavnostmi. Berndt je Goebbelsu predlagal znesek v višini milijon lir za Operacijsko cono Jadranskega primorja, kar je utemeljil z dejstvom, da je »dr. Lapper že moral zahtevati predujem na račun svojega proračuna, saj je bilo treba iz varnostnih razlogov, zaradi upora Slovencev, poseči po nujnih propagandnih ukrepih«. ⁴⁴⁶

Goebbelsov odgovor ni znan, očitno pa je Lapper lahko takoj začel z delom, saj je kmalu zatem poslal v Berlin svoje prvo poročilo o propagandni dejavnosti. Ta dokument (Lapperjevo poročilo) je izredno pomemben, ker osvetljuje okupatorjeve propagandistične smernice na tem območju, in sicer oživljanje habsburške preteklosti dežele, poudarjanje neučinkovitosti italijanske uprave, izpostavljanje samozaščite prebivalcev pred boljše vizmom kot odgovor na odporniško gibanje in ponudbo, naj bo še tako tvegana, da se znova vzpostavi ravnotežje med narodnostmi, ki ga je uničil fašistični režim.⁴⁴⁷ Te teme so predstavljale »kulturni program« tretjega rajha za Jadransko primorje, idealen ideološki okvir, znotraj katerega so se premikali uredniki lokalnega tiska, napovedovalci Radia Primorje in esesovci na svojih terenskih »političnih« misijah.⁴⁴⁸ Iz tega naci-

445 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 71.

446 BA, Akten des R.M.V.P., R55/JN600, dok. 110, 9. 10. 1943. Albanese, Rallegratevi della guerra, str. 179.

447 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 44–46.

448 Albanese, Rallegratevi della guerra, str. 179–180.

stičnega dokumenta so razvidne tudi Lapperjeve naloge znotraj operacijske cone.

»Wehrmachtove akcije propagandno najširše podpiram in na moj predlog je general feldmaršal Rommel z visokim komisarjem Operacijske cone Jadranskega primorja dr. Rainerjem sklenil dogovor, na podlagi katerega bom jaz oziroma moj urad vodil propagando na območju celotnega komisariata. S tem je prešlo izdajanje vseh navodil in pravil glede izvajanja propagande z vojaške skupine B name. Dogovori vsebujejo celo določilo, po katerem mora Wehrmacht v Jadranskem primorju vse letake in propagandne ukrepe usklajevati z mano.«⁴⁴⁹

Lapper v svojem poročilu nikjer neposredno ne omenja krčenja avtoritete generalnega konzulata rajha v Trstu, kar pa še ne pomeni, da ni bilo pogajanj za prerazporeditev nemških pristojnosti v Primorju. Ne gre pozabiti, da je bil Lapper funkcionar ministrstva za propagando in v tej vlogi je bil zelo zainteresiran za omejitve kakršnegakoli vmešavanja lokalnega konzulata, saj je med njegovim in zunanjim ministrstvom vladala visoka stopnja konfliktnosti, ko je šlo za nadzor nad tiskom in propagando v tujini.⁴⁵⁰ Že septembra 1939 je Hitler določil, da naj bi zunanje ministrstvo ves čas vojne zagotavljalo enotne smernice za vse dejavnosti na tujem, medtem ko naj bi bilo ministrstvo za propagando odgovorno le za pripravo propagandnega materiala, namenjenega zasedenim ozemljem. Zaradi nejasnosti tega določila se je med ministrstvom vnela bitka, ki je trajala prav do konca vojne. Fulvia Albanese poudarja, da iz literarnih in dokumentarnih virov na to temo v Primorju ni razvidna prisotnost kulturnih pooblaščenec Rudolfa Rahna, opolnomočenega predstavnika rajha po 8. septembru 1943. Odsotnost teh pooblaščenec, ki so sicer v vseh večjih mestih severne Italije imeli nalogo, da s političnopropropagandnega zornega kota usmerjajo lokalno javno mnenje, pa izključuje kakršnokoli pomembnejše

449 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 73.

450 Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 180–181.

poseganje zunanjega ministrstva rajha, od katerega je bil Rudolf Rahn odvisen.⁴⁵¹

V prvih mesecih zasedbe si je Lapper ustvaril širok manevrski prostor. Dejavnost svojega oddelka je razdelil na *referate* (sekcije) za tisk, založniško dejavnost, kulturo, radijske oddaje in kinematografijo, njegovi propagandisti pa so začeli že kmalu tiskati nove časopise in revije, širiti propagandne letake, v lokalne kinematografe pa prinašati filmske obzornike, posnete v Berlinu.⁴⁵²

Vmešavanje SS

Svoboda delovanja, ki si jo je izbral Lapper, s tem ko je potisnil na obrobje *Wehrmacht* in konzulat, ni trajala dolgo. Že spomladi 1944 se je v vse pobude, ki jih je organiziral njegov oddelek, začelo vključevati poveljstvo SS in policije, ki je bilo odgovorno za politično varnost ozemlja. Esesovci so bili močno prisotni predvsem v uradu za cenzuro, kjer se je pogosto dogajalo, da je moral članek pred objavo prestatati tudi strog nadzor političnega urada SS, kar je sprožalo veliko sporov na račun pristojnosti.⁴⁵³

Po atentatu na Hitlerja 20. julija 1944 je vsiljivost esesovcev v celotnem rajhu in na vseh zasedenih ozemljih pridobila nov zagon. Nemški zgodovinar Klaus Hildebrand v enem svojih del trdi, da gre zasluge za podaljšanje vojne v veliki meri pripisati ne le propagandi, temveč tudi terorju kot sredstvu prisile: »Dne 22. avgusta 1944 je bilo aretiranih in zaprtih 5.000 nekdanjih ministrov, županov, parlamentarcev, strankarskih in političnih funkcionarjev Weimarske republike. Očitno je bilo, da so nacionalsocialistični voditelji zaradi skorajšnjega poraza želeli eliminirati nemško politično rezervo, primerno za morebitno menjavo režima, da bi lahko nadaljevali vojno do zadnjega diha.«⁴⁵⁴

451 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 45. Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 181.

452 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 74–76.

453 Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 182.

454 Hildebrand, *Il Terzo Reich*, str. 126. Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 183.

Kar zadeva Jadransko primorje, je zagotovo prišlo do neke vrste čistke znotraj civilne uprave, čeprav zaradi pomanjkanja virov tega ni mogoče natančneje analizirati. Kljub temu je treba upoštevati nekatera dejstva, ki nedvomno pričajo o večji prisotnosti esesovcev pri aktivnostih oddelka. V prvih dneh avgusta 1944 je iz dnevnika *Deutsche Adria Zeitung* izginil podpis glavnega urednika Emila Frotscherja, kar je bil najpomembnejši uredniški poseg nacistov v Primorju. Umik Emila Frotscherja iz dnevnika (najverjetneje pa tudi iz mesta) sovpada s povečano prisotnostjo oficirjev SS na sedežu časopisa. Poleg tega se je moral oddelek kljub Lapperjevemu zoperstavljanju odpovedati tudi vsem pristojnostim v zvezi s *Kampfpropagando* (dejavno propagando),⁴⁵⁵ propagandnimi misijami, s katerimi so skušali razbiti bazo podpornikov, ki so si jo partizani ustvarili na terenu. Za celotno odporniško gibanje je bilo namreč značilno, da je delovalo le, če je lahko računalo na podporo civilnega prebivalstva ali vsaj na njegov molk. Kot je mogoče razumeti ob branju nekaterih poročil, je tržaško poveljstvo SS izurilo kar nekaj posebnih skupin (*Einsatztruppen*), ki niso imele težav z dostopanjem do vseh središč na območju Jadranskega primorja, tudi manj pomembnih. Fulvia Albanese piše, da je avtor prvega poročila (Lapper) izrisal dokaj celovito sliko o načinih in terminih propagandističnih akcij v obdobju od februarja do aprila 1944. V njem sporoča, da je skupina, ki je delovala v okviru operativne enote, štela 50 *Reichsdeutsche* (funkcionarjev in vojakov iz rajha) in 150 lokalnih sodelavcev, ki so izdelovali in tiskali vse plakate, letake, fotografije, risbe in snemali dokumentarce. Tržaška operativna enota je tudi koordinirala dejavnost petih posebnih enot s sedežem v Trstu, na Reki, v Pulju, Gorici in Vidmu, vsaka s po pet do sedem možmi, ki so delili propagandni material civilnim prebivalcem in enotam teritorialne obrambe. V okviru poveljstva sta delovali tudi sekcija za tisk (uredništvo za novinarske

455 Pod pojmom *Kampfpropaganda* (bojna propaganda) so mišljene vse dejavnosti, ki so jih izvajali za dvig morale vojskujočih se enot, in aktivnosti, s katerimi so želeli zmesti nasprotnika. V zadnjem obdobju vojne so s *Kampfpropagando* nagovarjali tudi civilno prebivalstvo (Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 183).

članke in fotografije ter filme za filmski obzornik) in skupina, odgovorna za radijsko dejavnost, ki je pripravljala oddaje s politično vsebino in se ukvarjala s prestrežanjem »sovražnih« radijskih postaj. Občasno je tržaško poveljstvo prejelo tudi poročila o dejavnostih perifernih skupin. Ti viri so pomembni, ker nam pomagajo razumeti, kako so te posebne enote delovale na terenu, čeprav je treba pri tem nujno upoštevati dejstvo, da gre za »uradna« poročila tretjega rajha; zato se je težko popolnoma zanesti nanje, ko gre za način in čas propagandističnih akcij, in jih je treba jemati z zadržkom, ko gre za oceno učinka teh akcij na prebivalstvo in naklonjenosti, ki naj bi jih bile od njih deležne. *Einsatztruppen* so se posebej aktivirale ob izjemnih dogodkih, kot na primer ob zavezniškem bombardiranju določenega območja, pri čemer so skušale svoj poseg prilagoditi jezikovni skupini, ki so ji pripadali prebivalci, ter večji ali manjši prisotnosti partizanskih enot na območju.⁴⁵⁶

»Naša misija se je v vsakem kraju začela s predvajanjem herojske glasbe prek zvočnikov. Ob prihodu našega vozila so se prebivalci že zbirali na trgih. Z misijo smo želeli seznaniti ljudi z novico o močnem nemškem bombnem napadu na Anglijo. Zanimivo je bilo opazovati, kako so ljudje sprejeli naše novice o bombardiranju. Delavski razred, podobno kot srednji, je ob tem brez izjeme izražal odkrito zadovoljstvo, medtem ko je bilo na obrazih izobražencev brati določeno razočaranje. Akcijo smo pripravili v sodelovanju s časopisom *Corriere Istriano* in vodjo puljskega propagandnega urada, ki je pripravil letakec s poslovilnim pismom šefa banditov Negrija, v katerem ta roti partizane, naj dezertirajo. Med potjo smo po asfaltu pisali »London v plamenih« in »Tito je mrtev«, da bi zmedli istrske partizanske enote.«⁴⁵⁷

Na območju z močnejšo slovensko poselitvijo so skušali sodelovati tudi z duhovniki, ki so bili zanje – posebno tisti, ki so odvrčali farane od oboroženega boja proti okupatorju – zelo pomembni.

456 Prav tam, str. 184–185.

457 SI AS 1760, t. e. 201, mapa IV, dok. 1, Dejavnosti *Einsatztruppen*, 1. 5. 1944. Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 185–186.

»V vsakem kraju vzpostavim stik z župnikom in županom ter se na podlagi zbranih informacij prilagodim razmeram (avtor zapisa je vodja skupine, op. a.). Zatem zberemo prebivalce in prevajalec jim predstavi boj proti bandam in boljševizmu. Naše sporočilo pogosto ponovi župnik med nedeljsko mašo. Slovenski prebivalci nas sprejmejo prisrčno. Le v nekaterih krajih, kjer se je verjetno že dodobra utrdila OF, so moški do nas nezaupljivi. Ljudje se počutijo varneje predvsem tam, kje je stacioniran garnizon Wehrmachta.«⁴⁵⁸

Glede sodelovanja duhovščine, tako samoumevnega za pisca tega poročila, bi mu lahko oporekala tudi zato, ker je v večini primerov med lokalnimi duhovniki prevladala odločitev, da z Nemci ne sodelujejo odkrito, zlasti ne v propagandnih akcijah, še manj pa ob njihovih zahtevah, da bi ovajali.

Sicer pa nemškemu okupatorju ni ušlo, da je bil župnik središče vsake skupnosti, poznavalec ljudi in dogajanja. Zato je od duhovnikov pogosto zahteval, tudi ob grožnji z nabitto puško, da mu razkrijejo, kateri sovaščani so se pridružili partizanskemu gibanju in katere družine podpirajo njihov boj.⁴⁵⁹

Lokalni sodelavci so bili za poveljstvo varnostne policije zelo pomembni, zlasti njihov potencialni prispevek na terenu, zato so s tem ciljem ustanovili tri oddelke za spremljanje aktivnosti v italijanskem, hrvaškem in slovenskem jeziku, v okviru katerih so organizirali prave izobraževalne tečaje za propagandiste. Prostovoljce, ki so bili politično slabo pripravljene, so seznanili s temeljnimi pojmi ustne propagande⁴⁶⁰ in jih učili, kako morajo obdelati teme svojih posegov: prednosti amnestije za partizane, ki zapustijo vrste osvobodilnega gibanja, partizanske izgube v zadnjem času in drugi argumenti, s katerimi bi odvrčali odporne od nadaljevanja oboroženega boja. Oddelek v hrvaškem jeziku se je soočal z morda največjimi težavami, saj

458 SI AS 1760, t. e. 201, mapa IV, dok. 1, Dejavnosti Einsatzgruppen, 23. 6. 1944. Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 186.

459 Blasina, *Vescovo e clero*, str. 47.

460 Ustno propagando so uporabljali predvsem v zadnjem obdobju vojne. Goebbels je bil namreč prepričan, da je to zadnje orožje, s katerim lahko nevtralizirajo stalen dotok zavezniške propagande, ki jo je širil Radio London.

skoraj noben sodelavec ni bil pripravljen delovati kot prevajalec na terenu, ker se je bal, da bi ga prepoznali in bi postal žrtev partizanskih povračilnih ukrepov. V zvezi z vodenjem *Kampfpropagande* pa je prišlo tudi do hudih sporov med predstavniki SS in *Wehrmachta*. Oboji so si lastili pravico do njenega vodenja, zavedajoč se, da bo protipartizanski boj uspešen le, če bo ista operativna enota lahko koordinirala tako propagandne kot vojaške dejavnosti. Spor med vrhovi *Wehrmachta* in SS, nastanjenimi v Primorju, je natančno dokumentiran v korespondenci, ki so jo odkrili v arhivu Inštituta za sodobno zgodovino v Münchnu, podrobno pa se omenja tudi ob dogodkih v zasedeni Italiji. Tudi v tem primeru se je postavilo vprašanje hierarhije pristojnosti in vodenja različnih protigverilskih enot, saj so teritorialna poveljstva *Wehrmachta* nenehno pritiskala na glavni štab, da bi delovala izven nadzora enot SS, glavni štab SS, ki je v te namene ustanovil »enote za boj proti bandam«, pa je terjal zase vodstvo vseh protipartizanskih dejavnosti. Ne glede na to so teritorialna poveljstva še naprej ostala odgovorna za varnost na svojem območju, na koncu pa sta obe organizaciji dejansko dosegli avtonomijo.⁴⁶¹

Fulvia Albanese se je v zapisu osredotočila predvsem na politično delovanje SS, na tisti del njihovih dejavnosti, ki je bil najbolj povezan s propagandnimi aktivnostmi, pri čemer je poudarila, da so enote SS največ napora usmerile v zatiranje in uničevanje partizanskih formacij.⁴⁶² Represivno delovanje esovcev so spremljale »redne deportacije v Nemčijo, povečini civilistov, osumljenih podpiranja odporniškega gibanja«. ⁴⁶³ Vseh teh odnosov zato ni mogoče pravilno razumeti, ne da bi pri tem upoštevali neizmerno represijo, ki so jo enote SS in *Wehrmachta* izvajale na tem območju. Množične ustrelitve, požigi in deportacije so v prebivalcih vzbujali strah že ob sami pojavi nemških uniformirancev v vasi. Iz tega izhaja tudi ocena o realnem vplivu

461 Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 187–188.

462 Prav tam.

463 Coslovich, *I percorsi della sopravvivenza*, str. 20.

njihovih sporočil na civiliste, preveč prestrašene ob tolikšnih scenarijih smrti, da bi verjeli eni sami besedi propagandistov.⁴⁶⁴

Založniška dejavnost

V zadnjem obdobju vojne v Jadranskem primorju je založniški trg doživel močan zastoj tako zaradi političnega nadzora kot zaradi logističnih težav, saj je bila zaradi vojnega dogajanja prekinjena oskrba z novimi publikacijami iz drugih italijanskih dežel.⁴⁶⁵

Ni mogoče natančno ugotoviti, ali so nemški okupatorji namerno blokirali dotok novih publikacij iz Salojske republike; očitno pa se je Rainerjeva uprava veliko bolj odlikovala po zasiganju že obstoječega materiala kot pa po produkciji novega. Zaseganje knjig je po preverjenem vzorcu na veliko potekalo na vseh zasedenih ozemljih. Najprej je nemška oblast, pristojna za nadzor nad območjem, poskrbela za popis celotne založniške produkcije in vsega materiala v potujočih knjižnicah, *Wehrmacht* pa je takoj zatem publikacije zasegel. S tem namenom je *gauleiter* Rainer založbam, knjigarnam in časopisnim preprodajalnam v Jadranskem primorju poslal vprašalnik, ki mu je omogočil vpogled v njihovo poslovanje, število in identiteto zaposlenih v sektorju in po možnosti, v primeru potujočih knjižnic, tudi v potencialne bralce, ki so koristili njihove storitve. Še pred tem ukrepom je decembra 1943 prefekt Coceani izdal okrožnico z obvestilom, da prefektura dopušča le prodajo učbenikov, izdaje klasikov, znanstvenih razprav ter mističnih in verskih tekstov, prepoveduje pa prodajo knjig kateregakoli avtorja iz sovražnih držav ali judovskega izvora.⁴⁶⁶

Hkrati je potekala akcija likvidacije goriške in tržaške judovske skupnosti.⁴⁶⁷ Na tem območju so znane predvsem procedure zasegov knjižnega imetja judovske skupnosti v Trstu. V

464 Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 188.

465 Prav tam, str. 202.

466 Prav tam, str. 203.

467 Več o tem Podbersič, *Jeruzalem ob Soči*.

tem primeru so okupatorji zelo pohiteli in uničili vse molitvenike in romane judovskih avtorjev, medtem ko so se za preostali del knjižnega fonda potegovale različne javne knjižnice in znanstvene ustanove v Primorju in Avstriji. Po pisanju Fulvie Albanese je mogoče, da tudi drugih knjig, ki so jih zasegli v operacijski con, niso v celoti uničili, temveč so zanje našli »boljšo namestitev« v kateri od zasebnih zbirk ali znanstvenih ustanov v podonavskem bazenu.⁴⁶⁸

Na sedežu časopisa *Il Piccolo* se je nastanila založniška hiša *Adria Verlag*, ki je izdajala dnevnik *Deutsche Adria Zeitung* in revijo *Adria Illustrierte*. Založba je izdala tudi zbirko najpomembnejših člankov, ki jih je *Deutsche Adria Zeitung* objavil v prvem letu svojega izhajanja. S publikacijo *Drehscheibe Triest*, ki je izšla kot zbornik, so želeli ponuditi sredstvo za spoznavanje tržaške kulturne zgodovine in mestnega dogajanja, sama zbirka pa lahko veliko pripomore tudi k razumevanju tistega toka nacistične propagande, ki je temeljil na povečevanju avstro-podonavske preteklosti mesta.⁴⁶⁹

Adria Verlag je izdala še knjigo, kratek esej o zgodovini Trsta *Das Tor zur Adria (Vrata k Jadraniu)*, ki vsebuje nekaj beležk o zgodovinskih dogodkih mesta in kratek opis glavnih spomenikov.⁴⁷⁰ Gre za nekakšen na hitro pripravljen turistični vodnik za Nemce, ki se prvič srečajo z mestom.

Na pobudo samega Bruna Coceanija je izšla še ena razprava o zgodovini Trsta. Delo so zaupali Silviu Bencu, novinarju in uredniku dnevnika *Il Piccolo* v obdobju od 28. julija do 9. septembra 1943. Aprila 1945 ga je izdala založba Mondadori, publikacije pa zaradi vojnih razmer niso nikoli distribuirali. V pismu, priloženem knjižici, je Benco pojasnil, kakšen duh je prežemal njegovo delo: »Edina želja, s katero bi rad pospremil svoje skromno delo, plemenite in iskrene namene, vaše in svoje, je, da bi ta knjižica razsvetlila vse, ki bodo sedli za mizo k mirovnim

468 Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 203–204.

469 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 15–22. Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 261.

470 Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 260.

pogajanjem, da bi povezala vse Italijane ne glede na osebna ali strankarska razhajanja, tako da se ob imenu Trsta ne bi pojavili nesrečni razkoli, ki so, kot kaže, usoda naše dežele.«⁴⁷¹

Poskus, da bi propagandno dejavnost izvajali s pomočjo zgodovinskih publikacij, so želeli izpeljati tudi na Slovenskem. Iz nekega dokumenta je razvidno, da so pri Stanku Kocipru,⁴⁷² v Ljubljani dobro poznanem mladem književniku, naročili zgodovinski roman. V njem naj bi prikazali zgodovinske vezi med slovenskim in nemškim narodom, vendar Kociper romana ni napisal.⁴⁷³

Civilna uprava je na založniškem področju želela vtisniti nov pečat lokalnemu tisku, obenem pa prepričati, da bi vlada Italijanske socialne republike s tem v zvezi izdala kakršnokoli direktivo.

Karl Lapper, vodja sekcije *Abteilung II – Presse, Propaganda, Kultur* (Oddelek II – tisk, propaganda, kultura), je temu cilju takoj posvetil veliko energije. Njegovo strategijo lahko strnemo v tri točke: spremeniti dnevnik *Il Piccolo* v navaden bilten za sporočila in odredbe, brezbarven in brez lastne uredniške politike; širiti nove založniške izdaje v nemškem jeziku in drugih jezikih v Jadranskem primorju, ter s tem spodbujati počasno in konstantno propagandno delovanje; ter odobriti izhajanje nekaterim publikacijam v slovenskem in hrvaškem jeziku, kar je bilo v odkritem nasprotju s predhodno fašistično politiko.⁴⁷⁴

471 O pismu Silvia Benca Coceaniju gl. Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 197.

472 Stanko Kociper (Pobrežje pri Mariboru 1917–Mar del Plata v Argentini 1998), pisatelj, dramatik, urednik in publicist, je leta 1942 diplomiral na Pravni fakulteti v Ljubljani, leta 1944 pa doktoriral. V letih 1942–1943 je bil interniran v italijanskem taborišču. Leta 1943 je stopil v slovensko domobranstvo ter postal referent za propagando in urednik revije *Slovensko domobranstvo*. Jeseni 1944 je bil zaradi nestrinjanja z nemškimi oblastmi iz domobranstva odpuščen. Postal je tajnik slovenskega prezidenta, generala Leona Rupnika, leta 1945 pa tudi njegov zet. Z njim je tega leta zapustil Ljubljano in bil več let v begunskih taboriščih v Avstriji. Emigriral je v Argentino, kjer je delal v trgovskem podjetju. Pisal je tudi znanstvene razprave iz slovenske pravne zgodovine. Zadnje njegovo delo je knjiga spominov *Kar sem živel* (1996) (Kociper, *Enciklopedija Slovenije*, str. 177. *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 490).

473 SI AS 1760, t. e. 201, mapa III, dok. 1, Propagandno poročilo, 30. 1. 1945. Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 205.

474 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 74–75. Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 84–85.

Skupaj z okupacijsko vojsko so v Jadransko primorje, podobno kot na druga zasedena ozemlja, prišli tudi novinarji založniške hiše *Europa Verlag*, mogočnega založniškega holdinga, ki je izdajal časopise in revije na celotnem območju nacistične vladavine. Ključna predpostavka, na kateri je temeljil uspeh te izdajateljske hiše, je bilo tesno sodelovanje s poveljstvi *Wehrmachta*.⁴⁷⁵

Okupacijske enote so bile odgovorne za odkrivanje, velikokrat pa tudi za zaseganje založniških družb, tiskarn in drugih mest s podobno namembnostjo, kot tudi za vzpostavljanje hitrih komunikacijskih kanalov in lajšanje terenskega dela novinarjev. *Europa Verlag* se je *Wehrmachtu* za njegovo zavzetost oddolžila s 30.000 do 40.000 izvodi novega časopisa za civilno osebje in visoke vojaške funkcionarje, ki so bili nastanjeni na terenu, ti pa so se v zameno zavezali, da bodo med vojaki ustvarili distribucijsko mrežo in s tem zagotovili finančno osnovo za ekonomsko preživetje celotne izdaje. Vsi dnevnikarji te založniške skupine so bili uredniško zasnovani po vzoru revije *Das Reich*: dobre foto-reportaže in poglobljeni članki na temo družbeno-ekonomskih in kulturnih vprašanj.⁴⁷⁶ Povezavo s svojim okoljem so ti časopisi vzpostavljali na lokalnih straneh, kjer so vedno znova ponujali teme, ki so bile po interesu ali čustvih blizu lokalnemu prebivalstvu.⁴⁷⁷ Med nemškim okupatorskim tiskom, ki je izhajal v Operacijski coni Jadransko primorje, je bil najpomembnejši dnevnik *Deutsche Adria Zeitung*.

475 Albanese, Rallegratevi della guerra, str. 193.

476 *Das Reich* je bil »poluradna« revija, ki pa ni popolnoma zapadla v banalnosti drugih časopisov in se je odlikovala po svoji odprtosti do nekaterih tem, ki drugim publikacijam niso bile dovoljene. Med drugim je objavila tudi živahno razpravo na temo »življenjskega prostora« in evropskega »novega reda«. Po besedah nemškega nacističnega uradnika, politika in novinarja Maxa Amanna (München 1891–1957), ki je bil predsednik tiskovne zbornice nemškega rajha, je bilo časopisom z nacistično matrico, ki so izhajali zunaj rajha, dopuščeno, da objavljajo še »kaj več od zgolj običajne nacionalsocialistične propagande«, da prilagajajo ton svojih člankov in način pisanja lokalnim razmeram ter da svojim bralcem ponudijo več informacij o poteku vojne kot drugi, saj so se zavedali, da bi evropsko bralstvo, vajeno delno neodvisnega in pluralnega tiska, v nasprotnem primeru tovrstne časopise obsodilo na zanesljiv komercialni neuspeh (Albanese, Rallegratevi della guerra, str. 194–195. *Amann, Max*).

477 Albanese, Rallegratevi della guerra, str. 195.

Deutsche Adria Zeitung

Deutsche Adria Zeitung (DAZ), dnevnik v nemškem jeziku, ki je izhajal v Trstu od 14. januarja 1944 do 28. aprila 1945, je nastal kot vzorčna publikacija Operacijske cone Jadranskega primorja. DAZ je izhajal kot jutranjik na štirih straneh (na šestih v nedeljo in dveh v ponedeljek), od 22. januarja 1945 pa zaradi omejitve pri dobavi papirja na dveh straneh, občasno pa tudi na štirih. Uredništvo in tiskarna sta imela svoje prostore na Goldonijevem trgu v Trstu, na sedežu dnevnika *Il Piccolo*. Generalni direktor je bil Leo Meister, glavi urednik pa Emil Frotscher.⁴⁷⁸

Nacistični dnevnik je bil last založniške skupine *Europa Verlag*, ustanovljene leta 1940 kot podpora novi založniški produkciji na zasedenih ozemljih.⁴⁷⁹ Po njej je dnevnik dobil grafično podobo in prevzel uredniško zasnovo. Prodajno bazo DAZ so predstavljali v glavnem vojaki in funkcionarji, nastanjeni v Operacijski coni Jadransko primorje, a tudi Nemci, ki so zaradi zaposlitve živeli v Italijanski socialni republiki. DAZ so prek naročniškega sistema prodajali tudi v vseh večjih mestih severne Italije. Naklada naj bi znašala 50.000 izvodov dnevno, vendar je to zelo verjetno pretirana ocena.⁴⁸⁰ Cena časopisa, formata A2, je bila ves čas enaka, in sicer eno liro oziroma 20 rp (pfenig – stotina nemške marke).

V uvodnem članku prve številke je glavni urednik Emil Frotscher⁴⁸¹ predstavil časopis in politično vlogo, ki naj bi jo ta

478 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 48. Bajec, *Slovenski časniki in časopisi*, str. 291–292. Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 15. Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 88.

479 Založniška hiša *Europa Verlag* je vlagala svoj kapital in svoje osebe v izdajanje nemških publikacij na zasedenih ozemljih. V tržaškem primeru sicer ni na voljo pisemske korespondence založbe *Adria Verlag*, pri kateri sta izhajala *Deutsche Adria Zeitung* in revija *Adria Illustrierte*, in je zato težko obnoviti odnose med tamkajšnjo podružnico in berlinsko matično založbo, iz vsebine samega časopisa pa lahko razberemo veliko pomembnih informacij, ki nam pomagajo razumeti njegovo uredniško usmeritev in delovanje (Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 5).

480 Prav tam.

481 Emil Frotscher (1902/1903–Ahrensburg 1986), nemški novinar, je verjetno izhajal iz berlinskih novinarskih vrst. Podatkov o njegovem življenju in delu pred drugo svetovno vojno je malo. Znano je le, da je delal pri *Berliner Illustrierten Nachtausgabe* (*Berlinska ilustrirana nočna izdaja*). Sodeloval je tudi pri ustanovitvi nacističnega tedenskega časnika *Das Reich*, vendar ni bil urednik. Med vojno je pomagal pri sestavi okupatorskih

Deutsche Adria Zeitung, naslovnica
 Hrani: Narodna in študijska knjižnica Trst

odigral v neposrednem odnosu do bralca; še zlasti je izpostavil posredniško funkcijo časopisa med vlado in ljudstvom.⁴⁸²

V izdajah, ki so sledile, je bil koncept »politične naloge«, za katero se je ta nacistični list čutil poklicanega, pojasnjen v vseh njegovih temeljnih podrobnostih: nameni nemških vrhovnih oblasti v zvezi z ozemljem in usodo njegovih prebivalcev ter rešitve vseh najpomembnejših lokalnih vprašanj gospodarske, družbene, kulturne in politične narave.⁴⁸³

časopisov založniške hiše Europa, ki je bila hčerinsko podjetje založniške hiše Franz Eher Maxa Amanna, pod vodstvom Rolfa Rienhardta (*Frotscher, Emil*). Fulvia Albanese je med raziskavo naletela na nekega nacističnega novinarja Emila Frotscherja, ki je bil postavljen za glavnega urednika *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* (*Nemški časnik na Nizozemskem*) (Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 5–6). To funkcijo je opravljal od junija do decembra 1940. Od januarja 1941 je bil urednik pri sestrskem podjetju *Pariser Zeitung* (*Pariški časnik*). Konec maja 1941 ga je nasledil Alfred Rapp. Frotscher je nato sodeloval v Rienhardtovem upravnem organu pri nastanku okupatorskih časopisov, ki so izhajali na okupiranem območju vzhodne Evrope. O njegovi premestitvi v Trst januarja 1944 ni neposrednih informacij, kar nekaj omemb pa govori temu v prid (*Frotscher, Emil*).

482 *Deutsche Adria Zeitung*, 14. 1. 1944, str. 1.

483 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 49. Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 15.

DAZ se ni držal ves čas enake uredniške usmeritve. Fulvia Albanese je iz praktičnih razlogov in zaradi večje preglednosti razlikovala tri obdobja, in sicer ne le glede na vojne razmere, temveč tudi glede na notranje dejavnike.⁴⁸⁴ V prvem obdobju (januar–julij 1944) je uredništvo skušalo ustvariti dober časopisni izdelek. Uredniški politični komentarji so bili angažirani, članki o poteku vojne in poročila o lokalnih razmerah so bili poglobljeni in so se včasih razlikovali od površnih reportaž o življenju in običajih tega območja. V drugem obdobju (avgust–december 1944) je pri časopisu zaznati postopno izgubo avtonomije, do katere je v glavnem prišlo, ko se je uredništvu pridružilo nekaj oficirjev SS. To dejstvo je verjetno treba povezati z atentatom na Hitlerja 20. julija 1944. Po atentatu se je – ne le v rajhu, temveč na vseh zasedenih ozemljih – zaostril nadzor na vseh področjih javnega življenja, vključno z založništvom. V zadnjem obdobju (januar–april 1945) se je uredništvo verjetno spopadalo s hudimi materialnimi težavami. Zaradi pomanjkanja papirja je DAZ od 22. januarja 1945 izhajal pretežno na dveh straneh.

Uredništvo DAZ so sestavljali v glavnem vojni dopisniki, zaposleni pri založniški hiši *Europa Verlag*, ki so domnevno delovali v Trstu celotno obdobje zasedbe, kar nakazujejo vedno isti podpisi v časopisu.⁴⁸⁵ Drugače je bilo z glavnim urednikom. V prvem obdobju (do poletja 1944) je bil glavni urednik Emil Frotscher, v drugem pa prekinjena kontinuiteta uvodničarjev navaja na misel o njegovi zamenjavi.⁴⁸⁶ To funkcijo je zatem prevzel Hermann Pirich,⁴⁸⁷ ki je bil pred tem le odgovorni urednik.

484 Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 7.

485 Prav tam.

486 O tem, zakaj je poleti 1944 iz časopisa izginil podpis Emila Frotscherja, bi lahko bilo več hipotez: lahko bi šlo za nesporazume z odgovornim urednikom Hermannom Pirichem ali generalnim direktorjem Leom Meistrom, zadeva pa bi lahko bila povezana tudi s čistkami, ki so sledile atentatu na firerja. Morda so Emila Frotscherja premestili na kako drugo delovno mesto, lahko pa bi bil tudi on sam žrtev čistk (Prav tam).

487 Hermann Pirich (Ptuj 1906–Leonberg 1980), nemški novinar in pisatelj, je bil sodelavec Rainerjevega propagandnega oddelka. Rodil se je na Ptuj, kjer je preživel svoje otroštvo in obiskoval šolo. Na graški univerzi je študiral pravo in leta 1928 doktoriral. Leta 1929 je v Münchnu začel študirati filozofijo, germanistiko in slavistiko. Kasneje je

Urejal je v glavnem članke z regionalno tematiko, ki jo je, glede na avstrijske korenine, zelo dobro poznal. Podobno velja za druge novinarje, Paula Niehausa,⁴⁸⁸ Helmutha Böttcherja⁴⁸⁹ in Kurta Honolka,⁴⁹⁰ avtorje člankov na temo družbenega in kulturnega življenja v Primorju. Poleg teh novinarjev so z uredništvom sodelovali dopisniki iz Benetk, Milana in Celovca, včasih še nekateri iz Rima, tudi še po prihodu zaveznikov. Lokalni sodelavci so bili številni in zelo dejavni, če sklepamo po ogromni količini informacij o lokalni zgodovini in šegah, s katerimi je razpolagalo uredništvo.⁴⁹¹

Tiskanje dnevnika, pri katerem je bilo treba upoštevati tako različno in raznovrstno bralstvo, je narekovalo oblikovanje založniškega izdelka, ki bi omogočal različne ravni branja. Iz analize objavljenih tekstov je mogoče razbrati propagandistične namere časopisa, iz zasnove strani pa bralstvo, ki ga je DAZ nagovarjal: z grafično podobo nacističnega lista Nemce, ki so živeli v Primorju, domačine pa s prilagojeno različico *Triestiner Tagblatt*, informativnega glasila v nemškem jeziku, ki ga je do leta 1918 izdajala literarno-umetniška sekcija *Lloyda* v Trstu. Nemškemu bralstvu sta bili v DAZ namenjeni prva in druga

stopil v novinarske vrste in med letoma 1932 in 1933 delal kot avtor za satirični časopis *Simplicissimus* (*Preprostost*) ter kasneje tudi za antisemitski hujskaški list *Die Brennessel* (*Kopriva*). Od leta 1937 je bil urednik pri nacističnemu berlinskemu časopisu *Der Angriff* (*Napad*). Tekoče je govoril slovensko in srbohrvaško. Od leta 1933 je bil član SS. Leta 1940 je bil vključen v vojno v 5. tankovski SS diviziji *Wiking*. Kot poveljnik tankovskih enot je bil leta 1943 v Rusiji težje poškodovan. Po okrevanju je bil v Trstu v Operacijski coni Jadransko primorje urednik časopisa *Deutsche Adria Zeitung*. Po vojni, od leta 1956, je bil urednik v Berlinu pri časopisu *Tagesspiegel* (*Zrcalo dneva*) (*Pirich, Hermann*).

488 Paul Niehaus je bil po vsej verjetnosti umetnostni kritik, saj se je pogosto podpisal pod članke o kulturi. Njegov podpis najdemo tudi v uvodniku *Deutsche Adria Zeitung* z naslovom *Deutsche Kultur* (*Deutsche Adria Zeitung*, 1. 3. 1944, str. 1).

489 Helmuth Böttcher je bil avtor prispevkov z gospodarsko in socialno tematiko (*Drehscheibe Triest*, str. 207–233).

490 Kurt Honolka (Leitmeritz 1913–Stuttgart 1988), nemški muzikolog, novinar, glasbeni gledališki kritik, je v Pragi študiral glasbo in pravo ter diplomiral kot pravnik. Poklicno se je kasneje ukvarjal skoraj izključno z glasbo. Leta 1939 je postal član NSDAP-a, od takrat je pisal za praški časopis *Der neue Tag* (*Novi dan*). Od leta 1941 je bil vojni poročevalec pri nemški armadi in v tem času je objavil nekaj publikacij, na primer *Kampfflieger über England. Aus dem Tagebuch einer Kampffliegerstaffel* (*Vojaška letala nad Anglijo. Iz dnevnika pilota vojaškega letala*), kot tudi *Fliegerkameraden* (*Letalski tovariši*) (*Honolka, Kurt*).

491 Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 7–8.

stran, kjer so bili objavljeni politični komentarji o poteku vojne, poročila s front ter notranja politika oziroma novice in dogodki iz rajha. Lokalnim bralcem so bili namenjeni kulturna in lokalna stran, gospodarske teme in prispevki s področja socialne politike. Članki o gospodarsko-družbenih vprašanjih so se povečini navezovali na zamisel o srednjeevropskem prostoru in habsburški preteklosti mesta.⁴⁹²

DAZ je prinašal novice o političnih, vojaških in gospodarskih interesih Nemčije na tem območju. Poudarjal je, da je mesto Trst doseglo napredek v času Avstro-Ogrske in da lahko znova najde blaginjo v novem evropskem redu. Teme, ki jih je nacistična propaganda uporabljala na straneh dnevnika, so bile: novi evropski red, antisemitizem, antiboljševizem in načelo arijske rasne prevlade. Zato lahko DAZ služi za razumevanje propagandnih tokov in smernic, ki so jih izvajali nacisti v Jadranskem primorju, v primerjavi s široko zastavljenimi projekti, preizkušenimi na drugih zasedenih ozemljih, katerih cilj je bil odvzeti premaganim ljudstvom njihovo nacionalno identiteto, jih podrediti nemški prevladi ter obsoditi na duhovni in kulturni propad.

Študije, ki bi obravnavale razširjenost tega časopisa med lokalnim prebivalstvom, niso znane, zato je težko oceniti, kako odzivna so bila njegova propagandna sporočila, kot tudi ni znano, kako razširjeno je bilo na tem območju znanje nemškega jezika. Kljub temu lahko domnevam, da je bil le manjši del lokalnega prebivalstva sposoben brati dnevnik v nemškem jeziku, in to predvsem v italijansko govorečih pokrajinah.⁴⁹³ Prav zaradi tega je DAZ verjetno »ostal predvsem časopis nemških funkcionarjev in oboroženih sil«. ⁴⁹⁴ DAZ se lahko glede uredniške/vsebinske zasnove razdeli na naslednje strani: politično-vojaško, lokalno, gospodarsko, ki vključuje tudi prispevke s področja socialne politike, in kulturno.

492 Prav tam, str. 6.

493 V Lapperjevem poročilu, na primer, beremo, da je bil oddelek za kinematografijo zaposlen s sinhronizacijo filmov v pokrajinah z italijanskim jezikom, kjer za razliko od Ljubljanske pokrajine prebivalci niso razumeli nemščine (Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 75).

494 Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 259.

Politično-vojaška stran časopisa

DAZ je svojim bralcem dnevno ponudil več prispevkov o poteku vojne. Informacije mu je zagotavljala lokalna redakcija uradne tiskovne agencije nacionalsocialistov *Deutsches Nachrichtenbüro*, novinarji pa so podatke oblikovali v članke v skladu s tiskovnimi navodili Ministrstva za propagando. Pri tem so imeli zelo omejene možnosti poseganja, pa še to zgolj v okvirih navodil iz Berlina. Iz celotne zbirke člankov lahko kljub temu zaznamo določene spremembe, vedno seveda v okviru navodil iz Berlina, ki so povečini izhajale iz potrebe po prilagajanju propagande aktualnim dogodkom: italijanski fronti, izkrcanju v Normandiji, atentatu na firerja, približevanju Rdeče armade rajhu. Ena bistvenih sprememb se je nanašala na odnos do *Wehrmachta* po izkrcanju v Normandiji in atentatu na Hitlerja 20. julija 1944.⁴⁹⁵

Če so o *Wehrmachtu* še konec januarja 1944 pisali kot o »poroku za zmago nemškega ljudstva«,⁴⁹⁶ je bil le šest mesecev kasneje deležen izjemno ostrih besed: »Ob tem procesu je postalo nemškemu ljudstvu jasno, da so bili zarotniki saboterji Wehrmachta. /.../ Če danes ne bi poznali tajnih načrtov teh mož, bi Wehrmacht brez pomislekov prepustil sovražniku milijone nemških mož in žena in dovolil, da jih deportirajo v Sibirijo.«⁴⁹⁷

Čeprav je uredništvo skušalo razpršiti najširšo odgovornost vodstva in s tem zaščititi podobo vojakov in njihovo moralo, so nekateri članki vseeno vplivali na nemške vojake. V tem smislu je mogoče razumeti tudi eno najšibkejših točk Goebbelsove ideološke sheme. Kljub potrebi, da za vsako ceno odkrije »zunanjega sovražnika«, je moral ob atentatu na Hitlerja popustiti. V tem primeru z ničimer ni mogel upravičiti zunanje agresije, saj je atentat dozorel v krogih znotraj rajha. Napad na vrhove *Wehrmachta*, ki so bili le delno vpleteni v očitana kazniva dejanja, je bil torej uglašen z nujo, da se za vsako ceno

495 Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 8.

496 *Deutsche Adria Zeitung*, 31. 1. 1944, str. 1.

497 *Deutsche Adria Zeitung*, 10. 8. 1944, str. 1.

odkrije zarotnike, pa čeprav bi to imelo katastrofalne učinke na enote, ki so še branile rajh.⁴⁹⁸

Uredništvo DAZ se je moralo odzivati na bolj zapletene propagandne potrebe, saj je moralo v uvodnikih upravičiti vojaško zasedbo večjega dela evropskega kontinenta. Iz tega izhaja tudi določena vztrajnost, s katero so načenjali vprašanje obrambe Evrope. Članke na to temo so pisali po preverjenem vzorcu: s poudarjanjem evropskega kulturnega primata in potrebo po njegovem ohranjanju s pomočjo politično-ekonomskih instrumentov, ki jih je predstavljal evropski novi red. V enem od uvodnikov so tako pojasnjevali povezavo med obrambo Evrope in potrebo po tem, da Nemci ne zapustijo zasedenih ozemelj: »S tem ko je Nemčija ponudila prijateljsko roko evropskim narodom, je nase prevzela težko zgodovinsko nalogo, zapisano v sami usodi. *Novi red* je začetek evropske solidarnosti.«⁴⁹⁹

S to tematiko so želeli doseči dvoje: po eni strani so hoteli med vojake in funkcionarje, ki so živeli v Jadranskem primorju, vcepiti prepričanje, da je njihovo bivanje v tuji deželi utemeljeno v »Zgodovini«; po drugi strani pa so skušali morebitnim lokalnim bralcem pojasniti, da je nemška vojska prisotna v njihovih krajih iz obrambnih, in ne iz osvajalskih razlogov.⁵⁰⁰ Vsi ti argumenti pa niso vzdržali soočenja z uporabljenimi represivnimi metodami in vabljivimi obljubami o evropski prenovi, ki jih je širila zavezniška propaganda. O težavah, s katerimi so se oteпали nacistični informativni organi v tej fazi vojaškega konflikta, bemo tudi v enem od člankov DAZ.

»Britanski načrti za povojno obdobje, tudi tokrat boljševidni, za nas ne predstavljajo nobene nevarnosti, saj smo prepričani, da jim jih ne bo uspelo uresničiti. Ne Moskva ne London in še manj Washington ne morejo oblikovati podobe prihodnje Evrope. Podoba našega kontinenta bo ostala evropska, in če si v časopisju ne dovolimo dolgih razprav o povojnih načrtih, je to zato, ker so vse naše misli usmerjene v vojno. Po zmagi bomo

498 Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 9.

499 *Deutsche Adria Zeitung*, 6. 2. 1944, str. 1.

500 Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 9.

imeli dovolj časa za razmislek o novi zgradbi Evrope. Danes lahko le ponovimo, kar je povedal dr. Goebbels v svojem govoru, da namreč nacionalsocializem ni izvozno blago in da bo lahko vsaka država obdržala tako obliko vladavine, kakršno si bo izbrala. Danes živimo vojni čas, ki sili Nemčijo, da se odloča o težkih okupacijskih ukrepih na primer v Belgiji, Franciji in na Holandskem. Po koncu vojne taki ukrepi ne bodo več potrebni.«⁵⁰¹

Po juniju 1944 se je DAZ vedno bolj približeval realnemu življenju tistega časa in ni več skrival vojaških porazov tretjega rajha na vseh frontah. V komentarju ob izkrcanju v Normandiji je zato lahko le ponovil že znano temo. Dogodek je predstavljal vojaški in politični zlom tretjega rajha, nemško vodstvo pa je razumelo, »da se obroč okrog trdnjave Evrope oži«.⁵⁰²

»Zgodovina je pokazala, da lahko samo močna in združena Evropa zagotovi svojim narodom mir in blagostanje. /.../ Sedaj doživljamo najbolj tragičen trenutek Evrope in morda je to zadnja priložnost, da postanemo najmočnejši del sveta. A le če se bo iz ognja spopadov v Rokavskem prelivu, na Karpatih, na italijanski fronti in povsod, kjer se nemški vojaki skupaj z vojaki drugih evropskih narodov borijo proti okupatorju, rodila nova Evropa, ki ne bo temeljila zgolj na pogodbah ali aktih Društva narodov, temveč na solidarnosti vseh narodov tega kontinenta.«⁵⁰³

V mesecih, ki so sledili, so uvodniki DAZ odsevali divjanje vojne in postajali vse ostrejši: »Danes mora Evropa izbrati: lahko se spusti v uničujoč delirij judovsko-boljševističnega barbarstva ali se z vsemi silami upre naskokom s step; samo nacionalsocialistična Nemčija pa je tista, ki pozna zgolj in samo slednjo pot.«⁵⁰⁴

Politično-vojaška stran DAZ je ugasnila aprila 1945, urednštvo pa je do zadnjega zagovarjalo stališče, da mora tretji rajh zaščititi Evropo; tudi še po tem, ko je postalo jasno, da si evropski narodi tega sploh ne želijo:

501 *Deutsche Adria Zeitung*, 20. 3. 1944, str. 1. Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 10.

502 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 64.

503 *Deutsche Adria Zeitung*, 7. 6. 1944, str. 1. Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 10.

504 *Deutsche Adria Zeitung*, 8. 8. 1944, str. 1.

»V boj smo se podali brez utvar. Lahko bi se ukvarjali le z varno prihodnostjo Nemčije, usoda drugih evropskih dežel nas lahko sploh ne bi skrbela. A smo se zavedali, da naša varnost ni mogoča brez preoblikovanja stare celine po načelih evropskega *novega reda*. Zato lahko boj proti boljševizmu zlahka upravičimo s trditvijo, da ne gre le za Nemčijo, temveč za vso Evropo, in zato smo tudi mobilizirali vse sile v njeno obrambo.«⁵⁰⁵

Lokalna stran

Fulvia Albanese navaja italijansko literaturo s tega področja, ki govori o prizadevanjih rajha, da si priključi Julijsko krajino, vendar, kot piše, iz dostopnih virov ni mogoče natančneje določiti podrobnejšega načrta in okoliščin aneksije. Eden tehničnih elementov, ki naj bi dokazovali tezo o aneksiji, naj bi bila tudi odsotnost novic iz Italije na straneh DAZ, kar bi lahko razumeli kot očitno namero Rainerjeve administracije, da spodbudi odcepitev te regije od preostalega nacionalnega ozemlja. Pri ocenjevanju prostora, ki so ga v dnevniku namenjali italijanskemu dogajanju, pa ne gre spregledati, da je bil DAZ nemški časopis in je kot tak obravnaval Italijo z zornega kota medija, ki sicer posveča določeno pozornost zunanjim dogodkom, vendar brez dolžnih poglobitev.⁵⁰⁶

Novice iz Italije, ki so jim v časopisu sicer namenjali omejen obseg, lahko v glavnem delimo na novice iz Badoglije in republikanske Italije. V prvih so poudarjali skrajno stisko, v kateri so se znašli ljudje po izkrcanju Anglo-Američanov na Siciliji, in domnevne poskuse zaveznikov, da bi sprožili širok proces boljševizacije v južni Italiji,⁵⁰⁷ kot je zahteval Goebbels v svojih direktivah. V drugih pa je zaznati določeno težavo, ko gre za obravnavo fašističnega zaveznika po 8. septembru 1943. Nacistični tisk, vključno z DAZ, se je z velikim odporom loteval

505 *Deutsche Adria Zeitung*, 28. 1. 1945, str. 1. Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 10–11.

506 Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 11.

507 *Deutsche Adria Zeitung*, 20. 2. 1944, str. 1.

razmer, ki so nastale v Italiji po premirju, tudi zato, ker je to dogajanje močno pretreslo nemško javnost. Pri tem se Fulvia Albanese sklicuje na poročilo *Sicherheit Diensta* o morali ljudstva: »Sovraštvo do Italije se je razširilo na vse Italijane brez izjeme, saj naj bi bili prav oni odgovorni za vse vojaške poraze v zadnjih šestih mesecih.«⁵⁰⁸

Nekaterih poudarjeno protiitalijanskih tonov v DAZ zato ne gre razumeti le po lokalističnem ključu (odnosi med predstavniki stare italijanske uprave in Rainerjevo administracijo so bili že tako težavni), temveč jih gre povezovati z jasnimi Goebbelsovimi navodili o tem, koliko prostora naj novinarji namenijo obravnavanju italijanskega dogajanja in kakšno izrazoslovje naj pri tem uporabljajo. Vprašanje »italijanskega izdajstva«⁵⁰⁹ so tudi v DAZ pogosto obravnavali žaljivo: »Bolj grenke izkušnje in težkih posledic, kot so bile naše z Italijani, še ni doživel noben narod s svojimi zavezniki. To lahko trdimo z vso gotovostjo. Nič ne more omiliti te trditve, tudi ne pritiski, ki jih je doživljalo italijansko ljudstvo ob zračnih napadih naših sovražnikov; vse to ni nič v primerjavi s preizkušnjami, ki jih prestaja Nemčija.«⁵⁰⁹

Prostor, ki ga je DAZ namenjal dogajanju v Jadranskem primorju, nam lahko pomaga pri razbiranju usmeritev Rainerjeve administracije, ni pa ključen za poglobljeno razumevanje takratnega dogajanja v Julijski krajini: nemških vojaških in političnih ciljev na tem območju ter drugih splošnejših dejavnikov, ki so narekovali cenzuro časopisa, že tako pod nadzorom totalitarnega režima. Cenzura, ki so jo izvajali na straneh DAZ, prihaja posebej do izraza, ko gre za vprašanje posledic vojne v Trstu oziroma v Jadranskem primorju. V časopisu so beležili vse zračne napade, v člankih pa so se v zvezi z njimi pogosto omejevali na preprosto obsodbo »terrorističnih dejanj, ki so jih nad ljudstvom izvajali angleški zračni pirati«.⁵¹⁰

508 Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 11.

509 *Drehscheibe Triest*, str. 152.

510 *Deutsche Adria Zeitung*, 14. 4. 1944, str. 1.

Samo v redkih primerih, kot je bil atentat na openski kino,⁵¹¹ je postalo besedišče v člankih skrajno ostro, ogorčenju pa se je pridružila grožnja z eksemplaričnimi obsodbami vseh, ki bi sodelovali s partizanskimi formacijami.⁵¹² Ob atentatu na Opčinah, aprila 1944, so v časopisu zapisali:

»Doselej so se okupacijske oblasti omejevale na obsodbe fizičnih oseb, odgovornih za atentate proti nemškim življenjem in premoženju, a vse kaže, da je bila naša zmernost razumljena kot slabost. (Tokrat) je bilo v povračilnih ukrepih obešenih sedemdeset na smrt obsojenih banditov, ki bi bili – po pomilostitvi – kljub vsemu deportirani v Nemčijo. Prebivalcem Primorja lahko zato le ponovno svetujemo, naj naredijo vse, kar je v njihovi moči, da se tovrstnim ukrepom v prihodnje izognejo.«⁵¹³

DAZ je obširno in poglobljeno poročal o vsem, kar je zadevalo »samozaščito prebivalcev pred boljševizmom«. V celotni časopisni zbirki najdemo številne apele prebivalcem, naj se vključijo v zaščito Jadranskega primorja: »Šele ko bodo združenja za teritorialno obrambo dovolj močna, bodo državljani na tem območju varni pred banditi. Zato je sodelovanje s teritorialno obrambo in vključevanje vanjo dolžnost in tudi najboljši način, da temu območju čim prej zagotovimo mir in varnost ter s tem nemoteno delo in mirno življenje.«⁵¹⁴

Gospodarska stran in prispevki s področja socialne politike

Vprašanj gospodarskega značaja se v DAZ niso lotevali skozi optiko dolgoročnih in srednjeročnih programov, temveč kot odziv na potrebe po priložnostnih in takojšnjih rešitvah.

511 Mehdi Husejnzade, s partizanskim imenom Mihajlo, azerbajdžanski diverzant in obveščevalec 9. korpusa NOVJ, je 2. 4. 1944 izvedel atentat na Opčinah, v kinodvorani, ki so jo obiskovali vojaki in oficirji *Wehrmachta*. Ubitih je bilo sedem nemških vojakov. Kot povračilni ukrep so na strelišču na Opčinah ustrelili 71 talcev. Njihova trupla so naslednjega dne sežgali v krematoriju nacističnega taborišča Rižarne pri Sveti Soboti (Rossi, *Gli impiccati*, str. 58).

512 *Deutsche Adria Zeitung*, 8. 8. 1944, str. 6. Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 12.

513 *Deutsche Adria Zeitung*, 8. 4. 1944, str. 8. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 55–56.

514 Prav tam.

Časopis je na široko poročal o predpisih v zvezi s preskrbo z živili, ukrepih proti višanju cen, pozivih proti trgovanju na črno in s tem odseval gospodarsko razpoloženje dežele v vojnem stanju.⁵¹⁵ V prispevkih, ki so obljubljali nov razcvet povojnega Trsta, so se omejevali na povsem neosnovane meglene obljube.

Tudi plačno in socialno politiko so obravnavali v izrazito paternalističnem tonu. O tem pričajo različni ukrepi proti dvigovanju cen in razdeljevanju osnovnih življenjskih potrebščin najbolj potrebnim. Rainerjeva administracija je na hitro ustavila dvig plač, že predviden v drugih italijanskih pokrajinah, da bi preprečila nadaljnjo rast inflacije.⁵¹⁶

V zvezi s sindikalnimi vprašanji je Rainerjeva politika iz pogajanj izključila vsako neposredno vmešavanje fašističnih sindikatov in se raje odločila za neposredno dogovarjanje z delavci. Ob tem velja opozoriti na članek v DAZ ob srečanju vrhovnega komisarja z delavsko delegacijo. Avtor je zabeležil, da »so ob tej priložnosti postavili temelje za plodno sodelovanje«, kljub temu da srečanje verjetno ni potekalo v duhu posebne pristrčnosti, saj je v nadaljevanju poudaril, da »so bile izrečene tudi besede, ki spominjajo na precej oddaljene čase razrednega boja«.⁵¹⁷

Kulturna stran

Kulturna stran DAZ je bila morda bolj kot druge strani časopisa usmerjena k lokalnemu bralstvu, saj je obravnavala teme, v katerih se je zlahka prepoznal velik del tržaških bralcev. »Lepe čase stare Avstrije« so oživljali s predstavitvami avtorjev nemške kulture, ki so doživeli nekaj literarnega uspeha na območju nekdanjega Avstrijskega primorja.⁵¹⁸ Založniška operacija DAZ, s katero so poskušali znova obuditi določeno smer avstrijske kulture s konca stoletja, ni bila naključna. Številni članki, v katerih so poveličevali drobne lokalne vrline, so koreninili v literarnem

515 *Deutsche Adria Zeitung*, 25. 3. 1944, str. 4. *Drehscheibe Triest*, str. 213–227.

516 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 61.

517 *Drehscheibe Triest*, str. 13.

518 Magris, *Habsburški mit*, str. 17–30.

toku habsburškega *strapaeseja*,⁵¹⁹ znotraj katerega so ustvarjali številni obmejni pisatelji, ki so slikali fantazijske »male varne koticke in jih obravnavali z omejenostjo lokalpatriotizma«. ⁵²⁰

Ta literarni fenomen, rojen v političnem okolju s konca cesarstva, je bil glasnik političnega in družbenega vrenja srednjih slojev, ki so se z gospodarskim razvojem začeli zavedati svojih nacionalnih korenin in se znašli v ognjevitih konfliktih. Ljudsko veselje, mirno in idilično življenje, varnost uglajenega podeželja niso bili nič drugega kot beg od neodvisnih in sredobežnih sil, ki so težile k razbitju enovite habsburške države.⁵²¹

Ta literarna struja, kot odraz nekakšne *völkisch* mentalitete,⁵²² ni usahnila s koncem avstro-ogrskega cesarstva, temveč se je spet okrepila prav v času, ko je začel v Avstriji divjati skvadrizem *Heimwehrov*. Brutalnost tega obdobja so pri časopisu skušali zabrisati tako, da so bralcem ponudili varljiv spomin na srečne čase.⁵²³ Poskus DAZ, da ponovno obudi avtorje, kot sta Robert Hamerling⁵²⁴ in Ricarda Huch,⁵²⁵ ki sta v teh krajih nekoč požela nekaj uspeha z romani, postavljenimi v Trst, ali Otto von Leitgeb,⁵²⁶ ki je navdih za svoje novele našel v klenem furlanskem okolju, je verjetno izhajal iz želje, da bi lokalne bralce odvrnili od dramatične resničnosti vojne in jim ponudili udobno in mirno zavetje. Po navedbi Fulvie Albanese tu ne gre iskati poskusov kulturne razprave ali ponovnega vrednotenja starega literarnega toka v luči novih ideoloških iztočnic, saj je vsebina člankov v DAZ povsem enaka vsebini številnih uvodnikov iz obdobja pred

519 Termin označuje literarno strujo, ki je nastala v Italiji po prvi svetovni vojni in je zagovarjala vrnitev k pristni in tradicionalni podeželski kulturi ter se je upirala občudovanju in posnemanju tujih literarnih oblik (Prav tam, str. 159).

520 Prav tam, str. 159–160.

521 Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 14–15.

522 Pojem »*Völkisch*« je sicer izpeljanka iz besede »*Volk*«, za razliko od »*Völklich*« pa so se s tem terminom poimenovala različne ekstremne desničarske skupine v Nemčiji, ki jim je bilo meščansko narodnjaštvo preveč »*bürgerlich*«, skratka premalo zakoreninjeno v krvi in zemlji (»*Blut und Boden*«). Pojem »*Völkisch*« ima izrazito nacionalistični, rasni in hkrati antisemitski prizvok.

523 Več o tem Magris, *Habsburški mit*.

524 *Deutsche Adria Zeitung*, 24. 2. 1944, str. 5. *Drehscheibe Triest*, str. 126–129.

525 *Drehscheibe Triest*, str. 43–44.

526 Prav tam, str. 121–122.

Drehscheibe Triest, naslovnica

Hrani: avtorica

izbruhom prve svetovne vojne. Uredništvo DAZ se je omejilo na uporabo že obstoječega materiala, včasih pa je uporabilo kar neposreden prispevek posameznih oseb, ki so pripadale literarnim krogom iz obdobja nekdanjega Avstrijskega primorja.⁵²⁷

V povezavi z dnevnikom DAZ velja omeniti tudi izid publikacije *Drehscheibe Triest*, zbirke najpomembnejših člankov, objavljenih v DAZ v prvem letu izhajanja na temo gospodarske in socialne politike Trsta in Julijske krajine ter njune zgodovinske povezanosti z nemškim svetom. Njen naslov pomeni dobesedno vrtljivo ploščo. Predgovor je napisal urednik Hermann Pirich in izpostavil, da je »Trst talilni lonc Italijanov, Slovencev, Hrvatov in Nemcev, ki so med seboj v sporu, a ne more eksplodirati, ker

⁵²⁷ Albanese, *La stampa nazista a Trieste*, str. 15.

je nad njimi Nemčija, sila reda v Evropi«. ⁵²⁸ Publikacija je izšla aprila 1945 v obliki zbornika, ki naj bi med drugim služil tudi kot orodje za razumevanje tržaške zgodovine. ⁵²⁹

Adria Illustrierte

Med nemško okupacijo Primorske je iz enakih propagandnih namenov v Trstu vzniknila tudi revija *Adria Illustrierte*, ki se je zgledovala po nacističnih revijah *Berliner Zeitung* ⁵³⁰ in *Signal*. ⁵³¹

Prvo številko so izdali 22. aprila 1944 na petnajstih straneh pri založbi *Adria Verlag* v Trstu na Goldonijevem trgu 1, in sicer v štirih jezikih: nemškem, italijanskem, slovenskem in hrvaškem. Zadnja številka tednika je izšla 28. aprila 1945. Do 14. aprila 1945 je bil glavni urednik Wilhelm Henke, oficir SS v službi v Jadranskem primorju, ki so mu pri delu pomagali še trije člani poveljstva varnostne policije, nastanjeni v Trstu. Od 21. aprila 1945 do 28. aprila 1945 je uredništvo prevzel Otto Schumann. Za politično stran je skrbel Blau (psevdonim, op. a.), oficir SS, ki je izbiral novinarske članke in fotografije ter pridobival nove informacije v pristojnih uradih rajha. ⁵³²

Ilustrirana revija je bila za tisti čas zelo posebna, tako glede grafične podobe kot uredniške zasnove. Obsežni fotografski prispevki so bili opremljeni s kratkimi komentarji k slikam v vseh štirih jezikih. Tako je uredništvo pri svojem prodiranju v javnost želelo preseči notranje omejitve, ki jih je imel dnevnik DAZ, tiskan samo v nemščini. V tej obliki je lahko revija dosegla veliko širši krog bralcev in pritegnila tudi tiste, ki niso bili vajeni

528 Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 261.

529 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 15–22. Coceani, *Mussolini, Hitler, Tito*, str. 260–261.

530 *Berliner Zeitung* je veljal za »množično revijo, ki fotografira resničnost in jo zavija v kratkotrajno iluzijo«. Predstavljal je prvi poskus odmika od ubijajoče propagande tistih let, ne da bi pri tem zanemaril svojo vlogo izobraževalnega medija (Albanese, Rallegratevi della guerra, str. 197).

531 Revija *Signal* je bila razširjena na vseh zasedenih ozemljih, izhajala je v različnih jezikih v dvajsetih izdajah. S to publikacijo je vodstvo revije želelo moralno povezati premagane narode tako, da bi z njimi delili breme vojaškega vodenja, ki ga je nosila Nemčija (Prav tam, str. 198).

532 Bajec, *Slovenski časniki in časopisi*, str. 291. Albanese, Rallegratevi della guerra, str. 196.

Adria Illustrierte, naslovnica
 Hrani: Narodna in študijska knjižnica Trst

daljših člankov. Leta 1944 je bila cena revije *Adria Illustrierte* dve liri oziroma 20 rpf (*pfenig* – stotina nemške marke), od februarja 1945 tri lire oziroma 20 rpf, od marca 1945 pa tri lire ali 30 rpf. O nakladi ni znanega podatka, glede distribucije pa lahko predvidevam, da so jo, tako kot DAZ, prek naročniškega sistema prodajali tudi v vseh večjih mestih severne Italije.

Zasnova revije *Adria Illustrierte* je temeljila na številnih fotoreportažah in prevladujočem pogovornem slogu pisanja, ki je močno spominjal na stil otroških pravljic in legend. S tovrstnim posredovanjem novic so želeli premagane narode prisiliti, da bi sprejeli tako razumevanje sedanjosti, ki ne bi terjalo razčlenjevanja, za razumevanje tekočih dogodkov pa ne bi bilo potrebno razmišljati. S takim načinom pisanja novic so propagandisti

želeli bralce navesti k dobesedni uporabi določenih izrazov. Besedilo je tako postalo prepričljivo ne le zaradi nasprotja svet odraslih – svet otrok, temveč tudi s tem, da so bralci sprejeli tiste elemente družbenega obnašanja, ki so reproducirali primitivne kulturne drže.⁵³³

Revija je v nemščini objavljala romane v nadaljevanjih in novele pretežno nemških avtorjev (Eugen Roth, Eberhard Moes ...). V njej sem zasledila tudi novelo *Publikum* Ivana Cankarja in črtico *Mein Sohn* (*Moj sin*) Ivana Tavčarja.

Prinašala je tudi zapise o lokalnih zgodovinskih znamenitostih, o vsem, kar je v Trstu povezano z Nemci in Nemčijo v zgodovini; predvsem o pomembnih nemških osebnostih in z njimi povezanih dogodkih v Jadranskem primorju. V prispevku Veliki nemški možje na Primorskem so predstavljeni: nemški pesnik Rainer Maria Rilke, ki je bil v letih 1911–1912 gost devinskega gradu; Ivan Joachim Winckelmann, raziskovalec in strokovnjak antike, ki je umrl v Trstu; Josip Ressel, izumitelj ladijskega vijaka; cesar Karl VI., ki ima na trgu Edinosti v Trstu kip in naj bi »leta 1717 proglasil mesto za pristanišče Reicha«. ⁵³⁴

V enem od člankov piše, da je »germanska in nemška kri že izza časa preseljevanja narodov živela na primorskih (tleh; op. a.); imena teh plemen pa sedaj večinoma niso več znana«. ⁵³⁵

Avtorji so se pod fotografije in članke večinoma podpisovali, včasih so uporabili le kratici imena in priimka ali psevdonim (Foto: Scherl, Fama, Weltbild, H. H., Transocean, Eurofot).

Revija *Adria Illustrierte* je na zadnji strani prinašala karikature, s katerimi je skrbela za razvedrilo oziroma zabavo.

533 Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 198.

534 *Adria Illustrierte*, 17. 3. 1945.

535 Prav tam.

Voce di Furlania

V Operacijski coni Jadransko primorje je izhajala še ena revija, in sicer štirinajstdnevnik *Voce di Furlania*, ki si je v svojih programskih smernicah zadala, da »postane prijateljski glas furlanskih prebivalcev in poglobi nekatere vidike lokalne zgodovine«. ⁵³⁶

Voce di Furlania »uradno« ni bila nacistična publikacija, vendar se je kljub temu predstavljala kot glasilo za obrambo furlanskega ozemlja in kot taka je sledila povsem določenim smernicam. Revija je na začetku želela postati jezikoslovni list in braniti kulturne interese Furlanov, hkrati pa se je zelo jasno pokazalo, da »se bo časopis v boju za prihodnost nove Evrope moral navzeti vojnega duha in se zavzeti za obrambo ljudstva pred njegovimi sovražniki, boljševizmom in plutokracijo«. ⁵³⁷

Za pisanje prispevkov o zgodovinskih, folklornih in umetniških temah so se v uredništvu obrnili na ugledne lokalne sodelavce, ki so s svojimi članki zagotovili verodostojnost celotnemu založniškemu projektu. Revija, ki je bila pripravljena povzdigniti vsak vidik lokalne tradicije, je s svojim propagandnim pridihom želela prepričati furlanskega bralca, da bo lahko furlansko območje dokončno našlo svojo identiteto samo v okviru nemške države.

Enzo Collotti je zapisal, da je *Voce di Furlania* verjetno dosegla določen učinek, če »je res, da izhajajo iz tistega časa določene pobude furlanskega avtonomaštva, najbolj omejene in lokalpatriotske«. ⁵³⁸ Med razlogi za njeno izhajanje je bilo tudi dejstvo, da je časopis *Il Popolo del Friuli*, ki je izhajal v Vidmu, preveč dosledno spoštoval tiskovne direktive nemških nadzornih organov in je bila zato revija, nova po formatu, vsebini in uredniškem pristopu, primernejša za propagandno glasilo. ⁵³⁹

536 SI AS 1760, t. e. 202, mapa IV, dok. 2, Program dela časopisa *Voce di Furlania*. Albanese, Rallegratevi della guerra, str. 200.

537 Prav tam.

538 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 45.

539 Albanese, Rallegratevi della guerra, str. 201.

**KOMPARATIVNA
ANALIZA
ČASOPISOV**

PARTIZANSKO ČASOPISJE

Kot rečeno, je tudi partizanski tisk, ki je izhajal na Primorskem, imel v prvi vrsti propagandno funkcijo. Pomembno propagandno dejavnost so opravljali partizanski listi, saj so imeli politično vsebino in so bili namenjeni obveščanju in prepričevanju partizanov kot tudi širših množic. Glasila, ki so izhajala v partizanskih enotah, pa so služila še zabavi borcev. Objavljala so tudi novice o sovražnikovih izgubah oziroma porazih okupatorjeve vojske, poročila o uspehih partizanskih enot, o dogodkih na bojiščih, o junaških dejanjih borcev, o padlih borcih, pa tudi o sojenju vojnim zločincem, zločinih domobrancev in grozodejstvih, ki so jih le-ti zagrešili. V njih je navedeno delovanje terencev, tudi poimensko, najdemo pa tudi imena in spominske zapise o ljudeh, ki so jih likvidirali fašisti in domobranci.

Veliko partizanskih listov je imelo uvodnike, ki so imeli pomembno vlogo pri zagotavljanju enotne politične usmeritve,⁵⁴⁰ in razdelane rubrike. Njihova vsebina je bila ostro protifašistična, s precejšnjim propagandnim nabojem, o čemer pričajo tudi poudarjena gesla.

540 Na Primorskem se je ta vloga izražala predvsem v uvodnikih *Partizanskega dnevnika*.

Propagandna gesla partizanskih listov na Primorskem

Partizanska gesla odsevajo usmerjenost partizanskih listov in pričajo o tem, kako je čas terjal nujno opredelitev vseh Slovencev: »Ali v tabor za svobodo in združitev slovenskega naroda za priključitev Slovenskega primorja novi Jugoslaviji ali pa v tabor izdajalcev lastnega naroda, za katere prihaja dan obračuna.«⁵⁴¹

Izpostaviti velja, da so bila gesla osvobodilnega boja mešanica nacionalnega in razrednega oziroma revolucionarnega programa.

Protifašistična propagandna gesla in gesla, uperjena proti domačim izdajalcem

Najpogosteje uporabljeno geslo, ki se pojavlja v vseh listih, je: »Smrt fašizmu – svobodo narodu!«

Druga gesla:

»Smrt italijanskim in nemškimi okupatorjem!«

»Smrt nemškimi osvajalcem!«

»Smrt nemškimi okupatorjem in njihovim pomagačem!«

»Smrt okupatorjem in gestapovskim plačancem!«

»Smrt fašističnemu okupatorju!«

»Smrt fašizmu in vsem domačim izdajalcem!«

»Smrt zakrknjenim italijanskim hlapcem!«

»Smrt švabobrancem, morilcem slovenskega naroda!«

»Boj skrivačem, strahopetcem in oportunistom!«

»Boj notranji reakciji in vsem pojavom fašizma!

»Domobranci! Nemški hlapci! Smrt izdajalcem!«

»Smrt domačim izdajalcem!«

»Maščujemo se nad fašističnimi morilci za vse njihove zločine!«

541 SI AS 1887, t. e. 61, Primorski poročevalec, 15. 6. 1943, str. 7.

Demokratična in k bratstvu usmerjena gesla

- »Živelno krvno bratstvo in slovanska vzajemnost!«
- »Živela nova demokratična, federativna Jugoslavija, ljubljena domovina vseh jugoslovanskih narodov!«
- »Živelno oboroženo bratstvo jugoslovanskih narodov!«
- »Naj žive naši junaški narodi in večno bratstvo med njimi!«
- »Naj živi sloga in skupnost Slovanov!«
- »Živela svobodna in demokratična Slovenija!«
- »Živela enotnost slovanskih narodov!«
- »Živela enotnost slovenskega naroda, združena v OF!«
- »Živela združena Slovenija v demokratični federativni Jugoslaviji!«
- »Tito Stalin Jugoslavija!«
- »Naj živi bratstvo sovjetskih in jugoslovanskih narodov v vojni in miru!«

Gesla, ki so povzdigovala Sovjetsko zvezo, Stalina in Rdečo armado ter druge zaveznike

- »Živela Sovjetska zveza, prva država delavcev in kmetov!«
- »Živela mogočna Rdeča armada!«
- »Živela Rdeča armada, ki zadaja smrtne udarce fašistični Nemčiji!
- »Živela Sovjetska zveza, braniteljica malih narodov!«
- »Naj živi junaška Rdeča armada, rešiteljica delovnega svobodoljubnega človeštva!«
- »Naj živi tovariš Stalin, vrhovni voditelj nepremagljive Rdeče armade, zmagovalec nad nemškimi fašisti!«
- »Živeli naši zavezniki Velika Britanija, Amerika in Sovjetska zveza!«
- »Naj žive naši veliki zavezniki Sovjetska zveza, Anglija in Amerika!«

Gesla, ki so pozivala k mobilizaciji in podpirala NOB

- »V borbo za popolno osvoboditev slovenskega ozemlja!«
- »Primorski Slovenci – k orožju!«
- »Vsi v NOV, vse za NOV!«
- »Vsi v partizane!«
- »Vsi v boj do končne zmage!«
- »Možje v vojsko!«
- »Kdor je sposoben za orožje, naj zgrabi za puško!«
- »Žrtvujmo vse sile za svobodo naše Titove Jugoslavije, za rešitev Trsta in Gorice od okupatorjev!«
- »Živela naša narodno-osvobodilna vojska!«
- »Živela naša slovenska partizanska vojska!«
- »Živela borba delavskega ljudstva za njegovo svobodo!«

Gesla, ki so nagovarjala ženske in dekleta k sodelovanju v boju za osvoboditev

- »Aktivizirajmo žene!«
- »Živela ženska protifašistična zveza!«
- »Živele slovenske partizanke, čast slovenskih žena in deklet!«
- »Žene! Sodelujte pri izgradnji slovenske narodne oblasti!«
- »Vse antifašistke podvojimo svoje napore v narodno osvobodilnem boju!«

Gesla, ki so poudarjala priključitev Primorske in Trsta Jugoslaviji

- »Naš Trst!«
- »Trst je nerazdružno zezan s Slovenskim Primorjem!«
- »Slovensko Primorje si v borbi gradi svojo demokratično oblast!«
- »Naj živi svobodna Primorska!«

Gesla, ki so izpostavljala OF

»Živela Osvobodilna fronta slovenskega naroda!«

»OF je preobrazila slovenski narod iz naroda hlapcev v narod junakov!«

»Ali z OF in zavezniki v zmago ali s Hitlerjem v grob!«

Te opredelitve, izražene v geslih, vejejo iz partizanskih glasil, ki so bila usmerjena proti fašizmu in domačim izdajalcem ter so napovedovala njihov poraz. Slavila so zmage zaveznikov, zlasti Rdeče armade. Prav poročila o zmagah in napredovanju Rdeče armade so bila v ospredju novic, ki so prihajale iz Sovjetske zveze. Posebej slovesno in zanosno so o njej pisali ob obletnicah: »Praznik Rdeče Armade pa ni samo praznik narodov Sovjetske Zveze, ampak je to praznik vsega naprednega sveta. Prav posebna čustva radosti in hvaležnosti pa vežejo na slavno Rdečo Armado nas, jugoslovanske narode. Bila nam je od prvega dne partizanstva neusahljiv vir moči.«⁵⁴²

Novice o Rdeči armadi so postajale pogostejše zlasti proti koncu vojne: »Skupno z bratsko Rdečo Armado bomo šli smelo naprej do popolne zmage in do popolnega uničenja vseh sovražnikov naše nove demokratične, federativne Jugoslavije! Skupno z Rdečo Armado v sigurno in srečno bodočnost!«⁵⁴³

V partizanskih listih zasledimo tudi uvodnike in članke, s katerimi so obeleževali obletnice Leninove smrti in Stalinovega rojstva. V članku z naslovom Petinšestdeseti rojstni dan maršala Stalina so pisali o Stalinu s skrajno hvalo in ga prikazali kot »človeka, ki je višji od vsakogar«. ⁵⁴⁴

Januarja 1945, ob 21. obletnici Leninove smrti, pa so v uvodniku z naslovom Lenin – dobrotnik človeštva poudarili, da

542 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 23. 2. 1945, str. 1.

543 Na izjemen pomen, ki so ga partizanski listi pripisovali Rdeči armadi ob njenih obletnicah, kaže tudi naslovnica 46. številke *Partizanskega dnevnika*, ki je bila ob praznovanju Rdeče armade natisnjena v rdeči barvi (Prav tam).

544 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 26. 12. 1944, str. 2.

»Lenin pomenja danes vsemu svetu prvega kovača svetovnega miru, pravice in svobode.«⁵⁴⁵

Partizanski časopisi so prinašali tudi novice o uspehih zaveznikov ter o sodelovanju Anglije in Amerike v narodnoosvobodilnem boju: »Naše prisrčno razmerje do zaveznikov je bilo več kot jasno podčrtano v zadnjem Churchillovem govoru, katerega večji del je bil posvečen novi Jugoslaviji.«⁵⁴⁶

V partizanskih listih, ki so izhajali na Primorskem, je imel vidno mesto lik Josipa Broza – Tita, zato so pogosto objavljali njegove govore, med katerimi je zaslediti naslednje besede: »S to borbo morajo biti in bodo osvobojeni naši bratje v Istri, Slovenskem Primorju in na Koroškem in živeli bodo svobodno s svojimi brati v novi domovini.«⁵⁴⁷

Njegovo ime so povezovali z »izbrisanjem krivičnih mej, s katerimi so nas pohlepni tuji imperialisti odtrgali od naših bratov.«⁵⁴⁸

Ob njegovem rojstnem dnevu so mu partizanski časopisi posvečali uvodnike in članke ter poročali o mitingih, ki so jih na ta dan običajno prirejali po vaseh: »Na predvečer so goreli veličastni kresovi od Krasa in Vipavske vse tja do Tolmina in Bovca in ljudstvo je na mitingih proslavilo rojstni dan svojega ljubljenega maršala.«⁵⁴⁹

545 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 24. 1. 1945, str. 1.

546 SI AS 1887, t. e. 68, Slovenka, april 1944, str. 16.

547 Citat je iz znamenitega govora »Tujega nočemo, a svojega ne damo!«, ki ga je Josip Broz – Tito imel 12. 9. 1944 na proslavi ob drugi obletnici ustanovitve I. dalmatinske brigade (SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 6. 3. 1945, str. 1).

548 Prav tam.

549 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 20. 3. 1945, str. 2. Josip Broz je bil rojen 7. 5. 1892 v Kumrovcu. Glede na različne podatke o njegovem rojstvu, npr. 25. maja, lahko predvidevamo, da so med vojno šteli za njegov rojstni dan 20. marec.

Mitingi – kulturne prireditve

»Po vseh vaseh prirejajo kulturne prireditve – mitinge, ki v teh težkih vojnih časih človeka vsaj za kratek čas usmerijo v duhovno življenje.«⁵⁵⁰

Po besedah Boža Repeta so bili mitingi osnovna oblika partizanske kulturne dejavnosti. Na njih so poleg govornikov nastopali tudi recitatorji in pevci ter gledališčniki v improviziranih gledaliških predstavah po zgledu *commedie dell'arte*.⁵⁵¹

Partizanski listi so pisali o mitingih, ki so se vrstili po številnih primorskih krajih. Partizani so jih prirejali, ker naj bi imeli velik politično-vzgojni pomen, predvsem takrat, kadar so jih organizirali po vaseh, saj naj bi utrjevali enotnost ljudstva in partizanske vojske.

V zapiskih o dogodkih Južnoprimorskega odreda 9. korpusa NOV in POJ najdemo številne novice o mitingih. Med temi je objavljeno tudi poročilo o mitingu 3. bataljona JPO v Vojščici, ki ga je napisal propagandist Martinek:

»Dne 21. 5. 1944 zvečer ob 21. uri smo priredili miting, na katerem je bilo 320 ljudi, naših tovarišev pa je bilo 70. /.../ Govoril je politkomisar Marko. Na kratko je govornik pojasnil, kako in zakaj je propadla Jugoslavija. /.../ Ko je propadla Jugoslavija, je bila KPJ tista, ki je organizirala OF. Mi smo se lotili s parolo: Narod bode le toliko svoboden, kolikor svobode si bo sam priboril. /.../ Vzklikalo se je Rdeči armadi, njenemu vodji tov. Stalinu, partizanski vojski, njenemu maršalu Titu ter našim zaveznikom. Z dovoljenjem vaškega odbora se je tudi parkrat zaplesalo. Končali smo ob 24. uri.«⁵⁵²

550 SI AS 1887, t. e. 34, Borba in vzgoja, 1944, str. 29.

551 Repe, *S puško in knjigo*, str. 105.

552 Poročilo je objavljeno v publikaciji *Južnoprimorski borci* (25. 9. 1977, str. 11–12), ki jo je izdal odbor Južnoprimorskega odreda pri občinskem odboru ZB NOV Sežana ob priliki srečanja borcev v Kobjeglavi. V njej so zajeti prispevki iz glasila *Južnoprimorski borci*, ki je izhajalo leta 1944.

Mitingi naj bi imeli pomembno propagandno vlogo, pri čemer naj bi na udeležence močno učinkovala umetnost, zlasti branje poezije.⁵⁵³

Tudi Goriška brda so bila znana po mitingih, ki so jih prirejali vsako nedeljo, večkrat pa tudi med tednom. Mitinge so organizirali v raznih krajih, tako v središču Brd kot tudi v bližini Gorice in sovražnikovih postojank, največkrat v dvorani, včasih pa tudi na prostem.⁵⁵⁴

V letu 1944 so se v slovenskem glavnem štabu spopadali s problemom partizanskih mitingov, ki naj bi se nekako iztrošili, zato so si jih prizadevali na novo osmisлити. Predvsem so jih skušali očistiti »neokusnih predmestnih oštarijskih šal«, opozarjali pa so tudi na primerno okrasitev dvoran ob teh priložnostih.⁵⁵⁵

Nova navodila so upoštevali tudi pri pripravi mitinga v novembra 1944 osvobojeni Ajdovščini:

»Proti večeru je ljudstvo napolnilo dvorano, ki je bila lepo okrašena, ter v napetem pričakovanju čakalo slovesnega trenutka, da bo prvič po štirinajstih mesecih zopet zaslišalo svobodno besedo iz ust najvišjih predstavnikov naše civilne in vojaške oblasti na Primorskem.

Svečan trenutek! Iz svobodne Ajdovščine, ki je bila še včeraj gnezdo okupatorja in njegovih hlapcev, je spregovoril najvišji predstavnik primorske ljudske oblasti predsednik PNOO (Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje; op. a.) tov. France Bevk in povedal vsemu svetu resnico o edino pravi poti OF, ki nas je privedla do svobode in o potuhnjeni fašistični nevarnosti, ki še vedno steguje pohlepne prste po naši zemlji.«⁵⁵⁶

553 O tem je pripovedoval Matej Bor: »Ni se dogajalo poredko, da so ženice, ki so imele sinove in može pri belih, odhajale s takih mitingov objokanih oči, da so potožile: 'Oh, ko bi bili prišli k nam že prej!' Kaj so videle te ženice? Videle so partizansko srce. In to srce jim je pokazala pesem, ne bombastična, pač pa pristrčno človeška, nevsiljiva. Priznam, da sem rad nastopal na takih mitingih, rajši s pesmijo ko z govorom. Govor prepriča, pesem pretrese. Umetniška beseda seže v srce, propaganda se ga večkrat samo dotakne« (Liška, Razgovor z Matejem Borom, str. 153).

554 Podatek je iz publikacije *Ob Soči*, 4. 7. 1980, str. 35–36, v kateri so zajeti najpomembnejši prispevki iz glasila *Ob Soči*, ki je izhajalo leta 1944.

555 Deželak Barič, *Cenzura v slovenskem odporništvu*, str. 163.

556 SI AS 1887, t. e. 57, *Partizanski dnevnik*, 30. 11. 1944, str. 2.

Nove meje – priključitev Primorske s Trstom Jugoslaviji

»Nobenega dvoma ne more več biti; bodoča Jugoslavija bo Titova, to se pravi, bodoča Jugoslavija v njenih novih mejah bo dežela nove demokracije, skupna domovina enakopravnih, v bratstvu trdno povezanih jugoslovanskih narodov. In del te nove Jugoslavije bo tudi združena Slovenija s Slovenskim Primorjem, Trstom, Gorico in Slovensko Benečijo.«⁵⁵⁷

Ivan Cankar, slovenski pisatelj in intelektualec, je že aprila 1918 izpostavil ključno vlogo Trsta kot jadranskega pristanišča in poudaril, da bi bilo s priključitvijo mesta Italiji »slovensko narodno telo« ohromljeno.⁵⁵⁸ Po pisanju Marte Verginella je bil Cankar prepričan, da se »samostojna in demokratična Jugoslavija brez Trsta ne bi mogla roditi«.⁵⁵⁹

Med dokumenti o priključitvi Primorske k Jugoslaviji, a brez konkretnih ozemeljskih določil, je bil najpomembnejši odlok, ki ga je 16. septembra 1943 sprejel Vrhovni plenum OF, in sicer o priključitvi Primorske k svobodni in zedinjeni Sloveniji v okviru svobodne in demokratične Jugoslavije. Italijanski manjšini so zagotavljali avtonomijo. Odlok o priključitvi je nato v začetku oktobra potrdil Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, prav tako pa tudi Avnoj na svojem drugem zasedanju konec novembra 1943.⁵⁶⁰

Zapisi o zahtevah po priključitvi Primorske s Trstom Jugoslaviji so bili v vseh partizanskih listih. O zapletenem položaju, v katerem sta se znašla Trst in Istra med drugo svetovno vojno, in o razlogih za tako stanje je pisal tudi France Perovšek⁵⁶¹

557 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 15. 11. 1944, str. 1.

558 Cankar je o tem govoril 20. 4. 1918 v dvorani Ljudskega odra v Trstu na predavanju z naslovom Očiščenje in pomlajenje (Verginella, *Meja drugih*, str. 103). Med 27. in 29. aprilom je bilo besedilo predavanja objavljeno na straneh glasila Socialdemokratske stranke *Naprej*. Gl. Cankar, *Očiščenje in pomlajenje*, str. 121.

559 Verginella, *Meja drugih*, str. 103.

560 Čepič, Guštin in Troha, *Slovenija v vojni*, str. 253.

561 France Perovšek (Šmarje pri Grosupljem 1922–Ljubljana 2011) je med drugo svetovno

v spominih na južno Primorsko: Brkini, Istra in Pivka v NOB v zadnjih mesecih vojne: »Razumljivo je, da sta bila prav Trst in Istra s svojim neposrednim zaledjem zaradi svojih mešanih etničnih elementov in posebnega vojno-strateškega pomena v tedanjih kombinacijah na tehtnici medzavezniških odnosov najbolj občutljiva faktorja.«⁵⁶²

To naj bi bil po njegovem mnenju tudi razlog, da je »slovensko vodstvo NOB/CK KPS, Predsedstvo SNOS in glavni štab NOV in POS, posvečalo prav njim in južnoprimorskemu okrožju posebno skrb«.⁵⁶³

Po besedah v Trstu rojenega pravnika Joža Vilfana naj bi bilo »vsakemu Primorcu še bolj nagonsko, kakor pa razumsko jasno, da brez Trsta ni Primorske in da zato brez priključitve Trsta Titovi Jugoslaviji tudi ni dokončne in popolne osvoboditve.«⁵⁶⁴

Takratno slovensko vodstvo NOB in CK KPS je poudarjalo, da Trsta ni mogoče ločiti od Primorske, tako po njegovi geografsko-ekonomski poziciji in njegovi povezanosti z neposrednim zaledjem kot tudi po njegovi politični pripadnosti:

»Čeprav je Trst narodnostno mešano mesto, leži na strnjenem slovenskem ozemlju in predstavlja naravno okno Slovenije v svet. Obala Trsta in njegove okolice je edina slovenska obala. Poleg tega pa je Trst po svoji gospodarski funkciji kot pomorsko pristaniško mesto najtesneje povezan s širšim zaledjem srednje Evrope in Podonavja ter se edino lahko v tej gospodarski povezanosti razvije v veliko obmorsko pristanišče.«⁵⁶⁵

Partizanski listi so za tragično usodo kot posledico razmejitve, ki je doletela Istro in Primorsko po prvi svetovni vojni,

vojno deloval v narodnoosvobodilnem gibanju. Bil je nosilec partizanske spomenice leta 1941 in politični komisar v več enotah. Po koncu vojne je vodil slovenski del cone B Julijske krajine in bil predsednik Poverjeništa PNOO za Slovensko primorje in Trst. Napisal je knjigo *Moja resnica*, v kateri so zbrani spominski utrinki iz njegovega življenja in delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani. V 50. letih 20. stoletja je bil tudi generalni direktor RTV Ljubljana (Perovšek, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 624).

562 SI PAK 351, t. e. 2, št. 14, Partizanske enote in politične organizacije zadnje mesece pred osvoboditvijo.

563 Prav tam.

564 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 16. 10. 1944, str. 1.

565 Babič, *Borba za Trst*, str. 17.

krivili takratnega italijanskega ministra brez listnice, grofa Carla Sforzo, »ki je sam sebe sicer smatral za ‚prijatelja‘ Jugoslovanov, a je spletkaril v Angliji in Franciji proti Jugoslaviji«. ⁵⁶⁶ Obsojali so ga, da je pristopil k reševanju italijansko-jugoslovanske razmejitve šele takrat, »ko se je moral ameriški president Wilson – opora jugoslovanskih politikov – umakniti iz Evrope in ko se je zavezništvo med Anglijo in Francijo že močno ohladilo, tako da so Jugoslovani ostali takorekoč brez vsake mednarodne podpore«. Zapisali so, da je »tedaj Sforzi uspelo in mi smo izgubili 600.000 ljudi naše narodnosti, ki so pozneje padli pod italijansko sužnost«. ⁵⁶⁷

France Bevk je v članku, objavljenem 12. novembra 1944 v *Partizanskem dnevniku*, spomnil na 24. obletnico rapalske pogodbe, črnega dneva bridkega spomina za vse primorske Slovence, s katero je bila »tretjina Slovencev nasilno odtrgana od svojega telesa, najzavednejši del našega naroda pa na milost in nemilost izročen najbolj mračnemu nazadnjaštvu vseh časov – fašizmu«. ⁵⁶⁸ Kot glavni notranji vzrok tedanjega poraza Bevk navaja »popolno brezglavost takratnega političnega vodstva, ki je viselo v precepu med demokratičnim gibanjem in fašizmom«. Med najpomembnejše zunanje vzgibe te »narodne nesreče« pa uvršča italijanski imperializem, ki naj ne bi »hlepel le po Slovenskem Primorju, ampak po celi Sloveniji kot naravnemu zaledju Trsta«. Po Bevkovih besedah je bilo »Slovensko Primorje, ki ga je Italija dobila po Rapalski pogodbi, le odskočna deska za njene imperialistične cilje. Bogatin je vzel siromaku edino jagnje. Tak je npravstveni nauk svetega samoljubja močnih, ki se ga ne da pobijati s sklicevanjem na pravico, ampak samo s silo«. ⁵⁶⁹

Partizansko časopisje je pogosto opozarjalo na težnje italijanskih imperialistov, ki »zadnji čas s krikom zahtevajo Slovensko Primorje s Trstom«, in navajalo, da smo primorski Slovenci »po bridkih izkušnjah zadnjih dveh desetletjih trdno odločeni:

566 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 9. 11. 1944, str. 2.

567 Prav tam.

568 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 12. 11. 1944, str. 1.

569 Prav tam.

nikoli in nikomur več hlapci! Ne verjamemo več nobenim obljubam, tujega nočemo, hočemo samo to, kar nam po vseh naravnih pravicah pritiče. Hočemo k združenim Sloveniji v Titovi Jugoslaviji!«⁵⁷⁰

Partizanski listi so prinašali tudi novice o fašističnem naspotovanju oziroma ugovorih priključitvi Primorske s Trstom novi Jugoslaviji. Tik pred koncem vojne je France Bevk v uvodniku z naslovom Bomba v Rimu opozarjal, da se fašisti, kljub porazu v drugi svetovni vojni, niso odrekli temu območju:

»Še več. Oni se niso odrekli niti Sloveniji, Dalmaciji in drugim sestavnim delom Jugoslavije, po katerih hlepajo v svojem imperializmu. Le zato danes o tem še ne govorijo, ker še ni prišla prava ura. Fašistična stremeljenja naj bi podpirala mednarodna reakcija, ki zasleduje svoje zločinske koristi. Ista reakcija, ki je že pred leti iz sebičnih razlogov pomagala fašizmu na noge in je sokriva vsega gorja in vseh zločinov te vojne, se danes poslužuje fašizma za gonjo proti novi Jugoslaviji in proti naprednim, svobodoljubnim silam sveta. Solidarni s fašistično bombo so tudi naši narodni izdajalci, ki so se zatekli pod visoko varstvo v Rim. Ti namreč nočejo, da bi bilo Slovensko Primorje priključeno k Jugoslaviji. Oni hočejo z ostalo mednarodno reakcijo narediti iz Slovenskega Primorja odskočno desko za Slovenijo in Jugoslavijo, da bi v njo znova zanesli narodno neslogo in socialno suženjstvo.«⁵⁷¹

Ob koncu druge svetovne vojne je bilo vprašanje Trsta pogosto omenjeno v partizanskih listih, saj je bilo, po besedah Edvarda Kardelja, z njim »povezano vprašanje miru za Jugoslavijo in Srednjo Evropo«.⁵⁷²

O pripadnosti Primorske s Trstom Jugoslaviji je razmišljal tudi Metod Mikuž in zapisal: »Nihče, če je iskren in pošten, ne bo trdil, da Slovensko Primorje ni kompaktno sklenjen in s slovenskim življenjem poseljen teritorij. Po drugi strani pa prav tako ni mogoče zanikati, da so ob obali Jadranskega morja kraji in

570 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 30. 3. 1945, str. 1.

571 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 15. 4. 1945, str. 1.

572 *Slovenski poročevalec*, 15. 5. 1945, str. 1.

mesta z nedvomno in pretežno italijansko večino.«⁵⁷³ V nadaljevanju je izpostavil »edino pravilno pa tudi nepreklicno rešitev: Slovensko Primorje je in ostane slovensko, Trst je in ostane avtonomen s svojo italijansko večino in to v sklopu demokratične in federativne Titove Jugoslavije.«⁵⁷⁴

Po pisanju partizanskega časopisja naj bi taka rešitev pomenila »borbo na življenje in smrt proti italijanskemu in nemškemu fašizmu.«⁵⁷⁵

Mobilizacija

»Z borbo smo si priborili eno prvih mest v svetu. Borba jugoslovanskih narodov nam jamči nedeljivo Primorsko v Jugoslaviji. Borba je mobilizacija.«⁵⁷⁶

OF in NOV Slovenije sta 11. septembra 1943 razglasili vojaško obveznost »vseh moških od 17. do 50. leta.«⁵⁷⁷ Klic v bojne vrste je bil namenjen tudi ženam in dekletom: »Vstopajte pogumno v vrste naše Narodno osvobodilne vojske Jugoslavije. Vse žene in dekleta, ki pa ostanete na svojih domovih, podprite z vsemi močmi mobilizacijo in krepite naše zaledje.«⁵⁷⁸

Mobilizacijo so izvajali odbori OF, enote NOV, pozneje pa še komande zaledne vojaške oblasti. Samo na Primorskem je nastalo več kot trideset bataljonov, med njimi tudi italijanski gari baldinski. Vojaško organiziranje in usposabljanje novih vojaških enot je močno zaostajalo za njihovo številčnostjo.⁵⁷⁹

Splošni mobilizaciji je Boris Kidrič pripisoval osrednjo vlogo, »ki so ji podrejene vse druge, tudi politične in organizacijske.«⁵⁸⁰

573 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 7. 5. 1945, str. 1.

574 Prav tam.

575 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 7. 2. 1945, str. 1.

576 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 22. 10. 1944, str. 1.

577 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 26. 11. 1944, str. 1.

578 SI AS 1887, t. e. 68, Slovenka, september 1943, str. 20.

579 Lešnik in Tomc, *Rdeče in črno*, str. 62.

580 SI AS 1887, t. e. 47, Ljudska pravica, 30. 7. 1944, str. 1.

K orožju je primorske Slovence nagovarjal tudi France Bevk: »Močna narodna vojska je danes naša pglavitna naloga. Kdor resnično ljubi svojo domovino, mora brezpogojno slediti temu klicu. Vsak izmed nas brez izjeme mora prispevati k zgradbi naše svobode.«⁵⁸¹

K mobilizaciji so pozivali tudi v časopisu *Bratstvo/Fratellanza*: »Tržaški in okoliški delavci! Iz naših tovaren mora zadonetii krik po maščevanju in navdušiti vse rodoljube za osvobodilni boj.«⁵⁸²

Partizanski tisk je tiste, ki se niso pridružili partizanski vojski, obsojal in jih označil za »največje škodljivce svojega naroda in delovnega ljudstva.«⁵⁸³ Ostro je napadal vse, ki so se mobilizaciji izmikali, in tako imenovanim »skrivačem« napovedoval maščevanje:

»Te vrste skrivači niso prav nič manj škodljivi kot oni, ki se skrivajo v bunkarjih ali gozdovih, kajti oni ne samo, da se izmikajo narodni dolžnosti, ampak vodenijo in zavirajo razvoj naše ljudske oblasti ter ustvarjajo nerazpoloženje ljudstva. Z njimi moramo brezpogojno temeljito počistiti. To smo dolžni storiti zato, da popravimo krivico, ki smo jo s tem storili onim, ki so dali za našo sveto stvar svoje življenje, in onim, ki se že mesece ali celo leta borijo. In končno tudi zato, da ohranimo čast naši primorski deželi.«⁵⁸⁴

Jeseni 1944 so pričakovali skorajšnji konec vojne in zato še okrepili priprave na osvoboditev ter pozive na priključitev k NOG v vsej Jugoslaviji, tudi v Sloveniji: »Pod orožje, na okope za poslednji boj! Prav v teh dneh je potrebna mobilizacija vseh živih in tvornih sil jugoslovanskih narodov. Storimo za to mobilizacijo vse, tako da bodo vsi narodi Jugoslavije, vsi rodoljubi kot en mož šli na fronto za dokončno osvoboditev naše domovine in za dokončno zavarovanje vseh pridobitev naše velike domovinske vojne.«⁵⁸⁵

581 SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 10. 8. 1944, str. 7–8.

582 *Bratstvo/Fratellanza*, 20. 6. 1944, str. 1.

583 SI AS 1887, t. e. 68, Slovenka, september 1943, str. 20.

584 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 24. 10. 1944, str. 4.

585 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 26. 11. 1944, str. 1.

Slovanstvo – bratstvo slovanskih narodov

»Edinost, sreča, sprava – k nam naj nazaj se vrnejo; – otrok, kar ima Slava, – vsi naj si v roke sežejo, – da oblast – in z njo čast, – ko pred, spet naša bosta last!«⁵⁸⁶

Že od nekdaj je obstajala velika težnja po bratstvu in sodelovanju med slovanskimi narodi, ki ima korenine predvsem v njihovem zatiranju in podrejenosti. Ta prizadevanja so se pojavljala skozi vso zgodovino južnoslovanskih narodov. Medsebojno sodelovanje med njimi pa se je v preteklosti izražalo vedno in predvsem v duhovnih in kulturnih stikih. Pri Slovencih sta bila v 19. stoletju posebno močna ilirizem in panslavizem.⁵⁸⁷ Z naraščanjem nemškega nacionalizma v 70-ih letih 19. stoletja in zaradi izredno težkih okoliščin⁵⁸⁸ so Slovenci moralno oporo iskali zlasti v slovanstvu in v jugoslovanstvu.⁵⁸⁹

»Najboljši duhovi južnoslovanskih narodov so v času prebujanja narodov, zlasti pa v drugi polovici XIX. stoletja iskali izhoda iz suženjstva in zatiranja svojih narodov. Slovansko čustvovanje jim je usmerjalo poglede na enako zatirane južne brate, sorodne po krvi in jeziku. Tako se je rodila jugoslovanska ideja, ideja državne skupnosti Južnih Slovanov na osnovi bratstva in enakopravnosti.«⁵⁹⁰

Ta ideja naj bi se uresničila v demokratični Jugoslaviji.

Potreba po medsebojnem sodelovanju slovanskih narodov je zaživela tudi v drugi svetovni vojni, ko naj bi »borba proti skupnemu sovražniku zacementirala edinstvo med našimi narodi in narodi Sovjetske zveze.«⁵⁹¹

586 France Prešeren, Zdravljica. SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 9. 11. 1944, str. 1.

587 Panslavizem/panslovanstvo/vseslovanstvo – ideja o kulturni sorodnosti in političnem zedinjenju Slovanov (Panslavizem, *Leksikon Sova*, str. 812); kulturno in politično gibanje v 19. in začetku 20. stoletja za zблиžanje in politično združitev Slovanov (Panslavizem, *Veliki slovar tujk*, str. 841).

588 Nemško nevarnost so predstavljali: nasilni centralizem, ponemčevanje, gospodarsko izkoriščanje šibkejših slojev, korupcija in kulturni boj (Erjavec, *Slovenija in Slovenci*, str. 35).

589 Prav tam. Djilas, *Borba slovanskih narodov*, str. 9–22. Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*, str. 54.

590 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 22. 12. 1944, str. 1.

591 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 26. 10. 1944, str. 2.

Zavest o pripadnosti slovanskim narodom je krepil celoten partizanski tisk. Izpostavljal je bratsko povezanost slovanskih dežel in navajal, da je »zadnja svetovna vojna važen mejnik v zgodovini slovanskih narodov. Začasno je odstranila z evropske pozornice največjega sovražnika slovanskih narodov, vsenemški imperializem. Prinesla je nekaj novih slovanskih držav: Jugoslavijo, Češkoslovaško in Poljsko.«⁵⁹²

Prav v drugi svetovni vojni naj bi se porodila skupnost slovanskih narodov z globoko demokratično osnovo. Bratstvo in njihova borbena enotnost pa naj bi izražala nov jugoslovanski patriotizem kot protiutež lokalnemu patriotizmu: »V prvi vrsti je z bratstvom in bojevno enotnostjo naših narodov izražen nov jugoslovanski patriotizem, ki je stvarno vedno živel.«⁵⁹³

Nasprotovanje »lokalpatriotizmu« v prizadevanju za demokratične vrednote

»Zakoreninjene ostanke ozkogrudnosti in lokalnega patriotizma, ki imajo seveda tudi svoje objektivne korenine v suženjski preteklosti in dolgotrajni reakcionarni vzgoji, moramo sistematično iz dneva v dan odpravljati.«⁵⁹⁴

S ciljem čim učinkovitejšega nadzora so na predlog CK KPS leta 1944 začeli centralizirati partizanski tisk. Agitprop je ocenjeval, da je vprašanje lokalnih listov prišlo na kritično točko, saj je obstajala velika nevarnost, da postanejo vir »lokalpatriotizma«. Nastopil je zlasti proti okrožnim listom.⁵⁹⁵

Pojav »lokalpatriotizma« naj bi bil škodljiv zlasti na Primorskem, kjer naj bi bil povezan s »hlapčevskimi ostanke težke

592 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 9. 11. 1944, str. 1.

593 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 23. 9. 1944, str. 1.

594 Iz govora Borisa Kidriča na drugem zboru aktivistov Osvobodilne fronte, ki je bil v Črnomlju od 4. do 6. 9. 1944 (SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 17. 10. 1944, str. 1).

595 Deželak Barič, Cenzura v slovenskem odporništvu, str. 166–167.

preteklosti slovenskega naroda, ki so zapustili v političnem življenju precejšnje sledove.«⁵⁹⁶

Pisanje partizanskih listov o škodljivosti »lokalpatriotizma« se je stopnjevalo proti koncu vojne, »ko je enotnost slovenskega naroda v okviru celotne, velike in močne Jugoslavije v borbi za dokončno osvoboditev in očuvanje naših nacionalnih in demokratičnih pridobitev potrebna bolj kot kdajkoli prej.«⁵⁹⁷

Reprezentacija nasprotnikov v partizanskih listih

*»Kaznujmo nemško-fašistične izrodke za
ropanje in požiganje naših mest in vasi,
za nasilstvo nad ženami in otroki, za
ubijanje in odganjanje ljudi v nemško suženjstvo!
Maščevanje in smrt fašističnim banditom!«⁵⁹⁸*

Miklavž Komelj navaja, da je bil v partizanih ključna referenca za konceptualizacijo fašizma in antifašizma referat Georgija Dimitrova na 7. kongresu Kominterne avgusta 1935, ki je dal konceptualno izhodišče za mednarodno ljudskofrontno povezovanje antifašističnih sil.⁵⁹⁹ V tej konceptualizaciji obsega pojem »fašizem« tako italijanski fašizem kot nemški nacizem pa tudi strukturno sorodne pojave pri drugih narodih. Boj proti fašizmu je bil tudi boj proti domačemu fašizmu.⁶⁰⁰ Ta koncept razberemo tudi v partizanskih listih: »Trst sovraži svoje gospodarje Nemce, njihove hlapce italijanske fašiste in slovenske švabobrnce pa vrh tega še prezira. Tržačani, Slovenci in Italijani, ne delajo velikih razlik med enimi in drugimi. Domobrnce imenujejo slovenske fašiste, črnosrajčnike pa enostavno fašisti.«⁶⁰¹

596 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 17. 10. 1944, str. 1.

597 Prav tam.

598 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 3. 3. 1945, str. 2.

599 Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*, str. 26.

600 Prav tam, str. 29.

601 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 24. 11. 1944, str. 2.

Reprezentacija domačih izdajalcev: »zločinska drhal«

»Razkrinkali bomo fašiste in pometli z njimi, pa naj bodo to domači izdajalci ali tujci brez ozira na to, kakšna halja jim pokriva pleča.«⁶⁰²

»Domači izdajalci je ideološko nabita sintagma, ki se je uveljavila kot del partizanske/komunistične interpretacije dogajanja v Sloveniji med drugo svetovno vojno, in v tem smislu jo uporabljamo z zadržkom: pripadniki različnih vojaških formacij, na katere se nanaša,⁶⁰³ sebe nikakor niso doživljali kot narodne izdajalce, nasprotno, prepričani so bili, da z bojem proti komunistični revoluciji zgolj služijo interesom svojega naroda.«⁶⁰⁴

Domači izdajalci so v partizanskih časopisih predstavljeni kot posebno »zlo«: zlobni, zahrbtni in nasilni. Med partizanskimi listi, ki so veliko strani namenjali pisanju o domačih izdajalcih in njihovih zločinih, je po ostrini izstopal *Partizanski dnevnik*:

»Večkrat smo že opozarjali na namene narodnih izdajalcev vseh odtenkov, od tistih, ki se skrivajo po vatikanskih samostanih, do vseh drugih prodancev, ki so za nekaj judeževih grošev pripravljene služiti komurkoli, kateri sedaj bridko občutijo, da je njihov gospodar Hitler obsojen na skorajšnji pogin. Hoteli bi odtrgati vsaj del slovenskega ozemlja od Jugoslavije, da bi si tam ustvarili pribežališče.«⁶⁰⁵

Kazen narodnim izdajalcem so napovedovali številni uvodniki v tem časopisu, zlasti tisti izpod peresa Franceta Bevka. V njih avtor svari vse tiste Primorce, ki nameravajo do konca vztrajati v svojem izdajalskem početju, da bodo »postavljeni pred Narodna sodišča in sojeni, kot zahteva ljudska pravica.«⁶⁰⁶

602 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 7. 12. 1944, str. 1.

603 MVAC ali *Milizia volontaria Anti-Communistica* (prostovoljna protikomunistična milica) oziroma popularno »bela garda«, domobranci, »plava garda« (Stanković, Bunkerji, stereotipi in razpoke, str. 211).

604 Prav tam.

605 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 6. 3. 1945, str. 1.

606 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 5. 12. 1944, str. 1.

V nadaljevanju zapiše, da »bodo vsi krivci kaznovani za svoje zločine nad našim narodom, vsak po svojem zasluženju. Polagali bodo račun za vsakega ubitega Slovenca, za vsako požgano hišo, za vsako srago krvi in prelito solzo. /.../ Če bodo pobegnili z Nemci, naj se ne varajo: poraženi Švabi jih bodo izdali. Roka pravice jih bo dosegla. Naš narod bo očiščen in prerojen stopil v svobodo.«⁶⁰⁷

V partizanskih listih so poudarjali, da krivci gorja niso samo Mussolini in njegovi generali, temveč tudi vsi tisti, ki so »izvrševali nečloveška povelja in pogosto iz lastnega zverinskega nagiba vršili grozodejstva. Krivi so tujčevi hlapci, naši narodni izdajalci.«⁶⁰⁸

Partizani so maščevanje domačim izdajalcem napovedovali tudi v nagovorih na spominskih kulturnih večerih, ki so jih posvečali padlim soborcem: »Mi, vaši tovariši, sveto obljubljam, se zaklinjamo, da vas bomo maščevali, trdo maščevali. Držali se bomo gesla: Zob za zob, kri za kri! Kadarkoli bomo obračunavali z našimi smrtnimi sovražniki – domačimi izdajalci in okupatorji!«⁶⁰⁹

Na podlagi zapisa, ki so ga v partizanskem časopisu posvetili prvi obletnici cerkniških žrtev, lahko domnevam, da ni šlo le za propagandno potezo. Tečajnike, ki so od 21. januarja 1944 obiskovali partijsko šolo v Cerknem, naj bi izdali domači izdajalci, zato so pripadniki nemške enote 27. januarja slušatelje presenetili in jih veliko pobili.⁶¹⁰ V partizanskem listu so navedli,

607 Prav tam.

608 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 24. 11. 1944, str. 1.

609 Iz nagovora Egidija Šorlija, politkomisarja 1. čete 2. bataljona 2. brigade VDV Slovenije, 30. 6. 1944. Najdemo ga v publikaciji *Ob Soči*, 4. 7. 1980, str. 30, v kateri so zajeti najpomembnejši prispevki iz glasila *Ob Soči*, ki je izhajalo leta 1944.

610 27. 1. 1944 zjutraj je v Cerkno, kjer je od 21. januarja potekal 6. tečaj partijske šole za Primorsko in Gorenjsko, vdrla nemška 2. četa bataljona planinskih lovcev iz Idrije. V splošni zmedi je nemška enota ubila 47 in ranila 15 tečajnikov, pripadnikov zaščitne čete in drugih enot. Na pobudo Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko in ob odločilnem sodelovanju Rajonskega komiteja KPS Cerkno je pokrajinska komisija VOS aretirala 15 domačinov. Ti so bili predvsem zaradi kritiziranja partizanstva in komunistične partije že jeseni 1943 obdolženi kot pripadniki t. i. bele oziroma plave garde. Osumljeni so bili tudi izdajstva, saj naj bi nemški enoti sporočali položaje partizanskih enot. Aretirane, med katerimi sta bila tudi kaplana Lado Piščanc in Ludvik Sluga, so na območju Cerkljanskega

da so domnevne sokrivce, ki so »cerkljanske žrtve izročili v roke njihovim krvnikom, že kaznovali, kot bomo kaznovali vsakega izdajalca, pa naj nosi kakršnokoli suktnjo«. ⁶¹¹

Reprezentacija domobrancev: »švabobranci«

Partizanski listi so redno objavljali tudi protidomobransko propagando. Poimenovanje domobrancev v člankih ter njihovo prikazovanje na risbah oziroma karikaturah je zato izrazito negativno, peyorativno in posmehljivo. V vseh partizanskih listih domobranci označujejo s »švabobranci«. Poleg te oznake se pojavljajo še naslednja poimenovanja: »bratomorilci«, »domači izdajalci/izvržki«, »zločinska drhal/sodrga«, »okupatorjevi psi/hlapci«, »slovenski hlapci«, »Hitlerjevi hlapci/pajdaši«, »nemški hlapci/sluge«, »belogardistični hlapci«, »garjevi psi«, »Rupnikovi belogardisti«, »morilci«, »zločinci«, »domožgalska vojska«, »narodni izmečki/izvržki«, »golazen«, »rablji«.

Kot izrazito negativna figura v partizanskem tisku nastopa Leon Rupnik, »komandant slovenskih domobrancev s hitlerjevskim kljukastim križem na rokavu«, pod čigar vodstvom naj bi se zbirala »tolpa garjevih ostankov tepenih belih in modrih gard«. ⁶¹² Med razlogi za prihod domobrancev na Primorsko in za »načrt švabobranske ofenzive« na to območje so časopisi navajali uporni značaj Primorcev: »Tu živi ljudstvo, ki ga italijansko fašistično nasilje v četrto stoletja ni moglo zlomiti. Za izčrpanega Hitlerja zelo trd oreh! Tu bi nemškemu fašizmu prav prišla pomoč ljudi, ki bi zanj nastopili kot – Slovenci! Tu bi se morda tudi več opravilo, ker Primorci še ne poznajo zločinov belih in modrih razbojnikov nad dolenskim in notranjskim prebivalstvom.« ⁶¹³

V partizanskih listih je zaslediti številne pozive domobrancem, naj izstopijo iz »Hitlerjevega smrtnega objema« in

Vrha zasliševali, 4. februarja pa ustrelili in vrgli v brezno. Eden od njih je preživel. Ustreljeni so bili nedolžni (Čepič, Guštin in Troha, *Slovenija v vojni*, str. 362. Mlakar, *Tragedija v Cerknem*).

611 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 27. 1. 1945, str. 1.

612 SI AS 1887, t. e. 61, Primorski kmečki glas, 10. 1. 1944, str. 5.

613 Prav tam.

se pridružijo narodnoosvobodilni vojski.⁶¹⁴ Prav tako je pogosto opaziti svarila domobrancem oziroma opozorila vsem, ki se borijo v vrstah domobrancev, da bodo postavljeni pred vojno sodišče in najstrožje kaznovani.

Domobrancem so očitali, da »brezuspješno poizkušajo preprečiti našo svobodo«.⁶¹⁵

»Zločinska drhal, ki je z Nemci povezana na življenje in smrt, bo s svojimi gospodarji izginila pred udarci zaveznikov in Jugoslovanske armade. Ostalo bo svobodno, očiščeno Slovensko Primorje v zedinjeni Sloveniji in Titovi Jugoslaviji. Primorsko ljudstvo, ki je toliko žrtvovalo za svojo svobodo, bo radostno šlo na delo v izgradnjo lepše in srečnejše bodočnosti v miru in blagostanju. Omahljivci in narodni izdajalci, ki so v najtežjih trenutkih sodelovali s sovražniki, pa bodo klicani na odgovor in sodbo.«⁶¹⁶

Zapisi, objavljeni v rubriki Krajevne vesti, domobrance pogosto prikazujejo kot zločince in tatove, npr. v notici iz Lokavca:

»Domobranci iz Ajdovščine so spet pokazali vso svojo zločinsko podlost. Dne 7. t. m. so obkolili vas Kompore pri Lokavcu in iz zasede zahrbtno ubili dva naša tovariša, ki sta tam prenočevala. Hkrati so ranili tudi neko dekle, ki je prav tedaj stopilo iz bližnje hiše. Zapri so njeno mater v sobo in se podali v klet, kjer so z vinom zalivali svoje delo. Na koncu so oropali v hiši vse vrednosti, iz hleva pa ukradli vola.«⁶¹⁷

Partizanski časopisi so ostro obsojali ustanovitev »domobranske gimnazije v Gorici« in njenega ravnatelja Jožo Lovrenčiča.⁶¹⁸

»Nekoč je veljal za pesnika in pisatelja. Naša mladina se je pozivu na vpis sicer maloštevilno odzvala in Goriški list je ostro obsojal slovenske starše v Gorici, ki so sedaj – ko jim je rešiteljica evropskih narodov Nemčija dala gimnazijo – odklonili in prezrli to

614 SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 11. 7. 1944, str. 9–10.

615 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 22. 4. 1945, str. 1.

616 Prav tam.

617 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 14. 11. 1944, str. 4.

618 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 22. 11. 1944, str. 1.

ponudbo. Ljudje in goriško dijaštvo so natančno razumeli, kaj so hoteli Nemci doseči s tem Judeževim srebrnikom in niso se dali ne kupiti ne preslepariti. Nikakor pa v svoji pokvarjenosti in izdajstvu ter v janičarskem nagonu niso hoteli tega razumeti ljudje Lovrenčičevega kova in njemu podobni. Hitler se je pač dobro zavedal, da je treba prevzgojiti in pridobiti mladino, če hoče, da mu bo njegovo zločinsko delo uspelo.«⁶¹⁹

Napadali so vse, »ki so tej zastrupljevalnici slovenskih otrok pomagali v življenje«, saj naj bi bili krivi narodnega izdajstva.⁶²⁰

Kritično so pisali tudi o izvoru in namenu domobranskega časnika *Goriški list*, glasila »švabobrancev«, in opozorili na »sramotno dejstvo, da je to prvi primorski list, ki poizkuša zanesti nemčurstvo z naše severne meje na jug«.⁶²¹

Reprezentacija četnikov: »klavci«

V Julijski krajini je bilo pred koncem vojne okrog trideset tisoč srbskih in črnogorskih četnikov, ki so se pred enotami jugoslovanskih partizanov umaknili iz Srbije na območje Slovenije in Julijske krajine. Za razliko od primorskih domobrancev so bili četniki pripravljeni sodelovati z Italijani, s katerimi so hoteli ustanoviti močno protikomunistično vojsko. Vprašanje zahodne jugoslovanske meje jih ni zanimalo, saj je bilo njihovo interesno območje t. i. Velika Srbija, v katero Slovenija ni bila vključena.⁶²²

Ko so četniki jeseni 1944 prihajali na Primorsko, so na tem območju in v Furlaniji izvajali grozen teror nad civilnim prebivalstvom. Veliko žrtev so povzročili tudi med italijansko populacijo.

Reprezentacija četnikov v vsebinskem smislu podpira splošno intertekstualno sliko o »domaćih izdajalcih« kot izključno slabih: če že niso goreči okupatorjevi pomagači, so pa brezobzirni »balkanski klavci«.⁶²³

619 Prav tam.

620 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 23. 1. 1945, str. 1.

621 SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 14. 6. 1944, str. 4–5.

622 Čepič, Guštin in Troha, *Slovenija v vojni*, str. 368.

623 Stanković, Bunkerji, stereotipi in razpoke, str. 214.

V partizanskih listih je poleg navedbe »klavci« za četnike zaslediti še naslednja poimenovanja: »četniške zveri«, »krvo-loki«, »krvniki«, »satanski zločinci«, »zločinska drhal«.

Pogosto jih opisujejo tudi kot tatove in zločince: »Med zadnjo nemško ofenzivo na Primorskem so pridrli četniki tudi v Šebrelje, kjer so ropali in pri odhodu odpeljali s seboj tudi neko tovarišico.«⁶²⁴

Po pisanju partizanskih časnikov naj bi četniki prišli na Primorsko v vlogi nemških hlapcev in krvnikov.

»Nemškim fašistom čuvajo progo; z Nemci, italijanskimi fašisti in domobranci sodelujejo v napadih in ofenzivah na našo vojsko. Nadaljujejo svoje izdajalsko delo, ki so ga pričeli v svoji ožji domovini. /.../ Četnike je njihov Kajnov greh pognal z rodnih tal. Sedaj so tu na meji svoje domovine in jutri, pojutrišnjem jih bo val naše zmagovite vojske pognal preko meje, da se bodo zadušili v morju nemške hitlerjanske katastrofe.«⁶²⁵

V partizanskem tisku je zaslediti tudi ugibanja, zakaj naj bi Primorska postala pribežališče četnikov: »Vse kaže, da gre za temne namene narodnih sovražnikov, ki bi hoteli izkoristiti poseben položaj Slovenskega Primorja, ki je bilo do te vojne ločeno od Jugoslavije.«⁶²⁶

Reprezentacija sredincev: »izprijenci/ zapečkarji«

»Ali smo v vojni z Nemci – ali pa nismo! Srednjega biti ne more, pa naj nas gnila sredinska gospoda še tako prepričuje o tem.«⁶²⁷

Komunisti kot tudi pripadniki protirevolucionarnega tabora v Ljubljani so med drugo svetovno vojno v t. i. »sredino« uvrščali primorske krščanske socialce. Sredino na Primorskem so sestavljali predstavniki katoliške skupine, ki je imela večji

624 SI AS 1887, t. e. 48, Ljudska pravica, 1. 5. 1945, str. 8.

625 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 1. 3. 1945, str. 1.

626 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 6. 3. 1945, str. 1.

627 SI AS 1887, t. e. 61, Primorski poročevalec, 30. 11. 1943, str. 2.

vpliv na Goriškem, in liberalne skupine, ki je bila pomembnejša na Tržaškem.

Goriško katoliško sredino so tvorili večinoma duhovniki, ki so bili takrat najštevilčnejši in hkrati najpomembnejši izobraženski sloj med primorskimi Slovenci, pa tudi nekaj laičnih izobražencev in izbranih posameznikov na podeželju. V tržaški sredini pa so bili med najvidnejšimi predstavniki odvetniki, ki so se že daljše obdobje ukvarjali tudi s politiko, zaradi česar jih je fašistični režim preganjal.

Ideologi primorskih krščanskih socialcev in primorska duhovščina so bili usmerjeni v narodnoobrambno, antifašistično delo. Sredinski položaj se je izražal v nezaupanju do komunistov, zlasti pri katoliških izobražencih, po drugi strani pa se je kazal v strinjanju z njihovim protifašističnim bojem. Predvsem pa so sredinci odklanjali sodelovanje s fašističnimi oblastmi v boju proti komunizmu. Primorska sredina je zavzela stališče, da z OF ne bo aktivno sodelovala, da pa je »potrebno vzdrževati stike in preprečiti nepotrebne žrtve«. ⁶²⁸

Do sredincev na Primorskem sta bila nezaupljiva tako OF kot protirevolucionarni tabor, ki sta sumila, da sredinci sodelujejo z nasprotniki. Zato sta si oba tabora na različne načine prizadevala pridobiti njihovo naklonjenost.

Komunistična partija Slovenije je poskušala sredince diferencirati oziroma »razbiti«: s spretno taktiko naj bi del njenih privržencev pridobila za OF, del pa prisilila v kolaboracijo. Slovenski komunisti so se zavedali, da imajo sredinci velik intelektualni vpliv in ugled med domačim prebivalstvom, zato so hoteli z njihovo pomočjo pridobiti primorske Slovence za podporo narodnoosvobodilnemu gibanju.

Odnos slovenskih komunistov do politične sredine se je zaostрил zlasti po prihodu domobrancev na Primorsko, saj so tudi domobranci poskušali sredince pridobiti na svojo stran. Kljub prizadevanju slovenskih komunistov, da bi to preprečili, sta domobranstvo na Primorskem podprla del primorske

628 Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 363–406.

duhovščine in nekaj goriških izobražencev, ki so delovali skoraj izključno na kulturno-prosvetnem področju. Posledica tega dogajanja so bili ostri napadi na sredino v partizanskem tisku:⁶²⁹ »Mi se moramo jasno zavedati, da bodo prav na Primorskem in v drugih obmejnih predelih naše domovine ti in taki ljudje v vsakem položaju in v vsakem primeru osnovna notranja nevarnost, osnovni sovražnik naših nacionalnih zahtev, čeprav se čestokrat šopirijo z demagoško nacionalno frazo.«⁶³⁰

Sredinci so imeli v partizanskih listih slabšalno konotacijo, o čemer pričajo naslednje oznake: »omahovalci, cincarji, oportunisti in izdajalci, ki širijo hudičevo seme«.⁶³¹

Partizansko časopisje je bilo kritično tako do goriške kot tudi do tržaške sredine. Slednji so očitali »odkrite zveze z mednarodno reakcijo, ki bi rada slovenskemu narodu osporavala Trst«, goriško sredino pa so obsojali zaradi »odkritih stikov s krogom okoli ‚Goriškega lista‘, ki jamči Italiji suvereniteto kar nad celim Primorjem«.⁶³²

Še zlasti negativno so bili usmerjeni do sredincev na Goriškem, saj naj bi bili ti bolj naklonjeni domobrancem. »Goriško špekulantsko sredino« so postavljali ob bok izdajalcem ter navedali, da so se »ti ljudje pokazali tako, kot so: izprijenci, ki so jim osebna korist in posebne pravice njihove ožje družbe več nego svoboda njihove domovine«.⁶³³

Sredinci naj bi z raznimi puhlimi razlogi pozivali ljudi k pasivnosti, neudeležbi v osvobodilnem boju, kar je nekatere primorske Slovence prepričalo. Zato je partizansko časopisje sredince obdolžilo, da so zakrivili marsikatero žrtev. Po besedah Joža Vilfana naj bi bili odgovorni tudi za smrt Stanka Vuka.⁶³⁴

629 Prav tam. Mlakar, Goriška sredina, str. 325–334. Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine*, str. 548–568. Jakomin Kocjančič, *Slovensko primorje v časopisni propagandi 1941–1945*, str. 151–155.

630 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 22. 10. 1944, str. 2.

631 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 14. 12. 1944, str. 1.

632 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 22. 10. 1944, str. 2.

633 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 5. 10. 1944, str. 1.

634 Stanko Vuk (Miren pri Gorici 1912–Trst 1944), pesnik, pisatelj in primorski kulturnik, je obiskoval trgovsko akademijo v Gorici in Ljubljani. Tam se je družil z vrstniki in somišljeniki krščanskega socializma, med katerimi so bili: Edvard Kocbek, Miško Kranjec,

»Izza rešetk italijanske ječe je hlepel z vsem srcem na svobodo, samo da bi mogel čimprej sodelovati v veliki stvari slovenskega naroda. Želja se mu je imela končno izpolniti. Rešen zapora je sklenil, da pride čimprej na osvobojeno ozemlje, kjer ga je Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo nestrpno pričakoval. Pripovedoval mi je, da se misli lotiti najprej brošure, v kateri bi obračunal z goriško sredino.

V svoji vnemi dr. Stanko Vuk svojega načrta ni skrival niti pred ljudmi, ki bi tega ne smeli nikdar vedeti. Po potih, za katere bo prišel čas, da jih odkrijemo do zadnjega, so za njegov načrt zvedeli v sredino pomešani belo-plavi agenti. Ti so takoj spoznali, da bi jim pomenjal javni nastop dr.-a Stanka Vuka, znanega in že priznanega mladega katoliškega ideologa, takojšnji konec njihovega izigravanja vere. Propadli dr. Jazbec,⁶³⁵ vodja z gestapom zvezane izdajalske bande, mu je zagrozil s smrtjo, njemu in ženi, – ter svojo grožnjo tudi izpolnil.⁶³⁶ Dne 10. marca t. l. so belo-plavi morilci pobili na domu v Trstu Stanka in ženo Danico.«⁶³⁷

Marijan Breclj in drugi. Študiral je na Fakulteti za politične in diplomatske vede v Benetkah, kjer je leta 1938 doktoriral. Poleti 1939 se je preselil v Trst, da bi v mestnem središču in okolici organiziral katoliško gibanje, saj so bili slovenski katoliki na Tržaškem politično manj aktivni v primerjavi z liberalci. Oktobra 1940 so ga zaprli in ga na drugem tržaškem procesu kot voditelja krščanskih socialistov obsodili na petnajst let ječe. Februarja 1944 mu je nemška oblast kazen izničila in vrnil se je v Trst. Pripravljal se je na odhod v partizane, a so ga 10. marca 1944 v stanovanju v Trstu neznanci ubili skupaj z ženo Danico (sestro Pina Tomažiča) in Dragom Zajcem, ki je bil na obisku. Vuk je bil povezan z narodnoobrambnim delom, udeleževal se je skrivnih sestankov in tečajev krščansosocialistične skupine in vzdrževal zveze s Slovenci v Jugoslaviji (*Kmečki glas*, 28. 3. 1944, str. 8. Vuk, *Pomlad pod Krasom*. Vuk, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1297. Verginella, *Meja drugih*, str. 29).

635 Ernest Jazbec (Sveto pri Komnu 1913–Ebensee 1945), pravnik in organizator šolstva, je študiral pravo na univerzi v Padovi. Delal je v Gorici in Trstu, kjer je imel odvetniško pisarno. Že kot visokošolec se je pridružil goriškim politikom in bil pristaš krščanskih socialcev. Po italijanskem premirju je začel na Tržaškem organizirati slovensko šolstvo s pomočjo Karla Živica, študenta prava iz Trsta. Ustanovil je šolski svet, veliko je hodil po deželi in ustanavljal šole. Po pripovedovanju ljudi, ki so ga poznali, naj bi osebno s šolskih stavb odstranjeval italijanske table z napisi *Scuola*. Odločno naj bi se boril za slovensko šolo, a naj bi bil za monarhistično Jugoslavijo in kot tak proti OF. Ljudje naj bi bili nezaupljivi, ker naj ne bi vedeli, kdaj stoji za njim. Nekateri so mislili, da naj bi pripadal četnikom, drugi, da naj bi bil član Vauhnikove obveščevalne organizacije. Ko je gestapo odkril tržaško podružnico Vauhnikove obveščevalne organizacije, ki jo je vodil časnikiar Jože Golec, so 14. 10. 1944 zaprli tudi Jazbega in ga novembra odpeljali v taborišče Ebensee, podružnico Mauthausna. Tam je umrl že po koncu vojne v nepojasnjenih okoliščinah, ker naj bi okrog 1. maja pisal domov, da se vrača (Jazbec, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 575–576).

636 Jože Vidic glede Vilfanove trditve piše: »Doslej še nismo dobili odgovora, kdo je organiziral umor in kdo so bili morilci« (Jazbec, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 576). Tudi Anton Kacin zavrača Vilfanovo izjavo, ker »Vilfan dokazov za to trditev ni navedel, a jih tudi ni mogel navesti« (Prav tam).

637 *Kmečki glas*, 28. 3. 1944, str. 8.

Marijan Brecelj, Vukov somišljenik iz skupine krščanskih socialistov, pa je poudaril, da so se »belo-plavi izdajalci zavedali, kakšen udarec zanje bi bil javen pristop Stanka Vuka k OF«. ⁶³⁸

»Da bi zabrisali svoj zločin in vnesli zmedo v osvobodilno gibanje na Primorskem, so javno zakričali in hoteli naprtiti umor OF. Spričo jasnih dokazov, kdo je umoril Stanka Vuka, so morali umolkniti. Stanko Vuk je bil odločen pristaš OF slovenskega naroda in iskren pobornik slovenske enotnosti. Kakor je z gnusom obsodil belogardistično in švabobransko drhal, prav tako je z vso odločnostjo obsodil zadržanje in politiko tako zvane sredine, tiste sredine, ki je hotela brez sramu izkoristiti za svoje prihuljene račune celo njegovo smrt.« ⁶³⁹

Novi lik slovenske žene – junakinje

»Slovenska žena ni več zgolj skromna in ponižna delavka na polju, v tovarni, ki za svojo žrtev išče tolažbe zgolj v molitvi, marveč se je tudi sama vrgla v boj, v delo, v žrtev tudi lastnega življenja, dokler ni dosežen poslednji cilj: svoboda slovenskega naroda. S tem je slovenska žena postala – junak.« ⁶⁴⁰

Marta Verginella piše, da je med prvo in drugo svetovno vojno pomemben del populacije žensk prevzel odgovornosti, ki so jih v mirnih časih opravljali moški. Navaja, da se je med drugo svetovno vojno »zabrisala meja med bojiščem in njegovim zaledjem«, saj so se ženske aktivno vključevale v boj. Izpostavi, da so v obeh svetovnih spopadih vojne razmere »oslabile, če že ne porušile tradicionalno ločitev spolov«, in poudari, da

638 SI AS 1887, t. e. 69, Slovenski poročevalec, 1. 6. 1944, str. 4.

639 Prav tam.

Svoj pogled na to dogajanje je predstavil tudi tržaški časnikar, publicist in filozof Martin Brecelj v knjigi *Anatomija političnega zločina* (2016). Po njegovem naj bi trojni umor (zakonca Vuk in Drago Zajc; op. a.) v Ulici Rossetti izvedli trije pripadniki VOS, in sicer iz bojazni, da bi Vukov vstop v OF lahko načel politični monopol komunistov nad osvobodilnim gibanjem; za to navedbo ni zanesljivih dokazov.

640 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 14. 2. 1945, str. 1.

so zaradi vojnih razmer ženske »vstopale v javni prostor, v njem prevzemale odgovorne in hkrati družbeno opazne položaje«. ⁶⁴¹

NOB se je udeleževalo veliko število žensk, ki sta jim bili namenjeni dve glasili Slovenske protifašistične ženske zveze za Primorsko, *Nаша žena* in *Slovenka*, v *Partizanskem dnevniku* pa jim je bila posvečena rubrika Žena v borbi in delu.

V uredništvu *Slovenke* so zapisali, da hoče biti list »zrcalo, v katerem se bo odražalo življenje in borba žena na Primorskem brez ozira na stan, starost in poklic«. ⁶⁴² Naslovili so ga na delavke, kmetice, vajenke, služkinje, meščanke, saj naj bi *Slovenka* želela postati glasilo njihovih želja, upov in pričakovanj kot tudi njihovih teženj in naporov v času vojne. Uredništvo je k dopisovanju vabilo primorske žene in dekleta in jih pozvalo, naj pišejo o svojem življenju, težavah in uspehih v boju proti okupatorju slovenske zemlje.

Partizanski listi so izpostavili nov lik slovenske ženske, ki naj bi ga ustvarilo narodnoosvobodilno gibanje. To naj bi »slovensko ženo dvignilo izza ognjišča na mesto, ki ji pripada v narodni skupnosti«. ⁶⁴³

Po besedah Gregorja Kranjca so »komunisti poskušali privabiti ženske k njihovemu gibanju z obljubo o socialni, ekonomski in politični enakopravnosti«. ⁶⁴⁴ Nova politična vloga žensk oziroma njihov vstop v politiko in narodno oblast pa naj bi pomenil »popolno in najdoslednejšo izvedbo demokratičnega načela«. Sodelovanje žensk v osvobodilnem boju naj bi bilo ključno za uspeh, saj naj bi »prav žene prinesle v osvobodilno borbo nesluteno veselje do političnega dela, nezmagljivo pripravljenost na borbo in žrtve in čudovit smisel za odgovornost«. ⁶⁴⁵

Partizanska propaganda se je odzivala na pisanje domobranskih listov, ki so izpostavljali tradicionalno vlogo ženske. Ta je bila omejena predvsem na materinstvo ter na skrb za družino

641 Verginella, *Ženska obrobja*, str. 53.

642 SI AS 1887, t. e. 68, *Slovenka*, 1. 6. 1943, str. 1.

643 SI AS 1887, t. e. 58, *Partizanski dnevnik*, 8. 3. 1945, str. 1.

644 Kranjc, *Long live our honest girls*, str. 50.

645 SI AS 1887, t. e. 58, *Partizanski dnevnik*, 10. 3. 1945, str. 1.

in vzgojo otrok. Partizanski tisk je na eni strani odklanjal stare predsodke in podpiral poslanstvo žensk v narodni oblasti: »One vodijo politično delo po naših odborih, vrše gospodarske naloge, nadomeščajo moške«; na drugi strani pa je skušal omiliti domnevne posledice političnega udejstvovanja žensk: »S tem seveda ni rečeno, da bi novi časi imeli namen iztrgati ženo domu in družini. Žena, ki bo odločala pri oblasti in vodstvu države, si bo lahko obdržala svoje domače svetišče in ga še bolj skrbno uredila po svojem srcu.«⁶⁴⁶

Pomembna komponenta osvobodilnega boja je bila emancipacija žensk. Šerčerjev bataljon je, potem ko je OF prevzela oblast na osvobojenem ozemlju južno od Ljubljane, v svojem razglasu že maja 1942 med drugim uradno razglasil enakopravnost moških in žensk.⁶⁴⁷ »Naše žene so postale enakopravne v vsem z moškim tovarišem, postale so nosilke in zidarke nove ljudske oblasti, graditeljice nove, svobodne Jugoslavije.«⁶⁴⁸

V partizanskih listih so objavljena številna poročila o aktivnosti žensk v narodnoosvobodilnem boju iz raznih krajev na Slovenskem, tudi iz Primorske: »Primorska žena stoji na braniku svoje domovine prva, bodisi s puško v roki, bodisi kot marljiva aktivistka, ali pa kot pridna gospodinja, ki nikoli ne pozabi pripraviti obeda ali večerje tudi za svoje tovariše. /.../ Kdor si je imel priliko ogledati to delo, ve, da so primorske žene prve v domovinski ljubezni in požrtvovalnosti.«⁶⁴⁹

V člankih so junaška dejanja primorskih žena pripisovali »vzgojni« vlogi Komunistične partije Slovenije in izpostavili: »Primorska žena je instinktivno čutila, da jo naša Partija vodi k uresničevanju onega cilja, ki ji je 25 let lebdel pred očmi. Ni slučaj, da je prav Primorska rodila narodne heroje, kot so Tomšič, Šerčer, Vojko, Pino Tomažič. Vse te junake je rodila primorska mati in jih vzgojila naša Partija.«⁶⁵⁰

646 Prav tam.

647 Ferenc, *Ljudska oblast na Slovenskem*, str. 146–147.

648 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 8. 3. 1945, str. 1.

649 SI AS 1887, t. e. 68, Slovenka, april 1944, str. 5–6.

650 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 14. 2. 1945, str. 2.

Za pisanje o ženskah je bil še posebno primeren 8. marec, »praznik vseh borbenih žena«. ⁶⁵¹ Takrat so v uredništva partizanskih listov prihajala številna poročila o praznovanju 8. marca na Primorskem: »Žene praznujemo 8. marec vkljub vsemu trpljenju, ki nam ga zadaja okupator, z vedrim srcem, z zaupanjem in trdno vero v boljšo bodočnost, s ponosom na uspehe naše drage vojske, s ponosom na našo mlado novo domovino Jugoslavijo, ki bo ob enem s pravicami svojih narodov ščitila tudi pravice vseh žena Jugoslavije, ki smo si jih s svojim deležem v borbi zaslužile.« ⁶⁵²

Lik matere – velika v svojem trpljenju, trdna in ponosna

»Sini moji, sini moji zlati, – vas bom še gladila po laseh? – Če ne vrne se nobeden od treh, – sini moji, moji trije fantje zlati, – žalostna bo, a ponosna vaša mati.« ⁶⁵³

Zgodovinar Alberto Mario Banti navaja, da v nacionalnih naracijah mati praviloma nastopa v treh različicah: »kot pogumna mati, ki spodbuja svoje sinove, da se udeležijo boja proti sovražnikom domovine in naroda, kot šibka mati, ki joče zaradi odhoda svojih otrok, in kot trpeča mati, ki objokuje smrt otrok«. ⁶⁵⁴

Po besedah zgodovinarke Marte Verginella je »katoliški čustveni model« narekoval tudi »vzgojo čustev v komunističnem času«, kar povezuje s prisotnostjo Marijinih družb na slovenskem ozemlju vse do konca druge svetovne vojne in priljubljenostjo Marijinega lika med ljudstvom. ⁶⁵⁵ Sprašuje se:

651 SI AS 1887, t. e. 68, Slovenka, marec 1944, str. 16.

652 SI AS 1887, t. e. 53, Naša žena, februar 1944, str. 1.

653 Karel Destovnik – Kajuh, Pesem matere treh partizanov; SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 23. 11. 1944, str. 1.

654 Banti, Discorso nazional-patriottico, str. 122.

655 Marijine družbe in kongregacije so začele nastajati leta 1563, predvsem po zaslugi jezuitov. Razcvet so doživele ob koncu 19. stoletja, ko so se vanje včlanjevale predvsem vernice in redovnice. Njihov glavni namen je bil širiti Marijino pobožnost in Marijin vzor med neporočenimi dekletki ter povečati apostolsko vnemo mladine. Vodja Marijine družbe je

»Ali ni lik partizanske matere in njenih revolucionarnih sinov, ki je bil predmet tolikih upodobitev in ubeseditev, samo sveže preplastena mati potridentskega katolicizma, ki je svoj velik (spravni) uspeh lahko žel prav zato, ker je njen ikonografski izvor ostal tako slabo prikrit?«⁶⁵⁶ Po mnenju zgodovinarke in antropologinje Luise Accati »ostajajo krščanski simboli še vedno veljavni, čeprav v nejasni, dvoumni, zakulisni obliki.«⁶⁵⁷

Mati je v partizanskem tisku ena od propagandnih figur. V člankih, objavljenih v partizanskih listih, je včasih zaslediti lik »cankarjanske matere«, enega najizrazitejših in najbolj prepoznavnih likov v sodobnem slovenskem prostoru, ki simbolizira trpeči, mučeniški lik ženske. O tem priča naslednji zapis: »Mati je za vsakega človeka nekaj svetega. V najtežjih trenutkih romajo misli k njej. Še vse bolj pa misli vsaka mati na svojega otroka. Njene misli so noč in dan vsak trenutek pri njemu. In kot je napisal veliki ruski pesnik Nekrasov, pozabijo na padlega vsi, nevesta, bratje, prijatelji, samo nekdo ne pozabi nikoli kot plakajoča žalujka nikoli ne dvigne svojih vej – to je mati.«⁶⁵⁸

Kljub trpljenju pa slovenska mati ohranja moč ter upa v svetlejšo prihodnost in boljše življenje, ki ju bo prinesla svoboda: »Veliko je trpljenje naših mater. Veliko je trpljenje vsega našega naroda. Toda prav iz trpljenja se poraja nov, boljši svet za ves naš narod. In v tem svetu bodo imele tudi matere svoj delež. /.../ Uresničile se bodo besede nepozabnega pesnika Kajuha: a želel bi, da ne utihne prej moj glas, dokler ti ne porečem: mati, glej ta svet je tudi zate!«⁶⁵⁹

bil duhovnik, ki ga je imenoval škof. V času med obema vojnama so bile Marijine družbe prisotne skoraj v vseh slovenskih župnijah. Ponekod na podeželju so delovale tudi po letu 1945, v petdesetih letih in izjemoma celo v šestdesetih (Verginella, *Ženska obrobja*, str. 111–112).

656 Prav tam, str. 104–105.

657 Accati, *Pošast in leptotica*, str. 207.

658 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 23. 11. 1944, str. 1.

659 Prav tam.

Partizansko pesništvo

»Moja pesem ni le moja pesem, / to je boj vseh nas.«⁶⁶⁰

Tako kot v evropskem literarnem odporu je tudi pri Sloven-
cih izstopala poezija, ki je skušala prva čim bolj določno in čim
bolj neposredno prodreti v človekovo zavest in na prepričljiv
način spregovoriti o pomembnosti človeka. Njena vloga je bila
v letih 1941 in 1942, ko so se ljudje opredeljevali za osvobodilni
boj in za širša idejna izhodišča Osvobodilne fronte, pomembna.
Večina del je bojevniško naravnanih (Oton Župančič, Vladimir
Pavšič – Matej Bor, Fran Albreht, Karel Destovnik – Kajuh). Že
leta 1942, prej kot v prozi, pa pesmi prinašajo partizansko mo-
tiviko (Vladimir Pavšič, Jože Javoršek). Predvsem gre za temo
trpljenja, najpogosteje pa za zaporniške, begunske, taboriščne
in izgnanske motive. Ideje pesmi so prepoznavne v klicu k še
doslednejšemu boju, poroku mirnega in svobodnega življenja. Z
Vladimirjem Pavšičem pa je poezija uspešno posegla po drama-
tičnih, epizodno zajetih dogodkih (balade), najpogosteje vzeti
iz trpljenja civilnega prebivalstva. Pesniki se niso izneverili niti
ljubezenski liriki, ki je redkejša in močno aktivistično obarvana.
Vrh je dosegla v *Ljubezenskih* Karla Destovnika - Kajuha.⁶⁶¹

Partizansko pesništvo izhaja iz tradicije realizma. V voj-
nem času pa so individualni izpovedni zarisi ostali pri poslu-
šalcih brez večjega odziva, izpoved je morala biti neposredna in
aktualna. Bralci in poslušalci so iskali v pesmi predvsem odgo-
vore na širše zastavljena, aktualna, v narod in njegov obstanek
usmerjena vprašanja. Človek, pogosto sam močno prizadet, je
znan prisluhniti sočloveku, tudi pesnikovemu trpljenju, in ču-
stvovati z njim. Literatura, življenje in ljudstvo so bili v tem ob-
dobju v izjemno tesnih stikih. V pesniških izpovedih so bralci
odkrivali sebe, to, kar so čutili, mislili in za kar so se borili. Do-
kaz za to so številne recitacije pesmi Karla Destovnika - Kajuha.
K njemu so po recitacijah prihajale kmečke žene s prošnjo, naj

660 Karel Destovnik – Kajuh, *Naša pesem*; SI AS 1887, t. e. 34, Borba in vzgoja, 1944, str. 9.

661 Povzeto po Cesar, *Slovenska kultura v obdobju okupacije*, str. 502–503.

jim pesmi napiše, pri tem jim je bil v pomanjkanju vsak kos papirja dober. Brez take pesniške izpovedi, kot jo je dalo narodno-osvobodilno obdobje, bi bila slovenska poezija po doživljajski, motivni in idejni plati močno osiromašena.⁶⁶²

Partizanski pesniki so pesmi oblikovno urejali v kitice, nepogrešljiva glasovna figura pa je bila rima, kar je omogočalo slušno ugodje in vplivalo na to, da so si jih ljudje zapomnili. Tak primer je pesem *Udarnikom* neznanega avtorja:

»Naš narod čuti z nami
v borbo danes vsi Slovani,
že blizu je fašistov zlom,
živel nov red, živel nov dom.«⁶⁶³

Kitice so najpogosteje štirivrstične, od klasičnih oblik pa se najpogosteje pojavlja sonet; pesniki so se zgledovali tudi po ljudski pesmi.

Poezija, za katero so bila značilna močna izrazna sredstva, je bila sestavni del partizanske propagande. Partizansko pesništvo, tako »visoko« kot ljudsko, je odražalo tudi vrednote.⁶⁶⁴ Večina pesnikov, ki so objavljali v primorskih partizanskih listih, je bila anonimnih, le redki so se pod svoje pesmi podpisali. Med njimi najdemo tako uveljavljene kot nepoznane pesnike.

Pri obravnavi partizanskega pesništva je potrebno poudariti, da sta se obe strani, partizanska in domobranska, sklicevali na slovenske pesnike in pisatelje – nosilce tradicije slovenske nacionalne kulture,⁶⁶⁵ med katerimi je bil tudi Oton Župančič.⁶⁶⁶

662 Prav tam.

663 SI AS 1887, t. e. 77, Tolminski puntar.

664 Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*.

665 Tone Pipan je v brošuri z naslovom *10 ur pri naših učiteljih in vodnikih* navedel Prešerna, Levstika in Gregorčiča kot predhodnike partizanov, kot ljudi, »ki so položili idejne temelje naši borbi in nam kazali pot« (Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*, str. 304). Tudi domobranci so trdili, da so ti slovenski klasiki kazalci poti v domobranskem boju. Miklavž Komelj navaja, da je bil Gregorčič zlasti na Primorskem že od 19. stoletja naprej izredno priljubljen, med vojno pa so njegove pesmi dobile še nove pomene (Prav tam, str. 307).

666 Po Komeljevih besedah je Župančič užival ugled največjega slovenskega pesnika. Obenem je bil verjetno edini slovenski pesnik svoje generacije, čigar poezija je bila vsaj

Šlo je za boj oziroma poskus monopolizacije najvidnejših slovenskih avtorjev.

Partizanski listi so pogosto pisali o dediščini najboljših slovenskih književnikov »Prešerna, Levstika in Cankarja« ter jo povezovali »z močjo najnaprednejše ideologije, kar jih pozna razvoj človeške misli, z marksizmom – leninizmom«.⁶⁶⁷

»V skladu z revolucionarno – demokratičnim Prešernovim duhom in z našo borbena potjo je, če napišemo danes, ko se novi slovenski patriotizem in proletarski internacionalizem najboljših sinov slovenskega naroda kar najtesneje zlivata, na svoj prapor naslednje Prešernove velike besede:

Žive naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat dan,
ko, koder sonce hodi,
prepirl iz sveta bo pregnan,
ko rojak
prost bo vsak
ne vrag, le sosed bo mejak!⁶⁶⁸

V partizanskem tisku je imel France Prešeren osrednje mesto med slovenskimi pesniki. Predsedstvo SNOS je 1. februarja 1945 razglasilo 8. februar za kulturni praznik slovenskega naroda.

»8. februar je obletnica smrti našega največjega pesnika Franceta Prešerna, obletnica smrti tistega Slovenca, ki je slovenski besedi izbojeval s svojim delom enakopravnost v kulturnem svetu. V času, ko slovenski narod uveljavlja svojo enakopravnost tudi na političnem področju, je njegovo vodstvo izkazalo Prešernovemu spominu tisto čast, ki mu gre. Počastilo je v njem prvega in največjega pobornika slovenske kulture, s tem slovensko kulturo samo in vse, ki so na njej delali in še delajo. S tem pa je novo vodstvo

nekoliko prisotna tudi v mednarodnem prostoru. Eno od njegovih pesmi je analiziral celo Roman Jakobson (Prav tam, str. 25). Gl. tudi SI AS 1887, t. e. 68, Slovenka, l. 6. 1943.

667 *Delo*, št. 4, julij 1942, str. 22.

668 Prav tam.

slovenskega naroda tudi pokazalo, da prinaša borba med drugim tudi uveljavljanje in stopnjevanje slovenske kulture.

Skrb okrožnih, okrajnih in krajevnih narodno osvobodilnih organizacij in šolskih upraviteljev je, da letošnjo obletnico Prešernove smrti praznujejo kolikor mogoče slovesno. Spored na prireditvah naj obsega najbolj znane Prešernove pesmi in kratek nagovor o pomenu tega velikega Slovenca. Za šolsko mladino je 8. februar pouka prost dan.«⁶⁶⁹

France Prešeren naj bi manifestiral vključitev revolucionarne slovenske politike v celotno slovensko kulturo.

»Prešernovo življenje zajema dobo, ki se začneja z zmagovitim prodiranjem idej francoske revolucije v ostalo Evropo, ki konča z demokratično revolucijo leta 1848. Prešeren je bil človek svoje dobe in je bil prežet z velikimi idejami svobode, enakosti in bratstva. Njegova opredelitev pa je šla preko trenutnega pomena simpatiziranja s takratnim naprednim in demokratičnim gibanjem ter razširjanja njegovih misli. Dojel je marveč njegovo najboljšo vsebino, ki se izraža v spoštovanju vseh tvornih sil in v stremljenju, da jih razvije do viška. To je bil program Prešerna človeka in Prešerna pesnika, to je bil vir, iz katerega je črpal moč, da dviga slovensko besedo do umetniške višine, kajti tudi ta mali in siromašni slovenski narod ima pravico, da uveljavlja vse, kar je v njem. S to mislijo je vztrajal v borbi za samobitnost slovenskega naroda in s to mislijo je slovensko kulturo za vedno povezal z idejami napredka.

Prešeren se je popolnoma samozavestno uvrstil v tok takratne napredne demokracije in nam je v svoji »Zdravljici« postavljal program slovenske svobode, slovenske vzajemnosti, iskrenega domoljubja in resničnega človeštva. Slovenska kultura je od takrat v vseh največjih pisateljih in pesnikih, ter v največjih duhovnih tvorbah vztrajala na poti, ki jo je na ta način Prešeren kazal.«⁶⁷⁰

Objavljanje Prešernovih, Gregorčičevih in Kajuhovih poezij, odlomkov iz Cankarjevih in Prežihovih del ter iz del drugih slovenskih literatov je dajalo velik narodnostni naboj

669 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 6. 2. 1945, str. 2.

670 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 8. 2. 1945, str. 1.

partizanskim listom, ki so izhajali na Primorskem. Za pisanje o slovenskih književnikih so bile še zlasti primerne obletnice njihovega rojstva; na primer stoletnica rojstva Simona Gregorčiča, »goriškega slavčka« in »pesnika naših borcev«. ⁶⁷¹

Razlago, zakaj je bil Gregorčič eden naših velikih kulturnih duhov, najdemo v naslednjem zapisu: »Bil je naš pesnik, zagovornik ubogih in ponižanih. Imel je sposobnost, da je znal preprosto, a vendar pesniško povedati, kar je narod mislil in čutil. In narod je v njegovih pesmih zagledal sebe kot v zrcalu. V tem tiči skrivnost, zakaj se je tako priljubil slovenskemu ljudstvu, zrasel v eno s svojimi rojaki.« ⁶⁷²

Tudi Joža Vilfan v enem od uvodnikov *Partizanskega dnevnika* poudari, da je Simon Gregorčič »glasnik naših teženj«, v nadaljevanju pa pojasni, da je prav na Primorskem »vsestransko in splošno postal narodna last«. ⁶⁷³

Razlago o tem, da je bil Simon Gregorčič na Primorskem narodni pesnik v polnem pomenu besede, je treba iskati v vseh posebnostih socialnega, kulturnega in političnega življenja na Slovenskem, ki segajo dolga desetletja nazaj: »Čudovita njegova beseda, globoko ljudske korenine njegovega patriotizma, kmečka privrženost zemlji in kmečka vera, da mora pravica le zmagati – to samo bežno razlaga, zakaj smo vsi Slovenci Gregorčiča tako vzljubili«. ⁶⁷⁴

Partizanski časniki, ki so izhajali na Primorskem, so Gregorčiča postavljali ob bok velike trojice – Prešerna, Cankarja in Levstika –, »na katero se je vedno sklicevala Osvobodilna Fronta«. ⁶⁷⁵

Ob obletnici rojstva pisatelja Frana Levstika je izšel članek z naslovom *Levstik naš pisatelj in naš borec*, v katerem ga avtor uvršča med »može, ki so postavili idejne temelje naši borbi in nam kazali pot. Po svoji naprednosti, premočrtnosti in

671 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 7. 10. 1944, str. 3.

672 Prav tam.

673 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 15. 10. 1944, str. 1.

674 Prav tam.

675 Prav tam.

borbenosti nam je učitelj še danes, kot nam je bil v preteklosti, v naših svetih prizadevanjih trajno svetel.vzgleđ.«⁶⁷⁶

O pomenu, ki ga je slovenskim pesnikom pripisovalo slovensko partizansko časopisje, priča tudi naslednji zapis: »Na osvobojenem ozemlju Primorske se je vršil v dneh 24. II. do 28. II. Teden slovenske kulture, ki ga je priredil propagandni odsek IX. korpusa. V programu so se lepo prepletala dela Župančiča, Prešerna z deli, ki jih je rodila naša borba, s pesmijo Bora, Kajuha in drugih.«⁶⁷⁷

Posebno mesto med partizanskimi pesniki pripada Karlu Destovniku - Kajuhu,⁶⁷⁸ čigar pesmi pogosto zasledimo v partizanskih listih. Kajuh je kot padli pesnik borec postal simbol partizanskega boja. Po besedah Boža Repeta je bil Kajuh »najbolj simbolni primer borca, pesnika in revolucionarja hkrati.«⁶⁷⁹ Njegova pesem z naslovom *Naša pesem* kaže odločenost za osvobodilni boj:

»Moja pesem ni le moja pesem,
to je boj vseh nas!
Moja pesem ni le moja pesem,
to je krik vseh nas!«⁶⁸⁰

V partizanskih glasilih so objavljene tudi ljubiteljske pesmi nepoznanih avtorjev, preproste in lahkotne, napisane z okornimi besedami, ki so se »porodile v dušah naših delavnih ljudi.«⁶⁸¹ Pripovedujejo o veliki ljubezni do rodne zemlje in o nepotešljivem hrepenenju po svobodi: »Tožba za hčerjo, žalost za padlim tovarišem, hrepenenje po svobodi in borba zanj je tako globoko segla v naša srca, da so morala nekomu potožiti,

676 SI AS 1887, t. e. 57, Partizanski dnevnik, 29. 9. 1944, str. 3.

677 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 9. 3. 1945, str. 3.

678 Destovnik, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 193. Moravec, *Gradivo za bibliografijo*, str. 24. Fatur, Kajuh in Balantič, str. 46–51.

679 Repe, *S puško in knjigo*, str. 107–108.

680 SI AS 1887, t. e. 34, Borba in vzgoja, 1944, str. 9.

681 SI AS 1887, t. e. 58, Partizanski dnevnik, 14. 2. 1945, str. 3.

da so morala svojo tegobo izliti v pesmi.«⁶⁸² Tak primer je pesem *Hrabri* neznanega avtorja, ki poziva k orožju:

»V boj!
Mi gremo prvi čez vode,
kjer ni mostov, ne brvi.

Čez doline globoke,
čez hribe visoke.
Vse zato,
da zmaga
naša bo!«⁶⁸³

Fotografije, risbe in karikature

V partizanskih časopisih, ki so izhajali na Primorskem, so risbe redke: pojavljajo se pretežno na naslovnica (običajno spremljajo vsebino uvodnika), ob pomembnejših dogodkih oziroma praznikih pa jih zasledimo tudi na drugih straneh.

Več risb, ki dopolnjujejo članke oziroma pesmi, je objavljanih v vojaških listih, ki so jih izdajale partizanske enote.⁶⁸⁴ Tako so v glasilu *Goriški borec* (3. SNOUB Ivana Gradnika) razpisali nagradni natečaj za najboljšo in najbolj originalno risbo ter pozivali risarje k sodelovanju.⁶⁸⁵

Ilustracije so odtiskovali predvsem z linoreza in lesoreza pa tudi z drugih mas in kovin (guma, usnje) ter s pravih klišejev. Veliko slikovnega materiala pa je bilo kar izvirno izdelanega na samih izdajah.⁶⁸⁶ Risarjem je uspelo narediti »mojstrovine« že z barvastim svinčnikom, ustvarjali pa so tudi v akvarelu in tušu.

682 Prav tam.

683 Pesem je objavljena v publikaciji *Ob Soči* (1980, str. 29), v kateri so zajeti najpomembnejši prispevki in pesmi iz glasila *Ob Soči*, ki je izhajalo leta 1944.

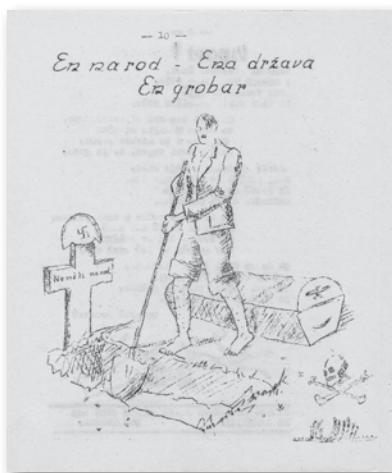
684 Z risbami slikarja Doreta Klemenčiča – Maja so opremljene kitice Prešernove Zdravljice (SI AS 1887, t. e. 77, Triglavski odmevi, 1944).

685 SI AS 1887, t. e. 43, *Goriški borec*, 20. 11. 1944.

686 Brecej, *Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem*, str. 20.

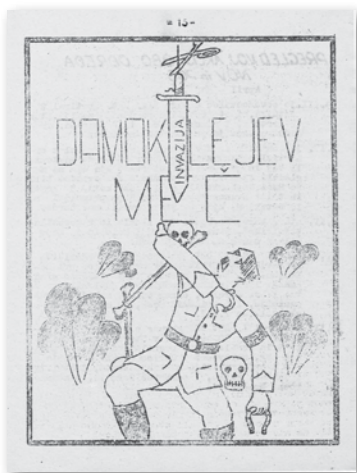
Nekatere podobe so izstopale po likovni kvaliteti in domišljiji kot tudi po smešnih domislicah.

Vojaška glasila so objavljala tudi karikature, ki so bile namenjene zabavi borcev, služile pa so tudi smešenju nasprotne strani. Estetika grdega je bila praviloma rezervirana za prikazovanje sovražnikov.⁶⁸⁷

Karikatura

Vir: *Goriški borec*, april 1944, str. 10. Hrani: SI AS 1887, t. e. 43, p. e. 103

Karikatura

Vir: *Klic s skrajnih meja*, maj 1944, str. 13. Hrani: SI AS 1887, t. e. 44, p. e. 123

Karikatura

Vir: *Južnoprimorski borci*, april 1944, str. 22. Hrani: SI AS 1887, t. e. 44, p. e. 121

687 Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*, str. 512.

ČASOPISJE PRIMORSKEGA DOMOBRANSTVA

Tisk primorskega domobranstva je imel seveda prav tako v prvi vrsti propagandno funkcijo. S propagando slovenski kolaboracionisti niso nameravali le »omajati ugleda komunizma«, temveč so želeli na ta način tudi »pritegniti pozornost ljudstva in z uporabo nekaterih nacionalnih simbolov ubrati najobčutljivejše strune ljudskih čustev«. ⁶⁸⁸

Pomembno propagandno dejavnost so opravljali domobranski listi, saj so imeli politično vsebino in so bili namenjeni obveščanju, prepričevanju pa tudi zabavi domobrancev. Prinašali so novice in podatke, iz katerih si lahko ustvarimo enostransko sliko o takratnih razmerah. V njih najdemo tudi imena in spominske zapise o ljudeh, ki jih je partizanska stran likvidirala. Odklanjanje partizanstva in OF je utemeljeno predvsem s tem, da prinašata komunizem ter z njim »brezboštvo in protiverstvo«.

Domobranska glasila so informirala o bojih na domačih in tujih frontah, poročala o vseh manjših in večjih akcijah primorskih domobrancev ter o neuspehih partizanskih enot. Domobranski listi so slavili zmage nemške vojske ter podpirali organizacijo domobranskih enot. Usmerjali so se proti OF,

688 Colja, Kolaboracionizem v Jadranskem primorju, str. 163.

partizanom, komunistom, NOB in napovedovali poraz zaveznikov.⁶⁸⁹ Iz nekaterih sestavkov v listih veje prekipevajoče slovensko čustvovanje. Doživljanje slovenstva je poetično. Objavljene so tudi preproste domoljubne pesmi.

V »domobranski govorici« pa je prepoznati generalno linijo, ki sega na začetke ideoloških izhodišč političnega katolicizma na Slovenskem, in sicer od Antona Mahničiča do Aleša Ušeničnika,⁶⁹⁰ saj je v propagandnem smislu na idejni lestevici igral ključno vlogo odnos med vero in narodnostjo. Logika verskega integralizma se je prav pri vprašanju boja za »narodnostni monopol« kot zgolj ideološke sestavine, ki ji v vrstnem »redu vrednot« pripada jasno določeno mesto (vrednota naroda je pod vrednoto vere), izkazala kot zelo problematična.⁶⁹¹ Kaj bi se zgodilo, ko bi v resnici »prevrnili red vrednot« (in postavili narodnost nad vero), je bilo pravzaprav eshatološko vprašanje, ki naj bi imelo povsem nepredvidljive posledice. Kot je antikomunizem vodilnega ideologa slovenskega političnega katolicizma v Ljubljani, Aleša Ušeničnika, označil njegov biograf dr. Jožko Pirc: »Komunizem je zaradi svojega ateističnega in tedaj vedno tudi antiteističnega svetovnega življenjskega nazora v Ušeničnikovih očeh nekaj tako strašnega in za Slovence tako nevarnega, da stopijo na drugo mesto ‚znamenja‘ druge svetovne vojne, okupacije, fašizma in nacizma. Še več! Borba proti brezbožnemu komunizmu dobi v njegovih zadnjih spisih med vojno kozmične razsežnosti in postane ‚znamenje‘ apokaliptične borbe med dobrim in zlim, med življenjem in smrtjo, med Kristusom in Satanom-Antikristom, ‚znamenje‘, ki bo odločilo

689 Merljak Zdovc, *Preteklost je prolog*, str. 122.

690 Termin politični katolicizem povzemam po navedbi zgodovinarja Egon Pelikana, v kateri piše, da »k političnemu katolicizmu lahko prištevamo cerkveno hierarhijo in kler, kolikor ta daje politično relevantne izjave ali politično agitira, katoliške politične stranke in razna društva, skupine in posameznike, ki se izrekajo za katoličane in v tem smislu tudi aktivno zavzemajo politična stališča« (Pelikan, *Akomodacija ideologije*, str. 14). Pelikan pojasnjuje, da je imel »politični katolicizem v slovenskem prostoru zaradi nekaterih posebnosti (slabe urbaniziranosti in industrializiranosti) slovenskih razmer precej drugačno in na začetku tudi lažjo nalogo kakor v razvitejših delih habsburške monarhije oziroma Evrope« (Prav tam).

691 Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine*, str. 554. *Tone Kralj in prostor meje*, str. 49.

o bodočnosti človeštva, nova in dokončna ‚ločitev duhov‘.«⁶⁹² V tej luči je potrebno razumeti tudi značilno epizodo, ki jo v svojem Londonskem dnevniku opisuje Izidor Cankar. Gre za Cankarjevo srečanje z dr. Ivanom Ahčinom v Rimu avgusta 1944: »Ko sem rekel Ahčinu: ‚Postavimo vse na špico! Vi greste rajši v hitlerjevsko Nemčijo, kot v partiz. Jugoslavijo?‘ ni zanikal, ampak pritrjujoč molčal ...«⁶⁹³

Večina listov primorskega domobranstva je imela uvodnike in razdelane rubrike. Njihova vsebina je bila ostro protikomunistična, s precejšnjim propagandnim nabojem, o čemer pričajo tudi poudarjena gesla.

Domobranska gesla, ki kažejo na uredniško usmerjenost glasil primorskega domobranstva

Protikomunistična, protirevolucionarna gesla

»Smrt komunizmu – življenje narodu!«

»Smrt komunizmu – svoboda narodu!« (parafraza partizanskega slogana)

»Živeli slovenski domobranci – Smrt komunističnim rabljem!«

»Z vero v Boga in narod bomo zmagali komunizem!«

»Osvobodilna fronta je sužnja komunizma!«

»OF je komunistična! Komunizem pa pomeni smrt za naš narod.«

»Boj proti komunizmu je naša narodna dolžnost!«

»Vsak zaveden Slovenec je danes na strani protikomunističnih borcev! Kdor še zdaj simpatizira za OF (Uničevalno fronto) je narodni izdajalec!«

»Revolucija žre lastne ljudi; uničila bo tistega, ki jo je začel pri nas! Slovenski narod hoče živeti in boljševizmu ne bo klonil nikoli, izplunil ga bo iz svojega narodnega telesa za vedno!«

692 Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*, str. 285.

693 Godeša in Dolenc, *Izgubljeni spomin na Antona Korošca*, str. 17.

Nacionalistično in katoliško usmerjena gesla

Najpogosteje uporabljeno geslo je »Mati – Domovina – Bog!«, iz katerega je mogoče sklepati na ključno vlogo Katoliške cerkve.

»Bog – narod – domovina!«

»Z vero v Boga – za dom in narod!«

»Z vero v BOGA za DOM in ROD!«

»Z vero v Boga za kralja in domovino!«

»Živeli slovenski domobranci, borci za boljšo bodočnost in porast slovenskega naroda!«

»Domobranci bodo varovali naš dom in našo zemljo!«

V ta sklop gesel lahko uvrstimo tudi besede iz domobranske himne:

»Pest je klena, srce je vroče, narod naš umreti noče.«

Druga gesla

»S poštenim se Slovenec orožjem bori, kar podlo je, ne misli in ne stori!«

»Ne rop – požig – umor, ampak Red – mir – pravica!«

»Dolžan ni samo, kar veleva mu stan, kar mora, to mož je storiti dolžan!«

»Z domobranci v svobodo!«

»Smrt anglo-ameriškim izdajalcem – Svobodo narodu!«

V domobranskih geslih se poleg protikomunizma, ki je očiteno, pojavljata kot orientaciji še defenzivni nacionalizem in pripadnost krščanski religiji. Gregor Tomc piše, da se temeljna samopodoba domobranstva »suče okoli katolicizma, ki ponuja moralno orientacijo; nacionalizma, ki zagotavlja pripadnost skupnosti; in antikomunizma, ki označuje podobo sovražnika«. ⁶⁹⁴ Slednje lahko povežem z izjavo Egon Pelikana, v kateri pojasnjuje, da je pri vsaki ideologiji pomembna tako imenovana »imunizacijska strategija«, njen konstitutivni del pa so različni »notranji« ali »zunanji« sovražniki. ⁶⁹⁵

⁶⁹⁴ Lešnik in Tomc, *Rdeče in črno*, str. 129.

⁶⁹⁵ Pelikan, *Akomodacija ideologije*, str. 11.

Vse te opredelitve so razvidne tudi iz zapisa z naslovom *Zakaj sem domobranec*:

»Ker ljubim svoj narod in ga ne maram izdajati in prodajati, kot to delajo komunisti.

Ker sem in hočem ostati pošten, veren in zaveden Slovenec.

Ker ne maram, da bi bili moji otroci sužnji židovskih pijavk in izrodov človeštva.⁶⁹⁶

Ker hočem biti na svoji zemlji sam svoj gospod.

Ker hočem biti svoboden in ne hlapec.

Ker sem človek in ne bi bil rad žival v kolosu komunističnega novega reda, ki je nered in kolobocija.

Ker hočem, da bo moja domovina svobodna, zato sem DOMOBRANEC!⁶⁹⁷

V povezavi z odločitvijo posameznikov za domobranstvo Jože Pirjevec navaja, da »so se šli domobranci svojo malo privatno ideološko vojno«, ter dodaja, da je kolaboracijo po eni strani zaznamovalo iskanje preživetja, po drugi strani pa, da je »šlo za pravo križarsko vojno proti brezbožnemu komunizmu.«⁶⁹⁸

Morda lahko te Pirjevčeve besede povežem s pozivom Aleša Ušeničnika v boj zoper komunizem na življenje in smrt: »Kjer komunisti s fizično silo napadajo ter rušijo in ubijajo, je jasno, da sme biti ta boj tudi boj s fizično silo. Zato tudi našemu narodu nihče ne more zameriti, če je začel zbirati borce – križarje, da mu rešijo dom, življenje in krščansko kulturo.«⁶⁹⁹

Aleš Ušeničnik izrecno zagovarja boj proti komunizmu, kajti za komunizem je »bistveno brezboštvo in kamor pride, prinese brezboštvo«, in je zato »naš najhujši sovražnik, najhujši, ker je s svojimi prevarami naš notranji sovražnik!«⁷⁰⁰ Ušeničnikova trditev povzema tedanji pogled dela Slovenske ljudske

696 Tu je navedena še ena podoba sovražnika – antisemitizem. V tem primeru je judovstvo enačeno s komunizmom. Na eni strani izhaja tak odnos do sovražnika iz nacionalsocialistične propagande, na drugi pa iz tradicije antisemitizma slovenskega političnega katolicizma pred drugo svetovno vojno.

697 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 5. 2. 1945.

698 Partlič, Jože Pirjevec, str. 6.

699 Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*, str. 267.

700 Prav tam, str. 263–264.

stranke oziroma radikalnega dela katoličanov, ki predstavlja del idejnega ozadja boja slovenskih katoličanov proti komunistom in OF.⁷⁰¹

Komunizem je brezbožen

Spopad s komunizmom in obsojanje komunistične ideologije, za katero naj bi bilo bistveno brezboštvo, sta nenehno prisotna v domobranskem besednjaku. Pri tem naj bi šlo za odločilen boj med »dobrim in zlom«, od katerega naj bi bila po mnenju domobrancev odvisna prihodnost slovenskega naroda. Ideologi domobranskega gibanja so bili, kot rečeno, prepričani, da bi zmaga komunizma pomenila tudi konec slovenskega naroda, zato so komunizem zavračali brezkompromisno: »Komunizem je strašna kasarna – klavnica, v kateri deli komis in milost peščica lopovov, ki se jim je v najtežjih trenutkih narodove usode, v časih splošne zbežanosti in zloma ljudske volje, z umori, požigi in zločini posrečilo priti na oblast!«⁷⁰²

Listi primorskega domobranstva predstavljajo komuniste kot najnevarnejše nasprotnike, ki si prizadevajo uničiti vsako vero. Avtorji pri pisanju uporabljajo simplificirane antikomunistične parole, ki so prirejene propagandni rabi.⁷⁰³ Te so pogosto opremljene s »konkretnimi dokazi«, kot na primer v naslednji notici oziroma poročilu »s terena«: »Te dni so komunisti zažgali župnišče na Gorah pri Idriji. Nov dokaz, da so proti veri in proti vsemu temu, kar je z vero v zvezi. Domobranci so gasili požar in oteli, kar se je še oteti dalo.«⁷⁰⁴

701 Prav tam.

702 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 25. 3. 1944.

703 Tako na primer v članku z naslovom Ali je komunizem proti veri? navajajo, da je »komunizem brezbožen že po svoji temeljni ideji ali zamisli, ki je materializem, to je naziranja, da obstoji samo snov, ni pa duha in nič duhovnega. Iz te svoje osnovne misli komunizem taji Boga, neumrljivost duše, večno življenje po telesni smrti in odgovornost pred večnim Sodnikom, ki ga po njegovem nauku ni. Zaradi tega ne prizna božjih zapovedi in se jim ne pokori. Za komunista obstoji le bedno minljivo življenje na zemlji, tu si skuša ustvariti raj, po smrti ga zanj ne bo. Vero imenuje opij za ljudstvo« (SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 26. 3. 1945).

704 SI AS 1902, t. e. 15, Tolminski glas, 30. 9. 1944.

Religija je pogosto uporabljena v propagandne namene, kar je, kot rečeno, splošna značilnost domobranske propagande.⁷⁰⁵ Ob tem se pisci pogosto sklicujejo na papeške okrožnice, pastirska pisma in cerkvene avtoritete, npr. na ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana. List navaja (domnevno) njegove besede: »Boj proti komunizmu ni politika, ampak verska zadeva, saj se vendar tiče vere v Boga, torej najbolj osnovne resnice vsake vere, posebno še naše krščanske vere.«⁷⁰⁶

Tudi vodilni ideolog slovenskega političnega katolicizma Aleš Ušeničnik je v času druge svetovne vojne poudarjal, da naj bi bila svetovna vojna na Slovenskem v bistvu notranji spopad v narodu oziroma idejni spopad med krščanstvom in komunizmom, ki sta nespravljiva nasprotnika. Po njegovem mnenju je »za katolicizem največja nevarnost komunizem, za komunizem katolicizem. Kristus in Antikrist si stojita nasproti. S Kristusom se bore vsi zavedni in odločni katoličani, z Antikristom predvsem komunisti.«⁷⁰⁷

Poleg ostrega nasprotovanja komunizmu je bilo za domobrance značilno povečevanje verskih čustev in Rimskokatoliške cerkve.

Domobranski shodi – stražarski kulturni nastopi

Domobranci so skušali pritegniti pozornost primorskega ljudstva, zato so organizirali shode, ki so jih poimenovali tudi »stražarski kulturni nastopi«. Te so praviloma pripravljali v nedeljo po maši in na ta način prisilili ljudi, da so jim prisluhnili. Članke o shodih, ki so jih domobranci sklicali ob različnih priložnostih in v različnih krajih, zasledimo tudi v listih primorskega domobranstva.

705 Boris Mlakar navaja, da je bila v domobranski propagandi »precej naglašena tudi verska nota« (Mlakar, Domobranska propaganda na Primorskem, str. 201).

706 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 26. 3. 1945.

707 Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*, str. 267–270.

Goriški list poroča, da se je v Idriji »po maši, ki so se je skupno udeležili člani varnostne straže, pričelo zborovanje pred cerkvijo«. Na protikomunističnem shodu so govorili o pomenu narodnih straž za Primorsko kot o »edini sili, ki lahko reši Primorsko pred komunizmom«. ⁷⁰⁸

Shodi so bili tudi priložnosti, ko je slovenskim kolaboracionistom pri širjenju protikomunistične ideologije prisluhnilo široko občinstvo. Pri tem so se opirali na propagandne knjige, revije, publikacije in letake, kar dokazuje tudi poročilo o protikomunističnem zborovanju narodne straže v Idriji, ki navaja, da so ljudem delili slovensko časopisje. ⁷⁰⁹

Reprezentacija ideološko, nacionalno in versko drugačnih v domobranskih listih

Reprezentacija partizanov: »tolovaji«

Osrednji namen izhajanja listov primorskega domobranstva je bila tudi protipartizanska propaganda, zato je bilo poimenovanje partizanov, terencev in terenk v člankih ter njihovo prikazovanje na risbah oziroma karikaturah izrazito negativno, slabšalno in posmehljivo. V vseh listih primorskega domobranstva partizane označujejo s »tolovaji«. Poleg te oznake se pojavljajo še naslednja poimenovanja: »hostarji«, »grmarji«, »rdeči klukci« (*Goriški list*); »gozdni junaki«, »rdeči tolovaji«, »golazen«, »banditi«, »ciganska vojska« (*Straža ob Jadranu*); »izprijenci«, »levi v ovčjih oblačilih«, »moskovski plačanci«, »grmičevci« (*Tolminski glas*); »nenarodni, internacionalni krvniki« (*Vipavec*).

Medtem ko so terenci označeni kot »pijavke na slovenskem narodnem telesu« (*Straža ob Jadranu*), so terenke predstavljene kot »vlačuge« (*Straža ob Jadranu*). Moralne diskvalifikacije zasedajo pomembno mesto v domobranski propagandi, še

708 SI AS 1902, t. e. 41, *Goriški list*, 7. 6. 1944.

709 Colja, *Kolaboracionizem v Jadranskem primorju*, str. 156.

posebno kadar gre za obsojanje žensk, ki so sodelovale v OF: »V okolici Cerkna je v neki tolovajski bolnici več kot štirideset tovarišic, ki pričakujejo novorojenčke. Tovariši zaradi tega pridno nabirajo po okoliških vaseh plenice in prosijo kokoši, da bodo porodnicam kuhali juho. Ljudje tam v okolici se šalijo, da bo NOV in POJ takrat gotovo zmagala, kadar bodo ti mladi tolovajčki prijeli za orožje in se vrgli nad okupatorja.«⁷¹⁰

Zgovoren dokaz tega je tudi članek, v katerem terence primerjajo z zločinci in jim pripisujejo krivdo za gorje, ki je prizadelo primorske Slovence; predvsem za to, »da je na tisoče slovenskih deklet pokvarjenih in spolno bolnih.«⁷¹¹

Zapisi, objavljeni v domobrantskih listih, partizane pogosto prikazujejo kot tatove.⁷¹²

Med prispevki je opaziti tudi ironično pisanje o partizanih. Tako v rubriki Vesti iz bližnjih krajev s Krasa poročajo, da je bil »v Opatjem selu ubit komandant Krasa, znani lepotec Jožef, ljubimec teren in kurirk«.⁷¹³

Nekatera glasila prinašajo še primitivnejše metode protipartizanske propagande. Še zlasti opazna je negativna predstavitev pisatelja Franceta Bevka, ki so ga v domobrantskih listih označili kot »enega najbolj vidnih voditeljev zločinske OF na Primorskem«.⁷¹⁴ Propaganda je pri tem pogosto uporabljala moralne diskvalifikacije in opozarjala na domnevno promiskuiteto med člani OF:

»Kot pravi Bevk, je spolnost blagoslov človeške družbe. Dela človeka sužnja in gospodarja, dobrotnika in zločinca. Zato ni čudno, da ima Bevk dvanajst priznanih nezakonskih otrok. Kjerkoli je bival več kot dva meseca, je pustil potomca in to od Ljubljane in Most do Cerkna in Gorice. Preživljanje ljubljanske kopice je naprtil Pisateljskemu društvu v Ljubljani. V enem

710 SI AS 1902, t. e. 15, Tolminski glas, 3. 2. 1945.

711 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 5. 2. 1945.

712 »V noči na 19. 11. je bataljon VDV oplenil vas Lome nad Črnim Vrhom. Rdečkarji so odpeljali iz vasi kar 7 voz naropanega blaga, tako, da so nekateri kmetje ostali brez vsega živeža« (SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 24. 11. 1944).

713 SI AS 1902, t. e. 15, Tolminski glas, 5. 8. 1944.

714 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 28. 2. 1945.

samem mesecu je imel v Gorici kar štiri otroke, poleg zakonskega še nebogljenska v Rastellu in dvojčka na gradu.«⁷¹⁵

Ironične vesti o partizanih običajno spremljajo satirične risbe oziroma karikature.

Reprezentacija Italijanov: »savojski pomehkuženci«

Na Primorskem so bili Italijani prvi nasprotniki, predvsem zaradi specifičnega položaja, ki ga je imelo to območje do kapitulacije Italije. Posledic dvajsetletnega fašističnega nasilja nad slovenskim prebivalstvom na Primorskem so se zavedali tudi domobranci. S propagando so skušali zbuditi nacionalizem ali celo šovinizem v odnosu do sosednjega italijanskega naroda ter pri tem upali, da jih bodo Primorci podprli zaradi svojega odpora do fašizma ali celo do Italijanov nasploh. Po besedah Borisa Mlakarja so domobranci hoteli »eliminirati na Primorskem vsako sled fašizma«, zato so zmerjali Italijane z »izdajalci« in celo poudarjali, da so fašisti povezani s komunisti.⁷¹⁶

Italijani so imeli v domobrantskih listih slabšalno konotacijo, o čemer pričajo naslednje oznake: »maslarji«, »Lahi«, »badoglievci«,⁷¹⁷ »Savojci«,⁷¹⁸ »savojski polentarji«, »savojski pomehkuženci«, »bajjeki«.

V domobrantskem besednjaku je že samo pojem Italijan vseboval negativen prizvok: biti fašist ali komunist je bila le še nepomembna podrobnost. Če sta bila pojma vezana na italijansko narodnost, ni bilo med njima nobene razlike. Nobenega jasnega razlikovanja ni bilo niti med obema ideologijama, fašistično in komunistično, saj naj bi ju povezovale iste prvine:

715 Prav tam.

716 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 200–223.

717 »Badoglievci« – slabšalno poimenovanje za Italijane; po Pietru Badogliu (Grazzano Monferrato 1871–Grazzano Badoglio 1956), italijanskem maršalu, politiku, večkratnem šefu italijanskega generalštaba. V letih 1935/1936 je vodil vojaške operacije proti Etiopiji. Podpisal je kapitulacijo fašistične Italije in po padcu Benita Mussolinija postal prvi predsednik italijanske vlade (Badoglio, *Leksikon Sova*, str. 70).

718 »Savojci« – slabšalno poimenovanje za Italijane po vladajoči dinastiji Savoia v Kraljevini Italiji.

nasilje, teror in »totalitarizem«. V želji, da bi okrnili ugled OF in da bi ji odvzeli pravico zastopanja nacionalnih čustev, so domobranci izkoristili zveze med italijanskimi komunisti in slovenskimi partizanskimi silami in se razglasili za edine zaščitnike slovenske nacionalnosti.⁷¹⁹

Listi primorskega domobranstva umeščajo začetek sodelovanja Italijanov z OF v čas ustanavljanja slednje. Za to krivijo Lovrenca Kuharja,⁷²⁰ ki naj bi »zaradi poneverbe delavskega denarja v Mežici moral zbežati iz Jugoslavije in se je zategadelj vrgel v naročje komunizma, ter je vse do februarja 1943 v Ljubljani pred očmi ‚budnih‘ savojskih karabinjerjev pridno vodil OF-o«. ⁷²¹

Z objavami v listih primorskega domobranstva so pogosto nepodpisani avtorji hoteli Primorcem »dokumentirano dokazati vso izdajalsko igro, ki jo zadnja tri leta vodi OF-a s svojim prikritim oziroma od 8. septembra že kar javnim sodelovanjem s Savojski«. ⁷²²

Paradoksalno situacijo, ko domobranska propaganda »komunistično OF« obsoja »kolaboracije z nacionalnim sovražnikom – tj. z Italijani«, je opaziti tudi v poročilu, objavljenem v *Straži ob Jadranu*:

»Zadnji čas je visel v Gorici razobešen nov dokument, ki ponovno jasno priča, da se med rdečimi tolovaji na Primorskem borijo za

719 Colja, Kolaboracionizem v Jadranskem primorju, str. 165–166.

720 Lovro (Lovrenc) Kuhar (Kotlje na Koroškem 1893–Maribor 1950), bolj znan pod psevdonimom Prežihov Voranc, je bil slovenski pisatelj in politik. Po prvi svetovni vojni je bil kot član KPJ v Ravnah na Koroškem aktiven v delavskih organizacijah. Zaradi delovanja v ilegalni KPJ je moral leta 1930 v emigracijo. Živel je na Dunaju, v Parizu in Moskvi. Na Dunaju je bil sekretar jugoslovanske podružnice Rdeče pomoči in urednik glasila Delo. Po letu 1935 je po navodilih CK KPJ deloval v Parizu, kjer je skrbel za partijski tisk in vodil center za jugoslovanske prostovoljce v Španiji. Kot agent Kominterne je potoval po Evropi in bil, zaradi komunistične dejavnosti, večkrat zaprt. Leta 1939 se je vrnil v Ljubljano in po okupaciji leta 1941 vodil plenum kulturnih delavcev OF. Januarja 1943 ga je aretirala slovenska politična policija in izročila italijanskim oblastem. Po kapitulaciji Italije mu je nemški okupator kot enemu ključnih jugoslovanskih komunistov ponudil vlogo kvizliškega jugoslovanskega predsednika, a je ponudbo odklonil. Bil je interniran v koncentracijski taborišči Sachsenhausen in Mauthausen, od koder se je po vojni vrnil v Kotlje (Kuhar, *Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 906).

721 SI AS 1902, t. e. 14, Mi gremo naprej, 16. 7. 1944.

722 Prav tam.

našo svobodo predvsem italijanski komunisti. A ti niso morda sami Goričani ali Tržačani ali pa Italijani iz severne Italije, pač pa je med njimi mnogo Kalabrežev, Siciljancev in drugih. /.../ Tako nov dokaz, ki vsem jasno priča, da se tudi italijanski komunisti in to v veliki večini bore za komunistični raj na Primorskem. Primorska ne sme biti nikdar več pod Italijani!!!«⁷²³

Tisk primorskega domobranstva je ostro obsojal sodelovanje med slovenskimi in italijanskimi partizani. Med drugim je kritično pisal o letakih, ki so jih narodni stražarji našli v okolici Trsta in Gorice. Napadel je razglas, objavljen na letakih, pod katerim je bil podpisan »Glavni komitet evropskih odpornih gibanj – Odsek za Italijo«. Razglas naj bi bil dokaz, da »vse partizanske edinice na Primorskem ne vodi takozvana ‚Narodno-osvobodilna vojska Jugoslavije‘ [NOV], temveč Glavni komitet evropskih odpornih gibanj, Odsek za Italijo«. ⁷²⁴

V listih primorskega domobranstva opozarjajo tudi na domnevno sodelovanje med Titom in Badogliem, ki naj bi bilo povezano z odstopom Primorske Italiji. V *Goriškem stražarju*, Vestniku goriških domobrancev, pišejo o italijanskih zahtevah po slovenskem ozemlju. V prispevku z naslovom TRST, GORICA – ali zakaj Badogliu diši slovenska zemlja? opozarjajo, da hočejo Italijani obvarovati vse tiste meje, »ki so na škodo slovenskemu narodu. Gorica in Trst sta prvi in najvažnejši točki njihovega načrta.«⁷²⁵

Tudi v listu *Glas izpod Krna* so »slovenske komuniste« obtoževali sodelovanja z Italijani in jih predstavljali kot »izdajalce slovenskega naroda« ter navajali, da so »prodali Slovence v Primorju laškim komunističnim banditom z ogabnim paktom med Titom in Badogliem«. ⁷²⁶

Dokaz o sodelovanju med Italijani in partizani naj bi bil tudi padec suhorske postojanke vaških straž, kar naj bi bilo posledica »laškega izdajstva. Z njenim padcem pa je prišlo tolovajem v

723 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 5. 2. 1945.

724 SI AS 1902, t. e. 14, Mi gremo naprej, 5. 7. 1944.

725 SI AS 1902, t. e. 16, Goriški stražar, 23. 9. 1944.

726 SI AS 1902, t. e. 16, Glas izpod Krna, 30. 9. 1944, str. 3.

roke tudi 30 Lahov. Toda dočim so rdečkarji vse vaške stražarje brez izjeme po zverinskem mučenju pobili, niso niti enemu samemu Lahu skrivili lasu. Odvzeli so jim vse orožje, vso gornjo obleko in čevlje ter jih potlej sami nagnali v Metliko.«⁷²⁷

Reprezentacija sredincev: »sredinci zločinci«

Po prihodu domobrancev na Primorsko so ti poskušali sredince pridobiti na svojo stran. Kljub prizadevanju slovenskih komunistov, da bi to preprečili, je domobranstvo na Primorskem podprl del primorske duhovščine, poleg tega pa še nekaj goriških izobražencev, ki so delovali skoraj izključno na kulturno-prosvetnem področju. Domobranski vpliv se je razširil zlasti v Gorici in večjih krajih, predvsem ob železniški povezavi Postojna–Trst, v Pivki, Vipavi in Ajdovščini. Občuten je bil tudi med malomeščani v trgih po Soški dolini od Gorice do Kobarida. Domobrancem sta bili naklonjeni tudi območji Idrije in zgornje Vipavske doline. Nekoliko drugačen je bil položaj na Tržaškem, kjer so domobranci naleteli na mlačen odziv med tamkajšnjimi izobraženci. Posledica tega dogajanja so bili tudi ostri napadi na sredino v tisku primorskega domobranstva.⁷²⁸

Listi primorskega domobranstva so sredince odklanjali in jih enačili z »zločinci«, ki naj bi »na Goriškem vztrajali v svoji nojevski in samomorilski politiki«.⁷²⁹

Sredince na Goriškem so imenovali tudi oprezneži in bojazljivci, kot so naslovili prispevek, pod katerega so se podpisali »Aktivni Slovenci«.

»Sredinec je tisti, kdor javno noče moriti, temveč le na tihem ubija narodu zaupanje vase, kdor mu jemlje pogum, kdor prezira v skritih pogovorih kje v kakšnih kavarnah naše domobrance, naš list, stremljenje vsega slovenskega goriškega naroda na Goriškem po ozdravljenju; ta tiho pove, da je pristaš srednje linije. To so

727 SI AS 1902, t. e. 14, Mi gremo naprej, 29. 11. 1944.

728 Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 363–406. Mlakar, *Goriška sredina*, str. 325–334. Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine*, str. 548–568.

729 SI AS 1902, t. e. 41, Goriški list, 28. 4. 1945.

tisti, ki bogate na račun našega naroda, ki žive od bogatih in mastno plačanih služb, ki jih narod redi, dasi za njegov obstoj ne store nič.«⁷³⁰

Za domobrance so sredinci tisti, ki so se izločili, zato jih »zaničujejo, oni v gorah pa bi jih v slučaju zmage prav gotovo pobili«.⁷³¹

Listi primorskega domobranstva so bili še zlasti negativno usmerjeni oziroma kritični do sredincev na Tržaškem, saj so bili ti bolj naklonjeni OF. O tem priča zapis z naslovom Tržaçani, kaj bo z vami?

»Tisti, ki hoče plavati med Scilo in Karibdo, na vse strani zavarovan, med ognjem današnje usodne, za vse čase za usodo Trsta in tržaçanov odločilne borbe. Za te previdne ljudi, ki se vkljub temu, da vidijo, kako vsa slovenska zemlja gori v plamenih in kliče po rešitvi, držijo ob strani in s prekrižanimi rokami gledajo na naše odločne in pogumne vrste, očitvidno še niso prešle one mračne in negotove ure, kakor so prešle za večino Slovencev, ko smo s tesnobo v srcu drug drugega spraševali, kaj bo z nami.«⁷³²

V istem prispevku ostro napadejo Tržaçane in jim očitajo, da niso slovenskih domobrancev podprli niti z dobro besedo, »ampak še po tolikih dokazih ljubezni in žrtvovanja za vas še vedno stojite ob strani«. Zapis zaključujejo s svarilom: »Glejte, da ne boste izpregledali in se odločili šele takrat, ko bo že prepozno, da vas ne zadene usoda opreznikov.«⁷³³

Reprezentacija Judov – antisemitizem

Rasni antisemitizem nemške propagande, ki ga slovenski domobranci povzemajo tako v Ljubljani kakor na Primorskem, se spoji s tradicijo evropskega katoliškega antisemitizma ter tradicijo antisemitizma na Slovenskem s konca 19. ter prve polovice 20. stoletja, ki je koreninil že v delih Antona Mahniča s

730 SI AS 1902, t. e. 41, Goriški list, 29. 7. 1944.

731 Prav tam.

732 SI AS 1902, t. e. 14, Mi gremo naprej, 4. 10. 1944.

733 Prav tam.

konca 19. stoletja ter se nadaljeval vse do časa pred drugo svetovno vojno.

Glede antisemitizma so se avtorji člankov v listih primorskega domobranstva lahko navezovali na antisemitsko tradicijo vodilnih ideologov političnega katolicizma na Slovenskem, in sicer Antona Mahničā, Aleša Ušeničnika in Janeza Evangelista Kreka. Antisemitska logika pri omenjenih ideologih je bila vpeta v srednjeevropsko antisemitsko tradicijo in prostor. V Sloveniji Judov v tistem času (skoraj) ni bilo, zato bi pri antisemitizmu ideologov političnega katolicizma na Slovenskem težko našli kaj izvirnega ali specifičnega.

Dejstvo je, da je katoliški antisemitizem v Evropi pripravljāl pot rasnemu, saj so v tridesetih letih 20. stoletja antisemitska stališča v katoliškem taboru postajala vse bolj rasistična. Po navedbi Egonā Pelikana je antisemitizem kot antikapitalizem/antiliberalizem v tem obdobju že bolj metaforičen, saj je za razvoj liberalizma in kapitalizma kriv »židovski duh«, Žid »zarotnik« pa se (mišljen dobesedno, »fizično«) (pre)seli v vrste komunistov.⁷³⁴ Prav tako si je »končno rešitev« židovskega vprašanja (v Srednji Evropi) brez katoliške (politično-mobilizacijske in propagandne) »podlage« zelo težko predstavljati.⁷³⁵

Antisemitizem in kvarne lastnosti, katerih nosilci naj bi bili Judje, so se okrepili med drugo svetovno vojno. Strah pred prodiranjem judovskega kapitala in vpliva je bilo opaziti v tisku, o čemer so poročali tudi listi primorskega domobranstva. Ti so Jude predstavljali kot najmočnejše kapitaliste v Evropi, »ki imajo v lasti največji delež svetovnega zlata. Čeprav vojne niso hoteli, so v resnici njeni glavni pobudniki, in sicer zato, da bi se polastili vsega sveta. /.../ To so razlogi, zaradi katerih jih je treba izničiti, zbrisati s površja zemlje kot edine krivce za vse zlo.«⁷³⁶ Zato so avtorji v glasilih pozivali, da se morajo »tlačeni evropski

734 Pelikan, *Akomodacija ideologije*, str. 105.

735 Prav tam. Valenčič, *Židje na Slovenskem*, str. 77–80.

736 Colja, *Kolaboracionizem v Jadranskem primorju*, str. 164.

narodi sedaj upreti in se boriti proti židovskemu izžemanju, zlorabljanju«. ⁷³⁷

Odklonilno pisanje o Judih v listih primorskega domobranstva je bilo zelo podobno Mahničevi zgodbi o *Večnem Židu*, v katerem je Jud demoniziran kot iniciator oziroma nosilec vsega »kvarnega, škodljivega in uničujočega napredka«. Ko se tak »Žid« pojavi v Sloveniji, ga Slovenci naženejo. ⁷³⁸

O sovražnem odnosu domobrancev do Judov pričuje tudi naslednji zapis:

»V naših krajih, kjerkoli sploh žive Slovenci, se žid ne more naseliti. Tudi če pride s svojo kramo v kako našo vas, nihče noče od njega nič kupiti, Slovincu pa je sploh pod čast, da bi najel pri židu kako posojilo ali da bi mu prodal letino naprej, kakor imajo pač židje pri drugih evropskih narodih navado, da na ta način izžemajo bogastvo zase. Imajo – so imeli, zakaj tudi njim je sedaj odklenkalo.

Kadar koli se Slovenec in žid srečata, tudi če ne vesta drug za drugega, kaj sta, se kar instinktivno, občuteno zamrzita. Dvoje tako različnih značajev, tako različnih duš in tako različnih nazorov o življenju živi v obojnih v Slovencih in v židih, da se te prvine življenja med seboj nikar in nikoli ne morejo ujemati.

Prav zato se židje v preteklem in v sedanjem stoletju, razen z redkimi izjemami, na naših tleh niso nikjer naseljevali. Ni bila samo mržnja zaradi verske razlike, o ne, vzrok je bil še globlji, občuten v duši!« ⁷³⁹

Morda lahko razlog za izrazito negativno pisanje listov primorskega domobranstva o Judih razberemo v nadaljevanju članka: »Nemške oblasti so se same čudile in nemški časniki so izjavljali, da ni zlepa v Evropi pokrajine, ki bi bila Židov prosta, kakor je slovenska zemlja.« ⁷⁴⁰

737 SI AS 1902, t. e. 41, Goriški list, 17. 6. 1944.

738 Pelikan, *Akomodacija ideologije*, str. 106.

739 SI AS 1902, t. e. 41, Goriški list, 17. 6. 1944.

740 Prav tam.

Kolaboracija z nemškim okupatorjem

Odločitev domobrancev za sodelovanje z nemškim okupatorjem dobro osvetljuje misel Aleša Ušeničnika, v kateri opozarja, da je »komunizem nevarnejši kot okupator, ker hoče iztrgati Slovincem najdražje – vero«. Zato se je bilo, po Ušeničnikovih besedah, v boju proti komunizmu in konkretno proti OF dovoljeno nasloniti na okupatorja.⁷⁴¹

Naklonjenost tiska primorskega domobranstva Nemčiji⁷⁴² in nemškemu okupatorju nakazuje že uvodnik v prvi številki *Goriškega lista* z naslovom »Goriški list« Slovincem, v katerem piše, da v času, ko se odloča usoda Evrope, Slovenci ne smemo stati ob strani.

»Čeprav smo številčno majhni, se čutimo enakovredne drugim evropskim narodom, vendar imamo že zagotovila, da če bomo sodelovali pri obnovi, narodnostno ne bomo propadli. Priznane so naše kulturne ustanove, vse seveda v okviru možnosti, slovenska knjiga in slovensko časopisje je v naših krajih zopet dovoljeno. Ako nam vračajo sedaj naše stare pravice, sprejemamo s tem seveda tudi dolžnosti. /.../ Zato se bo naš list vedno trudil, da pokaže goriškim in primorskim Slovincem pravo pot, pot pozitivnega dela in sodelovanja z državo reda – Nemčijo.«⁷⁴³

V tem listu so 30. decembra 1944 objavili tudi novoletni nagovor voditelja Nemčije Adolfa Hitlerja.⁷⁴⁴

Goriški list je do konca ohranjal lojalnost do nacistične Nemčije in Hitlerja. V članku z naslovom Rojstni dan vodje nemškega naroda še tik pred koncem vojne in porazom nacistične Nemčije le deset dni pred osvoboditvijo Gorice piše o Hitlerju zelo pohvalno in ga prikazuje kot »največjega socialista vseh časov«.⁷⁴⁵

741 Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*, str. 264.

742 Nemčijo so z nekakšnim manjvrednostnim kompleksom izpostavljali kot najnaprednejšo državo sveta, ki je predstavljala višjo kulturno skupnost (Lešnik in Tomc, *Rdeče in črno*, str. 112–207).

743 SI AS 1902, t. e. 41, *Goriški list*, 6. 5. 1944.

744 SI AS 1902, t. e. 41, *Goriški list*, 30. 12. 1944.

745 SI AS 1902, t. e. 41, *Goriški list*, 21. 4. 1945.

V tem glasilu je zabeležena tudi vest o Hitlerjevem rojstnem dnevu, ki so ga v Gorici svečano proslavili: »Z javnih poslopjij so visele zastave, nameščenci so imeli povečini prosto, ob 6. uri zvečer pa je bila v Verdijevem gledališču svečana akademija.«⁷⁴⁶

Tudi v *Tolminskem glasu* je zaslediti naklonjenost domobrancev do okupatorja, saj opozarja, da se je »nesmiselno boriti proti močno oboroženi nemški sili, kateri se na ta način daje samo prilika za represalije«.⁷⁴⁷

Notica o kulturni prireditvi, ki je potekala v Kobaridu in naj bi bila »dokaz, kako naše ljudstvo želi duhovne hrane«, prinaša podatek, da so »predstavo počastili tudi gospodje častniki nemške vojske«.⁷⁴⁸

Na dobre odnose domobrancev z nemškim okupatorjem kažejo tudi napovedi športnih prireditev: »V nedeljo 16. t.m. bo na športnem igrišču nogometna tekma med nemškimi vojaki in domobranci.«⁷⁴⁹

Absolutno pozitivno pisanje listov primorskega domobranstva o nemškem okupatorju je bilo najbrž še dodatno stimulirano s strogo cenzuro nad listi, ki so takrat javno izhajali na območju nemške okupacijske cone.⁷⁵⁰

Sveto materinstvo

V skladu z enim osnovnih domobranskih gesel »Mati – Domovina – Bog« gre razbirati tudi vlogo matere in materinstva v domobranskem tisku. Oba pojma, mati in materinstvo, se pogosto omenjata v propagandi. Mati je ena od propagandnih figur, saj »nič ni bolj svetega kakor žena, ki je rodila. /.../ Po materah šele smo vsi bratje. Po materah ena družina.«⁷⁵¹

746 Prav tam.

747 SI AS 1902, t. e. 15, Tolminski glas, 5. 8. 1944.

748 SI AS 1902, t. e. 15, Tolminski glas, 15. 7. 1944.

749 Prav tam.

750 Cenzuro nad listi omenja tudi Jožko Pirc, ko navaja, da je bilo »čutiti stisko, ki jo je Slovincem povzročala okupacija in za katero je bil Ušeničnik po svojem značaju in ljubezni do svojega naroda vse prej ko neobčutljiv, čeprav zaradi stroge cenzure nad listi ni imel nikakršne možnosti o tej stiski javno spregovoriti« (Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*, str. 269–270).

751 SI AS 1902, t. e. 41, Goriški list, 29. 7. 1944.

Domobrankska propaganda se je odzivala na to, da se je NOB udeleževalo veliko število žensk. Izpostavljala je tradicionalno vlogo ženske, ki je bila omejena predvsem na materinstvo ter na skrb in vzgojo otrok. Neznani avtor se v kritičnem zapisu o mobilizaciji slovenske žene zgraža nad dejstvom, da naj bi »žene, dekleta in matere z orožjem v roki prišle na pomoč komunistični revoluciji in si same priborile to, kar tovariš Kidrič imenuje svobodo, vsak pošten človek pa lovačenje, vlačugarstvo«. Pisec dodaja, da so »ženo ponižali v sužnjo, zdaj razbrzdanih tovarišev, zdaj komunističnega reda. Vzeli so ji vse, ko so ji vzeli to, kar je njen božji dar, njeno SVETO MATERINSTVO.«⁷⁵²

Za pisanje o ženah oziroma materah je bil še posebno primeren materinski dan. Nepodpisani avtor poudarja, da v vsaki ženi gleda najprej mater, in izpostavi, da sta naša dobrot in poštenost »blagoslov njene ljubezni«. Po njegovem mnenju je mati »velika svečenica Vere, Dobrote in Pravice v družinah« in končno je mati, »SLOVENSKA MATI, tista, ki z družino ohranja tudi ves naš narod prihodnjim stoletjem«.⁷⁵³

Po navedbi Marte Verginella je Marijin vzor, možu in cerkvi ponižne ženske, propagiral politični katolicizem in tudi tu lahko prezir in norčevanje iz ženske emancipacije spremljamo vse od konca 19. stoletja in Antona Mahniča naprej.⁷⁵⁴

Prispevki v tisku primorskega domobranstva izpostavljajo načelo patriarhata in poudarjajo, da bi morala vsaka ženska skrbeti za dom in družino. Zato pogosto obsojajo dekleta, ki so odšla v partizane, in se zgroženi nad njihovim nemoralnim početjem znova obračajo k materam: »Ali kdaj pomislite, kako so vaše hčere, ki so šle v gozd, poteptale in onečastile deklisko čast slovenskega dekleta? Ali so zmožne take vlačuge biti kdaj dobre gospodinje in matere?«⁷⁵⁵

V uvodnikih in člankih listov primorskega domobranstva je prisoten tudi lik »cankarjanske matere«, eden najizrazitejših

752 SI AS 1902, t. e. 16, Vipavec, 22. 3. 1945.

753 Prav tam.

754 Verginella, *Ženska obrobja*, str. 45.

755 SI AS 1902, t. e. 16, Vipavec, 22. 3. 1945.

in najbolj prepoznavnih likov v sodobnem slovenskem prostoru. Simbolizira žensko, ki se težko prebija skozi življenje in se je za svojega otroka pripravljena žrtvovati. Cankarjanska mati je trpeči, mučeniški lik ženske, ki nosi na svojih ramenih vse breme preživljanja družine in odgovornosti do nje:

»In ti mati, ki se ti je morda izneveril sin in zašel na napačno pot, čeprav si ti sama morda zanj storila vse in si v svoji ljubezni do njega trpela ob njegovem nepremišljenem koraku, naj bo sleherna tvoja beseda molitev in prošnja k njemu, ki je vodnik vseh človeških snovanj, naj mu da milosti spoznanja in naj ga vodi na pravo pot.

In mati, ki trpiš, in ki ti je tvoj sin na oltar domovine položil življenje, ne žaluj, zakaj v trpljenju posvečena domovina bo živela v nove dni iz krvi mučencev. In ti novi dnevi bodo rodili novih sinov, ki ti bodo darovali vso ljubezen za tvojo žrtev.

Slovenska mati! Ohrani in prižigaj v srcih svojih otrok plamen ljubezni do naše domovine!«⁷⁵⁶

V domobranski propagandi so se nenehno sklicevali na materinski čut. Pogosto so orisali usodo mater, ki so ostale brez mož, potem ko so le-ti odšli med partizane: »na njihova ramena pade breme vse družine, skrb, kako nahraniti ,sirote', in trpljenje ob ,strahopetnem' prebegu sinov, ki sledijo očetom v gozdove med ,razbojniške' partizane«. Predvsem pa so skušali domobranci prizadeti čustva žena in mater tako, da so jim »cinično napovedovali ,nesmiselno' smrt njihovih najdražjih, potem ko so jih izdali in jih zapustili na milost in nemilost dogajanju.«⁷⁵⁷ To je eksplicitno nakazano v naslednjem odlomku:

»Morda boš brala, ti, mati iz Istre, pismo svojega otroka, ki ga ni več. Solze bodo tekle po tvojih licih in v gnevu boš preklela zločince, ki so ti vzeli tvojega otroka, ko so ga zvalili od doma v gozd in smrt.

In ti žena, še boš brala pismo svojega moža, ki je poln skrbi zate in družino in ga danes ni več, da so vajini otroci sirote. Svojo tugo

756 SI AS 1902, t. e. 15, Tolminski glas, 24. 3. 1945.

757 Colja, Kolaboracionizem v Jadranskem primorju, str. 168–169.

boš skrila, da je nihče ne bo videl. V tvojem srcu bo pa vzniknil stud nad onimi, ki so ti s silo odpeljali moža in tvojim otrokom očeta.«⁷⁵⁸

Domobrankska propaganda je slovenske matere opozarjala na »nevarnost partizanskih tolp«, ki jih je predstavljala kot »krvoločne in požigalske«, ter jih svarila, »naj svojim sinovom nikar ne dovolijo, da se jim pridružijo ali z njimi sodelujejo«.⁷⁵⁹

Še zlasti jim je želela vcepiti občutek krivde, kar je razvidno iz naslednjega zapisa: »Matere, ki imate pri komunistih svoje sinove in hčere! Ali pomislite kdaj, da je vaš sin morilec lastnega naroda? Ali ste ga vi učili, naj postane rabelj, ko doraste in naj se z orožjem v roki bori proti lastnemu narodu, naj pljuje na vaše nauke in na nauke vaše vere?«⁷⁶⁰

Domobranksko pesništvo

Sestavni del domobrankske propagande je bila poezija, za katero so bila značilna močna izrazna sredstva. Domobranksko pesništvo, tako »visoko« kot ljudsko, je odražalo tudi vrednote domobranstva. Domobrankski pesniki so se zgledovali pri nasprotni strani, pri partizanskem pesništvu.⁷⁶¹ Večina pesnikov, ki so objavljali v primorskih domobrankskih listih, je bila anonimnih, le redki so se, iz razumljivih razlogov, pod svoje pesmi podpisali. Med slednjimi sta bila Joža Lovrenčič in Odon Peterka.⁷⁶² Posebno mesto med domobrankskimi pesniki pripada Francetu Balantiču,⁷⁶³ čigar pesmi pogosto zasledimo v

758 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 8. 11. 1944.

759 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 25. 3. 1944.

760 SI AS 1902, t. e. 41, Goriški list, 10. 5. 1944.

761 Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*.

762 Odon Peterka (Jesenice 1925–Kočevski Rog 1945) je obiskoval klasično gimnazijo v Ljubljani. Pridružil se je skavtom in postal član Marijine kongregacije pri Sv. Jožefu. S pesništvom se je začel ukvarjati v gimnazijskem obdobju. Zgledoval se je pri slovenskih pesnikih Francetu Prešernu in Simonu Gregorčiču, pozneje pa zlasti pri Alojzu Gradniku. Umrli je junija 1945, star komaj dvajset let, nekje v kočevskih brezni. Kljub kratki življenjski poti je zapustil zajetno in zanimivo literarno zapuščino, predvsem pesniško (Peterka, *Samotna pomlad*).

763 France Balantič (Kamnik 1921–Grahovo 1943) je svoje pesmi objavljali že v dijaških letih

domobranskih listih. Balantič je kot padli pesnik borec postal simbol protikomunističnega boja.⁷⁶⁴

Pri pregledu pesmi, ki so jih pisali pretežno ljubitelji in so bile objavljene v nekaterih listih primorskega domobranstva, ki so v letih 1944–1945 izhajali na Primorskem,⁷⁶⁵ je opaziti, da se iste pesmi pojavljajo v več glasilih.⁷⁶⁶ Prepisovanja iz drugih listov so se navzeli tudi v *Straži ob Jadranu*, kar lahko razberemo v naslednjem zapisu: »Na uho povemo, da je današnja pesem ‚V partizanskem raju‘ pošteno preplonkana iz lista (*Straža v Št. Petru*; op. a.); pred nekaj dnevi smo prepisali pesem ‚Partizan sem‘ itd.«⁷⁶⁷

V pesmih, ki so aktualistične, ekspresivne, včasih tudi patetične, je čutiti razpetost med vero in smrtjo, sovraštvom in občutkom manjvrednosti do sovražnika, pričakovanjem nove dobe in osebnim obupom.⁷⁶⁸ V verzih se pogosto prepletajo misli na vojno in želja po vojskovanju, kar je izraženo tudi v pesmi *Domobranski juriš*:

»Obzorje žari
težke granate
k smrti v svate
korak naš bobni.«⁷⁶⁹

v kamniškem zborniku *Bistrica* in v *Domu in svetu*. Junija 1942 je bil interniran v Gonars, kjer je ostal do novembra istega leta. Kmalu po vrnitvi iz internacije se je pridružil prijatelju Francetu Kremžarju, ki je poveljeval enoti vaške straže v Grahovem pri Cerknici. Ko so v noči s 23. na 24. 11. 1943 partizani napadli Grahovo, je Balantič zgorel v hiši, v kateri je bila domobranska postojanka. Pesnik je imel že leta 1942 pripravljeno svojo prvo pesniško zbirko z naslovom *Muževna steblika*, ki pa je izšla šele po njegovi smrti v Ljubljani. Ker je med vojno pripadal domobranski vojski, je bila njegova poezija leta 1945 v Sloveniji izbrisana iz javnosti. Vrnitev na literarno prizorišče je doživela šele leta 1984, ko je popustila politična cenzura (Balantič, *Zbrano delo*).

764 Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 336.

765 Zavedam se, da je le na podlagi izbranih pesmi težko oceniti ta del domobranskega pesniškega opusa. Vsekakor bi si zaslužil podrobnejšo samostojno predstavitev.

766 To velja tudi za nekatere članke.

767 SI AS 1902, t. e. 13, *Straža ob Jadranu*, 16. 12. 1944.

768 Lešnik in Tomc, *Rdeče in črno*, str. 130–144.

769 SI AS 1902, t. e. 13, *Straža ob Jadranu*, 24. 2. 1945.

V boj za domovino poziva pesem *Strnimo se v čete*, ki želi slovenskemu narodu povrniti svobodo:

»Strnimo se v čete nove,
branit pojdimo domove,
s pesmijo pojdimo v boj,
strimo že sovragov roj!«⁷⁷⁰

Kakor v vseh propagandnih pesmih se tudi v domobranskih prepletajo misli na domovino, kar je čutiti v pesmi *Domobranski pohod*:

»Za dom in rod! Naprej zastava slave,
tja, kjer v gorah se sveti nova zarja!
Na svojih rodnih tleh ponosne glave
mi bomo trdno stali sred viharja.
/.../
Kdor pa poziva našega ne sliši,
preklet naj bo, ker mrtev je kot kamen.
Mi bomo gospodarji v svoji hiši
te dni in za vse večne čase, amen!«⁷⁷¹

Ljubezen do domovine je v domobranskih pesmih zelo udarjena, čeprav je doživljanje slovenstva v nekaterih verzih poetično, o čemer govori pesem Stanka Kolariča *Domovini*:

»Domovina,
ti si kakor večna melodija
večerov in noči poletnih ...
Ti si kot odmev prelepih,
mehkih sanj ...
Ti si kot hladan počitek.
/.../

770 SI AS 1902, t. e. 14, Mi gremo naprej, 29. 11. 1944.

771 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 24. 2. 1945.

„Srce za domovino!
je odmevalo po poljih, gozdih,
po vaseh in mestih spečih ...
in v mojem srcu je bilo svetlo,
svetlo v duši in v očesih.«⁷⁷²

Domoljubje in vera v Boga sta izražena v naslednji kitici:

»Mir v deželi naše geslo je,
saj sinovi smo Slovenije,
naše lepe, slavne matere.
V slogi bratski hvali naj boga, vsa Slovenija!«⁷⁷³

V bolj mističnih trenutkih domobranski pesnik opušča le politično-ideološko utemeljevanje svojega položaja in zaznava usodo kot boj za dokončno odrešitev.⁷⁷⁴ Včasih je v pesmih opaziti navezovanje na slovensko mitologijo – kralj Matjaž kot simbol lepše bodočnosti. Tak primer je pesem *Klic osvobojene domovine*, ki jo je napisal domobranski pesnik Odon Peterka:

»Srp žanje povsod razdejanje,
kladivo kuje okove.
Rdeča zvezda zažiga domove.
Strahotno je smrti igranje.

Kje ste, knezi slovenski?
Kje si rešitelj Matjaž?
Kje ste mogočni Celjani?
Vsa govorica je laž?«⁷⁷⁵

Med domobranskimi pesmimi poleg propagandnih zasledimo tudi lirično izpovedne, kot je *Na straži*:

772 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 20. 11. 1944.

773 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 26. 1. 1945.

774 Lešnik in Tomc, *Rdeče in črno*, str. 136.

775 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 24. 2. 1945.

»Oprt na puško gledam v noč
kako so tihe zvezde zlate
čez vas se mesec srebrni
in boža osamljene trate.

/.../

Jaz čuvam dom in okno njeno
in ključe grunta, ki me čaka
ko pride čas, si dekle vzamem
da mi za grunt rodi junaka.«⁷⁷⁶

Pomemben segment domobranskega pesništva so pesmi s partizansko motiviko, namenjene predvsem smešenju nasprotnih vojaške formacije partizanov. Pesniška obravnava postavlja partizana v kontekst plehkkih smešnic. V naslednjem primeru je neznani avtor spremenil verze ljudske pesmi *Sirota jaz okrog blodim* in jo naslovil *Partizanska sirota*:

»Sirota jaz okrog blodim,
slovenski partizan,
v samoti tiho se solzim,
ker javno me je sram.«⁷⁷⁷

Številne pesmi so usmerjene v smešenje figure Tita. V tisku primorskega domobranstva je Tito predstavljen kot »kolo-
vodja«, »prevratnik«, »rabelj« in podobno:

»Naš rabelj, naš Tito
se gre vojskovat
vse moške in ženske
ukazal pobrat.«⁷⁷⁸

776 SI AS 1902, t. e. 13, Straža ob Jadranu, 25. 3. 1944.

777 SI AS 1902, t. e. 14, Mi gremo naprej, 28. 6. 1944.

Tudi partizani so predelali verze iste pesmi, tako da je bilo obrnjeno njihovo sporočilo: »Po hribih jaz okrog blodim, od doma sem pregnan; ker ljubim ves slovenski rod, postal sem partizan.« Medtem ko so domobranci skušali osmešiti nasprotno stran, naj bi partizani iz sentimentalne pesmice naredili hrabro partizansko popevko (Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*, str. 298).

778 SI AS 1902, t. e. 14, Mi gremo naprej, 25. 6. 1944.

V idejnem, ideološkem, političnem in vojaškem spopadu med domobransko in partizansko stranjo je šlo za spopad na vseh ravneh in hkrati tudi za spopad za monopol nad tradicijo, ki se je zaostroval v vprašanju, kdo naj bi bil predstavnik in kdo pravi zagovornik prave slovenske nacionalne kulture.

Pri obravnavi domobranskega pesništva je potrebno zato posebej izpostaviti trditev domobrancev, da so slovenski književniki – klasiki – kazalci poti v domobranskem boju oziroma nosilci tradicije slovenske nacionalne kulture. Miklavž Komelj navaja, da sta intertekstualnost in citatnost dobili izreden pomen zlasti v poeziji.⁷⁷⁹ Čeprav se njegova ugotovitev nanaša na partizansko pesništvo, lahko na podlagi pregleda domobranskih pesmi rečem, da je to veljalo tudi za slednje.

Izpostaviti je treba tudi dejstvo, da je domobrance zato posebej motilo poimenovanje partizanskih enot po slovenskih književnikih, medtem ko so sami uporabljali pesmi slovenskih poetov za smešenje partizanov (prosto po slovenskih pesnikih: Simonu Gregorčiču, Francetu Prešernu, Antonu Aškercu).⁷⁸⁰

V ideološkem boju proti partizanom so domobranci v času vojne radi uporabljali literarno travestijo.⁷⁸¹ Domobranski pesniki so pri parodičnem prikazovanju nasprotnika izpostavili tudi konkretne posameznike, na primer v pesmi neznanega avtorja *Glosa* (prosto po Prešernu):

»Slep je, kdor se z bando ukvarja,
poštenjak mu osle kaže,
partizanu sreča laže,
da živi, umrje brez denarja.
Le pri Demšarju začniva,
smrt mu vzela dni je stare,
mraz trnovski mnoge tare,

779 Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*, str. 289.

780 Miklavž Komelj piše, da so bili tudi »v partizanih parodični postopki zelo pogosto povezani s humorjem«, in izpostavi, da so bile »posebno priljubljene humorne travestije« (Prav tam, str. 292).

781 Prav tam, str. 295.

bande usodo zdaj beriva:
Priča cela zgodba živa,
nam spričujeta sleparja
Bäbler, Bevk, oba falota,
kakšna so banditov pota,
slep je, kdor se z bando ukvarja.«⁷⁸²

Povsem v skladu z zgoraj omenjeno tezo Prešernova *Glosa* ni doživela le domobranske travestije, temveč tudi partizansko. Partizanski pesnik jo je travestiral v pesem o mulovodcu.⁷⁸³ Boris Ziherl je v oceni Klopčičeve antologije *Pesmi naših borcev* posebej poudaril pomen travestije kot zvrsti pesniškega ustvarjanja, ki »sodi med najučinkovitejša propagandna sredstva v borbi z izdajalsko in okupatorsko svojatjo«. ⁷⁸⁴ Komelj opozarja na previdnost pri odkrivanju podobnosti med domobranskimi in partizanskimi formulativnimi postopki. To utemeljuje z navedbo, da je »domobranstvo pogosto zavestno kopiralo in prevzemalo simbolne strategije partizanov oziroma da je domobranska propaganda pogosto izkoriščala celo učinek konkretnih partizanskih formulacij«. ⁷⁸⁵

Včasih se zdi, kot bi šlo pri domobranski (in tudi partizanski) propagandi za nadaljevanje smernic političnega katolicizma na Slovenskem, ki jih je Anton Mahnič nakazal že pol stoletja pred drugo svetovno vojno, v katerih napotuje na napad na nasprotno stran z vsemi sredstvi: »Dovoljeno je torej v mnogih slučajih javno osvečati nepoštenost i podlost škodljivega neprijatelja, smešiti njegovo nprav, sramotiti njegovo ime in priimek. Da, in posluževati se smemo k temu i proze i stihov, i resnobe i šale, karikature i vseh umetelnosti in sredstev.«⁷⁸⁶

782 SI AS 1902, t. e. 14, Mi gremo naprej, 7. 11. 1944.

783 Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*, str. 292.

784 Prav tam, str. 293.

785 Prav tam, str. 295.

786 Pelikan, *Akomodacija ideologije*, str. 22.

Karikatura

Vir: *Straža ob Jadranu*, 9. 12. 1944, str. 6. Hrani: SI AS 1902, t. e. 12, f. 13

Satirične risbe oziroma karikature

Za smešenje nasprotne strani so tudi domobranci objavljali karikature, ki so dopolnjevale prispevke v nekaterih domobranskih listih in njihovo vsebino še bolj podkrepile. O pomenu risb govori tudi poziv uredništva *Tolminskega glasa*, s katerim iščejo dobrega risarja.⁷⁸⁷

⁷⁸⁷ SI AS 1902, t. e. 15, Tolminski glas, 15. 7. 1944.

Ilustracije so objavljali predvsem v *Straži ob Jadranu*. V tem listu so partizani na risbah raztrgani, bos, sestradani, prezebli, polni uši, ranjeni, bežeči pred domobranci. Domobranci pa so veseli, urejeni, njihova podoba domobranskega vojaka je idilična.

Upodobitve v domobranskih listih jasno izražajo nasprotje med dobrimi in hudobneži, med nedolžnimi in pokvarjenci, med zatiranimi in zatiralci.⁷⁸⁸ Ta binarnost se prepleta skozi celotno domobransko propagandno besedišče.

788 Colja, *Kolaboracionizem v Jadranskem primorju*, str. 170.

ITALIJANSKO REŽIMSKO/ KOLABORANTSKO ČASOPISJE

Italijanski režimski tisk, ki je izhajal na Primorskem, je bil od začetka vojne pa vse do 25. julija 1943 sredstvo za propagando in je služil kot glasilo Nacionalne fašistične stranke. Njegove uredniške smernice so bile posledično izrazito nacionalistične. Prispevki so izražali protidemokratske, avtoritarne in nacionalistične težnje ter opozarjali na »boljševiško nevarnost«, ki so jo istovetili s »slovansko nevarnostjo«. Velik del propagande je bil posvečen sovraštvu do komunizma, ki so ga, skupaj z boljševizmom, predstavljali kot »sovražnika Evrope«. Italijanski režimski tisk je povečeval vlogo Italije in glorificiral Mussolinija. Izpostavljal je italijanski značaj Trsta in propagiral protislovansko kampanjo. Poudarjal je superiornost latinske civilizacije in rase ter globoko zaničevanje slovanskih narodov. Poročal je o italijansko-nemškem zavezništvu in je v vojnem potencialu Nemčije videl edino upanje za vojaško zmago sil osi v Evropi. Po kapitulaciji Italije in nemški zasedbi tega območja ter vzpostavitvi Operacijske cone Jadransko primorje je bil pod vplivom nemške cenzure. O vsem tem pričajo tudi poudarjena gesla.

Fašistična gesla na Primorskem

- »Naj živi duče!« (1940)
- »Italija in Nemčija korakata skupaj do zmage!« (1941)
- »Zavezniki za življenje in smrt!« (1941)
- »Boljševizem – sovražnik Evrope!« (1941)
- »Trst je nedotakljiv!« (1943)
- »Trst je in bo ostal italijanski!« (1943)
- »Zmagali bomo! Naj živi Mussolini!« (1944)
- »Delati in boriti se za Domovino in zmago!« (1944)
- »S svojimi dosežki in svojim delom rešuješ Domovino!« (1944)

Italijansko-nemško zavezništvo

Politično približevanje med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo je dobilo prepoznavno obliko že v dogovoru, podpisanem 24. oktobra 1936, z nastankom t. i. osi Rim–Berlin. Po besedah Emilia Gentileja je bil prvi vidni rezultat teh novih mednarodnih dogovorov z Nemčijo skupno sodelovanje v španski državljanski vojni (1936–1939) na strani generala Franca. Temu je sledil Mussolinijev podpis zavezništva – jeklenega pakta – z Nemčijo 22. maja 1939, ki je dokončno povezal usodo Italije in njenega režima z uspešnostjo nacističnega imperializma.⁷⁸⁹

Podbersič piše, da so se Mussolinijevi odposlanci začeli pogosteje udeleževati nacističnih shodov, kongresov in raznih slovesnosti. Hkrati je Nemčija kot potrditev zavezništva z Italijo zahtevala njeno približevanje nacistični ideologiji, kjer so se nekateri našli rasizma in antisemitizma. Ob tem je rasel vpliv Mussolinijevega kroga, kjer je bilo veliko prepričanih zagovornikov popolnega sodelovanja z nacistično Nemčijo.⁷⁹⁰ Mussolini je poudarjal, da mora biti »sodelovanje z nemškimi tovariši odkrito, zvesto, pošteno in brezpogojno«. ⁷⁹¹

789 Gentile, *Fašizem: zgodovina in interpretacije*, str. 41.

790 Podbersič, *Obmejni fašizem in odnos do Judov*, str. 839.

791 *Italia Repubblicana*, 10. 3. 1945, str. 1.

Italia Repubblicana, naslovnica
Hrani:avtorica

O naravi italijansko-nemškega zavezništva pričajo številna poročila časopisov z uvodniki kot: »Italija in Nemčija korakata skupaj do zmage«, ki mu sledi izjava tedanjega nemškega ministra za zunanje zadeve Joachima von Ribbentropa: »Zavezniki za življenje in smrt!«⁷⁹²

To potrjuje tudi prispevek o srečanju med dučejem in firerjem, ki ga opisujejo kot »prisrčno prijateljstvo dveh vodij, vojaško bratstvo med dvema narodoma«,⁷⁹³ kot tudi navedba o nemških in italijanskih vojaških pilotih, »ki sodelujejo drug ob drugem v boju v Sredozemlju«.⁷⁹⁴

Dnevnik prinaša tudi članek z domnevnimi besedami Adolfa Hitlerja, namenjenimi nemškemu ljudstvu: »Na naši strani je fašistična Italija. Njen boj je naš boj, njeni upi so naši

792 *Il Piccolo*, 1. 1. 1941.

793 *Il Piccolo*, 21. 1. 1941.

794 *Il Piccolo*, 4. 1. 1941.

upi.«⁷⁹⁵ V enem od zapisov beremo tudi o »fašistični delegaciji na manifestacijah v Nemčiji«.⁷⁹⁶

Zavezništvo med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo dokazuje tudi članek z naslovom *Mi in Nemci*, v katerem pišejo, da »če bo krščanska in večna Evropa jutri rešena, kot si vsi želimo, bo to nesporno zgodovinska zasluga Mussolinija in Hitlerja«.⁷⁹⁷

Anna Maria Vinci omenja »občutek globokega občudovanja nemških vojaških vrlin« s strani italijanskih vojakov.⁷⁹⁸ Tudi v glasilu *Italia Repubblicana* so objavljali številne zapise o vojaškem potencialu Nemčije, »neizčrpni moralni in materialni moči nemškega ljudstva, firerjevi nadčloveški genialnosti« in predvsem o prepričanosti, da bo slovito in težko pričakovano »novo orožje« v najbolj kritičnem trenutku vojne pripeljalo do zmage sil osi.⁷⁹⁹

Položaj Primorske in Trsta

Marta Verginella omenja Ruggera Timeusa⁸⁰⁰ ter njegovo »videnje vzhodne meje Italije kot vrat, odprtih proti Vzhodu, in Trsta kot sprednje straže za italijansko širitev na Balkan«.⁸⁰¹

Carlo Ventura in Boris Mlakar navajata, da so Nemci razmišljali o prihodnji priključitvi ali vsaj o neke vrste protektoratu nad celotno severnojadransko regijo, ki bi jim po koncu vojne odprla strateške sredozemske poti, predvsem pa omogočila gospodarski in trgovinski razvoj celotnemu osrednjedonavskemu

795 *Il Piccolo*, 1. 1. 1941, str. 5.

796 *Il Piccolo*, 29. 1. 1943.

797 *Italia Repubblicana*, 24. 6. 1944, str. 1.

798 Vinci, Trst 1943–1945, str. 79.

799 *Italia Repubblicana*, 14. 10. 1944, str. 3; 2. 12. 1944, str. 3. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 66.

800 Ruggero Timeus (1892–1915), znan tudi kot Ruggero Fauro, je bil pobudnik gibanja, imenovanega »novi iredentizem«, »zagovornik osvoboditve iredentističnih dežel, /.../ v obetu po italijanski prevladi nad vsem območjem Jadranskega morja« (Verginella, *Dokončni boj*, str. 708).

801 Prav tam, str. 709–710.

območju.⁸⁰² Zato so bili zainteresirani, da na tem območju prevlada kozmopolitsko razpoloženje – vedno latentno prisotno v mestu z veliko pomorsko tradicijo, kot je bil Trst, ki poleg tega leži še na stičišču treh narodov. Pri tem so upravičeno izkoristili nezadovoljstvo zaradi dolgoletnega italijanskega upravljanja, ki se je na birokratski ravni izkazalo za slabše kot predhodno avstrijsko. Vse te težnje so v propagandi bogato dokumentirane ne le v časopisni kampanji, ki jo je vodilo njihovo uradno glasilo *Deutsche Adria Zeitung*, temveč tudi v številnih člankih tržaškega dnevnika *Il Piccolo*, napisanih v želji, da vse to zanika.⁸⁰³

Podobno razmišlja tudi Anna Maria Vinci in opozarja na stalno omenjanje nekdanje vloge Trsta kot pomembnega mesta avstro-ogrskega cesarstva v nacistični propagandi, predvsem pa na časopisne objave, s katerimi poskušajo dokazati, da bi »Trst, odtrgan od italijanskega konteksta, končno oživel v starem sijaju«.⁸⁰⁴

Vprašanje Julijske krajine in Trsta je *Il Piccolo* obravnaval v povezavi z domnevnim poročilom o načrtih Sovjetske zveze glede delitve Evrope, ki naj bi jih razkril sovjetski politik in diplomat Maksim Maksimovič Litvinov. Po pisanju časopisa naj bi »Sovjetska zveza seznanila Anglijo in Združene države Amerike z namero, da bo sprejela dogovor na Balkanu o ustanovitvi hipotetične države, /.../ ki bi morala imeti tudi prost dostop do pristanišča v Egejskem morju«.⁸⁰⁵ Tako naj bi zavezniki »zadovoljili željo Moskve, da ima izhod tako na Jadransko kot na Egejsko morje«. Te izjave naj bi potrdile tudi »Stalinove namere po hegemoniji na Balkanu in povečanem vplivu Sovjetske zveze«.⁸⁰⁶

Dnevnik je tej temi (vprašanju pripadnosti Julijske krajine in Trsta) znova posvetil pozornost 14. avgusta 1943 v nepodpisanem uvodniku. Iztočnica zanj je bila beseda urednika v puljskem listu *Corriere Istriano (Istrski kurir)*, ki je na podlagi

802 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 38–39. Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 44–46.

803 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 39.

804 Vinci, Trst 1943–1945, str. 84.

805 *Il Piccolo*, 13. 6. 1943.

806 Prav tam.

nekaterih domnevnih izjav sovjetskega politika in diplomata Maksima Maksimoviča Litvinova za *Pravdo* napovedal obstoj načrta, ki naj bi ga bili zavezniki že pripravili ali ga še pripravljajo in po katerem naj bi »Julijsko krajino, in torej Istro, dodelili neki hipotetični državi Jugoslaviji«. Navezujoč se na uvodnik puljskega lista, *Il Piccolo* sprejema možnost, da se to zgodi na mirovnih pogajanjih, in je solidaren s puljskim *Corriere Istriano* glede potrebe, da se zaščitijo, da torej zberejo vso dokumentacijo, iz katere bi bil razviden italijanski značaj dežele.⁸⁰⁷

Na tej točki se začne neke vrste razprava med tržaškim in puljskim listom, med katero se izkaže, da je drugi občutljivejši od prvega, ko gre za vprašanje »samozaščite italijanstva«. *Corriere Istriano* je v članku, objavljenem v tistih dneh, vztrajal, da je tak razplet možen: »Temu se moramo upreti že sedaj, z orožjem, ki ga v naših rokah nič ne bo zlomilo, z orožjem usklajene akcije, ki izhaja iz naše deželne in nacionalne tradicije, vendar je treba to storiti dovolj zgodaj.«⁸⁰⁸ *Il Piccolo* mu ugovarja in dodaja, da soglaša s puljskim *Corriere Istriano*, ko gre za potrebo, da se pravočasno oblikuje učinkovit organ za zaščito nacionalnosti. Za dosego tega cilja, nadaljuje, je potreben osrednji neodvisen in nadstrankarski organ in z več strani je slišati, da bi v ta namen lahko oživilo »Četo prostovoljcev.«⁸⁰⁹ Zanj pa bo mogoče reči,

807 *Il Piccolo*, 14. 8. 1943, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 29.

808 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 29–30.

809 »Četa prostovoljcev Julijske krajine in Dalmacije« je bilo borčevsko združenje nekdanjih prostovoljcev Julijske krajine iz vojne 1915–1918, ki so bili sicer državljani habsburške monarhije, a so se priključili italijanski vojski in se tako borili na strani antantnih sil. V prvem obdobju je Četa ohranjala določeno neodvisnost, kasneje pa je bila vključena v fašistične organizacije. Prepričan zagovornik ponovne oživitve »Čete« v namene, kot jih je predlagal *Corriere Istriano*, je bil tudi nekdanji fašistični nacionalni svetnik in podpredsednik deželne Zveze industrialcev dr. Bruno Coceani (ki so ga nacisti kasneje imenovali za tržaškega prefekta). Coceani je – mimo vseh strogih odredb, ki jih je narekovalo vojno stanje – od generala Ferrera zahteval in tudi dobil uradno pooblastilo za sklic zbora nekdanjih prostovoljcev. Vendar je njegova pobuda naletela na skromen odziv. Del demokratično usmerjenih prostovoljcev je načrt zavrnili ali se mu ni pridružil. Načrtu je nasprotovala Nacionalna demokratska fronta, ki se je izoblikovala v Trstu po 25. 7. 1943 in v okviru katere je delovalo pet strank, liberalna, demokršćanska, socialistična, komunistična in akcijska (*Il Piccolo*, 18. 8. 1943, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 30). O Coceanijevi pobudi za oživitev in oblikovanje nadstrankarske »falange« gl. knjigo *Mussolini, Hitler Tito alle porte orientali d'Italia* (1948).

da je koristna in dejavna le pod pogojem, da nihče ne bo izvajal nikakršnih pritiskov na duhovno pripravo prihodnjih skupin, ki so za zdaj še v fazi oblikovanja: »Nezaupanje političnih strank in družbenih razredov lahko le škodi delovanju, ki je usmerjeno izključno v to, da Domovina ohrani svoje geografske in etnične meje.«⁸¹⁰

Očitno gre v tem primeru običajni previdnosti tržaškega dnevnika dodati določeno nezaupanje tudi do vprašanja obrambe, ki bi temeljila na akciji bojovniške enote, za katero bi v novem okolju vendarle moralo veljati, da deluje zunaj strankarskih interesov. Morda je v Silviu Bencu, najverjetnejšem avtorju ali vsaj pobudniku teh vrstic, tudi v teh razmerah pretehtala zavezanost »redu«, privrženost vladi, ki je bila po njegovem mnenju nad strankami. Razloge, zakaj iz vsega tega ni bilo nič, najdemo v članku, v katerem pojasnjujejo, da je prišlo do spremembe zaradi težav pri uresničevanju te zamisli v ustreznih razmerah; in sicer zato, ker so nekateri hoteli, da bi »Četa prostovoljcev« postala osrednja ustanova javnega življenja, medtem ko bi moralo biti po časopisnih navedbah »njeno delovanje omejeno zgolj na posebne razmere«. Glede na to, da sta bili takrat osrednji ustanovi javnega življenja vlada in vojska, po koncu vojne pa naj bi bile to svobodne strankarske grupacije, je načrt »verjetno začasno spodletel zaradi ideoloških in osebnih razlik«.⁸¹¹

V *Il Piccolo* se je pojavil tudi članek z naslovom Trst je nedotakljiv, v katerem pišejo o »neizbrisnem italijanskem značaju Trsta« in izpostavljajo »zveste sinove Trsta, ki so se borili za mesto«. Poudarjajo, da je »edina tradicija v Trstu italijanska«, in opozarjajo, da »če jo je potrebno znova potrditi, so to pripravljene storiti Tržačani, kot so to že naredili, s svojo krvjo«. Zaključujejo z navedbo: »Trst je za vedno italijanski in je nedotakljiv!«⁸¹²

V fašističnem listu so skušali celo dokazati, da je tako imenovana nemška grožnja za Benetke in Trst zgodovinsko

810 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 30.

811 *Il Piccolo*, 21. 8. 1943, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 31–32.

812 *Il Piccolo*, 1. 9. 1943.

neutemeljena, kajti »te težnje so bile izraz avstrijske, in ne nemške politike. Nikoli nihče od nemških politikov ni niti pomislil, da bi bilo za nemško ljudstvo koristno, če bi se spustilo do Jadrana.«⁸¹³

Carlo Ventura meni, da gre za tipično trditev, ki zavestno ignorira spremembe, do katerih je prišlo v evropskih interesih po prvi svetovni vojni, obenem pa daje jasno vedeti, da niti v okviru fašistične formule, ki je predvidevala popolno predanost nemški stvari, ne bi bilo mogoče doseči kompromisa med dvema nasprotnojučima si stališčema, delno naklonjenima italijanski teritorialni celovitosti.⁸¹⁴

Ventura opozarja tudi na čedalje težjo vojaško situacijo. Pozimi 1944 so armade Sovjetske zveze in Anglo-Američanov začele oblegati nemške meje, nekaj mesecev pozneje so obkolele sam Berlin. Dodaja, da so tudi najbolj zagrizeni zagovorniki nacifašizma končno razumeli, da je vojna dokončno izgubljena.⁸¹⁵

To je bil morda tudi razlog, da so nemške okupacijske oblasti v Julijski krajini v zadnjih dneh svoje vladavine popustile cenzorske vajeti. Takrat si je fašistični časopis *Italia Repubblicana* postavil za nalogo, da prebudi Tržačane iz njihovega »optimizma« in »ravnodušnosti« in jim razkrije, kdo je v njihovem mestu »pravi sovražnik«.

»Mesto, v katerem se je govorilo vedno in zgolj italijansko, katerega industrijske, trgovinske, kulturne ustanove so v ponos in slavo samo Italijanov, lahko izbere eno samo nacijo, tisto, ki govori isti jezik, s katero si deli zgodovino v vseh njenih ključnih trenutkih, nacijo, s katero ga povezujeta etika in vera. Ko zato naši sovražniki namigujejo, da bo Tito rešil Trst, se mi dvignemo in opozorimo, da komunizem in Tito zastopata interese zgolj in samo slovanskega imperializma. Zato se sklicujemo na domovinska čustva Italijanov in jih pozivamo, naj prisluhnejo imperativu tega trenutka, naj zavrnejo apatičnost in odvečno izdajalsko odlašanje, naj se poiščejo in povežejo v slogi.«⁸¹⁶

813 *Italia Repubblicana*, 18. 5. 1944, str. 2.

814 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 61.

815 Prav tam, str. 66.

816 *Italia Repubblicana*, 21. 4. 1945, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 67.

Kritika boljševizma in komunizma

Gentile piše, da je »antiteza med fašizmom in komunizmom genetsko, zgodovinsko in kulturno totalna, zato je bila vir zavestnega in pretirano nepopustljivega smrtnega sovraštva«. ⁸¹⁷ Italijanski režimski tisk boljševizem predstavlja kot »sovražnika Evrope«, ⁸¹⁸ komunizem pa obsoja in ga krivi za vse težave evropskih narodov, kar je izhajalo že iz osnovnih ideoloških premis fašizma. Obenem pa je lokalni tisk opozarjal, da komunizem in Tito »zastopata interese zgolj in samo slovanskega imperializma«. ⁸¹⁹

Po besedah Anne Marie Vinci »je sovraštvo do komunizma ostalo temeljna predpostavka, kateri je bil posvečen velik del propagande, ki je bila usmerjena k diskreditiranju tega pojava, njegovih ideoloških vidikov in njegovih konkretnih realizacij«. ⁸²⁰ Šlo je za obojestransko popolno negacijo. Povedano z besedami Benita Mussolinija: »Napaka marksizma je v tem, da verjame v obstoj le dveh razredov. Še večja napaka je, da verjame, da sta oba razreda v stalnem medsebojnem nasprotju, ki pa je lahko le trenutno in nesistematično. Sistematično nasprotje, s katerim so se preigravale vse socialistične teorije, ni stvar realnosti.« ⁸²¹

Carlo Ventura navaja, da tudi v katoliškem tedniku *Vita Nuova* najdemo zapise o marksističnem komunizmu. Tega kritizirajo in zavračajo v vseh njegovih političnih in ekonomskih pogledih kot ideologijo, ki je nezdržljiva z načeli katolicizma in zanje pogubna. ⁸²²

817 Gentile, *Fašizem: zgodovina in interpretacije*, str. 66.

818 *Il Piccolo*, 5. 10. 1941.

819 *Italia Repubblicana*, 21. 4. 1945, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 67.

820 Vinci, Trst 1943–1945, str. 77.

821 *Italia Repubblicana*, 15. 7. 1944, str. 4.

822 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 73.

Reprezentacija drugih v italijanskih režimskih/kolaborantskih časopisih

Reprezentacija partizanov: »banditi« in »banditizem«

Po pisanju Marte Verginella je represivno politiko na Primorskem spremljala sovražna propaganda proti partizanom in vsem njihovim podpornikom.⁸²³ Sledila je ciljem, ki jih je že septembra 1920 najavil Mussolini: »Pri stiku z manjvredno in barbarsko raso, kakršna je slovanska, ne smemo izvajati politike, ki daje korenčke, temveč moramo izvajati politiko palice. Meje domovine morajo biti Brenner, Snežnik in Dinarsko gorstvo. Mislim, da je lažje žrtvovati 500.000 barbarskih Slovencev in Hrvatov kot pa 50.000 Italijanov.«⁸²⁴

Italijansko režimsko časopisje je logično imelo do partizanov skrajno sovražen odnos. *Il Piccolo* partizane imenuje »banditi«, partizanske enote »tolpe«, »slavokomunistične tolpe« oz. »boljševistične bande«, njihovo vojskovanje prikazuje kot »gverilsko« oziroma »hajduško-balkansko« in opisuje »bojne epizode proti komunističnim bandam«.⁸²⁵

Protislovansko kampanjo je propagiral režimski tisk, zato so v časopisnih objavah boj proti partizanom predstavljali kot »spopad med civiliziranostjo in barbarstvom«.⁸²⁶ Propaganda zasedbenega aparata je represivne odredbe upravičevala kot legitimen odziv na brezobzirnega nasprotnika, ki deluje zunaj vsake vojaške konvencije in se postavlja onstran meja človeškosti. Zato so na časopisnih straneh izpostavljali »vidike gverilskega bojevanja v Sloveniji«,⁸²⁷ ki se je razvilo spomladi 1942: »Značilnosti in metode bojevanja so pri vseh balkanskih narodih enake. Pomanjkanje cest, hribi, gore in gozdovi, ki pokrivajo

823 Verginella, *Dokončni boj*, str. 714.

824 Vinci, *Il fascismo e la società locale*, str. 227. Verginella, *Dokončni boj*, str. 714.

825 *Il Piccolo*, 24. 12. 1942, str. 3.

826 Verginella, *Dokončni boj*, str. 714.

827 *Il Piccolo*, 2. 6. 1942, str. 3.

velika območja, so dali tem metodam boja poseben pečat, zato jim pravijo ‚balkanska‘. Zahrbtni napadi temeljijo na metodah roparjev ter imajo vse značilnosti zviti in zlobnih divjakov, tatvin in barbarstva.«⁸²⁸

Italijanski dnevnik je poročal o »banditih vseh ras, ki prihajajo na obmejno območje«, in navajal, da »živijo v mobilnih taboriščih«. Območja je opisal kot »najbolj nedostopna« in poudaril, da »tolpe delujejo v kompaktnih jedrih v osrčju gozdov, v jamah ali pod šotori.«⁸²⁹

Dopisnik iz takratne Ljubljanske pokrajine Carlo Tigoli je podpisoval številne članke o gverilskem bojevanju, ki je potekalo na tem območju. Partizane je predstavljal zelo negativno in pisal o vedno bolj strnjenem »lovu na zveri, ki se skrivajo v gozdovih.«⁸³⁰

Pejorativne oznake so bile deležne tudi partizanke, ki jih je npr. Tigoli poimenoval »gozdne hijene«. Zapisal je, da sta značilnosti partizank »hudobija in divji bes« ter da se njihova hudo delstva »skrivajo pod krinko rdeče etikete.«⁸³¹

Prispevki, objavljeni v *Il Piccolo*, partizane pogosto prikazujejo kot tatove, pri čemer posebej izpostavljajo domnevno nasilnost žensk – partizank: »V nasilju, ki so ga komunisti zagrešili nad nemočnimi ljudmi na podeželju, so v ospredju ženske. One jih vodijo v cerkve in hiše duhovnikov, kjer plenijo, one ovajajo kmete in jim kradejo stvari in oblačila. In gorje tistim, ki si drznejše protestirati. Udarec po glavi ali agonija mučenja sta neizogibna. Na ta način poskušajo banditi dopolniti zaloge hrane in oblačil, ki so jih izgubili.«⁸³²

Moralne diskvalifikacije zasedajo pomembno mesto v propagandi, še posebno, ko gre za obsojanje žensk, ki so sodelovale v odporniškem gibanju. To dokazujejo naslednje besede: »Da bi sledile svojim ljubimcem, so dekleta, stara 16, 17 let, zapustila

828 Prav tam.

829 Prav tam.

830 *Il Piccolo*, 12. 9. 1942, str. 3.

831 *Il Piccolo*, 7. 11. 1942, str. 3.

832 Prav tam.

dom in končala pod šotorom ali v barakah političnih komisarjev, kjer so naredila hitro ‚kariero‘ na račun lastnega telesa in zahvaljujoč prirojeni agresivni zverinskosti.«⁸³³

Posebno mesto negativca je zasedal Tito. Prikazovali so ga kot »vodjo upornikov, poveljnika boljševiskih partizanov na Balkanu, ki ga je sovražna propaganda obdala z avreolo domoljuba«. Predstavljali so ga kot »ključavničarja, ki je /.../ postal herojski ‚tovariš Tito‘, vodja partizanov«, ter navajali, da »so ga jugoslovanske oblasti večkrat aretirale zaradi tatvin, ropov in drugih zločinov«.⁸³⁴

Po pisanju Carla Venture so izvore odporniškega gibanja v časopisih analizirali po že utečeni shemi Goebbelsove propagande. »Banditizem« je zanje tipični pojav »inferiornih« oziroma manjvrednih dežel ter družbeno in psihološko razrvanih narodov. »Nepoznan« je v večjem delu Evrope, predvsem v Nemčiji, in je našel ugodno okolje le v omejenem delu jugovzhodnih dežel. Dejavnost »Titovih banditov« na območju Primorja ni drugača kot izraz slepega morilskega in plenilskega kriminala, zato so prebivalci dolžni sodelovati z oblastjo, odločno ukrepati in takoj opozoriti na sumljive osebe in vse, ki širijo sektaštvo.⁸³⁵

V časopisju so prebivalce okupiranega območja pozivali k sodelovanju pri zatiranju partizanskega odpora in opozarjali, da v nasprotnem primeru »nimamo izbora, /.../ skupaj s krivcem bo padel tudi nedolžni, /.../ ognjeni zublji bodo požrli tako hišo dobrotnika kot hišo podleža«.⁸³⁶ Pisali so o nesmiselnosti razprav o »lažnem človekoljubju«, tudi ko gre za tako imenovane »idealiste«, ki na koncu vedno končajo med »zločinci« in postanejo njihovi pajdaši.⁸³⁷ V nadaljevanju so se sklicevali na sankcije, ki bodo doletele prebivalce, če ne bodo sodelovali »pri blokiranju posameznih razkropljenih banditov, njihovih simpatizerjev, a tudi večnih previdnežev, tistih torej, ki čakajo, da

833 Prav tam.

834 *Il Piccolo*, 22. 6. 1943.

835 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 41–42.

836 *Il Piccolo*, 11. 4. 1944, str. 1.

837 Prav tam.

zadeva mine /.../ postali bodo žrtve tako terorističnih atentatov kot ukrepov, ki jih bo treba sprejeti. Z Nemci ni šale!»⁸³⁸

Reprezentacija Judov

Po besedah Renata Podbersiča je bila za Jude v Julijski krajini uvedba rasne zakonodaje leta 1938 »dvojna travma, kajti številni so bili pred prvo svetovno vojno vključeni v iredentistično gibanje in v Trstu in Gorici celo ključni protagonisti le-tega«.⁸³⁹

Od septembra 1938 so italijanske oblasti uvedle več zakonskih ukrepov za izključitev Judov iz javnega življenja in napisale več okrožnic, kjer so razlagale ravnanje z Judi. Preko okrožnic raznih ministrstev so administrativna določila pošiljali prefektom po pokrajinah. Tako je kraljevi dekret št. 1728, sprejet 17. novembra 1938, določal vrsto predpisov za »zaščito italijanske rase«. Njegov deveti člen je določal, da je potrebno prijaviti pripadnost judovski rasi in osebni status vpisati v register prebivalstva. Deseti člen pa je določal, da državljani judovske rase ne morejo služiti vojske v miru in niti v času vojne. Zakoni in predpisi s tega področja so se kasneje dopolnjevali in spreminjali, vse do propada fašizma poleti 1943 oziroma do konca druge svetovne vojne leta 1945 na ozemlju Italijanske socialne republike pod kontrolo Nemcev. Republikanski fašizem je obnovil in zaostрил tudi protisemitsko zakonodajo in preganjanje Judov.⁸⁴⁰

Fašistična definicija Judov v Kraljevini Italiji je sicer podobno kot nacistična temeljila na rasni podlagi. Za ugotavljanje judovstva posamezne osebe so fašisti vzeli judovstvo staršev, v nasprotju z nacisti, ki so to preverjali pri starih starših.⁸⁴¹

Podbersič navaja, da so obstajali tudi »arijski« domačini, ki so gojili globoko sovraštvo do Judov; uživali so podporo in ohranjali stike z antisemiti na državni ravni, ki so nadzirali

838 *Il Piccolo*, 1. 5. 1944, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 42.

839 Podbersič, *Obmejni fašizem in odnos do Judov*, str. 845.

840 Gentile, *Fašizem: zgodovina in interpretacije*, str. 43. Podbersič, *Obmejni fašizem in odnos do Judov*, str. 837–854.

841 Podbersič, *Obmejni fašizem in odnos do Judov*, str. 841–842.

pomembne časopise, založbe in tisk, hkrati pa so vplivali na poročanje lokalnih časopisov.⁸⁴² O tem priča tudi članek, objavljen v fašističnem glasilu.

»Judje so razumeli, da bodo z lažno propagando lahko zmedli ljudi in zmanjšali njihovo sposobnost razmišljanja. Zato so najbolj nesramne laži postale njihov paradni konj. Začeli so širiti 'neuravnovešeno, umazano in odvratno literaturo', podredili znanost in ideje svojim uničujočim načelom ter začeli spodkopavati temelje Držav, da bi se sesule in končale pod njihovo oblastjo. Za doseganje svojega cilja niso izbirali in še vedno ne izbirajo sredstev, da bi le zagospodarili svetu.«⁸⁴³

Vloga ženske

Emilio Gentile piše, da je fašizem povzdigoval moškost in antifeminizem ter je vodilne politične vloge namenjal zgolj moškim.⁸⁴⁴ Ženski je bila na splošno namenjena tradicionalna vloga moškemu podrejene soproge, matere in vzgojiteljice oziroma »zgodne žene in matere«.⁸⁴⁵ Hkrati pa je, čeprav protislovno, fašistična politika vsiljevala razlikovanje med vlogama ženske v družini in ženske v organizaciji totalitarne države. Ženski kot soprogi in materi je bila zaupana naloga rojevanja otrok za domovino ter njihove vzgoje v prvih letih; ženski kot militantni fašistični vzgojiteljici v stranki pa je bila dodeljena naloga, da sodeluje pri vzgoji novega človeka, vendar zunaj družine, v okrilju strankarskih organizacij. S tem je dobila vidno vlogo v javnem življenju režima. Prek stranke je poleg tradicionalnega lika ženske (gospodarice doma in angela domačega ognjišča) vzhajal lik nove ženske, ki je aktivno (čeprav v mejah skrbstvene in pedagoške vloge) sodelovala v življenju stranke. Gentile navaja, da je bila to »posledica zavestnih političnih odločitev z vizijo nalog

842 Prav tam, str. 846.

843 *Italia Repubblicana*, 14. 10. 1944, str. 3.

844 Gentile, *Fašizem: zgodovina in interpretacije*, str. 37.

845 *Propaganda, Dizionario del fascismo*, str. 434.

nove ženske, ki so bile tuje tradicionalnemu modelu, hkrati pa povsem usklajene s totalitarnim pojmom novega Italijana«. ⁸⁴⁶

S stopnjevanjem vojne in rastočo potrebo po delovni sili so se toni povsem spremenili. V ospredje stopa ženska, ki – poleg njenih dotedanjih nalog in vrlin – zdaj vstopa tudi na druga področja, prej namenjena zgolj moškim. Zamenjuje moške, vpoklicane v armado, internirane ali na prisilnem delu v tujini ... O tem govori npr. prispevek z naslovom *Sem zaposlena ženska*, objavljen v časopisu *Italia Repubblicana*.

»Zaposlena ženska je ženska, ki je razširila krog svojih tihih gospodinjstkih opravil, ki stopa v korak s svojim moškim, mu sledi in pomaga pri njegovem delu, ženska, ki je sprejela še eno dodatno novo nalogo, ki živi v resničnem življenju.

In v resničnem življenju je danes na prvem mestu vzvišena misel na domovino.

Med vsakodnevnim delom, opravljanjem obveznosti, v šolskem okolju, za prodajnim pultom ali v tovarni se ta skrb odraža v nenehnem trudu.

/.../

Želimo biti vredne svojih mož, opraviti namesto njih manj težka dela v delavnicah, tovarnah, bolnišnicah, šolah, uradih, da bi se niti za trenutek ne omajala njihova vera ali zadrževalo njihovo srce.« ⁸⁴⁷

V rubriki *Vita della città* (Utrip mesta) najdemo zapis Naše ženske za zmago, v katerem poročajo o obisku »Rajonske skupnosti, aktivne v podpori borcev«. ⁸⁴⁸ »Naša žena na našo srečo živi in deluje v tišini. Zanja bi tudi danes lahko zapisali: ‚Casta fuit, domum servavit, lanam fecit.‘ ⁸⁴⁹ Danes sta ponos in zadovoljstvo, da delujejo v tem duhu, v naših ženah bolj živa kot kdajkoli, pa ne le v besedah, temveč v konkretnih dejanjih, žrtvah, delavnosti, ki so lahko za zgled vsem ženam na svetu.« ⁸⁵⁰

846 Gentile, *Fašizem: zgodovina in interpretacije*, str. 233.

847 *Italia Repubblicana*, 29. 7. 1944, str. 2.

848 *Il Piccolo*, 8. 12. 1941, str. 5.

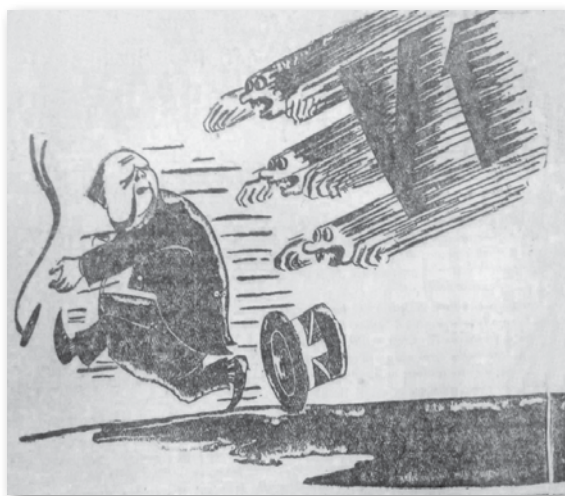
849 »Poštena, za dom in družino skrbna.«

850 *Il Piccolo*, 8. 12. 1941, str. 5.

Avtor zaključuje članek o aktivnih italijanskih ženskah z besedami, da so te ženske »najpristnejša aristokracija naše rase«. ⁸⁵¹

Fotografije in karikature

Vsebinsko italijanskih režimskih/kolaborantskih časopisov in katoliškega tednika *Vita Nuova* dopolnjujejo številne, predvsem nepodpisane fotografije. Na straneh dnevnika *Il Piccolo* in glasila *Italia Repubblicana* pogosto zasledimo fotografije Mussolinija in Hitlerja kot tudi posledic anglo-ameriškega bombardiranja, ruskih ujetnikov, zajetih anglo-ameriških padalcev ...

Karikatura Winston Churchill beži pred Hitlerjevimi maščevalnim orožjem – raketami V1

Vir: *Italia Repubblicana*, 29. 7. 1944, str. 3. Hrani: avtorica

Glasilno *Italia Repubblicana* prinaša tudi karikature, na katerih se je stereotipno prikazovalo nasprotnika: Winstona Churchilla, ki beži pred Hitlerjevimi maščevalnim orožjem – raketami

851 Prav tam.

V1,⁸⁵² Stalinove imperialistične težnje v Evropi⁸⁵³ in take, v katerih je razbrati tudi antisemitizem.⁸⁵⁴

Karikatura Stalinove imperialistične težnje v Evropi
Vir: *Italia Repubblica*, 4. 4. 1945, str. 1. Hrani: avtorica

Antisemitska karikatura.
Vir: *Italia Repubblica*, 26. 8. 1944, str. 4. Hrani: avtorica

852 *Italia Repubblica*, 29. 7. 1944, str. 3.

853 *Italia Repubblica*, 4. 4. 1945, str. 1.

854 *Italia Repubblica*, 26. 8. 1944, str. 4.

NEMŠKO OKUPATORSKO ČASOPISJE

Nemški okupatorski tisk, ki je izhajal na Primorskem, je bil propagator ideologije nacionalsocializma in sočasno pokazatelj ciljev nemške politike v tem prostoru. Nacistična propaganda ga je izkoristila za svoje ključne teme, ki jih lahko strnemo v pojme: evropski novi red, antiboljševizem in antisemitizem. Imel je uvodnike in razdelane rubrike, vsebina pa je bila izrazito protiboljševistična in protikomunistična, o čemer pričajo tudi nacistična gesla.

Nacistična gesla

»Kjerkoli smo, je boljševik naš sovražnik!«

»Obsojamo O. F. («Osvobodilno fronto») kot komunistično-teroristično fronto, kot protinacionalno, kot grobarko prebivalcev Jadranskega primorja!«

»Komunistični teror je mogoče premagati le z orožjem!«

Novi evropski red

Propagandisti rajha so najraje posegali po temi evropskega novega reda, morda zato, ker so prebivalstvo Julijske krajine na

ta način najlaže vključili v načrte tretjega rajha. Novi evropski red je predvideval sistem, v katerem ne bi bilo več starega mozaika držav in nacionalnosti, temveč bi se celoten kontinent združil v nacistično Evropo. Zato je bila ideja zlahka sprejemljiva za regijo, kjer se je med vsemi silami, ki so bile prisotne na tem območju, Nemčija razglašala za edino sposobno, da v deželi vzpostavi red: »Središče vsega je rajh. Nemčija ni le geografski center kontinenta, temveč središčna točka misli in dejanj celotne Evrope. Samo pod zaščito Tretjega rajha bo Evropa varna pred vojnimi vihrami in bo lahko upala v mirno prihodnost in blagostanje.«⁸⁵⁵

Fulvia Albanese navaja, da je tema novega reda tisku tudi omogočala, da se je prednostno ukvarjal z iskanjem političnih rešitev za nacionalne interese Italijanov, Slovencev, Hrvatov in Furlanov. Nemški okupatorji so s propagandističnimi prispevki želeli le podžgati lokalpatriotizem in navezanost na domači kraj ter tako omejiti vsakršen poskus širšega protinacističnega povezovanja.⁸⁵⁶

Članke na temo obrambe Evrope so pisali po preverjenem vzorcu: s poudarjanjem evropskega kulturnega primata in potrebo po njegovem ohranjanju s pomočjo politično-ekonomskih instrumentov, ki jih je predstavljal novi evropski red.

Položaj Primorske in Trsta

Nacistična propaganda je, kot rečeno, temeljila na povečevanju avstro-podonavske preteklosti Trsta. V nemškem okupatorskem časopisju so navajali, da gre zasluge za razvoj mesta pripisati Avstriji in da lahko mesto ponovno doživi svoje nekdanje blagostanje v prihodnji evropski ureditvi, po zmagovitem koncu vojne.⁸⁵⁷ Hkrati so poudarjali, da Nemčija ne kaže nobenega interesa za dežele ob Jadranskem morju, ki jih sicer

855 *Deutsche Adria Zeitung*, 7. 6. 1944, str. 1.

856 Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 196.

857 *Deutsche Adria Zeitung*, 3. 2. 1944, str. 4.

oborožene sile rajha trenutno zasedajo, a iz pomembnejših obrambno-vojaških razlogov.⁸⁵⁸

Carlo Ventura na podlagi pregleda celotne zbirke DAZ ugotavlja, da je zelo verjetno, da Nemci tega območja tudi po vojni niso nameravali vrniti italijanski državi. Tudi v nemško državno zvezo ga »de jure« morda ne bi vključili. Iz poročil o gospodarskih in geopolitičnih razmerah, tako ljubih časopisu, je mogoče razbrati, da naj bi za Trst našli tretjo rešitev, neke vrste protektorat, ki bi formalno sicer dopuščal nekatere nespremenjene avtonomistične strukture, v bistvu pa bi deželo postavil pod neposreden nemški vpliv, najprej politični, zatem pa še gospodarski.⁸⁵⁹

To domnevo potrjujejo nekateri članki DAZ, posvečeni težki situaciji mestnega gospodarstva v tistem obdobju. O Trstu pišejo kot o stičišču treh vplivov, italijanskega, nemškega in slovanskega. Njegova prihodnost pa naj bi bila odvisna od harmoničnega povezovanja teh treh elementov. V enem od člankov navajajo, da »interesi trgovskega središča niso odvisni le od lokalnih razmer, temveč tudi od širših okoliščin v zaledju; zato interesi takega mesta presegajo celo naše lastne nacionalne interese«.⁸⁶⁰

V uvodnikih na gospodarski strani dnevnika DAZ se tudi ob gospodarskih temah pojavlja znani motiv o nezdržljivosti gospodarskih interesov Trsta s pripadnostjo italijanski državni skupnosti.⁸⁶¹ Z zgodovinsko preteklostjo Trsta utemeljujejo celo njegove naravne danosti, ki sicer kar kličejo po tem, da postane naravno pristanišče podonavske Evrope.⁸⁶² DAZ obtožuje predhodno italijansko upravo za umanjano širitev Trsta, sočasno pa prekomerno povzdiguje sposobnost habsburškega cesarstva, da ovrednoti gospodarski potencial tega območja.⁸⁶³ To zateka-

858 *Deutsche Adria Zeitung*, 6. 2. 1944, str. 3. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 52.

859 Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 52.

860 *Deutsche Adria Zeitung*, 15. 10. 1944, str. 1.

861 *Deutsche Adria Zeitung*, 20. 5. 1944, str. 1.

862 *Deutsche Adria Zeitung*, 14. 1. 1944, str. 3.

863 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 207–233.

nje v »slavno« preteklost v resnici ni imelo drugega namena, kot da zabriše ne le nesposobnost Rainerjeve administracije pri reševanju težke gospodarske situacije, temveč tudi preusmerjanje trgovinskega prometa, ki je bil prvotno namenjen na italijanski trg, proti rajhu.⁸⁶⁴

V okviru dokončne ureditve tega območja, ki bi ga upravljali v skladu z evropsko ureditvijo – tako imenovano »novo Evropo« –, kot si jo je bil zamislil rajh, naj bi Trst predstavljal glavno pristanišče za nemške južne dežele, pravo »evropsko okno na Sredozemlje«⁸⁶⁵ oziroma »kralja Jadrana«, ⁸⁶⁶ in prevzel mednarodno funkcijo trgovskih poti za osrednje donavsko območje. V tem kontekstu je razumeti, da naj bi bil njegov prihodnji gospodarski razcvet odvisen od ureditve, ki ne bi več upoštevala mej, ki jih je leta 1918 načrtala Italija:

»Trst nikoli ni bil neodvisno mesto. Hribe, ki tik za njegovim hrbtom strmo padajo v morje, si lahko z evropskega zornega kota predstavljamo kot zadnje stopničke na velikih lestvah, ki iz srca našega kontinenta vodijo k južnim morjem; to je najkrajša pot iz osrednje Evrope do tega morja. Zato nas ne sme presenečati dejstvo, da je Trst v dolgih stoletjih, ko Italija še ni bila združena, gojil politične odnose s svojim zaledjem. To je tudi razlog, da je mesto tako težko prenašalo utesnjenost v meje, v katere je bilo kasneje ujeta. Prepričani smo, da v novi zedinjeni Evropi meje ne bodo imele več te vloge.«⁸⁶⁷

DAZ je tako imenovane »protiitalijanske teme« razvijal ves čas obstoja. Za ponazoritev tovrstne politike so uredniki tega lista v nemškem jeziku uporabljali različne prijeme in opozarjali na nezdržljivost gospodarskih interesov Trsta s specifično italijanskimi gospodarskimi interesi, kulturne povezave Trsta z Balkanom in nemškimi deželami ter poudarjanje etnične mešanice tega območja.⁸⁶⁸

864 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 37.

865 *Deutsche Adria Zeitung*, 14. 1. 1944, str. 3.

866 *Deutsche Adria Zeitung*, 3. 2. 1944.

867 *Deutsche Adria Zeitung*, 20. 5. 1944, str. 1.

868 *Deutsche Adria Zeitung*, 23. 1. 1944, str. 3. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 50–51.

Nemčija – rešiteljica etničnih konfliktov v Jadranskem primorju

Nemško okupatorsko časopisje, ki je izhajalo v Jadranskem primorju, je Nemčijo predstavljalo kot edino silo, ki lahko reši etnične konflikte na tem geografskem območju. To nakazujejo besede Hermanna Piricha, ki jih zasledimo v povzetku prvega leta izhajanja časopisa: »V nobenem delu Evrope ni čutiti take potrebe po odločni in uravnovešeni sili kot v Jadranskem primorju, kjer štirje narodi iščejo svoj prostor za potrditev svoje identitete.«⁸⁶⁹ Pirich tudi v nadaljevanju povzetka namenja pozornost vidikom »etničnega mozaika« v regiji, saj zapiše, da »je bila ena najtežjih, a tudi najzanimivejših nalog časopisa odmerjanje prostora za vsako teh narodnosti ter razumevanje čustev in posebnosti vsake teh skupin, ne da bi zapadli v neželene nesporazume«.⁸⁷⁰

V dnevniku DAZ so objavljali številne članke, novice in pisma iz vse dežele, v katerih so izpostavili etnično mešanico tega območja, in celo navajali, da bi morali poleg slovanskih jezikov v nekaterih mestih v pokrajini govoriti tudi nemško in madžarsko.⁸⁷¹

Nemci so želeli pridobiti Furlane na svojo stran, zato so v časopisih izpostavljali »furlanskost« kot posebno etnitetu⁸⁷² in opisovali »urejeno furlansko pokrajino z izredno rodovitnimi polji in urejenimi, bogatimi vasmi.«⁸⁷³ Zapisali so, da so »ravno Furlani v ospredju ljudskega posmehovanja, vendar so bili – kot znano – neupravičeno obrekovani.«⁸⁷⁴

Pogosto uporabljena tema je bila uničujoča kritika fašistične vlade, ki naj ne bi bila sposobna rešiti nacionalnih sporov med Slovenci in Italijani ter vrniti Trstu njegove zgodovinske vloge velikega cesarskega trgovskega središča. To naj bi bila sposobna samo nemška oblast.

869 *Deutsche Adria Zeitung*, 14. 1. 1945, str. 1.

870 Prav tam.

871 *Deutsche Adria Zeitung*, 26. 1. 1944, str. 4. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 51.

872 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 42–45.

873 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 149.

874 Prav tam.

Vprašanje nacionalnosti so v določenem trenutku opredelili kot nepotrebno in nerešljivo, nacionalizem pa kot negativen, iracionalen in celo »smešen« pojav na območju, kot je Jadransko primorje, kjer so jeziki in narodi tako prepleteni v svojih tradicijah, načinu življenja ter celo v svojih pogovornih jezikih in priimkih, da jih je popolnoma nemogoče jasno razlikovati glede na njihov izvor.⁸⁷⁵

Propaganda, ki jo je izvajal DAZ, očitno ni prinesla upoštevanja vrednih psiholoških učinkov na prebivalce ne z vidika nemških načrtov glede prihodnosti tega območja ne na nujnejši in neposrednejši ravni vojaškega sodelovanja med okupatorji in meščani. V članku, ki je izšel le slaba dva meseca pred koncem vojne, časopis posredno to tudi priznava. Pod dokaj nenavadno analizo lokalnih razmer in »nerazrešljive mešanice« ras, ki sobivajo na tem območju, se je podpisal odgovorni urednik Hermann Pirich. Tržačane italijanske narodnosti je opredelil kot »zavlačevalce« in jih brez razlik uvrstil v hipotetično in dovolj zgovorno »nojevsko stranko« (*Vogel-Strauss Partei*): »Prva točka programa te stranke je absolutna politična ravnodušnost, /.../ druga točka pa že vsebuje nejasno misel, da bo prva angleška ladja, ki bo pristala v pristanišču, priplula na valu lesketajočih se cekinov. Tržačan je naivna pojava, otročji je in romantičen, boji se ene same stvari, boljševizma, za vsako ceno pa se izogiba vsakršnemu političnemu radikalizmu.«⁸⁷⁶

Nič manjših kritik niso v zapisu deležne tudi druge nacionalne skupine, predvsem Slovenci, ki se zaradi ideoloških razkolov »prav peklensko sovražijo med sabo«, in Hrvati, ki so taki individualisti, da potrjujejo pregovor, ki pravi, da »dva Hrvata predstavljata najmanj tri stranke«.⁸⁷⁷ Pirich v nadaljevanju pojasni, zakaj politične težave Jadranskega primorja kot take trenutno niso rešljive, in poudari, da je samo nemška vojaška sila – nemška organizatorska roka – sposobna ohranjati red v coni in

875 *Deutsche Adria Zeitung*, 27. 1. 1944, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 51.

876 *Deutsche Adria Zeitung*, 25. 3. 1945, str. 1.

877 Prav tam, str. 1–2.

preprečiti, da bi »prišlo do eksplozije med temi divergentnimi in tako zelo različnimi silami«. Zaključuje pa skrajno ostro: »V Evropi ni bolj vročega terena, kot je ta, zaprt med Alpe, Kras in Jadran. Kdor ga prečka, si mora nadeti škornje, ki bodo tako čvrsti, kot so naši gojzarji, da si ne opeče podplatov.«⁸⁷⁸

Prisotnost nemške vojske v Jadranskem primorju iz obrambnih razlogov

Nemška propaganda je nemško vojsko predstavljala kot braniteljico Operacijske cone Jadransko primorje. Prisotnost nemške vojske na tem območju je utemeljevala z obrambnimi razlogi, kar je razbrati iz fotoreportaže z naslovom Nemške hitre ladje ščitijo Jadran: »Še preden vzide sonce izza morja, se prične vožnja. Neprestano preiskuje straža obzorje, če se morda prikažejo obrisje sovražnih enot.«⁸⁷⁹

O tem govori tudi zapis: »Zopet stoji nemški grenadir (vojak) pripravljen, da brani Evropo pred poskusom anglo-amerikanskega vdora. Čvrst, odločen in prepričan o zmagi pričakuje povelja za napad.«⁸⁸⁰

V fotoreportaži Današnji Split – nekdanja Dioklecijanova palača pa zasledimo naslednje besede: »Nemški vojak, ki tukaj straži evropsko obalo, se s svetim spoštovanjem sprehaja po starih ulicah primorskega mesta, ki je bilo priključeno Hrvaški.«⁸⁸¹

878 Prav tam.

879 *Adria Illustrierte*, 24. 6. 1944.

880 *Adria Illustrierte*, 1. 7. 1944.

881 *Adria Illustrierte*, 27. 5. 1944.

Vključevanje v TODT⁸⁸²

Nemško okupatorsko časopisje je dolge članke posvečalo »skupni dolžnosti« vseh prebivalcev Jadranskega primorja, ki naj bi sodelovali pri izkoreninjenju »banditizma«, s tem da bi se pridružili paravojaškim in delovnim organizacijam, ki so jih na tem območju ustanavljali Nemci in tako prispevali k bremenu vojne.⁸⁸³ Pozivali so jih, naj se vključijo »z orožjem ali z lopato v rokah«, vpoklic pa utemeljevali z besedami, da »sodelovanje ne traja le za trenutek, ampak ima razsežnosti še v prihodnost, z namenom zaščite svojega delovnega mesta, blaginje in družine«. ⁸⁸⁴ Tudi v tem kontekstu so svojo prisotnost na tem območju opravičevali z obrambnimi nameni in dokazovali, da »možje z jadranske obale, stari in mladi, gradijo obrambni okop proti sovražniku«. ⁸⁸⁵

Potrebo po sodelovanju pri zaščiti Jadranskega primorja so pojasnjevali z navedbo, da naj bi šlo za »nezaslišano slepoto, če bi prebivalci tega območja od Nemcev pričakovali, da bodo branili njihova življenja in gradili njihovo prihodnost, ne da bi želeli tudi sami prispevati svojo življenjsko silo in željo po preživetju«. ⁸⁸⁶ Da bi podžgali duhove in javnost preželi z občutkom »časti« in »dolžnosti«, so se v dnevniku DAZ sklicevali na fevdalno zgodovino Trsta: »V kroniki Trsta, če naj navedemo tipičen primer s tega območja, so že pred sedemsto leti obstajale prostovoljne organizacije za samoobrambo, ki so se strnjeno podale proti sovražniku, ko se je bližal mestu. In vsakogar, ki se je temu klicu k samoobrambi izognil, je doletela sramota.« ⁸⁸⁷

882 Organizacija Todt je bila civilna in vojaška inženirska organizacija tretjega rajha, poimenovana po njenem ustanovitelju Fritzju Todtu (1891–1942), nemškem inženirju, politiku in nacistu. Organizacija je v vojni prerasla v paravojaško organizacijo. V okupirani Evropi je prisilno mobilizirala in deportirala delovno silo za gradnjo strateško pomembnih objektov (*Organizacija Todt*).

883 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 64.

884 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 189.

885 Prav tam, str. 194.

886 *Deutsche Adria Zeitung*, 29. 3. 1944, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 54.

887 *Deutsche Adria Zeitung*, 29. 3. 1944, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 54–55.

O organizaciji TODT na Primorskem priča tudi fotoreportaža, v kateri beremo, da »možje, ki postavljajo obrambni zid, v potu svojega obraza delajo za varnost Evrope«. ⁸⁸⁸ V prispevkih so beležili, kako naj bi imel vsak posameznik točno določeno delo na gradbišču, in poudarili, da je »pogosto opravil le nekaj majhnih korakov, ki pa so vodili do večje celote«. ⁸⁸⁹

Na časopisnih straneh je zaslediti vabila k vpisu v organizacijo TODT in sodelovanju pri delih za izgradnjo obrambnih linij oziroma utrdb. V enem od pozivov pišejo o vlogi vojakov, ki naj »skladno s pozivom časa prispevajo k zmagi mlade Evrope«, ⁸⁹⁰ v drugem prispevku pa sporočajo, da so pri gradnji utrdb pomagale tudi dekleta in žene. ⁸⁹¹

V člankih so pisali o prednostih, ki naj bi jih prinašalo vključevanje v delovne organizacije, in navajali, da so »delavci dobili večerjo in glede na starost tudi primerno plačilo«. ⁸⁹² Priskrbeli so jim tudi bivališča, ki naj bi »pomenila čist in udoben prostor za preživljanje prostih ur. Prosti čas so izkoristili za športne aktivnosti, zabavne večere in prijetno druženje.« Veselje in zadovoljstvo, ki je vladalo med delavci, naj bi prikazovale tudi karikature na stenah. ⁸⁹³

V prispevkih so med drugim razlagali, kako naj bi samoobrambne zveze prispevale k preobratu v pojmovanju »moškosti«: »Dokazati so morali, da niso le poceni delovna sila, ampak da so uvrščeni v veliko evropsko skupnost kot polnovredni delavci.« ⁸⁹⁴

888 *Adria Illustrierte*, 10. 6. 1944.

889 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 192.

890 Prav tam, str. 189.

891 Prav tam, str. 191.

892 Prav tam, str. 189.

893 Prav tam, str. 190.

894 Prav tam, str. 189.

Vsakdanje življenje v Jadranskem primorju

V časopisih je zaslediti številne podobe in podatke o lokalnih tradicijah, s katerimi je uredništvo hotelo sporočiti javnosti, da se življenje kljub vojni nadaljuje mirno prav po zaslugi nemške vojske, ki brani to območje. V bistvu pa je želelo predstaviti svet daleč od realnosti, kjer je vojna izčrpala prebivalstvo in zmanjšala nemško moč.

To je razvidno iz fotoreportaže z naslovom *Sončne terase v zelenju*: »Strmo se dviga okoli Trsta iz valov Jadrana zemlja do kraških višin. Le ozek pas je, kjer sonce iz juga in morje ustvarjata milo podnebje. Da dobro izrabijo ta ozek pas, so pridni vrtnarji spremenili pobočja v lepe vrte. Dolgi pasovi zemlje med visokimi zidovi dajejo obilen sad, ako se vrtnar ne straši truda in koplje, gnoji in namaka svojo zemljo.«⁸⁹⁵

Lokalna stran dnevnika DAZ, rubrika z naslovom *Im Blickfeld der Adria* (Obzorje Jadrana), kot tudi revija *Adria Illustrierte* nista prinašali le člankov in fotoreportaž iz vsakdanjega življenja v Trstu, temveč tudi iz drugih mest in krajev v Operacijski coni Jadransko primorje in širše: iz Kopra, ki je predstavljen kot »glava Istre«,⁸⁹⁶ Pirana, Devina, Vidma, Benetk, Firenc, Pulja, Fažane, Labina, Reke, Splita, Dubrovnika in z Brionov.

V fotoreportaži Istra – zemlja starih šeg so zabeležili: »Kraške, gole skale in rodovitne zelene doline, to je Istra, kakor jo vidi kmet. Tu je težko obdelovati zemljo. Sonce pripeka in vode je malo. Toda zemlja plačuje dobro potne kaplje dobrega kmeta. Izkušnje z istrsko zemljo izrablja velika kmetska šola.«⁸⁹⁷

895 *Adria Illustrierte*, 14. 4. 1945, str. 3.

896 *Adria Illustrierte*, 27. 5. 1944.

897 *Adria Illustrierte*, 7. 4. 1945.

Nemci – veliki ljubitelji umetnosti

Nemško okupatorsko časopisje je poveličevalo nemško kulturo ter poudarjalo, npr., kako se je nemška glasba vedno oplajala z italijansko. DAZ in revija *Adria Illustrierte* sta objavljala številne novice o glasbi, zlasti operi, koncertih, baletu, gledaliških predstavah, razstavah, kiparstvu, nemških filmih in nemških umetnikih (dirigentu Josefu Keilberthu, kiparju Arnu Brekerju, igralcu Gustavu Fröhlichu ...). Članke o umetnosti je za DAZ pisal tudi slikar Zoran Mušič, ki je prispeval tudi ilustracije.⁸⁹⁸ Mušič se je podpisal pod prispevka o dveh italijanskih slikarjih: Arturu Tosiu⁸⁹⁹ in Filippu de Pisisu.⁹⁰⁰ V dnevniku so objavili tudi daljši zapis o slikarski družini Tominc.⁹⁰¹ Paul Niehaus je v prispevku z naslovom *Gemälde von Zoran Mušič*, ki je nastal po Mušičevi razstavi v Trstu, izpostavil, »kako se je pri slikarju risarska linija popolnoma stopila z barvo, vendar pa zaradi tega Mušičeve umetnosti ni mogoče imenovati impresionistična. Mušičeve slike predstavljajo simfonijo barv in svetlobe, kar daje njegovim podobam svečan, slavnostni značaj.«⁹⁰² Niehaus je podrobno opisal Mušičevo umetniško pot in ga predstavil kot »slikarja visoke umetniške nežnosti, sladokusca barvnih odtenkov in absolutnega kolorista.«⁹⁰³ Paul Niehaus je pisal tudi o slikarju Avgustu Černigoju⁹⁰⁴ ter o skladatelju in violinistu Giuseppeju Tartiniju in ga poimenoval »veliki piranski sin.«⁹⁰⁵ Med glasbenimi kritiki, ki so objavljali članke, je zaslediti tudi podpis v Trstu rojenega Giulia Viozzija, italijanskega skladatelja in pianista.

898 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 112, 117–118. V publikaciji *Drehscheibe Triest* so zbrani najpomembnejši članki, ki so bili leta 1944 objavljeni v *Deutsche Adria Zeitung*. Med njimi so tudi prispevki Zorana Mušiča. Napisal jih je, preden so ga gestapovci oktobra 1944 kot sodelavca osvobodilnega gibanja aretirali v Benetkah in sredi novembra tega leta deportirali v koncentracijsko taborišče Dachau.

899 *Deutsche Adria Zeitung*, 8. 3. 1944, str. 2.

900 *Deutsche Adria Zeitung*, 6. 4. 1944, str. 4.

901 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 130–133.

902 *Deutsche Adria Zeitung*, 5. 4. 1944, str. 2.

903 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 119.

904 *Deutsche Adria Zeitung*, 22. 4. 1944, str. 2.

905 *Deutsche Adria Zeitung*, 7. 4. 1944, str. 4.

Tisk, ki je izhajal v Operacijski coni Jadransko primorje, je Nemce prikazoval kot velike ljubitelje umetnosti: »Kljub vojni in bombnem terorju se vrši v tem letu v Monakovem velika nemška umetniška razstava – 1115 plastičnih del in podob prepričljivo dokazuje ustvarjalno silo nemških umetnikov. – Dela so (z)načilna za resnično podajanje nemške umetnosti in kažejo neminljivo življenjsko silo nemškega naroda.«⁹⁰⁶

Na časopisnih straneh je zaslediti tudi fotografije in risbe starega Trsta, opremljene s komentarji, ki naj bi pričale o habsburški prosperiteti mesta.

Reprezentacija drugih v nacističnih časopisih

Reprezentacija partizanov: »banditi« in NOB: »vojna banditov«

Nemško okupatorsko časopisje, ki je izhajalo v Jadranskem primorju, partizane najpogosteje imenuje »banditi«, »tolovaji« in »boljševiki«, partizanske enote oziroma formacije pa »bande« ali »tolpe«. To dokazujeta tudi podnapis, ki spremlja fotografijo v rubriki Teden v ogledalu: Boj s tolovaji na Krasu;⁹⁰⁷ in fotoreportaža z naslovom Sumljivi drvarji: »Tolovajstvo živi od zločinskih narodnih elementov, ki jim ne gre za pošteno borbo. Nemški ali lastni vojak, ki nastopa proti temu sovražniku, mora biti pripravljen na vse zvijače in zlodejstva. Čim nedolžneje se tolovaj obnaša, tem opreznije je treba z njim prestopati in vsako prikrivanje je treba takoj s še učinkovitimi sredstvi razkrinkati.«⁹⁰⁸

Partizanskim enotam so v časopisih pripisovali najslabše človeške značilnosti in poudarjali, da so »uboj, umor, ropanje in požig znak poti, po kateri so hodile tolpe«.⁹⁰⁹

906 *Adria Illustrierte*, 2. 9. 1944.

907 *Adria Illustrierte*, 24. 6. 1944.

908 Prav tam.

909 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 187.

Partizanke so bile »tolovajke«, zanje so uporabljali tudi naziv »boljševiške kurirke«.⁹¹⁰

Partizanski boj na Primorskem je nemško okupacijsko časopisje minimaliziralo, če že ne zavestno ignoriralo. Upornike je dosledno imenovalo »banditi«, to, kar so predstavljali, pa »boljševizem« in »rdeči teror«: »Na začetku poti je sovjetski maršal Tito, na koncu pa sam Stalin s svojimi preverjenimi osvobodilnimi metodami.«⁹¹¹

NOB se nikoli niso lotili celovito. Pojav so iz očitnih propagandnih razlogov pogosto odpravili z obsodilno formulo o »boljševiških banditih, ki se napajajo iz moskovske krvoločne doktrine«,⁹¹² in pri tem na vse načine zavračali tiste posebnosti avtohtonega osvobodilnega gibanja, iz katerih so svojo moč črpale partizanske vrste.⁹¹³ Pomen osvobodilnega gibanja so skušali zmanjšati že s samim tonom prispevkov. Po nacističnih propagandnih smernicah je bilo treba partizanski boj obravnavati kot primitiven pojav, brez posebne politične teže, poznan tudi iz drugih vojaških spopadov in značilen za balkanska in srednje-vzhodna ljudstva, vajena »sproščanja svojih najbolj živalskih instinktov«.⁹¹⁴

V časopisih so poudarjali, da partizanski boj ne predstavlja resne nevarnosti nemški vojaški moči, ker »delovanje tolpa ni odločujoče v bojevanju in nima neposrednega vpliva na vojaške odločitve na frontah«.⁹¹⁵ Pojasnjevali so tudi razloge za ukrepe, ki jih je nemška vojska sprejela proti tolpom na tem območju. To razberemo tudi iz kratke novinarske reportaže z naslovom *Gonja za tolpmi v snegu*. Besedilo pod osrednjo fotografijo se v slovenščini glasi:

»Po gorah in po snegu love nemški policisti tolpage. Vsako skrivanje po gozdovih in poljih je brezuspešno. Sledovi vodijo do

910 *Adria Illustrierte*, 27. 5. 1944.

911 *Deutsche Adria Zeitung*, 21. 1. 1944, str. 1. Ventura, *La Stampa a Trieste*, str. 54.

912 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 167–182.

913 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 52.

914 *Deutsche Adria Zeitung*, 5. 7. 1944, str. 1.

915 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 187.

skrivališč v posameznih hišah gorskih vasi. Možje nemške policije preiskujejo z oklopniki, tovorno živino ali peš vse ozemlje. Spretno in neumorno izsledujejo povsod bandite in jih uničujejo. Pod cesto stoji samotna hiša. Tam ni nikakega znaka življenja. Toda baš radi tega jo prav strokovnjaško preiščejo. In res – našli so orožje, tolovajski denar in sledove, ki vodijo v bližnjo vas, kjer res potem najdejo nekaj neškodljivih, jih razkrinkajo in ujamejo.«⁹¹⁶

V prispevku je treba sočasno analizirati njegov pisni in fotografski del. Fotografija prikazuje skupino uniformiranih mož, ki v snegu napreduje skozi gorski zaselek. Slika je »v gibanju« in navaja na misel, da so ti vojaki opravili dolgo pot in so pripravljene nadaljevati s hojo, kar v bralcu vzbudi neprijeten občutek, da lahko kjerkoli odkrijejo kogarkoli. Tekst v vseh štirih jezikih, zelo kratek in prodoren, sloni na okrutnosti logičnega sosledja: zasledovati-izslediti-odkriti-uničiti. Opozorilo na primitivne izvore zasledovancev doseže z besedami »njihova skrivališča v gozdovih in na poljih«, s katerimi opiše človeška zatočišča. Propagandno sporočilo, ki ga revija želi posredovati širšemu krogu bralcev, je mogoče strniti v enem stavku: »Partizani so primitivci, ki jih je treba zbežati iz brlogov in uničiti.«⁹¹⁷

O tem priča tudi fotoreportaža z naslovom Lov za tolovaji po Krasu: »Vsaka vas je bila zatočišče tolovajev. Ceste so bile varne, po hišah pa so bivali tolovaji. Tu ne pomaga nič drugega kakor požig.«⁹¹⁸

V fotoreportaži z naslovom Kar Tito zamolčuje so nazorno predstavljena bedna skrivališča partizanov, poudarjeno pa je tudi, da je »nosilec ideje osvoboditve postala moskovska rdeča zvezda.«⁹¹⁹ To je razbrati tudi v naslednjem besedilu:

»Čez zasnežene kamenite kraške planjave huščne tu pa tam temna postava. So to tolovaji, ki jih SS in policija izganjata iz njihovih skrivališč. Obkoljeni so in hočejo s silo zlomiti obroč,

916 *Adria Illustrierte*, 24. 2. 1945, str. 5–6.

917 Albanese, *Rallegratevi della guerra*, str. 200.

918 *Adria Illustrierte*, 27. 5. 1944.

919 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 187.

ki jih obdaja. Toda nemške strojnice regljajo in tollovaji padajo brezglasno v sneg. Sneg je rudeč od krvi. Ostanke tolpa dvignejo roke in se udajo. Tako žanje smrt dan za dnem po kraških puščavah med slovenskimi, italijanskimi in hrvaškimi kmeti in rokodelci svoje žrtve. Zamenjali so mirno življenje na lastni zemlji z nemirnim beganjem v tolpah in končujejo neslavne smrti. Niso umrli za svojo družino ali dom ne za domovino ali narod, temveč za popolnoma tuj nauk Moskve.«⁹²⁰

Nemški okupatorski časopisi so v propagandne namene uporabili tudi bratomorno vojno med Slovenci. Za njeno ponazoritev so izrabili nemški napad na partijski šolski tečaj v Cerknem 27. januarja 1944 in povračilne ukrepe partizanov: »Na Cerknem je bilo slišati strele. Zemlja se je tresla, zgodil se je krut zločin, namreč Kajn in Juda, brata morilca in izdajalca, sta izpegljala svoj zlobni načrt.«⁹²¹

Zapisali so, da so partizani v Cerknem 3. februarja 1944 zaradi izdaje ustrelili 15 ljudi: »Slovenci, grobarji lastnega naroda, so vzeli lopate v roke! Petnajst novih trupel išče svojo grobnico.«⁹²²

Reprezentacija OF: »komunistično-teroristična fronta«

Nemško okupatorsko časopisje je očitno uporabljalo in širilo tudi domobransko propagando. To je bilo evidentno iz napadov na OF, ki jo je predstavljalo kot »komunistično-teroristično fronto, kot protinacionalno, kot grobnico prebivalstva obalnih mest«.⁹²³

Da gre za domobranska stališča, je razbrati tudi iz prispevka, v katerem nepodpisani avtor očita OF, da se povezuje z italijanskimi komunisti, »saj jim služi in nas je že prodala. Komunistična OF je izročila preostala obalna mesta in Trst

920 *Adria Illustrierte*, 17. 3. 1945.

921 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 182.

922 Prav tam.

923 Prav tam, str. 183.

italijanskim komunističnim strankam. Italijanski komunisti pa so nam milostno obljubili kulturno samostojnost.«⁹²⁴

Domnevam, da so nekaj člankov za nemške časopise napisali Slovenci iz domobranskih vrst, ker so v njih OF obsojali in pojasnjevali, da »so bili v imenu komunistične OF naši ljudje ubiti kot izdajalci. Obsodili so jih komunisti, ki so se želeli oprati svojih starih grehov.«⁹²⁵

Še zlasti kritični so bili do dveh vodilnih komunistov in članov OF: »Bäblerja« (Aleša Beblerja; op. a.) in »Wilfana« (Joža Vilfana; op. a.). Zapisali so, da je beseda izdajalec zanj prešibka, in ju pozivali: »Če imate še kaj človeškega v sebi in še niste postali popolne hijene, kar je težko pričakovati, storite vsaj eno dobro dejanje – če že ne za človeštvo – vsaj za vas same in storite samomor! Kajti obsodba ljudstva bo za vas grozna.«⁹²⁶ V nadaljevanju so poudarili:

»OF je izdala svoj lastni nacionalni program. Med in mleko naj bi se stekala v bodoči organizaciji. Med ljudmi ne bo več razlik. Pravilno! Vsi si bomo enaki, saj bomo vsi berači! Še huje od beračev, ker ne bo nikogar, ki bi nam izkazal miloščino. V preteklosti smo imeli svoje hiše, sedaj so nam bile te požgane. V preteklosti smo imeli zemljo, sedaj je ta opustošena. V preteklosti smo imeli živino, sedaj je ta umorjena.«⁹²⁷

Za prikazovanje OF so uporabljali skrajno ostro besedišče:

»Mi, kmetje in delavci, smo se prikrajšali za dobrine in se žrtvovali za OF – politični komisarji in poveljniki, ki so se s svojimi služabniki nažirali naših stvari, so nas prodali! – O enakosti lahko povedo svoje tudi naši lačni in raztrgani mladi partizani. OF jim je prelomil obljubo kulturnega programa! Svoboda misli, svoboda vere, svoboda, svoboda! – Ta prekleta komunistična svoboda! Če ne blagosloviš Tita, boš umorjen. Če ne pljuvaš po duhovnikih, boš umorjen. Če izraziš svoje mnenje, boš umorjen. Če hčere ne prisiliš, da se prostituira s političnim komisarjem, boš umorjen. – Vse seveda v znak svobodi!«⁹²⁸

924 Prav tam.

925 Prav tam.

926 Prav tam.

927 Prav tam.

928 Prav tam.

Reprezentacija anglo-ameriških zaveznikov: »teroristi in morilci«

V nemških okupatorskih časopisih so zapisali, da je »jadranska obala do jeseni 1943 spadala k srečnim območjem, saj so jo neposredna bojišča obšla«. Da se je mir končal, so krivili Anglo-Američane, ki naj bi v trenutku Badogliieve izdaje »računali na takojšen zlom Nemčije in izbrali jadransko obalo kot izhodišče za svoje nadaljnje vojaške operacije«.⁹²⁹

Posledice zavezniškega bombardiranja Trsta

Vir: *Adria Illustrierte*, 24. 2. 1945, str. 3. Hrani: Narodna in študijska knjižnica Trst

929 Prav tam, str. 186.

V tedniku *Adria Illustrierte* so anglo-ameriške zaveznike predstavljali kot »teroriste in morilce«, njihova dejanja pa kot »teroristične napade«, zato so fotografije, ki so prikazovale posledice njihovih zračnih napadov, pogosto objavljali na naslovnici. V enem od spremljajočih besedil preberemo: »To je bila nedelja solza – dan, ko so ponovno padale na Trst teroristične bombe«,⁹³⁰ v drugem pa: »Leteči morilci so zopet bili nad Trstom.«⁹³¹ V fotoreportaži z naslovom Dejanja proti terorju so zabeležili naslednje besede:

»Trst je zopet doživel svojo tragično uro. Teroristični letalci so se zopet pojavili na svetlem nebu in obsuli zopet neoporečne stanovanjske dele mesta z bombami. – Še se dvigajo oblaki dima in prahu po eksplozijah. Že so na mestu možje, ki skačejo skozi dim in prah do mesta nesreče in zločina. Tu vleče neki tržaški policist z nekim miličnikom neko ranjeno ženo. Tam je nemški vojak in mož SS, ki podpirata nezavestnega. Srbi nosijo nezavestne ženske in prebivalci, ki so se pravkar rešili izpod ruševin, pomagajo drugim, da rešijo vsaj kaj tam, kamor je treščila sovražna brutalnost. Edinstveno se bori Evropa proti zavrtnim morilcem z onkraj morja.«⁹³²

S fotoreportažami so nemški propagandisti želeli vplivati na čustva bralcev: »Ruševine, mrtvo in bedni ostanki rešenega imetja v delavski četrti Trsta – to so dejanja ,osvoboditeljev‘.«⁹³³

To je razbrati tudi v zapisu z naslovom Rešiteljem človeštva, ki je nastal po bombardiranju neimenovanega kraja na Krasu: »Churchill in Roosevelt se imenujeta v svojih neštetih govorih. Posledice so bombe na neoborožene ljudi, vasi in mesta brez vojaškega pomena. V gornjem slučaju je bil cilj zračnih gusarjev malo mesto na Krasu. Kadeče se podrtine, solze in bolestni kriki budijo evropske narode.«⁹³⁴

930 *Adria Illustrierte*, 23. 9. 1944, str. 1.

931 *Adria Illustrierte*, 24. 2. 1945.

932 Prav tam, str. 3.

933 *Adria Illustrierte*, 24. 6. 1944.

934 *Adria Illustrierte*, 6. 5. 1944.

Poudarjali so vlogo nemških in italijanskih pripadnikov vojaških zdravstvenih enot: »Nemški in italijanski sanitejci prenašajo ranjence v bolnice in prevezovališča.«⁹³⁵

V fotoreportажah so želeli prikazati tudi anglo-ameriško uničevanje arhitekturne in kulturne dediščine v starih mestih, kakršno je Split: »Že stoletja ni bil poškodovan Split – biser Dalmacije. Šele angleški in ameriški zračni barbari so poškodovali krasno mesto.«⁹³⁶

Reprezentacija domobrancev: »sovražniki boljševizma in tolovajeв«

Nemško okupatorsko časopisje predstavlja domobrance kot »borce za svojo domovino«. Prikazuje jih kot prostovoljce iz dolin in gora Primorja, stare med 17 in 35 let, ki prihajajo iz vasi in majhnih krajev, ter navaja, da »so bili vedno terorizirani s strani boljševikov«. Piše, da naj bi šlo za moške, »ki prihajajo s področja tolp in so se priključili samoobrambni zvezi z željo, da bi prispevali k čiščenju lastne domovine. Vodstvo so prevzeli oficirji in pomočniki pod vodstvom nemškega vodje, ki jim svetuje in stoji ob strani.«⁹³⁷

Ta navedba ter fotografije in prispevki v časopisih kažejo, kako so nemške okupacijske sile vodile in podpirale domobranstvo. O vlogi nemškega vodstva pri nastanku domobranstva na Primorskem beremo tudi v zapisu: »Ko je jeseni leta 1943 nemška armada prevzela zaščito Primorske in slovenske dežele, je bilo v svrhu zaščite proti boljševiškemu rovarjenju med narodi ustanovljeno domobranstvo.«⁹³⁸

Številni članki opisujejo urjenje domobrancev pod nemškim vodstvom. Na eni od fotografij vrhovni komisar Rainer pregleduje oddelke domobranstva.⁹³⁹

935 *Adria Illustrierte*, 24. 6. 1944.

936 *Adria Illustrierte*, 27. 5. 1944.

937 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 185.

938 *Adria Illustrierte*, 28. 4. 1945.

939 *Adria Illustrierte*, 22. 4. 1944.

Na sodelovanje nemškega okupatorja z domobranci kažejo naslednje besede: »Nemško vodstvo in domači častniki skrbijo za čiste in dobre uniforme, za stanovanje in krepko hrano domobrancev.«⁹⁴⁰

O domobranci so pisali pozitivno in zabeležili, da »kdor vidi moške iz obrambne zveze po le nekaj tednih druženja, kako vadijo in korakajo, je presenečen, kako dobro so bili šolani. Vživel so se v vlogo in postali so pravi vojaki.« Članek so sklenili z besedami, da so domobranci »na terenu na prav tako visokem nivoju kot pri streljanju in upravljanju z orožjem.«⁹⁴¹

Opaziti je tudi članke, s katerimi vabijo v domobranske vrste: »Na tisoče mladih moških s kraškega območja se je danes šolalo, na tisoče jim bo še sledilo. Glavni slogan pri tem jim bo: Pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal!«⁹⁴²

V nadaljevanju izpostavijo domobransko zvestobo domovini: »Danes in v prihodnosti bodo iz množice izstopili tisti moški, ki bodo imeli pogum, da se bodo oboroženi borili proti tistim, ki so uničili njihovo domovino. Vendar ne žene jih pogum zaradi obupa, ampak ljubezen do domovine in vera v boljšo prihodnost. Ti moške so se oborožili.«⁹⁴³

V časopisih so poudarjali zlasti poslanstvo domobrancev: »Domobranci ščitijo mir svoje slovenske domovine. So neizprosnni sovražniki boljševizma in tolovajev. Kjer stoje domobranci, je življenje v domovini mirno.«⁹⁴⁴

Pri pisanju o domobranci so izpostavljali tudi vero: »Močna, kakor ljubezen do rodne grude, je tudi vernost domobrancev. Skupna udeležba pri nedeljski maši je zanje veselo izvršena dolžnost.«⁹⁴⁵

V člankih je zaslediti tudi stereotipno predstavitev slovenskega domobranca: »Dobro oborožen, jasnega pogleda, svež,

940 *Adria Illustrierte*, 28. 4. 1945.

941 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 185.

942 Prav tam, str. 186.

943 Prav tam, str. 185.

944 *Adria Illustrierte*, 28. 4. 1945.

945 Prav tam.

vztrajen in pogumen v boju! Vežeta ga prisega in ščit na rokavu v narodnih barvah.« Prav tako je glede pisanja o domobrancu opaziti poudarjanje potrebe po poznavanju »narodne tradicije, za katero se bori. Zato se goji narodna pesem in svetovnopoli- tična izobrazba.«⁹⁴⁶

Reprezentacija kozakov: »zagriženi sovražniki boljševizma«

Kozaki so skupina južnih Rusov, znanih po svojih jahal- nih spretnostih. So potomci beguncev, ki so se umaknili pred protestantskim preganjanjem v 16. stoletju. Pridružili so se jim tudi tlačani, ki so bežali pred tlako in drugimi fevdalnimi ob- veznostmi na Poljskem, v Litvi in moskovski državi. Naselili so se ob rekah Donu in Dnepru in pomagali oblikovati zgodovino Ukrajine. Zaradi težkega življenja na meji so postali izurjeni jezdec in bojevniki. Razvili so tudi grobo obliko demokracije. Bili so napol samostojni, vendar so služili v ruski vojski, zlasti proti Turkom. Vsi moški med 16. in 60. letom so bili dolžni no- siti orožje. Kozaki so se v 17. in 18. stoletju uprli proti Rusiji, po pogajanjih pa jim je car odobril posebne privilegije. V zameno so ruskemu dvoru zagotavljali elitno konjeniško silo, v kateri so vsi moški kozaki po 18. letu služili 20 let. Ob koncu 19. stoletja je ruska oblast razdelila kozake na 11 ločenih krajevnih skupin in tako oslabil njihovo moč. Večina se jih je med revolucijo 1918 povezala s carjem proti boljševikom, pozneje pa so jih postopno vključili v Sovjetsko zvezo.⁹⁴⁷

V večjem številu so se kozaki v drugi svetovni vojni pridru- žili nemškemu *Wehrmachtu*. Poleti 1944 so prišli tudi na obmo- čje Furlanije in Julijske krajine.⁹⁴⁸

Napadi partizanskih enot IX. korpusa in italijanskih par- tizanskih enot na železniške in cestne komunikacije na obmo- čju Furlanije in Julijske krajine in na slovenskem ozemlju, ki so

946 Prav tam.

947 Kozaki, *Velika družinska enciklopedija zgodovine*.

948 Šušmelj, Kozaki v Furlaniji in na Goriškem, str. 14–15.

bile strateškega pomena za oskrbovanje nemške armade v Italiji, so vznemirjali nemški vrhovni štab. Za zavarovanje komunikacij je bilo treba uničiti partizanske sile in tako zavarovati hrbet nemški armadi v Italiji. Ker nemška vojska ni imela na razpolago dovolj vojakov, so za boj proti partizanom izbrali kozake, ki naj bi se »trajno, do končne zmage, naselili na ozemlju Furlanije in Julijske krajine«. ⁹⁴⁹ Tu naj bi ustanovili svojo »državo« – Kozaško deželo v severni Italiji – *Kosakenland*. ⁹⁵⁰ Z dokumentom, ki ga je 10. novembra 1943 sprejela nemška vlada, se je ta kozakom med drugim zavezala, »da bo, če jim vojaške okoliščine ne bodo dovoljevale vrnitve na njihovo ozemlje, dala pod zaščito firerja na razpolago ozemlje v zahodni Evropi in vse drugo, kar je potrebno za njihovo existenco«. ⁹⁵¹ Ta načelni dokument so v juniju 1944 konkretizirali s sporazumom med komandantom SS v Trstu Globočnikom in kozaškim generalom Domanovom. Nacisti so ocenili, da je območje severne Furlanije z ravnino in hribovitim svetom podobno kozaški pokrajini, ki naj bi kozakom tudi psihološko ustrezalo in postalo njihova druga domovina. Naselitev kozakov v Furlaniji je bil poskus »nacionalne« politike, ki jo je izvajal nacistični režim, glavni namen nemškega vodstva pri tem pa je bil, da na tem upornem območju dobijo zanesljivega zaveznika in da kozaki očistijo ozemlje, ki so ga osvobodile italijanske partizanske enote in enote IX. korpusa. ⁹⁵² V omenjenem sporazumu nalaga nemška oblast kozaškim enotam »boj proti partizanskim bandam« in obrambo komunikacij, ki povezujejo to območje z rajhom. Nemci so jim tudi obljubili, da se bodo po ponovni osvojitvi Kavkaza vrnili na svoje domove in da jim bodo tam omogočili, da organizirajo široko avtonomijo. ⁹⁵³

Prvi transporti kozakov in Kavkazcev iz Poljske so z vlaki prišli na območje Furlanije in Julijske krajine 20. julija 1944.

949 Prav tam.

950 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 43.

951 Šušmelj, Kozaki v Furlaniji in na Goriškem, str. 14–15.

952 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 44.

953 Šušmelj, Kozaki v Furlaniji in na Goriškem, str. 14–15.

Zasedli so območje Gornje Furlanije in Karnije, pozneje pa tudi druge kraje. Glavna garnizona sta bila v Huminu in Osoppu, vojaški in politični sedež pa v Tolmeču. V novembru 1944 je prišla nova skupina kozakov, ki je sodelovala v Varšavi pri zadušitvi vstaje. Iz omenjenih garnizij so se širili v razne kraje v Furlaniji in na slovensko ozemlje. Ustanovili so okrog 44 postojank, med njimi v Gorici, Kojskem, Kobaridu, na Učji, Žagi in v Kranjski Gori. V Gorico je prišlo okrog 500 donskih kozakov. Kozaki so se spopadali s partizani, ropali po hišah v okoliških vaseh in posiljevali.⁹⁵⁴

Ko se je zavezniška armada konec aprila 1945 bližala območju Furlanije in Julijske krajine, so se kozaki odločili za umik na Koroško. Tam naj bi skupaj s kozaki, ki so se umikali iz Jugoslavije, domobranci in hrvaškimi ustaši organizirali novo obrambno linijo. Upali so, da jih zavezniki ne bodo razorožili in da bo prišlo do spopada zahodnih zaveznikov s Sovjetsko zvezo, a je angleška komanda 1. junija 1945 izdala ukaz o vrnitvi kozakov v Sovjetsko zvezo. Spoštovala je sporazum med zavezniki na Jalti, ki je določal, da se v matične države vrnejo vse vojaške in civilne skupine, ki so sodelovale z nacisti. Prišlo je do množičnega bega in upora. Angleški vojaki so s silo zadušili upor in kozake izročili sovjetom. Ti so jih deportirali v Sibirijo in jih kot izdajalce obsodili na dolgoletne zaporne kazni, glavne vodje kozakov pa so na sodišču v Moskvi obsodili na smrt. V Sovjetsko zvezo so iz Koroške deportirali okrog 35.000 kozakov.⁹⁵⁵

O kozaških in kavkaških vojaških in jahalnih spretnostih, ki so jih prikazovali na Primorskem, je pisalo tudi nemško okupatorsko časopisje. Zabeležilo je, da je bila »parada prava zabava, ki so jo kozaki in Kavkazci pripravili v osrčju tega mogočnega gorskega sveta pred glavnim komisarjem. Šlo je za zabavo pogumnih plemen, ki so bila izgnana iz domovine in so se v preteklih tednih borila proti banditom.«⁹⁵⁶

954 Prav tam.

955 Več o tem Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 43–44. Carnier, *L'armata cosacca in Italia*. Šušmelj, Kozaki v Furlaniji in na Goriškem.

956 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 199.

O tem govori tudi fotoreportaža:

»Na planjavi med gorami in griči Furlanije so nastopili kozaški in kavkazijski polki. Odličnim gostom so predvajali njih izredne vojaške in jahalne zmožnosti. Ti vojaki so zapustili pred enim letom domače gore Kavkaza, da si na strani Nemčije zopet pribore svojo narodno svobodo. Zagriženi sovražniki boljševizma se borijo proti boljševiškim tolпам v jadranskem Primorju s srdom in žilavostjo njih plemena. Nad nastopajočimi konjeniki vihrajó zastave v jutranjem zraku.«⁹⁵⁷

Nemško časopisje je kozaške in kavkaške vojake prikazovalo izrazito stereotipno: »Oči kozakov in Čerkezov so bile ognjene. Bili so v elementu. Niso jahali, oni so poleteli osvobojeni vseh bremen.« Predstavljalo jih je kot »navajene bojevanja, s puškami na ramenih in nasajenimi bajoneti v pripravljenosti«, pa tudi kot može, ki so poleg bojevanja »razvili smisel za petje in ples«. ⁹⁵⁸

Lik matere: »skrbna in trpeča mati«

V nemškem okupatorskem časopisju, ki je izhajalo v Jadranskem primorju, je mati ena od pomembnejših propagandnih figur. To je sicer značilno za nemško propagando na vseh evropskih bojiščih. V skladu s konceptom nacionalsocialistične ideologije je izpostavljena tradicionalna vloga ženske, ki je bila omejena predvsem na materinstvo ter na skrb za družino in vzgojo otrok, kar razberemo na eni od naslovníc revije *Adria Illustrierte*. Pod fotografijo matere, ki visoko dviga otroka, je naslednji napis: »Življenje zmaguje! Sovražnik grozi s smrtjo in uničenjem. Toda pod nežnimi, skrbnimi rokami mater, raste bodoči narod.«⁹⁵⁹

957 *Adria Illustrierte*, 27. 1. 1945.

958 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 199–200.

959 *Adria Illustrierte*, 30. 12. 1944.

Mati z otrokom

Vir: *Adria Illustrierte*, 30. 12. 1944, str. 1. Hrani: Narodna in študijska knjižnica Trst

Na časopisnih straneh je večkrat opaziti fotografije matere z otrokom v naročju, opremljene s podnapisi, kakršen je *Mutterglück* – Materina sreča.⁹⁶⁰

O materah, ki so skrbele za družino in otroke ter bile za to odlikovane, govori fotoreportaža Gospa Didoff odlikovana z materinskim odlikovanjem. V njej je predstavljena mati devetih otrok, »ki poskrbi, da je družina vselej sita«.⁹⁶¹

Materinsko vlogo prikazuje tudi reprodukcija slike Rudolpha Otta *Rudarjeva družina*, na kateri je okrog mize veliko

⁹⁶⁰ *Deutsche Adria Zeitung*, 24. 3. 1944, str. 4.

⁹⁶¹ *Adria Illustrierte*, 22. 4. 1944.

otrok, vsi jedo iz ene sklede, mati pa drži v naročju najmlajšega otroka in ga hrani.⁹⁶²

Nemški tisk poroča tudi o trpečih slovenskih materah ob smrti sinov: »Zemlja se trese in to tresenje se širi do primorja. Povzročile so ga solze in žalost zaradi prelite krvi.«⁹⁶³

Lik trpeče matere je zaslediti v poročilu ob umoru kaplana in pesnika Lada Piščanca v Cerknem. Besede »Kajn je umoril Abela!« asociirajo na bratomorno vojno med Slovenci.

»Sliši se vpitje in jok. Mati trpi zaradi žalosti in z njo še mnoge druge matere v Cerknem. Sliši se ihtenje Ludvikove matere iz Sv. Lucije (drugega umorjenega duhovnika). V Gorici žaluje Ladova mati in z njo joče celotno prebivalstvo Jadranskega primorja. – Tržaško območje, le joči. Lado je bil tvoj sin! Rojen je v Barkovljah, v predelu Trsta. Tam je preživel otroška leta in ti, tržaška zemlja, si bila priča njegovim prvim korakom.«⁹⁶⁴

Fotografije, risbe in karikature

Vsebine obeh nemških okupatorskih časopisov (DAZ in *Adria Illustrierte*), ki sta izhajala v Trstu, dopolnjujejo številne fotografije (s podpisi: SS-PK Henke; Cristofoletti, Durazzano ...) in karikature. Fotografije v DAZ so postale redkeje leta 1945, ko je dnevnik izhajal pretežno na dveh straneh.

V zborniku *Drehscheibe Triest* piše, da so nemške časopi-sne hiše pogosto imele svoje karikaturistične sodelavce, ki so tekst in sliko prilagodili željam urednika in včasih tudi v ta namen nekoliko dopolnili oziroma poudarili njihov pomen. V to skupino spada tudi časopis DAZ, ki je že od samega nastanka dnevno vseboval politično karikaturu. Ustrezno karikaturu za objavo naj bi izbrali v skicah skorajda izključno tržaških umetnikov.⁹⁶⁵

962 *Adria Illustrierte*, 2. 9. 1944.

963 *Drehscheibe Triest*, 1945, str. 183.

964 Prav tam.

965 Prav tam, str. 145–146.

Karikatura Povabilo na torto.

Vir: *Drehscheibe Triest*, april 1945, str. 136. Hrani: avtorica

Leta 1944 so v DAZ objavljali po eno politično karikaturu na drugi strani, ob nedeljah pa niz karikatur na zadnji strani pod naslovom *Humor – italienisch Gewürzt* (Humor – italijansko začinjen), ki so služile za zabavo bralcem. Od 22. januarja 1945, ko je dnevnik izhajal pretežno na dveh straneh, je občasno opaziti karikaturu na prvi strani.

Tudi revija *Adria Illustrierte* je na zadnji strani prinašala karikature z naslovi »Sedaj se pa smejte z nami!« in »Veseli navdih in ideje človek mora imeti!«, s katerimi je skrbela predvsem za razvedrilo oziroma zabavo bralcev. Med avtorji karikatur, tako v DAZ kot v *Adria Illustrierte*, sta pogosto navedena Rudolf Schwarz in Nando, kar sta očitno psevdonima.

Načini predstavljanja nasprotnikov so bili izrazito stereotipni in so bili določeni z ideološkimi diktati rajha. V vsej nemški propagandi in tudi na straneh DAZ je bilo rusko ljudstvo priljubljena tarča.

Posluževali so se tudi karikatur, ki aludirajo na to, da se »razbije zavezništvo med Anglijo, Ameriko in Sovjetsko zvezo«,⁹⁶⁶ ter takih, v katerih je razbrati tudi antisemitizem.⁹⁶⁷

Karikatura Neskladje
v koaliciji
Vir: *Drehscheibe Triest*, april
1945, str. 141. Hrani: avtorica

Antisemitska karikatura
Vir: *Drehscheibe Triest*, april
1945, str. 138. Hrani: avtorica

966 Prav tam, str. 141.

967 Prav tam, str. 138.

Predvidevam, da so se po tem ključu nacističnega objavljajna risb in karikatur verjetno zgledovali tudi domobranci pri prikazovanju partizanov.

Karikatura Nevtralni
Vir: Drehscheibe Triest, april 1945,
str. 143. Hrani: avtorica

Karikatura Ameriški konj
Vir: Drehscheibe Triest, april 1945,
str. 147. Hrani: avtorica

SKLEP

Glavni namen moje raziskave je bil predstaviti časopise, ki je v obdobju 1941–1945 izhajalo na Primorskem, s posebnim poudarkom na načinu in vsebini njegovega poročanja. Komparativno sem analizirala najpogostejše teme v časopisih, ki so izhajali na tem ozemlju v letih 1941–1945. Izpostaviti je treba, da na Primorskem do kapitulacije Italije, septembra 1943, zaradi fašistične prepovedi tiskane in celo govorjene slovenske besede ni bilo slovenskega tiska, razen ilegalnega partizanskega.

Če se ozrem na najpomembnejše izmed omenjenih časopisov, lahko ugotovim, da je bila večina partizanskih in domobranskih listov ciklostiranih. Med tiskanimi partizanskimi listi je imel osrednje mesto *Partizanski dnevnik*, med glasili primorskega domobranstva je po vsebini izstopal *Goriški list*, med italijanskim režimskim/kolaborantskim časopisjem je najvidnejša vloga pripadala dnevniku *Il Piccolo*, med nemškimi okupatorskimi časopisi pa je bil najpomembnejši dnevnik *Deutsche Adria Zeitung*.

Dejstvo je, da je bil tisk na raziskovanem območju namenjen politični propagandi, ki je imela za cilj pridobivanje privrženecv, mobilizacijo potencialnih sodelavcev, odvrčanje od nasprotnih idejnih taborov; osrednji propagandni nalogi medvojnega časopisja pa sta bili ideološko indoktriniranje in politična mobilizacija.

Mobilizacijske moči tiskane besede se je zavedalo tudi vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Zato je partizanski tisk med NOB prevzel vodilno propagandno vlogo pri organizaciji protiokupatorskega odpora. Njegova posebnost je bila v tem, da je združeval vse proti okupatorjem opredeljene posameznike, skupine in politične stranke. Vodilno ideološko vlogo v partizanskih časopisih si je prilastila KPS, ki je vsebinsko, politično in idejno usmerjala tisk in politično delovanje nasploh. Med drugim se je zavzemala za centralizacijo tiska, kar ji je omogočalo prilagajanje tiska komunističnim ideološkim smernicam ter boljši nadzor. Skladno s tem je omejevala izdaje pokrajinskih oziroma lokalnih listov in opozarjala na domnevno škodljivost

»lokalpatriotizma«. Prizadevala si je za izdajo skupnih časopisov, s katerimi bi manifestirali enotnost in priključitev Primorske k Jugoslaviji. Partizanski tisk je propagiral politično ureditev v Sovjetski zvezi in komunizem, ostro je obsojal fašizem in kolaboracijo ter odigral pomembno vlogo v protidomobranski propagandi.

Nasprotno je bila protipartizanska propaganda osrednji namen izhajanja listov primorskega domobranstva, ki jih je po kapitulaciji Italije dopuščal tudi nemški okupator. Ključne propagandne smernice so predstavljali antikomunizem, antiboljševizem in tudi antisemitizem. Propaganda je predpostavljala, da sta od omenjenih družbenih pojavov in družbenih skupin, ki naj bi bili njihovi nosilci, ogrožena vera in slovenski narod.

Izrazito nacionalistične so bile uredniške smernice italijanskega režimskega tiska, ki je bil od začetka vojne pa vse do 25. julija 1943 ključno sredstvo za režimsko propagando in je služil kot glasilo Nacionalne fašistične stranke. Prispevki, objavljeni v teh časopisih, so izražali protidemokratske, avtoritarne in nacionalistične težnje ter opozarjali na »boljševiško nevarnost«, ki so jo v času druge svetovne vojne pogosto postavljali na isto raven s »slovansko nevarnostjo«. Fašisti so komuniste predstavljali kot ključne nasprotnike fašistične vizije družbe in države, zato so velik del propagande posvečali komunizmu, ki so ga, skupaj z boljševizmom, predstavljali kot »sovražnika Evrope«.

Italijanski kolaborantski tisk je po septembru 1943 podpiral zavezništvo med Salojsko republiko in nacistično Nemčijo, v vojnem potencialu Nemčije pa je videl edino možnost za vojaško zmago sil osi v Evropi. Po nemški zasedbi tega območja in vzpostavitvi Operacijske cone Jadransko primorje je bil pod vplivom nemških cenzorjev, ki so članke pred objavo strogo pregledovali, objavljene novice pa so bile pisane v duhu nacistične propagande.

Nemški okupator je v Operacijski coni Jadransko primorje skrbno načrtoval propagandistične akcije in je v propagandne namene izkoriščal zlasti zavezniško bombardiranje tega

območja. V kontekstu politične propagande, ki je usmerjala javno mnenje prek časopisov, je nemško okupatorsko časopisje napadalo boljševizem, komunizem in OF ter izpostavljalo, da Evropa ne bo boljševiška. Izrabilo je narodnostne razmere in odnose na tem geografskem območju ter jih poskusilo izkoristiti v svoj prid. Poudarjalo je, da je nacistična Nemčija edini porok za sožitje in prosperiteto med različnimi narodi v tem prostoru. Zato je Nemčijo predstavljalo kot edino silo, ki lahko reši etnične konflikte v Operacijski coni Jadransko primorje, nemško vojsko pa kot edino sposobno vzpostaviti delujoč družbeni red.

V sklepu lahko ugotovim, da so propagandni prijemi in njihove vsebine v vojno vpletenih strani na Primorskem zasledovali politične, vojaške in ekonomske interese na tem območju. Pri tem so strani druga drugo obtoževale za oboroženi spopad in tudi vse druge družbene probleme.

V ospredju vseh propagandnih listov je bil seveda problem meje oziroma povojne politične ureditve in razmejitve v prostoru. V povezavi s tem je bila posebna pozornost posvečena mestu Trst.

V političnem in vojaškem pogledu se je vprašanje zahodne meje bodoče Zedinjene Slovenije še bolj izpostavilo po kapitulaciji Italije oziroma po 16. septembru 1943, ko je Vrhovni plenum OF sprejel sklep o priključitvi Primorske k Sloveniji in Jugoslaviji.⁹⁶⁸ To je bilo evidentno tudi iz časopisnih objav, v katerih so posamezne idejne in politične skupine razmejitev argumentirale z različnih interesnih vidikov. V tem kontekstu velja opozoriti tudi na specifično vlogo Trsta, narodnostno mešanega mesta, predvsem zaradi njegovega strateškega položaja in pristanišča. Prav v medvojnem času je bil Trst predmet propagandnih sporov in spopadov, saj so si ga lastili vsi v vojno vpleteni akterji.

OF in KPS sta se zavzemali za razmejitev po etničnem načelu. Pri tem sta poudarjali, da mesta in pristanišča s tujerodnim prebivalstvom, ki bi morala dobiti avtonomijo, spadajo k zaledju z večinskim slovenskim prebivalstvom. V partizanskih časopisih zasledimo številne zapise o zahtevah po priključitvi Primorske s

968 Ferenc, Problem zahodne meje, str. 302.

Trstom k Jugoslaviji. Vprašanje Trsta je bilo ključno zlasti proti koncu druge svetovne vojne. Takratno slovensko vodstvo NOB in CK KPS je zastopalo stališče, da Trsta ni mogoče ločiti od Primorske, kar je utemeljevalo z njegovo geografsko-ekonomsko pozicijo in povezanostjo z neposrednim zaledjem pa tudi z njegovo politično pripadnostjo. Kot edino možnost je zagovarjalo stališče, da se Primorska priključi k Združeni Sloveniji, Trst pa s svojo italijansko večino ohrani avtonomijo v okviru demokratične in federativne Jugoslavije. Partizanski tisk je opozarjal na italijanske imperialistične težnje ne le po Primorski, temveč po vsej Sloveniji.

Protirevolucionarni tabor si je prizadeval za oblikovanje neke vrste avtonomne Slovenije v okviru federativno urejene kraljevine Jugoslavije. V tisku primorskega domobranstva je le redko zaslediti »načrte, ki bi predvidevali teritorialno povezavo z drugimi Slovani ali pa povsem samostojno Slovenijo«; prav tako so bile izjema tudi »ideje o rešitvi slovenskega vprašanja v nacistični režiji, ki se pojavljajo v posredni obliki, po vsej verjetnosti kot izraz trenutne propagandistične potrebe oziroma oportunitizma do okupatorske oblasti in cenzure«. Meje zahtevane t. i. Združene Slovenije bi po večini predlogov segale čez etnično mejo, kar je še posebej veljalo za razmejitev na zahodu.⁹⁶⁹

Italijanski režimski tisk je zagovarjal italijanski značaj Julijske krajine in Trsta ter poudarjal, da mora Italija ohraniti politične in etnične meje. Poročal je o pohlepu drugih po tem ozemlju, zato je vprašanje Julijske krajine in Trsta obravnaval tudi v povezavi z nemškimi načrti o aneksiji tega območja. Opozarjal pa je tudi na potencialni vpliv Sovjetske zveze in njene zahteve po izhodu na Jadransko morje ter na Stalinove namere po hegemoniji na celotnem Balkanu. Pisal je tudi o jugoslovanških težnjah na tem območju, kritiziral slovanski imperializem in pozival k mobilizaciji za zaščito italijanske narodnosti.

Vojaški vidiki ter politični in gospodarski ukrepi nemške politike v Operacijski coni Jadransko primorje so nakazovali,

969 Mlakar, Problem zahodne meje, str. 320–321.

da so Nemci po vojni najbrž nameravali to območje priključiti k nemškemu rajhu. To dokazuje tudi ekonomska politika nacistov, ki je skušala Operacijsko cono povsem osamiti pred vplivi Italijanske socialne republike, zato je na mejah vpeljala tudi obmejno in carinsko službo.⁹⁷⁰ Nemški okupatorski tisk je izpostavljaj zgodovinsko povezanost Julijske krajine in Trsta z nemškim svetom, poveličeval je »stare avstro-ogrske čase«, ko je bil Trst ekonomski emporij velike države, ter izpostavljaj povezanost območja Operacijske cone z Dunajem. Prav tako je obsojal neučinkovito predhodno italijansko upravo, ker naj bi privedla mesto na rob propada. Iz nemških okupatorskih časopisov je razbrati tudi ključno vlogo Trsta, ki naj bi predstavljal glavno пристanišče za nemške južne dežele.

V raziskavi sem posebej izpostavila problem kolaboracije, ki se je posredno nanašala na za domobranstvo ključno propagandno kategorijo – »ogroženost vere«. Z njo je povezano obsojanje komunistične ideologije, za katero naj bi bilo bistveno brezboštvo. Po mnenju ideologov domobranskega gibanja naj bi šlo za eshatološki spopad oziroma za idejni spopad med krščanstvom in komunizmom, od katerega naj bi bila odvisna prihodnost slovenskega naroda. Zato so pozivali k rešitvi krščanske kulture in opozarjali, da bi zmaga komunizma pomenila tudi konec slovenskega naroda. Z navajanjem, da je komunizem nevarnejši od okupatorja, ker je »brezverski«, je časopisje primorskega domobranstva opravičevalo kolaboracijo z nemškim okupatorjem. Glede na to, da so bili listi primorskega domobranstva pod stalnim nadzorom nemške cenzure, ostaja težko določljivo, koliko je ta dejansko vplivala na pisanje v njih in koliko je pristinih avtorskih prispevkov.

Naklonjenost primorskih Slovencev sta skušala pridobiti tako tabor OF kot protirevolucionarni tabor, zato sta uporabljala različne propagandne prijeme, med katere spadajo »mitingi« in »shodi«. Prve so prirejali partizani, druge so organizirali domobranci, oboji so jih pripravljali z namenom

970 Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 34–39.

pridobivanja privrženecv. Mitingi, o katerih so pisali partizanski časopisi, so bili osnovna oblika partizanske kulturne dejavnosti s politično-vzgojnim pomenom; domobranski shodi, tudi »stražarski kulturni nastopi«, o katerih so poročali listi primorskega domobranstva, pa so bili namenjeni širjenju protikomunistične propagande. Na mitingih je imela posebno mesto poezija, kar lahko posredno povežem z izjavo pesnika Mateja Bora, ki je bil mnenja, da »umetniška beseda seže v srce«. ⁹⁷¹

Pri uporabi slovenskega pesništva v partizanski in domobranski propagandi je potrebno poudariti, da sta se obe strani pogosto sklicevali na slovenske pesnike in pisatelje – nosilce tradicije slovenske nacionalne kulture. Izpostaviti velja, kako zelo je domobrance motilo poimenovanje partizanskih enot po slovenskih književnikih, medtem ko so sami uporabljali pesmi slovenskih poetov za smešenje partizanov v lastnem tisku. Partizanski listi so pogosto pisali o dediščini najboljših slovenskih kulturnikov. Kultura, ki je, poleg jezika, konstitutivni element nacionalne identitete vsakega naroda ter prvi pogoj za njegov obstoj, je odigrala ključno ideološko in propagandno vlogo v odnosih med partizanskim in protipartizanskim taborom. V bistvu je šlo za nekakšen ideološki spopad za monopol nad kulturno tradicijo.

V skladu s propagandnimi smernicami so tako partizanski listi kot glasila primorskega domobranstva nasprotnika prikazovali negativno, slabšalno in posmehljivo. Vsebinsko so pogosto podkrepili z ilustracijami in s karikaturami, namenjenimi smešenju in stereotipnemu prikazovanju nasprotnikov.

V partizanskih časopisih so pogosto napovedovali maščevanje domačim izdajalcem, ki so jih predstavljali kot smrtne sovražnike, ter jih opozarjali, da bodo po vojni postavljeni pred vojno sodišče in najstrožje kaznovani. Vzpostavljalo se je ozračje medsebojnega sovraštva in pozivanja k obračunu, ki je pozneje dejansko dobilo neslutene razsežnosti.

Poleg spopada s komunizmom kot »brezbožno ideologijo«, ki je imel v časopisih primorskega domobranstva osrednje

971 Liška, Razgovor z Matejem Borom, str. 153.

mesto, so ti posebno pozornost posvečali moralnim diskvalifikacijam. Obsojanja so bile deležne zlasti ženske, ki so sodelovale v OF. Za nekatera glasila primorskega domobranstva pa so bile v tej zvezi značilne izrazito primitivne metode protipartizanske propagande.

Domobranci na Primorskem so izrabili tudi posledice dvajsetletnega fašističnega nasilja nad primorskimi Slovenci za propagando, s katero so skušali zbujati nacionalizem ali celo šovinizem do Italijanov. Pri tem so fašizem enačili z italijansko narodnostjo ter računali na podporo Primorcev zaradi odpora do fašizma. Z namenom, da bi okrnili ugled OE, so ji očitali, da sodeluje z nacionalnim sovražnikom – Italijani, kar naj bi imelo za končno posledico in namen ohranitev Primorske v Italiji.

Radikalno represivna vojaška politika na Primorskem, ki jo je spremljala sovražna propaganda proti partizanom, se je kazala tudi v prispevkih, objavljenih v italijanskih režimskih in nemških okupatorskih časopisih. Ti so partizanski boj predstavljali kot primitiven pojav, značilen za manjvredne dežele jugovzhodne Evrope, in ga opisovali kot balkansko-hajduško bojevanje. Prebivalce zasedenega območja so pozivali k sodelovanju pri zatiranju partizanskega odpora in jih opozarjali na sankcije, če se klicu ne bodo odzvali. Nemški okupatorski tisk je s propagando sistematično priganjal k bratomorni vojni med Slovenci.

Ena od ugotovitev raziskave je očitna ekvivalentna nenaklonjenost sredincem in drugim neopredeljenim tako s strani OF kot s strani protirevolucionarnega tabora. S »sredinci« so med drugo svetovno vojno na Primorskem označevali tako primorske krščanske socialce kakor tržaške liberalce. Po nazorski usmeritvi se je politična sredina delila na liberalno, ki je bila pomembnejša na Tržaškem, in katoliško, ki je imela večji vpliv na Goriškem. Sredinci so bili po eni strani nezaupljivi do komunistov, po drugi pa so podpirali njihov protifašistični boj, a zavračali revolucijo. Poudariti pa velja, da niso sodelovali s fašističnimi oblastmi v boju proti komunizmu.

Nezaupanje do sredincev se je tako izražalo v obeh taborih, OF in protirevolucionarnem taboru, predvsem zaradi bojazni, da sredinci sodelujejo oziroma da obstaja potencialna nevarnost za sodelovanje z nasprotniki. KPS se je zavedala njihovega ugleda, ki so ga imeli med domačim prebivalstvom zaradi svoje narodnoobrambne vloge v času med obema vojnama (Virgil Šček, Engelbert Besednjak, Josip Vilfan in drugi), zato si je prizadevala z njihovo pomočjo pridobiti primorske Slovence za podporo narodnoosvobodilnemu gibanju. Po vzpostavitvi SNVZ na Primorskem je tudi ta poskušal sredince pridobiti na svojo stran. Pogajanja oziroma razhajanja s sredino so se izražala tudi v partizanskih listih in glasilih primorskega domobranstva, ki so bili kritični do goriške kot tudi do tržaške sredine. V prvih so sredincem očitali, da naj bi ljudi pozivali k pasivnosti in jih odvrčali od osvobodilnega boja, v drugih so jih enačili z narodnimi izdajalci in jim obljubljali maščevanje. Podobnih očitkov, obtožb in groženj so bili sredinci deležni tudi od italijanskega režimskega in nemškega okupatorskega tiska.

Antisemitizem je bil pomembna propagandna komponenta v nacistični Nemčiji, fašistični Italiji in v protirevolucionarnem taboru, zato so v časopisih, ki so jih izdajali, opozarjali na »svetovno judovsko zaroto« in »judovski boljševizem«. Značilna je sintagma »svetovna judovsko-boljševistična zarota«, ki jo uporabljajo tako nacistična in fašistična kakor domobranska stran.

Glede pisanja o antisemitizmu v glasilih primorskega domobranstva so avtorji člankov očitno izhajali tudi iz antisemitske tradicije vodilnih ideologov političnega katolicizma na Slovenskem, pri čemer velja spomniti, da je bil katoliški antisemitizem v Evropi predhodnik rasnega. V listih primorskega domobranstva so opozarjali na prodiranje judovskega kapitala in vpliva ter poudarjali, da so Judje najmočnejši kapitalisti v Evropi. Jude so sovražili zaradi verske drugačnosti, s katero naj bi bile povezane njihove domnevne negativne lastnosti, in jih predstavljali kot glavne pobudnike vojne, s katero hočejo

»zagospodariti svetu«. Na drugi strani je očitno, da je bilo negativno pisanje glasil primorskega domobranstva o Judih, ki jih na Slovenskem (skoraj) ni bilo, povezano s propagandnimi željami in navodili nemškega okupatorja. Enako je tudi fašistični režim že od leta 1938 vodil propagandno kampanjo proti Judom. Izražala se je v italijanskem režimskem časopisju, ki je Judom pripisovalo kvarne lastnosti in vpliv na družbo ter jih obsojalo, da se hočejo polastiti sveta.

V raziskavi sem skušala posebej osvetliti vlogo žensk v tisku in posledično v propagandi. Narodnoosvobodilno gibanje si je prizadevalo ustvariti nov lik slovenske ženske ter ji obljubljalo zagotoviti socialno, ekonomsko in politično enakopravnost. Partizanski tisk je na eni strani odklanjal tradicionalne vzorce, po katerih bi morale ženske opravljati socialno predpisano vlogo mater in žena, in podpiral poslanstvo žensk v uporabi proti okupatorju in pri oblikovanju nove narodne oblasti; na drugi strani pa je sočasno skušal opravičiti njihovo politično angažiranje s trditvami, da to žensk ne bo »iztrgalo« domu in družini. Domobranska propaganda je nasprotno izpostavljala tradicionalne vrednote, ki so ženski določale prostor v družinski skupnosti, še zlasti pa je naglaševala njeno materinsko vlogo. Na tej točki je bila v sozvočju s fašistično in nacistično propagando, ki sta ženski namenjali vlogo moškemu podrejene soproge, matere in vzgojiteljice. Novejše raziskave pa dokazujejo, da »fašizem ni gojil le tradicionalističnega modela ženske, ki bi bila odmaknjena od politične aktivnosti, marveč se je v okviru mita o novem Italijanu pojavil tudi mit o novi Italijanki«. ⁹⁷² Fašistična politika je ženski kot militantni fašistični vzgojiteljici v stranki dodelila še nalogo, da sodeluje pri vzgoji novega človeka v okrilju strankarskih organizacij.

Vsekakor lahko sklenem, da je iz partizanskih, domobranskih, italijanskih režimskih in nemških okupatorskih časopisov razbrati, da je bila prav mati ena od osrednjih propagandnih figur. Medtem ko je v partizanskih listih le občasno zaslediti lik

⁹⁷² Gentile, *Fašizem: zgodovina in interpretacije*, str. 232.

»cankarjanske matere«, ki simbolizira trpeči, mučeniški lik ženske, je ta motiv mnogo bolj pogosto prisoten v glasilih primorskega domobranstva. Najti ga je tudi v nemških okupatorskih časopisih, pogosto v zrcalni podobi, ko so izpostavljene trpeče slovenske matere ob smrti sinov, katere naj bi zakrivili partizani.

Obravnavana tema ostaja še vedno aktualna, kot so še vedno aktualna ideološka razhajanja v današnji Sloveniji. Vodilni predstavniki t. i. desnega političnega tabora za razkol v slovenskem narodu še danes krivijo revolucijo in povojne poboje, prav tako v svojih govorih in zapisih ne omenjajo partizanskega boja, ki je bil ključen za osvoboditev izpod okupatorja in priključitev Primorske k Sloveniji, temveč izpostavljajo le revolucijo in komunistični teror.

Še danes smo lahko priče podobnim propagandnim manipulacijam kot pred tri četrto stoletja. Kot primer potvarjanja medvojne in povojne zapuščine slovenskih književnikov navajam verze pesnika Otona Župančiča iz pesmi Zlato jabolko: »*Svobode naše jabolko se zlato / nam zakotalilo je v kri in blato, / in preden spet zasije v čisti slavi, / vsi bomo blatni, ah, in vsi krvavi.*«⁹⁷³ Župančič je pesem, datirano 31. oktobra 1943,⁹⁷⁴ napisal za tem, ko je prišlo do nemške okupacije, ki je sledila italijanski. Takratni premier pa je maja 2005 med govorom na osrednji državni slovesnosti ob 60. obletnici konca druge svetovne vojne pesem postavil v čas povojnih pobojev in ni upošteval opozoril, da je Zlato jabolko nastalo vsaj dve leti prej in je zato namigovalo na ravno nasproten zgodovinski kontekst – strategija, ki jo lahko v času druge svetovne vojne spremljamo v glasilih in propagandi vseh političnih taborov, ki jih opisujem. Na zlorabo izvirnega pesnikovega sporočila kaže tudi posvetilni napis na spomeniku vsem žrtvam vojn na Kongresnem trgu v Ljubljani, ki je enak kot

973 Župančič, *Zbrano delo*, str. 169.

974 Pesem, ki je bila prvič objavljena v Župančičevi zbirki *Zimzelen pod snegom* (str. 99), je v petih rokopisnih zapisih v različnih mapah ohranjena v Župančičevi knjižni zapuščini, ki jo hrani Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Datum nastanka, 31. 10. 1943, je zapisan na štirih rokopisih, le eden je nedatiran (Pirjevec, *Zbrano delo, knjiga 3*, str. 484).

na grobnici narodnih herojev. Verze (Domovina je ena / nam vsem dodeljena, / in eno življenje, / in ena smrt) je leta 1948 Oton Župančič napisal za grobnico narodnih herojev in jih posvetil tistim, ki so padli v spopadu z okupatorjem. Na spomeniku sprave pa so namenjeni tudi umrlim na drugi strani.

Pregled navedenih medvojnih časopisov, ki so izhajali na Primorskem, je med drugim pokazal na propagandne prijeme, ki so še vedno aktualni. Kažejo na vzroke, zakaj še danes, posebej laična javnost, pogosto težko ločuje in prepozna položaj in vlogo v drugi svetovni vojni nasprotujočih si političnih in vojaških taborov. Upoštevati je namreč treba tedanje težke razmere, v katerih se je znašel slovenski narod, in propagandno delovanje sprtih strani v spopadu. Odločitev o tem, na katero stran se bo kdo postavil, ni bila lahka, kot ni bilo lahko v tedanjih razmerah posamezniku presojati in razbirati demagoških prijemov in propagande z ene ali druge strani.

Zato je v tem kontekstu umestno vprašanje o resnici/resnicah, ki si ga je v takratnem kaotičnem času postavil npr. narodno zavedni krščanski socialc in osebni prijatelj Stanka Vuka, primorski duhovnik Lado Piščanc.⁹⁷⁵ V svojem dnevniku je 1. januarja 1943 zapisal naslednje besede: »Zaključil sem prvi dan leta s tipičnim razpoloženjem našega časa. Bil sem globoko potrtr radi razdvojenosti teh dni. Prisluhneš na levo in ti zagovarjajo eno, poizveduješ na desno in ti pridigujejo povsem drugo. Resnica pa je vedno le ena, kot je le ena morala. Do te jasne resnice bi človek silno rad prišel.«⁹⁷⁶

975 Lado Piščanc (Trst 1914–Cerkno 1944), duhovnik in pesnik, je v Gorici študiral teologijo in bil v duhovnika posvečen leta 1938. Duhovniški poklic je opravljal v Gorici, Podnanosu ter med letoma 1941 in 1944 v Cerknem. Tu je bil ustreljen kot žrtev partizanskega maščevanja po nemškem napadu na partijski šolski tečaj v Cerknem (Piščanc, *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 11–12). Prve pesmi je začel objavljati leta 1938 v listu *Mladika*. Leta 1942 je zbral poezije v zbirki *Pesmi zelene pomladi*, ki je izšla v Gorici po njegovi smrti (1950). Biografsko dragocen je njegov dnevnik V zelenih daljavah božje bodočnosti, ki je v nadaljevanjih izhajal v tržaški reviji *Mladika* (Prav tam).

976 SI AS 1902, t. e. 15, Tolminski glas, 10. 2. 1945. Piščanc, V zelenih daljavah, str. 60–62.

POVZETEK

**ČASOPISJE NA
PRIMORSKEM
V LETIH 1941–1945
IN NJEGOVA
PROPAGANDNA
FUNKCIJA**

V monografiji sem predstavila časopisje, ki je v obdobju 1941–1945 izhajalo na Primorskem, s posebnim poudarkom na načinu in vsebini njegovega poročanja. Raziskava propagandne funkcije časopisov temelji na pregledu temeljne literature ter arhivskih in publicističnih virov. Drugi del monografije sem posvetila analizi najpogostejših vsebin in tem v časopisih, ki so izhajali na Primorskem v letih 1941–1945. Ugotovila sem, da je tisk na obravnavanem geografskem območju služil v prvi vrsti politični propagandi, ki je imela za cilj pridobivanje privržencev, mobilizacijo potencialnih sodelavcev, odvracanje od nasprotnih idejnih taborov; osrednji propagandni nalogi medvojnega časopisja pa sta bili ideološko indoktriniranje in politična mobilizacija. Partizanski tisk, v katerem si je vodilno ideološko vlogo prilastila KPS, je propagiral politično ureditev v Sovjetski zvezi in komunizem ter obsojal fašizem in kolaboracijo; v tisku primorskega domobranstva, v italijanskih režimskih in nemških okupatorskih časopisih pa so ključne propagandne smernice predstavljali antikomunizem, antiboljševizem in antisemitizem. V središče študije sem postavila tudi vprašanje zahodne meje bodoče Zedinjene Slovenije in specifično vlogo Trsta, narodnostno mešanega mesta, predvsem zaradi njegovega strateškega položaja in pristanišča. Zlasti proti koncu vojne so posamezne idejne in politične skupine razmejitev argumentirale z različnih interesnih vidikov, Trst pa je bil v medvojnem času predmet propagandnih sporov in spopadov, saj so si ga lastili vsi v vojno vpleteni akterji. V raziskavi sem izpostavila problem kolaboracije, ki se je nanašala na za domobranstvo ključno propagandno kategorijo – »ogroženost vere«. Z njo je povezano obsojanje komunistične ideologije, za katero naj bi bilo bistveno »brezboštvo«. Posebej sem predstavila reprezentacijo nasprotnika v ideološkem in političnem kontekstu ter reprezentacijo aktualnih vojaških in političnih dogodkov v prostoru. Prav tako sem skušala osvetliti vlogo žensk v tisku in posledično v propagandi, predvsem pa vlogo matere, saj je bila prav mati ena od osrednjih propagandnih figur. Obravnavala sem tudi partizansko in

domobranksko pesništvo ter ugotovila, da sta se obe strani, partizanska in domobrankska, pogosto sklicevali na slovenske pesnike in pisatelje – nosilce tradicije slovenske nacionalne kulture. V tem kontekstu je šlo za ideološki spopad za monopol nad kulturno tradicijo.

SUMMARY

**THE PRESS AND
ITS PROPAGANDA
FUNCTION IN
THE SLOVENIAN
LITTORAL FROM
1941 TO 1945**

In the present monograph, the newspapers published in the period between 1941 and 1945 in the Slovenian Littoral region are presented with a special emphasis on the manner and contents of their reporting. The research of the newspapers' propaganda function is based on an overview of the basic literature as well as archival and publicist sources. The second part of the monograph is dedicated to the analysis of the most frequent contents and topics in the newspapers published in the Slovenian Littoral between 1941 and 1945. I have established that in the geographical area under consideration, the press primarily served the political propaganda with the aim of acquiring adherents, mobilising potential associates, and deterring people from the opposing ideological camps. The central propaganda tasks of the wartime press therefore included ideological indoctrination and political mobilisation. The Partisan press, where the leading ideological role had been appropriated by the Communist Party of Slovenia, promoted the political regime of the Soviet Union and communism, condemning fascism and collaboration. Meanwhile, the press of the Slovenian Littoral's Home Guard and the newspapers of the Italian regime and German occupation endorsed anti-communism, anti-Bolshevism, and anti-Semitism as the key propaganda guidelines. The study also explores the question of the western border of the future United Slovenia and the specific role of Trieste, a nationally mixed city, especially because of its strategic position and port. Especially towards the end of the war, individual ideological and political groups with various agendas would discuss the delimitation, while during the war, Trieste had been the subject of propaganda disputes and conflicts, as all the actors involved in the war had laid claim on it. The research also underlines the problem of collaboration that relied on the propaganda category that was of crucial importance for the Home Guard: the "endangerment of religion". The condemnation of the communist ideology, for which "godlessness" was allegedly essential, was related to this. I also specifically presented the representation of the opponents

in the ideological and political context as well as the representation of the topical military and political events in the relevant area. I also attempted to shed some light on the role of women in the press and consequently in propaganda, especially the role of the mother as one of the central propaganda figures. I also analysed Partisan and Home Guard poetry and established that both sides, the Partisans as well as the Home Guard, would often refer to Slovenian poets and writers – the proponents of the Slovenian national cultural traditions. In this context, an ideological struggle for the monopoly over the cultural tradition took place.

**VIRI IN
LITERATURA**

Arhivski viri

SI AS – Arhiv Republike Slovenije:

SI AS 1681, Lapanja Albina – Zmaga.

SI AS 1719, Okrožje za Južno primorsko.

SI AS 1760, Višji vodja SS in policije v Operacijski coni Jadransko primorje.

SI AS 1887, Zbirka narodnoosvobodilnega tiska 1941–1945.

SI AS 1902, Zbirka tiskov nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja in tiskov politične sredine 1941–1945.

PAK – Pokrajinski arhiv Koper:

SI PAK 348, Zbirka dokumentov NOV 1943–1945.

SI PAK 351, Zbirka Slovenska Istra v boju za svobodo.

BA – Bundesarchiv Koblenz:

Bundesarchiv, Akten des R. M. V. P.

Periodični tisk

Adria Illustrierte, 1944–1945.

Bollettino: bilten tržaškega komiteja Zveze prijateljev nove Jugoslavije, 1944.

Borba in vzgoja: glasilo oficirske šole IX. korpusa NOV in POJ, 1944.

Bratstvo/Fratellanza: organ delavskega bratstva v osvobodilnem boju, 1944.

Brkinski borec: glasilo Istrskega odreda, 1944.

Credere e Vincere: štirinajstdnevnik fašističnega bojnega oddelka »Nazario Sauro«, 1941–1942.

Deutsche Adria Zeitung, 1944–1945.

Delo: glasilo Komunistične partije Slovenije, 1942.

Il Piccolo: tržaški dnevnik, 1940–1945.

Il Piccolo della sera, 1943–1945.

Il popolo di Trieste: dnevnik fašistične federacije v Trstu, 1920–1940.

Il popolo di Trieste – Il Piccolo della sera, 1940–1943.

Italia Repubblicana: glasilo tržaške fašistične zveze, 1944–1945.

Južnoprimorski borci: glasilo odbora Južnoprimorskega odreda (občinski odbor ZB NOV Sežana ob priliki srečanja borcev v Kobje-glavi), 25. 9. 1977.

- Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda*, 1946.
- Koledar Osvobodilne fronte za Svobodno tržaško ozemlje*, 1948.
- Le ultime notizie – Il Piccolo delle ore diciotto*, 1941–1945.
- Ljudska pravica: glasilo Komunistične partije Slovenije*, 1943.
- Mladi puntar: glasilo Zveze slovenske mladine za Primorsko*, 1943.
- Mladi rod, list za pionirje/šolsko mladino*, 15. 10. 1944.
- Ob Soči 1944–1980: glasilo II. bataljona II. brigade VDV Slovenije* (ob zboru borcev II. bataljona na območju Krajevne skupnosti Kojško), 4. 7. 1980.
- Partizanski dnevnik 1944–1945: Kserografirana izdaja tiskanih števil* (izšla v počastitev 30-letnice osvoboditve), 1975.
- Slovenka: glasilo Slovenske protifašistične ženske zveze za Primorsko*, 1943–1945.
- Slovenski Jadran: glasilo SZDL*, 1954.
- Slovenski poročevalec: informacijski vestnik Osvobodilne fronte slovenskega naroda*, 1944–1945. Primorska izdaja.
- Vita Nuova: glasilo Katoliške akcije*, 1920–1945.

Literatura

- Abram, Mario. *Primorski slovenski biografski leksikon. 1. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974.
- Accati, Luisa. *Pošast in leptotica: oče in mati v katoliški vzgoji čustev*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2001.
- Albanese, Fulvia. »Rallegratevi della guerra e temete la pace!« Note sulla propaganda nazista nel Litorale Adriatico 1943–1945. *Quaestoria*, 25, št. 1 (1997), str. 177–208.
- Albanese, Fulvia. *La stampa nazista a Trieste 1944–1945: La Deutsche Adria Zeitung*. Istituto nazionale per la storia del giornalismo comitato di Trieste. Trieste: Italo Svevo, 1995.
- Alessi, Chino. *Rino Alessi*. Pordenone: Edizioni Studio Tesi, 1993.
- Alessi, Rino. *Primorski slovenski biografski leksikon. 1. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974.
- Althusser, Louis. *Ideologija in ideološki aparati države; O ideologiji*. V: Skušek, Zoja (ur.). *Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.
- Althusser, Louis. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba/*cf., 2000.
- Amon, Smilja. *Enciklopedija Slovenije. 16 zvezek. Dodatek A–Ž*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002.

- Amon, Smilja. Struktura in značilnosti časopisja NOB. V: Splichal, Slavko (ur.). *Javnost – The public* 7. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo, 2000, str. 11–21.
- Amon, Smilja. *Tisk in politika v Jugoslaviji (1918–1941)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1996.
- Amon, Smilja. Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju slovenske javnosti od 1797 do 1945. *Javnost – The Public* 15. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo, 2008, str. 9–24.
- Anderson, Benedict. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998.
- Apìh, Elio, Giulio Sapelli in Elvio Guagnini. *Trieste*. Bari: Laterza, 1988.
- Apollonio, Robert. *Množična občila in interesne skupine v Trstu (1880–1983)*. (*Analiza tiska, radia in televizije ter gospodarsko časniških monopolov*): *diplomsko delo*. Ljubljana, 1983.
- Ascoli, Graziadio Isaia. *Primorski slovenski biografski leksikon. 1. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974.
- Babič, Branko. »Borba za Trst«. *Koledar OF za STO 1948*. Trst, 1947.
- Badoglio, Pietro. *Leksikon Sova*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2006.
- Bajc, Gorazd. *Na oni strani meje: slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Annales, 2004.
- Bajc, Gorazd. *Operacija Julijska krajina: Severovzhodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe (1943–1945)*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Annales, 2006.
- Bajec, Jože. *Slovenski časniki in časopisi 1937–1945*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1973.
- Bajec, Jože. *Slovenski časniki in časopisi 1937–1945. Bibliografski pregled od 1. januarja 1937 do osvoboditve 9. maja 1945. Dodatek: Drugojezično časopisje Slovenije in drugojezično časopisje slovenskih izdajateljev v tujini*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1973.
- Balantič, France. *Zbrano delo*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1976.
- Banti, Alberto Mario. *Discorso nazional-patriottico e ruoli di genere (Europa, secc.XVII–XIX)*. V: Calvi, Giulia (ur.). *Innesti: donne e genere nella storia sociale*. Roma: Viella, 2004, str. 121–145.
- Bartolomasi, Angelo. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.

- Bašič Hrvatina, Sandra in Marko Prpič (ur.). *Spremna beseda. Socialna zgodovina medijev: od Gutenberga do interneta*. Ljubljana: Založba Sophia, 2005, str. 357–370.
- Bebler, Aleš. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Benco, Silvio. *Istarska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
- Berčič, Branko. *Tiskarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem, 1968.
- Bevk, France. *Novinarji zborujejo*. 5. in 6. maja 1944. Poročilo o prvi slovenski novinarski konferenci na osvobojenem ozemlju, 1944.
- Bevk, France. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Blasina, Paolo. *Vescovo e clero nella diocesi di Trieste-Capodistria: 1938–1945*. I Quaderni di Qualestoria 2. Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli–Venezia Giulia, 1993.
- Bloch, Marc. *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1996.
- Botteri, Guido. I settimanali cattolici di Gorizia e Trieste (1943–1945). V: Dolinar, France M. in Luigi Tavano (ur.). *Chiesa e società nel Goriziano fra guerra e movimenti di liberazione*. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, Istituto per gli incontri culturali mitteleuropei, 1997, str. 245–256.
- Botteri, Guido. Il Piccolo sotto i nazisti nel diario di Rodolfo Maucci. *Archeografo Triestino*, 72, št. 120 (2012), str. 157–215.
- Bourdieu, Pierre. *Na televiziji*. Ljubljana: Krtina, 2001.
- Brecelj, Marijan. *Bibliografija NOB tiska na Goriškem*. Nova Gorica: Goriška knjižnica, 1963.
- Brecelj, Marijan. *Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem*. Nova Gorica: Goriška knjižnica, 1965.
- Brecelj, Marijan. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Brecelj, Martin. *Anatomija političnega zločina: trojni umor v Rossetti-jevi ulici med ugibanji in dejstvi*. Trst: Mladika, 2016.
- Briggs, Asa in Peter Burke. *Socialna zgodovina medijev: od Gutenberga do interneta*. Ljubljana: Založba Sophia, 2005.
- Bücher, Karl. Začetki novinarstva. V: Splichal, Slavko (ur.). *Komunikološka hrestomatija 1: Začetki komunikologije v Evropi in ZDA*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2001, str. 68–83.

- Burke, Peter. *Kaj je kulturna zgodovina*. Ljubljana: Založba Sophia, 2007.
- Cajnkari, Stanko. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Cankar, Ivan. *Očiščenje in pomlajenje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Carnier, Pier Arrigo. *L'armata cosacca in Italia. 1944–1945*. Milano: Mursia, 1993.
- Cattaruzza, Marina. *L'Italia e il confine orientale 1866–2006*. Bologna: Societa editrice il Mulino, 2007.
- Cesar, Emil. *Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja od aprila 1941 do 8. septembra 1943*. Ljubljana: Enotnost, 1996.
- Cherini, Aldo. *Albo di Capodistria. Note bibliografiche Attività varie Presenze in esilio*. Trst: Samozaložba, 2005.
- Cherini, Aldo. Le arti grafiche a Capodistria. *Borgolauro*, 23, št. 42 (2002), str. 31–40.
- Cherini, Aldo. *Letteratura Capodistriana 1250–2003*. Trst: Samozaložba, 2003.
- Coceani, Bruno. *Mussolini, Hitler, Tito alle porte orientali d'Italia*. Gorizia; Trieste: Istituto giuliano di storia, cultura e documentazione, 2002. Prva izdaja 1948.
- Colja, Katja. Kolaboracionizem v Jadranskem primorju: domobranci (1943–1945). V: Verginella, Marta (ur.). *Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1995, str. 139–172.
- Collotti, Enzo. *L'occupazione nazista in Europa*. Roma: Editori Riuniti, 1964.
- Collotti, Enzo. L'occupazione tedesca della Venezia Giulia in un rapporto della propaganda nazista. *Studi Storici*, št. 3 (1963), str. 521–537.
- Collotti, Enzo. *Il Litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943–45*. Milano: Vangelista editore, 1975.
- Coslovich, Marco. *I percorsi della sopravvivenza: storia e memoria della deportazione dall'„Adriatisches Küstenland“*. Milano: Mursia, 1994.
- Čampa, Marjeta in Branko Marušič. *Partizanski dnevnik: od 5. septembra 1944 do 7. maja 1945*. Nova Gorica: Skupščina občine; Koper: Lipa; Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975.

- Čeh, Mirko. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Čepe, Marica. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Čepič, Zdenko in Damijan Guštin. *Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
- Čepič, Zdenko, Damijan Guštin in Nevenka Troha. *Slovenija v vojni: 1941–1945*. Ljubljana: Modrijan, 2017.
- Čermelj, Lavo. *Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1953.
- Čermelj, Lavo. *Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadrška pokrajina, Imenoslovje in politično-upravna razdelitev*. Beograd: Slovensko kulturno-prosvetno društvo »France Rozman«, 1945.
- Čermelj, Lavo. *Julijska krajina in Zadrška pokrajina, imenoslovje in politično-upravna razdelitev*. Ljubljana, 1941.
- Darovec, Darko. *Kratka zgodovina Istre*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Fakulteta za humanistične študije, 2008.
- Defrasne, Jean. L'organisation et l'arme psychologique dans la Wehrmacht. *Revue d'Histoire de la deuxième guerre mondiale*, št. 71 (1968), str. 31–48.
- Dessardo, Andrea. »Vita Nuova« (1945–1965). *Trieste nelle pagine del settimanale diocesano*. Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia, 2010.
- Destovnik, Karel. *Kajuhove pesmi*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1949.
- Destovnik, Karel. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Deželak Barič, Vida. Cenzura v slovenskem odporništvu med drugo svetovno vojno. V: Režek, Mateja (ur.). *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija, 2010, str. 153–170.
- Dežman, Jože in Monika Kokalj Kočevar. *Slovenija – duhovna domovina: Zgodbe političnih emigrantov*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Muzej novejšje zgodovine, 2010.
- Djilas, Milovan. *Borba slovanskih narodov za mir in demokracijo. Prvi slovanski kongres v Beogradu*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1947.

- Erjavec, Fran. *Slovenija in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska straža, 1940.
- Erjavec, Karmen in Melita Poler Kovačič. *Kritična diskurzivna analiza novinarskih prispevkov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007.
- Fairclough, Norman. *Critical discourse analysis: The Critical Study of Language*. New York: Longman Publishing, 1995.
- Fašizem. *Veliki splošni leksikon. (Peta knjiga, ek–fz)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2006.
- Fatur, Silvo. Kajuh in Balantič – Balantič in Kajuh. *Primorska srečanja*, 27, št. 267–268 (2003), str. 46–51.
- Ferenc, Tone. *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Obzorja, 1967.
- Ferenc, Tone. *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945. Država v državi*. Ljubljana: Založba Borec, Partizanska knjiga, 1987.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 3: Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2009.
- Ferenc, Tone. Problem zahodne meje pri Slovencih 1941–1945. *Acta Histriae*, 6, št. 1 (1998), str. 299–310.
- Ferenc, Tone. Razmere v Sloveniji jeseni 1943. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 686–696.
- Ferenc, Tone. *Razvoj ljudske oblasti v Slovenskem primorju 1941–1947: dokumenti: katalog k razstavi Pokrajinskega arhiva Koper*. Koper: Pokrajinski arhiv Koper, 1978.
- Ferenc, Tone. Slovenci pod Italijo 1941–1945. V: Bajc, Gorazd (ur.). *Na oni strani meje: slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Annales, 2004, str. 93–110.
- Galimberti, Sergio. *Santin: testimonianze dall'archivio privato*. Trieste: MGS Press, 1996.
- Gentile, Emilio. *Fašizem: zgodovina in interpretacije*. Ljubljana: Modrijan, 2010.
- Globočnik, Odilo Lothar. *Primorski slovenski biografski leksikon. 19. snopič. Dodatek B–L*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993.
- Godeša, Bojan. *Čas odločitev: Katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.

- Godeša, Bojan. Drugi tržaški proces. V: Drnovšek, Marjan in Drago Bajt (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija, 2005, str. 24–25.
- Godeša, Bojan. *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- Godeša, Bojan. Nemško operacijsko območje Jadransko primorje. V: Drnovšek, Marjan in Drago Bajt (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija, 2005, str. 56.
- Godeša, Bojan in Ervin Dolenc. *Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine Ivana Ahčina*. Ljubljana: Nova revija, 1999.
- Gombač, Metka. Nova uprava Primorske 1945–1947. *Acta Histriae*, 6, št. 1 (1998), str. 127–138.
- Gombač, Metka. *Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst 1944–1947: organizacijska shema ljudske oblasti*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
- Gorjup, Tone. Pred sto leti se je rodil dr. Bogdan Pušenjak. *Misli*, 62, št. 2 (marec – april 2013), str. 39–40.
- Grafenauer, Bogo. *Struktura in tehnika zgodovinske vede*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1960.
- Habermas, Jürgen. *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1989.
- Hallett Carr, Edward. *Kaj je zgodovina?*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2008.
- Hildebrand, Klaus. *Il Terzo Reich*. Roma: Laterza, 1983.
- Horvat, Marjan. Dr. Miklavž Komelj, umetnostni zgodovinar. *Mladina*, št. 40, 8. 10. 2009.
- Hrženjak, Juraj. *Slovensko primorje in Istra: boj za svobodo skozi stoletja*. Beograd: Rad (v Ljubljani: Ljudska pravica), 1953.
- Jakomin Kocjančič, Tanja. Anton Mihec – Tone 1899–1973. V: Vidali, Rafael in drugi (ur.). *Kubejska Skala: Kubeđ skozi društveno in prosvetno življenje*. Kubeđ: Društvo za šport, kulturo in razvoj vasi »Skala«, 1998, str. 77–81.
- Jakomin Kocjančič, Tanja. Reprezentacija drugih v domobranskem tisku v Slovenskem primorju 1944–1945. *Acta Histriae*, 20, št. 4 (2012), str. 647–668.
- Jakomin Kocjančič, Tanja. *Slovensko primorje v časopisni propagandi 1941–1945: doktorska disertacija*. Koper, 2018.
- Jazbec, Ernest. *Primorski slovenski biografski leksikon. 7. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1981.

- Jeri, Janko. Vprašanje jugoslovansko-italijanske razmejitve v razdobju 1943–1947. V: *Trst 1941–1947: od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe (zbornik referatov)*. Koper: Založba Lipa, Trst: Založništvo Tržaškega tiska, 1988, str. 123–143.
- Jožef Beg, Jožica. Osvobodilni tisk za mladino. *Jezik in slovstvo*, 56, št. 3–4 (2011), str. 43–59.
- Kacin Wohinz, Milica. Primorski Slovenci in fašizem. *Primorska srečanja*, 19, št. 170–171 (1995), str. 419–421.
- Kacin Wohinz, Milica. *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. Maribor: Obzorja, Trst: Založništvo Tržaškega tiska, 1972.
- Kacin Wohinz, Milica. *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935*. Koper: Lipa, 1990.
- Kacin Wohinz, Milica in Jože Pirjevec. *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Kacin Wohinz, Milica in Marta Verginella. *Primorski upor fašizmu: 1920–1941*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica, 2008.
- Kalc, Aleksej (ur.). Uvodna beseda. V: *Spomini in razlage o protifašističnem boju primorske mladine med vojnama*. Trst: Društvo TIGR, 2012, str. 9–20.
- Kardelj, Edvard. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Kidrič, Boris. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Kimovec, France. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Klabjan, Borut. *Češkoslovaška na Jadranu: Čehi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2007.
- Klopčič, Mile. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Kociper, Stanko. *Enciklopedija Slovenije. 5. zvezek*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
- Kociper, Stanko. *Kar sem živel: spomini*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Kociper, Stanko. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Kokalj, Anton. *Primorski slovenski biografski leksikon. 8. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982.

- Kokolj, Edvard. *Primorski slovenski biografski leksikon. 8. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982.
- Kolerič, Antonija in Marjan Pertot. *Bibliografija slovenskega tiska v Italiji med dvema vojnama: 1918–30. 4. 1945*. Trst: Narodna in študijska knjižnica, 1966.
- Komelj, Miklavž. *Kako misliti partizansko umetnost?* Ljubljana: Založba /* cf., 2009.
- Koprivec, Ignac. *Enciklopedija Slovenije. 5. zvezek*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
- Koprivec, Ignac. *Primorski slovenski biografski leksikon. 8. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982.
- Koren, Franc. *Primorski slovenski biografski leksikon. 17. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1991.
- Koren, Jože. Partizanski dnevnik – epopeja svojega časa. V: Pavletič, Bojan (ur.). *Primorski dnevnik 1945–1995*. Trst: Družba za založniške pobude d. d. Trst, 1995, str. 44–48.
- Kosmač, Miha. Politično nasilje in antifašistično delovanje v Julijski krajini 1927–1931. *Acta Histriae*, 24, št. 4 (2016), str. 801–818.
- Kozak, Vlado. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Kozaki. *Velika družinska enciklopedija zgodovine*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006.
- Kraigher, Vito. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Krall, Jože. *Partizanske ciklostilne tehnike v Slovenskem primorju*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1981.
- Krall, Jože. *Partizanske tiskarne na slovenskem 2. Primorske tiskarne*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1973.
- Krall, Jože. Prvi vojaški listi partizanskih enot. *Ljudska pravica*, 20, št. 37, 13. 9. 1954.
- Kranjc, Gregor. *Hoja s hudičem: okupacija Slovenije in kolaboracija, 1941–1945*. Mengeš: Založba Ciceron, 2014.
- Kranjc, Gregor. Long live our honest girls: The Image of Women in Slovene Anti-Comunist Propaganda 1942–1945. *Journal of women's history*, 18, št. 1 (2006), str. 50–76.
- Kranjc, Gregor Joseph. Propaganda and the Partisan War in Ljubljana 1943–45. V: Shepherd, Ben in Juliette Pattinson (ur.). *War in a Twilight World : Partisan and Anti-partisan Warfare in Eastern Europe*. Houndmills (UK); New York: Palgrave Macmillan, 2010, str. 233–257.

- Krese, Leopold. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Kuhar, Lovro (Prežihov Voranc). *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Lenarčič, Blaž. Sociološka analiza fašistične propagande na primeru medvojnega časopisa Nova doba – L' era nuova. *Acta Histriae*, 24, št. 4 (2016), str. 873–890.
- Leskošek, Franc. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od A do L)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Lešnik, Doroteja in Gregor Tomc. *Rdeče in črno: slovensko partizanstvo in domobranstvo*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Liška, Janko. Razgovor z Matejem Borom. *Obzornik*, 6, št. 3 (1951), str. 149–156.
- Lovrenčič, Joža. *Primorski slovenski biografski leksikon. 9. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1983.
- Lovrič, Metka. Mladinski tisk med NOB na Primorskem. *Jadranski koledar* (1964), str. 193–199.
- Lukežič (Lucchesi), Ludvik. *Primorski slovenski biografski leksikon. 9. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1983.
- Luthar, Oto in Martin Pogačar. *Neznane sledi. Judovstvo, antisemitizem in holokavst v slovenski zgodovini*. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve, 2013.
- Magris, Claudio. *Habsburški mit v moderni avstrijski književnosti*. Trst: ZTT EST, 2001.
- Marušič, Branko. Goriški periodični tisk o NOB zadnje mesece vojne. V: Pahor, Drago (ur.). *Boj za svobodo. Ob tridesetletnici zmage nad nacifašizmom*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1975, str. 133–140.
- Marušič, Branko. Povojni slovenski tisk. V: Valentinčič, Slobodan (ur.). *Zbornik Primorske – 50 let*. Koper: Primorske novice ČZD d. o. o, 1997, str. 258–262.
- Marzari, Edoardo. *Istarska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
- Merljak Zdovc, Sonja. *Preteklost je prolog. Pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007.
- Milič, Danilo. *Primorski slovenski biografski leksikon. 10. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1984.

- Mlakar, Boris. Domobranska propaganda na Primorskem. *Primorska srečanja*, 5, št. 29 (1981), str. 200–203.
- Mlakar, Boris. *Domobranstvo na Primorskem (1943–1945)*. Ljubljana: Založba Borec, 1982.
- Mlakar, Boris. Goriška sredina. V: Čepič, Zdenko in Damijan Guštin (ur.). *Ferenčev zbornik. Prispevki za novejšo zgodovino*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1997, str. 325–334.
- Mlakar, Boris. O nasprotnikih narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem. *Primorska srečanja*, 15, št. 121–122 (1991), str. 476–477.
- Mlakar, Boris. Odnosi med slovenskimi in italijanskimi kolaboracionisti na Primorskem. V: *Trst 1941–1947: od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe (zbornik referatov)*. Koper: Založba Lipa, Trst: Založništvo Tržaškega tiska, 1988, str. 61–74.
- Mlakar, Boris. Problem zahodne meje pri Slovencih 1941–1945 (protirevolucionarni tabor). *Acta Histriae*, 6, št. 1 (1998), str. 311–324.
- Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo 1943–1945: ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Mlakar, Boris. *Tragedija v Cerknem pozimi 1944*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2001.
- Modic, Lev. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Mohorič, Milena. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Moravec, Dušan. *Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska, I. periodični tisk*. Ob razstavi slovenskega osvobodilnega tiska aprila 1945. Ljubljana: Propagandna komisija pri IOOF, 1945.
- Nose, Aleš. *Domobranci zdravo – Bog daj: protikomunistične enote na Slovenskem 1942–1945*. Ljubljana: Modrijan, 2008.
- Novak, Bogdan. *Trieste, 1941–1954. La lotta politica, etnica e ideologica*. Milano: Mursia, 1970.
- Oblak, Jože. Primorski partizanski tisk. *Slovenski Jadran: glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva*, 3, št. 27–32 (1954), str. 6–7.
- Osolnik, Bogdan. *Z ljubeznijo skozi surovi čas*. (Dopolnjena izdaja.) Novo mesto: Založba Goga, 2010.
- Overy, Richard James. *Tretji rajh: kronika*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Pagnini, Cesare. *I giornali di Trieste dalle origini al 1959*. Milano: Centro studi SPI, 1960.

- Pahor, Milan. Medvojni ilegalni tisk. V: Pavletič, Bojan (ur.). *Primorski dnevnik 1945–1995*. Trst: Družba za založniške pobude d. d. Trst, 1995, str. 34–40.
- Pahor, Milan. O tisku v narodnoosvobodilnem boju (1941–1945). V: Pahor, Drago (ur.). *Boj za svobodo. Ob tridesetletnici zmage nad nacifašizmom*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1975, str. 31–78.
- Panslavizem. *Leksikon Sova*. Četrta dopolnjena in posodobljena izdaja. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2006.
- Panslavizem. *Veliki slovar tujk*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2002.
- Partlič, Slava. Jože Pirjevec: Domobranci so se šli svojo malo privatno ideološko vojno. *Razgledi*, 43, št. 10, 12. 5. 1995, str. 4–9.
- Paternolli. *Primorski slovenski biografski leksikon. 11. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1985.
- Pelikan, Egon. *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.
- Pelikan, Egon. Prepoved rabe slovenščine v Benečiji leta 1933 v luči na novo odprtih Vatikanskih arhivov. *Acta Histriae*, 26, št. 4 (2018), str. 1177–1196.
- Pelikan, Egon. *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*. Ljubljana: Založba Nova revija, 2002.
- Pelikan, Egon. *Tone Kralj in prostor meje*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2016.
- Perovšek, France. *Primorski slovenski biografski leksikon. 11. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1985.
- Peterka, Odon. *Samotna pomlad*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2005.
- Petkovšek, Drago. *Primorski slovenski biografski leksikon. 11. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1985.
- Piekalkiewicz, Janusz. *Druga svetovna vojna*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1996.
- Pirc, Jožko. *Aleš Ušeničnik in znamenja časov. Katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. stoletja do srede 20. stoletja*. Ljubljana: Družina, 1986.
- Pirich, Hermann. *Drehscheibe Triest*. Trst: Deutscher Adria Verlag, 1945.
- Pirjevec, Jože. Benito Mussolini in Slovenci. *Acta Histriae*, 24, št. 4 (2016), str. 721–730.
- Pirjevec, Jože. Gorazd Bajc in Borut Klabjan. *Vojna in mir na*

- Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954.* Koper: Univerza na primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005.
- Pirjevec, Jože. *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije.* Koper: Založba Lipa, 1995.
- Pirjevec, Jože. »Trst je naš!«: boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana: Nova revija, 2008.
- Pirjevec, Jože. *Tržaški voz: o zgodovinskih dogodkih in političnem razvoju v letih 1945–1980.* Trst: Založništvo Tržaškega tiska, 1985.
- Piščanc, Lado. *Primorski slovenski biografski leksikon. 12. snopič.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1986.
- Piščanc, Lado. V zelenih daljavah božje bodočnosti. (Dnevnik). *Mladika*, 23, št. 5–6 (1980), str. 60–62.
- Plahuta, Slavica. *Slovenski in črnogorski interniranci in narodnoosvobodilni boj na Goriškem jeseni 1943 in pozimi 1944.* Nova Gorica: Goriški muzej, 2004.
- Plahuta, Slavica. *Srednjeprimorsko okrožje 1941–1945.* Katalog ob 40-letnici vstaje jugoslovanskih narodov in 40-letnici ustanovitve OF slovenskega naroda. Nova Gorica: Goriški muzej, 1981.
- Plahuta, Slavica in Drago Sedmak. *Primorska maj 1945–september 1947: kronologija dogodkov.* Nova Gorica: Goriški muzej, 1997.
- Podbersič, Renato. *Jeruzalem ob Soči: judovska skupnost na Goriškem od 1867 do danes.* Ljubljana: Študijski center za narodno spravo; Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2017.
- Podbersič, Renato. Obmejni fašizem in odnos do Judov. *Acta Histriae*, 24, št. 4 (2016), str. 837–854.
- Pohar, Lado. Informiranje in komuniciranje med NOB. V: Stanovnik, Janez, Slavko Grčar in Hardvik Pirnovar (ur.). *Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu.* Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007, str. 287–292.
- Pohar, Lado. *Partizanski dnevnik.* Ljubljana: Delo, 1984.
- Pohar, Lado. *Primorski slovenski biografski leksikon. 12. snopič.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1986.
- Potočnik, Miha. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž).* Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Primorska. *Enciklopedija Slovenije. 9. zvezek (Plo–Ps).* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.

- Propaganda. *Dizionario del fascismo*. Volume II. Torino: Giulio Einaudi editore, 2003.
- Pšeničny, Vili. Nastanek in razvoj osrednjega časopisa mladih. 35 let Mladine 1943–1978. *Mladina*, št. 23, 8. 6. 1978, str. 22–25.
- Radacich, Maurizio. Integrazione alle »Testimonianze di Alberto Dini«. V: *Con gli occhi di un bambino. Catalogo della mostra*. Trieste: Club alpinistico Triestino, sezione ricerche e studi, 2003, str. 11–13.
- Ragin, Charles. *Družboslovno raziskovanje: enotnost in raznolikost metode*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007.
- Repe, Božo. Partizanski tisk. V: Škrjanec, Breda in Donovan Pavlinec (ur.). *Partizanski tisk = The partisans in print*. Ljubljana: Mednarodni grafični likovni center, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2004, str. 41–58.
- Repe, Božo. *S puško in knjigo: narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Rossi, Marina. *Gli impiccati di via Ghega*. Roccalumera: Archivio Concetto Marchesi, 2013.
- Rupena, Zora. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Seliškar, Tone. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Selišnik, Irena. Ivanka Anžič Klemenčič od mlade do »stare« femi- nistke. V: Verginella, Marta (ur.). *Slovenka: prvi ženski časopis (1897–1902)*. 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017, str. 26–36.
- Slovenski narodni varnostni zbor. *Enciklopedija Slovenije. 12. zvezek (Slovenska n.–Sz)*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.
- Splichal, Slavko (ur.). Predhodniki in začetki komunikologije v Evropi in ZDA. *Komunikološka hrestomatija 1: Začetki komunikologije v Evropi in ZDA*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2001, str. 7–30.
- Srebrnič, Jože. *Primorski slovenski biografski leksikon. 14. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1988.
- Srebrnič, Jože. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Stanič, Stane. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Stanković, Peter. Bunkerji, stereotipi in razpoke: cenzura v sloven- skem celovečernem filmu (1948–1989). V: Režek, Mateja (ur.).

- Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes.* Ljubljana: Nova revija, 2010, str. 197–216.
- Stanovnik, Janez. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž).* Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Stuhlpfarrer, Karl. *Le zone d'operazione Prealpi e Litorale Adriatico: 1943–1945.* Gorica: Libreria Adamo, 1979.
- Šalamun, Miša. Slovensko primorsko časopisje. Zgodovinski pregled in bibliografski opis. V: Vilhar, Srečko (ur.). *Študijska knjižnica v Kopru 1951–1961.* Koper: Študijska knjižnica – Založba Lipa, 1961.
- Šentjerc, Lidija. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž).* Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Šmicberger, Djuro. Odporniški tisk. *Naš koledar.* Ljubljana: Društvo piscev zgodovine narodnoosvobodilnega boja, 1995, str. 142–145.
- Šmicberger, Djuro. *Partizanska sedma sila: tisk in novinarstvo v NOB.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1988.
- Štante, Jurij. *Primorski slovenski biografski leksikon. 15. snopič.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1989.
- Štepihar, Aleksander. *Primorski slovenski biografski leksikon. 20. snopič. Dodatek M–Ž.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994.
- Štiglic, France. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž).* Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Štih, Bojan. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž).* Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Štucin, Jaka. *Primorski slovenski biografski leksikon. 15. snopič.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1989.
- Šušmelj, Jože. Kozaki v Furlaniji in na Goriškem. *Svobodna misel* 20 (21), 2012, str. 14–15.
- Tepina, Marjan. *Primorski slovenski biografski leksikon. 15. snopič.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1989.
- Tomšič, Vida. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž).* Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Trebše – Štolfa, Milica. Izdajateljstvo in tiskarstvo. V: Valentinčič, Slobodan (ur.). *Zbornik Primorske – 50 let.* Koper: Primorske novice ČZD d. o. o, 1997, str. 221–223.
- Troha, Nevenka. Osvoboditev ali okupacija, narodna osvoboditev ali revolucija – Primorska in Trst v letu 1945. V: Gabrič, Aleš (ur.). *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov.* Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 77–92.

- Udovič, Jože. Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska. V: *Slovenski zbornik 1945* (ponatis). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1945, str. 559–606.
- Valenčič, Vlado. Židje na Slovenskem. V: Žontar, Jože (ur.). *Dokumenti slovenstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994, str. 77–80.
- Ventura, Carlo. *La Stampa a Trieste 1943–1945*. Udine: Del Bianco Editore, 1958.
- Verginella, Marta. Dokončni boj med »severnojadranskimi rasami« v iredentističnem in fašističnem diskurzu. *Acta Histriae*, 24, št. 4 (2016), str. 705–720.
- Verginella, Marta. *Meja drugih: primorsko vprašanje in slovenski spomin*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Verginella, Marta (ur.). Slovenka – ogledalo slovenske ženske arene na prelomu 19. stoletja. *Slovenka: prvi ženski časopis (1897–1902)*. 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017, str. 4–14.
- Verginella, Marta. *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta, 2006.
- Verginella, Marta, Alessandro Volk in Katja Colja. *Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1995.
- Vidmar, Josip. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Vilfan, Joža. *Primorski slovenski biografski leksikon. 17. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1991.
- Vinci, Anna Maria. Il fascismo e la società locale. V: Valdevit, Giampolo (ur.). *Friuli e Venezia Giulia storia del '900*. Gorica: Libreria Editrice Goriziana, 1997, str. 221–347.
- Vinci, Anna Maria. *Sentinelle della patria: il fascismo al confine orientale 1918–1941*. Roma, Bari: Laterza, 2011.
- Vinci, Anna Maria. Trst 1943–1945: Problem kolaboracionizma. V: *Trst 1941–1947: od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe (zbornik referatov)*. Koper: Založba Lipa, Trst: Založništvo Tržaškega tiska, 1988, str. 75–87.
- Viola, Graziella. *Tiskarstvo v Kopru v obdobju od 19. do srede 20. stoletja: diplomsko delo*. Ljubljana, 2007.
- Vreg, France. *Politično komuniciranje in prepričevanje*. Knjižna zbirka Javnost. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2000.
- Vreg, France. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.

- Vremec, Vid. Nemška okupacijska oblast. V: Hočevar, Jože (ur.). *Slovenska Istra v boju za svobodo*. Koper: Založba Lipa, 1998, str. 365–367.
- Vuk, Stanko. *Pomlad pod Krasom: izbrane pesmi, proza in pisma*. Maribor: Založba Obzorja, 1998.
- Vuk, Stanko. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Welch, David. *The Third Reich: Politics and propaganda*. London: Routledge, 2002.
- Zdešar, Henrik. *Primorski slovenski biografski leksikon. 17. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1991.
- Zdešar, Henrik. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Ziherl, Boris. *Veliki slovenski biografski leksikon. (od M do Ž)*. Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Župančič, Oton. *Zbrano delo, knjiga 3*. Pirjevec, Dušan in Josip Vidmar (ur.). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959.
- Župančič, Oton. *Zimzelen pod snegom*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1945.

Elektronski viri

- Amann, Max* - *Wikipedija, prosta enciklopedija*. Dostopno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Max_Amann (pridobljeno 2017).
- Apollonio, Fulvio* - *Wikipedija, prosta enciklopedija*. Dostopno na: https://it.wikipedia.org/wiki/Fulvio_Apollonio (pridobljeno januarja 2020).
- Benco, Silvio* - *Wikipedija, prosta enciklopedija*. Dostopno na: https://it.wikipedia.org/wiki/Silvio_Benco (pridobljeno 2017).
- Eggers, Kurt* - *Wikipedija, prosta enciklopedija*. Dostopno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Kurt_Eggers (pridobljeno 2018).
- Frotscher, Emil* - *Wikipedija, prosta enciklopedija*. Dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Emil_Frotscher (pridobljeno 2017).
- Giunta, Francesco* - *Wikipedija, prosta enciklopedija*. Dostopno na: https://it.wikipedia.org/wiki/Francesco_Giunta (pridobljeno 2017).
- Honolka, Kurt* - *Wikipedija, prosta enciklopedija*. Dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Kurt_Honolka (pridobljeno 2017).
- Il nostro avvenire* – *Wikipedija, prosta enciklopedija*. Dostopno na: http://it.wikipedia.org/wiki/Il_Nostro_Avvenire (pridobljeno 30. 10. 2019).

- Mayer, Teodoro - Wikipedija, prosta enciklopedija. Dostopno na: https://it.wikipedia.org/wiki/Teodoro_Mayer (pridobljeno 2018).*
- Organizacija Todt - Wikipedija, prosta enciklopedija. Dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Organizacija_Todt (pridobljeno 2018).*
- Pacor, Mario - Wikipedija, prosta enciklopedija. Dostopno na: https://sl.m.wikipedia.org/wiki/Mario_Pacor (pridobljeno 2019).*
- Pirich, Hermann - Wikipedija, prosta enciklopedija. Dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Pirich (pridobljeno 2017).*
- Pizzarello, Libero - Primorci.si. Dostopno na: www.primorci.si/osebe/pizzarello-libero/1944 (pridobljeno januarja 2020).*
- Sauro, Nazario - Wikipedija, prosta enciklopedija. Dostopno na: https://it.wikipedia.org/wiki/Nazario_Sauro (pridobljeno januarja 2020).*
- Sestan, Ada - Istrapedia, prosta enciklopedija. Dostopno na: <http://istrapedia.hr/hrv/891/sestan-ada/istra-a-z/> (pridobljeno 2017).*
- Sindaci di Trieste - Wikipedija, prosta enciklopedija. Dostopno na: https://it.wikipedia.org/wiki/Sindaci_di_Trieste (pridobljeno 2017).*
- Stanič, Stane – Wikipedija, prosta enciklopedija. Dostopno na: http://sl.m.wikipedia.org/wiki/Stane_Stanič (pridobljeno 29. 11. 2019).*
- Utimperghe, Idreno – Wikipedija, prosta enciklopedija. Dostopno na: https://it.wikipedia.org/wiki/Idreno_Utimperghe (pridobljeno 2017).*

IMENSKO KAZALO

A

Abram, Mario 49, 317
Accati, Luisa 210, 317
Ahčin, Ivan 221, 323
Albanese, Fulvia 25, 117, 118, 122, 148–164, 166–171, 173–175, 177, 178, 266, 278, 317
Albrecht, Fran 211
Alessi, Chino 104, 317
Alessi, Rino 104, 108, 111, 112, 114, 125, 126, 317
Althusser, Louis 15, 16, 317
Amann, Max 160, 162, 333
Amon, Smilja 19, 28, 30, 31, 36, 317, 318
Anderson, Benedict 318
Anžič Klemenčič, Ivanka 70, 330
Apih, Elio 318
Apollonio, Fulvio 128, 130, 333
Apollonio, Robert 25, 108, 109, 111–114, 318
Ascoli, Graziadio Isaia 149, 318
Aškerc, Anton 244

B

Babič, Branko 189, 318
Badoglio, Pietro 104, 113, 115, 169, 228, 230, 281, 318
Bajc, Gorazd 12, 19, 318, 322, 328
Bajec, Jože 21, 23, 25, 61, 93, 161, 175, 318
Bajt, Drago 323
Balantič, France 216, 239, 240, 318, 322
Banti, Alberto Mario 209, 318
Bartolomasi, Angelo 139, 318
Bašič Hrvatina, Sandra 319
Beari, Giorgio 106, 139, 140

Bebler, Aleš 61, 280, 319
Benco, Silvio 105, 108, 110, 114, 115, 117, 119, 158, 159, 254, 319, 333
Berndt, Alfred-Ingemar 150
Besednjak, Engelbert 303
Besenghi, Pasquale 138
Bevk, France 9, 34–36, 40, 41, 43, 59, 65, 75, 187, 190, 191, 193, 197, 227, 245, 319
Biščak, Breda 9
Blasina, Paolo 139, 141, 142, 144, 155, 319
Blažič Klemenc, Andreja 9
Bloch, Marc 319
Boico, Bruno 127, 130
Bon, Silva 149
Bor, Matej – Vladimir Pavšič 187, 211, 216, 301, 326
Borra, Tarcisio 139
Böttcher, Helmuth 164
Botteri, Guido 82, 123, 125, 126, 141, 319
Bourdieu, Pierre 319
Brecelj, Marijan 20, 21, 44, 205, 206, 217, 319
Brecelj, Martin 206, 319
Breker, Arno 275
Briggs, Asa 319
Broz, Josip – Tito 25, 35, 82, 85, 124–126, 132, 154, 158, 159, 165, 175, 182, 183, 185, 186, 188, 189, 191, 192, 200, 230, 243, 253, 255, 256, 259, 277, 278, 280, 320, 329
Bücher, Karl 319
Budica, Adamo 132
Burke, Peter 14, 15, 319, 320

C

Cajncar, Stanko 44, 320
Calvi, Giulia 318
Cankar, Ivan 177, 188, 213–215,
238, 320
Cankar, Izidor 221
Carbone, Hermann 108, 118, 119
Carli, Carlo 128
Carli, Gian Rinaldo 138
Carnier, Pier Arrigo 287, 320
Cattaruzza, Marina 320
Cavour/Benso, Camillo 129
Cerjak, Anton 82, 125, 126
Cesar, Emil 211, 320
Cherini, Aldo 127, 128, 132, 320
Churchill, Winston 130, 185,
263, 282
Cimperman, Stane 52
Coceani, Bruno 25, 82, 120,
124–126, 132, 157–159, 161,
165, 175, 253, 320
Colja, Katja 23, 82, 83, 91, 219,
226, 229, 233, 238, 247, 320, 332
Collotti, Enzo 25, 118, 148,
150–152, 158, 159, 161, 162, 165,
168, 172, 175, 178, 268, 269, 272,
277, 286, 287, 300, 320
Combi, Carlo 132
Coslovich, Marco 156, 320

Č

Čampa, Marjeta 19, 44, 320
Čeh, Mirko 77, 320
Čepe, Marica – Eva 70, 71, 321
Čepič, Zdenko 188, 199, 201,
321, 327
Čermelj, Lavo 142, 321
Černigoj, Avgust 275

D

Darovec, Darko 128, 321
De Angelis, Augusto 110
De Pisis, Filippo 275
Defrasne, Jean 148, 321
Demšar 244
Dessardo, Andrea 141, 321
Destovnik, Karel – Kajuh 209–
211, 214, 216, 321, 322
Deželak Barič, Vida 31, 187, 195,
321
Dežman, Jože 83, 92, 94, 321
Dimitrov, Georgij 196
Dini, Alberto 102, 104–106, 330
Djilas, Milovan 194, 321
Dobrilla, Aldo 128
Dobrin, Vid 44
Dolenc, Ervin 221, 323
Dolinar, France M. 319
Domanov 286
D'Orazio, Donatello 110
Drnovšek, Marjan 322, 323

Đ

Đaković, Đuro 44

E

Eggers, Kurt 81, 333
Einaudi, Giulio 330
Emanuele, Vittorio 104
Erjavec, Fran 194, 321
Erjavec, Karmen 15, 16, 322

F

Fairclough, Norman 15, 16, 322
Fatur, Silvo 216, 322
Ferenc, Tone 112, 208, 298, 322
Fischer, Jasna 322
Fogar, Alojz 142

Fonda, Tarcisio 128
Foucault, Michel 15
Fröhlich, Gustav 275
Frosini, Vittorio 128
Frotscher, Emil 147, 153, 161–
163, 333

G

Gabrič, Aleš 331
Galimberti, Sergio 139, 142, 322
Garibaldi, Giuseppe 129, 138
Gaspari, Enzo 128
Gentile, Emilio 99, 100, 106, 108,
249, 256, 260–262, 304, 322
Giunta, Francesco 100, 103, 333
Globočnik, Odilo Lothar 79,
286, 322
Godeša, Bojan 31, 83, 203, 221,
231, 240, 322, 323
Goebbels, Joseph 109, 110, 122,
148, 150, 155, 166, 168–170, 259
Golec, Jože 205
Gombač, Metka 323
Gorjup Posinković, Vida 9
Gorjup, Tone 88, 323
Gradnik, Alojz 239
Gradnik, Ivan 32, 37, 38, 49, 50,
53, 57, 61–63, 74, 76, 77, 217
Grafenauer, Bogo 323
Gramsci, Antonio 15
Grčar, Slavko 329
Gregorčič, Simon 47, 59, 73, 77,
95, 212, 214, 215, 239, 244
Guagnini, Elvio 318
Guštin, Damijan 188, 199, 201,
321, 327

H

Habermas, Jürgen 16, 323
Hallett Carr, Edward 28, 323

Hamerling, Robert 173
Henke, Wilhelm 175, 290
Hildebrand, Klaus 152, 323
Hitler, Adolf 25, 82, 96, 109, 110,
120, 121, 124–126, 132, 138, 147,
151, 152, 158, 159, 161, 163, 165,
166, 175, 184, 197, 199, 201, 235,
236, 250, 251, 253, 263, 320
Hočevar, Jože 333
Honolka, Kurt 164, 333
Horvat, Marjan 323
Hradetzky, Franz 82
Hrženjak, Juraj 323
Huch, Ricarda 173
Husejnzade, Mehdi – Mihajlo
171

J

Jakobson, Roman 213
Jakomin Kocjančič, Tanja 9, 64,
204, 323, 343
Javoršek, Jože 211
Jazbec, Ernest 205, 323
Jenko, Simon 33
Jeri, Janko 324
Jožef Beg, Jožica 22, 324

K

Kacin Wohinz, Milica 19, 100,
324
Kacin, Anton 205
Kalc, Aleksej 324
Kardelj, Edvard 44, 55, 57, 191,
324
Kavčič, Denis 9
Keilberth, Josef 275
Keitel, Wilhelm 148
Kidrič, Boris 40, 57, 77, 192, 195,
237, 324
Kimovec, France – Žiga 44, 324

Klabjan, Borut 19, 99, 108, 324, 328
Klemenčič, Dore – Maj 217
Klopčič, Mile 57, 245, 324
Kocbek, Edvard 204
Kociper, Stanko 159, 324
Kocjančič, Alojz 343
Kocjančič, Igor 9
Kokalj Kočever, Monika 83, 92, 94, 321, 324
Kokalj, Anton 80, 81, 83, 90
Kokolj, Edvard – Martin 37, 39, 41, 325
Kolerič, Antonija 22, 24, 26, 325
Komar, Milan 83
Komelj, Miklavž 22, 29, 31, 32, 88, 196, 212, 218, 239, 243–245, 323, 325
Kontestabile Rovis, Mirjana 9
Koprivec, Ignac 65, 325
Koren, Franc 92, 325
Koren, Jože 19, 32, 35, 44, 325
Korošec, Anton 221, 323
Kosmač, Miha 325
Kosovel, Srečko 60, 63, 77
Kozak, Vlado 54, 55, 325
Kraigher, Boris 32, 33
Kraigher, Vito 57, 325
Kralj, Janko 92
Kralj, Tone 220, 328
Krall, Jože 22, 44, 325
Kranjc, Gregor Joseph 207, 325
Kranjec, Miško 204
Krek, Janez Evangelist 233
Kremžar, France 240
Krese, Leopold – Jošt 44, 326
Krlježa, Miroslav 319, 326
Krmac, Dean 9
Kuhar, Lovro/Lovrenc – Prežihov
Voranc 214, 229, 326

L
Lapper, Karl 82, 118, 149–153, 159, 165
Leitgeb, Otto von 173
Lenarčič, Blaž 99, 326
Lenin, Vladimir 184, 185
Leskošek, Franc 57, 326
Lešnik, Doroteja 30, 192, 222, 235, 240, 242, 326
Levstik, Fran 212, 213, 215
Liška, Janko 187, 301, 326
Litvinov, Maksim Maksimovič 252, 253
Lovrenčič, Joža 84, 95, 200, 201, 239, 326
Lovrič, Metka 22, 326
Luciani, Luciano 139
Lukežič (Lucchesi), Ludvik 83, 92, 326
Luthar, Oto 326

M
Magris, Claudio 172, 173, 326
Mahnič, Anton 220, 232–234, 237, 245
Marušič, Branko 19, 23, 44, 85, 320, 326
Marzari, Edoardo 139, 144, 326
Mattei, Aldo 110
Maucci, Rodolfo 108, 118, 122–126, 319
Mayer, Teodoro 107, 111, 334
Mazzini, Giuseppe 138
Meister, Leo 161
Merljak Zdovc, Sonja 19, 23, 31, 81, 220, 326
Mihec, Anton – Tone 63, 64, 323, 343
Mikuž, Metod 191
Milič, Danilo 41, 326

Mlakar, Boris 23, 31, 33, 79,
81–83, 85, 88, 97, 126, 150, 152,
199, 204, 225, 228, 231, 251, 252,
299, 327
Modic, Lev 40, 327
Moes, Eberhard 177
Mohorič, Milena 39, 327
Moravec, Dušan 20, 216, 327
Mussolini, Benito 25, 82, 98, 99,
102–104, 106, 108–113, 120, 121,
124–126, 128, 129, 131, 132, 138,
158, 159, 161, 165, 175, 198, 228,
248, 249, 251, 253, 256, 257, 263,
320, 328
Mušič, Zoran 275

N

Nadlišek, Marica 70
Nekrasov, Nikolay 210
Niehaus, Paul 164, 275
Nose, Aleš 88, 327
Novak, Bogdan 25, 327

O

Oblak, Jože 20, 327
Osolnik, Bogdan 43, 327
Otto, Rudolph 289
Overy, Richard James 327

P

Pacor, Mario 51, 52, 334
Pagnini, Cesare 24, 102, 104–
106, 118, 132, 141, 327
Pahor, Drago 326, 328
Pahor, Milan 19, 58, 59, 75, 328
Partlič, Slava 223, 328
Pattinson, Juliette 325
Pavletič, Bojan 325, 328
Pavlinec, Donovan 330

Pecchiari, Renato 127
Pedrazzi, Orazio 110
Pelikan, Egon 9, 100, 142, 204,
220, 222, 231, 233, 234, 245, 328,
343
Pellaschiar, Libero 139
Pellaschiar, Nello 127
Perovšek, France 188, 189, 328
Pertot, Marjan 22, 24, 26, 325
Peterka, Odon 239, 242, 328
Petkovšek, Drago 93, 94, 328
Piekalkiewicz, Janusz 328
Pipan, Tone 212
Pirc, Jožko 81, 194, 220, 221,
223, 235, 236, 328
Pirich, Hermann 163, 164, 174,
269, 270, 328
Pirjevec, Dušan 333
Pirjevec, Jože 19, 25, 99, 223,
305, 324, 328, 329
Pirnovar, Hardvik 329
Piščanc, Lado 198, 290, 306, 329
Pizzarello, Libero 131, 334
Plahuta, Slavica 329
Plečnik, Jože 37
Podbersič, Renato 107, 111, 157,
249, 260, 329
Pogačar, Martin 326
Pohar, Lado – Damjan 19, 36, 42,
44, 329
Poler Kovačič, Melita 15, 16, 322
Potočnik, Miha 43, 329
Premrl, Janko – Vojko 49, 61, 76
Prešeren, France 65, 194, 212–
217, 239, 244, 245
Prpič, Marko 319
Pšeničny, Vili 35, 49, 330
Puglisi, Ornella 128
Pušenjak, Bogdan 88, 323

R

Radacich, Maurizio 102, 104–106, 330
Ragin, Charles 14, 330
Rahn, Rudolf 120, 121, 151, 152
Rainer, Friedrich 106, 120, 121, 124, 125, 148, 151, 157, 163, 169, 170, 172, 177, 268, 283
Rapp, Alfred 162
Repe, Božo 19, 22, 29, 36, 186, 216, 330
Ressel, Josip 177
Režek, Mateja 321, 330
Ribbentrop, Joachim von 250
Rienhardt, Rolf 162
Rilke, Rainer Maria 177
Rommel, Erwin 151
Roosevelt, Franklin Delano 130, 282
Rösener, Erwin 80
Rossi, Marina 171, 330
Rossi, Renato 51
Roth, Eugen 177
Rozman, France 321
Rupena, Zora – Katja 70, 330
Rupnik, Leon 78, 80, 86, 159, 199
Ruzzier, Luigi 132

S

Salvemini, Gaetano 98
Sambo, Bruno 132
Santin, Antonio 106, 139, 141, 142, 321, 322
Sapelli, Giulio 318
Sauro, Italo 128
Sauro, Nazario 126, 128, 316, 334
Savoini, Ema 110
Schumann, Otto 175
Sedmak, Drago 329

Seliškar, Tone 44, 330
Selišnik, Irena 70, 330
Sestan, Ada 110, 334
Sforza, Carlo 190
Shepherd, Ben 325
Sluga, Ludvik 198
Splichal, Slavko 318, 319, 330
Srebrnič, Jože 65, 330
Stalin, Josip 130, 182, 184, 186, 252, 264, 277, 299
Stanič, Stane – Drejko 49, 58, 330, 334
Stanič, Valentin 84
Stanković, Peter 197, 201, 330
Stanovnik, Janez 43, 329, 331
Stuhlpfarrer, Karl 331

Š

Šalamun, Miša 21, 24, 331
Šček, Virgil 303
Šentjunc, Lidija 57, 331
Škrjanec, Breda 330
Šmicberger, Djuro 19, 22, 31–33, 35, 36, 39, 43, 51, 52, 54, 55, 58, 61, 73, 75, 331
Šorli, Egidij 198
Šorn, Mojca 9
Štante, Jurij – Juš 38, 39, 44, 50, 73, 331
Štempihar, Aleksander – Saša 42, 67, 331
Štiglic, France – Tugo 39, 331
Štih, Bojan 58, 331
Štucin, Jaka – Cvetko 42, 43, 331
Šušmelj, Jože 285–287, 331

T

Tartini, Giuseppe 138, 275
Tavano, Luigi 319

Tavčar, Ivan 177
Tepina, Marjan 37, 331
Tigoli, Carlo 258
Timeus/Fauro, Ruggero 251
Todt, Fritz 272
Tomažič, Danica 205
Tomažič, Pinko/Pino 49, 205, 208
Tomc, Gregor 23, 30, 192, 222, 235, 240, 242, 326
Tominc, slikarska družina 275
Tomšič, Vida 31, 57, 208, 331
Tosio, Artur 275
Tranquilli, Vittorio 108, 110, 118, 122
Trebše – Štolfa, Milica 22, 127, 331
Troha, Nevenka 9, 142, 188, 199, 201, 321, 331

U

Udovič, Jože 20, 332
Ušeničnik, Aleš 81, 194, 220, 221, 223, 225, 233, 235, 236, 328
Utimperghe, Idreno 108, 118, 119, 334

V

Valdevit, Giampaolo 332
Valenčič, Vlado 233, 332
Valentinčič, Slobodan 326, 331
Valeri, Valerio 110
Vasič, Ivan – Jovo 67
Velikanje, Ana 9
Ventura, Carlo 19, 24, 25, 51, 104, 108, 113–126, 133, 136–139, 141–146, 161, 162, 171, 251–256, 259, 260, 267–270, 272, 277, 332

Verginella, Marta 70, 188, 205–207, 209, 210, 237, 251, 257, 320, 324, 330, 332
Vidali, Rafael 323
Vidic, Janez 49
Vidic, Jože 205
Vidmar, Josip 44, 332, 333
Vilfan, Josip 303
Vilfan, Joža 43, 189, 204, 205, 215, 280, 332
Vilhar, Srečko 9, 127, 140, 141, 331
Vinci, Anna Maria 24, 25, 99, 100, 135, 251, 252, 256, 257, 332
Viola, Graziella 127, 332
Viozzi, Giulio 275
Vogrič, Lojze 92
Volk, Alessandro 332
Vreg, France – Mile 37, 39, 43, 332
Vremec, Vid 333
Vuk, Stanko 204–206, 306, 333

W

Welch, David 333
Winckelmann, Ivan Joachim 177

Z

Zajc, Drago 205, 206
Zdešar, Henrik 44, 333
Ziherl, Boris 44, 57, 245, 333

Ž

Živic, Karl 205
Žontar, Jože 332
Župančič, Oton 88, 89, 211, 212, 216, 305, 306, 333

O AVTORICI

Tanja Jakomin Kocjančič je univerzitetna diplomirana kulturologinja in socialna antropologinja. Doktorirala je leta 2018 na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem na temo Slovensko primorje v časopisni propagandi 1941–1945 pri mentorju prof. dr. Egonu Pelikanu. Je samostojna raziskovalka s področja zgodovinopisja in kulturologije. Ukvarja se z vrednotenjem in ohranjanjem kulturne dediščine istrskega podeželja. Je avtorica prispevkov v zbornikih *Življenje in delo Alojza Kocjančiča, slovenskega istrskega pesnika, pisatelja in duhovnika* (Koper, 2003); *Sveti Martin Tourski kot simbol evropske kulture = Saint Martin de Tours, symbole de la culture européenne* (Celovec, 2008) in v monografiji *Šavrinka* (Koper, 2017). V znanstveni reviji *Acta Histriae*, ki jo izdaja Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, je objavila izvirni znanstveni članek z naslovom *Reprezentacija drugih v domobranskem tisku v slovenskem Primorju 1944–1945* (Koper, 2012). Dejavna je tudi kot nosilka projektov. Sodelovala je pri ureditvi spominske sobe Alojza Kocjančiča v Kubedu, duhovnika, pisca in prvega slovenskega istrskega pesnika, v kateri je predstavljeno njegovo življenje, literarno ustvarjanje in duhovniško poslanstvo. Je urednica spremne monografije *Kubejski* (Koper, 2020). Uredila je knjigo *Narod naš dokaze hrani* (Koper, 2020), v kateri je zbrala časopisne objave Antona Miha - Toneta, učitelja, narodnega buditelja, kulturnega delavca in publicista, ter napisala spremno besedo.

V monografiji sta zelo dobro predstavljena položaj in vloga žensk, na partizanski strani novega lika žene junakinje in lika matere (»velika v svojem trpljenju, trdna in ponosna«), na domobranski svetega materinstva, s posebnim poudarkom na podobi Marije, vloge ženske kot matere, a tudi fašistične aktivistke na fašistični ter lik matere kot »skrbne in trpeče« na nacistični okupacijski strani. V besedilu najdemo tudi obravnavo propagandnega boja med sodelavci osvobodilnega gibanja in domobranci za »lastništvo« nad znamenitimi slovenskimi pisatelji in zlasti pesniki.

dr. Nevenka Troha

Dodatno vrednost omenjeni monografiji prinaša analiza časopisja nemških okupatorjev, ki je doslej ostajala precej na obrobju raziskovanja pri nas. To časopisje je v službi politične propagande in usmerjanja javnega mnenja napadalo komunizem in partizansko gibanje ter izpostavljalo, da Evropa ne bo boljševiska. Hkrati je poudarjalo, da je nacistična Nemčija edini porok za sožitje in uspešen razvoj med različnimi narodi v Operacijski coni Jadransko primorje. Kot avtorica posebej izpostavlja v svoji analizi, so propagandni prijemi, značilni za Primorsko med letoma 1941 in 1945, aktualni tudi v današnjih časih.

dr. Renato Podbersič

Inštitut za novejšo zgodovino

Cena: 25 EUR

917896171104035